

T.C

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK
SÜRECİNE, ASKERİ DARBELERİN ETKİLERİ:

27 NİSAN 2007 E-MUHTIRASI

Özge Elif GÜRSOY

2501120041

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Bekir GÜNAY

İstanbul, 2014

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : ÖZGE ELİF GÜRSOY
Anabilim/Bilim Dalı : AVRUPA BİRLİĞİ
Danışman : DOÇ.DR.BEKİR GÜNAY

Numarası : 2501120041
Tez Savunma Tarihi: 22/07/2014
Tez Savunma Saati : 15.30

Tez Başlığı : TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNE, ASKERİ
DARBELERİN ETKİLERİ: 27 NİSAN 2007 E-MUHTIRASI

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF.DR.MEHMET HELVACI		
DOÇ.DR.BEKİR GÜNAY		Kabul
DOÇ.DR.FATİH ÖZBAY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF.DR.HİKMET KIRIK		Kabul
YRD.DOÇ.DR.SUAT ZEYREK		

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNE, ASKERİ DARBELERİN ETKİLERİ:

27 NİSAN 2007 E-MUHTIRASI

ÖZGE ELİF GÜRSOY

ÖZ

Bu tezde, Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecine, Askeri Darbelerin Etkileri: 27 Nisan 2007 E-muhtırası, tarihsel bir yaklaşımla kuramsal bir çerçevede incelenmiştir. Tezin temel amacı; Avrupa Birliği üyelik kriterlerinin, darbe dönemlerinde ve sonrasındaki Türk siyasal hayatına etkileridir. Literatür taraması yöntemi kullanıldığı, konu ile ilgili temel dokümanların incelendiği bu çalışmada Türkiye’deki askeri darbelerin, Avrupa Birliği üyelik sürecine etkisi olduğu savunulmakta, bunun nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamış olması itibariyle, Türkiye’de asker-sivil ilişkileri Avrupa Birliği’nin de en önemli ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Böylece asker üzerinde sivil kontrolün sağlanması, hem Kopenhag kriterlerine uyum hem de Türkiye’de demokrasinin işlerliği açısından en önemli konulardan biridir. 27 Nisan 2007 E-muhtırasına karşı gösterilen sivil tepkiler, asker-sivil ilişkilerini sivilleşme açısından farklı bir boyuta taşımıştır. AKP, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin verdiği muhtıraya karşı, millet tarafından verilen seçilmişlik güvencesini kullanarak, asker-sivil ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Bu bilgiler ışığında tezde; Türkiye’de asker-sivil ilişkilerine dair düzenlemeleri, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyeliği çerçevesinde irdelemeye, Türkiye’de askerin konumunu anlamaya ve askeri darbelerin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine etkilerini incelemeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk siyasal hayatı, askeri darbeler, asker-sivil ilişkileri, demokratikleşme, Avrupa Birliği, Türkiye.

EFFECT OF THE MILITARY COUPS ON THE MEMBERSHIP PROCESS OF TURKEY INTO EUROPEAN UNION:

E-MEMORANDUM ON APRIL 27, 2007

ÖZGE ELİF GÜRSOY

ABSTRACT

In this thesis, effects of past military coups to democratic process in Turkey and especially the latest military intervention on April 27 2007, in the form of formal warning to the current government and the overall effects on Turkey's on going European Union integration talks was examined. Main aim of the thesis is the effects of membership criterias on Turkish political life during and after the military coup period. We kept the historical facts in perspective. Based on our extensive research and search in achieved actual documents, we concluded the fact that the past military coups to democratic process had negative impact on Turkey's European Union membership negotiations. Since the full membership negotiations with the European Union started officially on October 3 2005, the military civilian relationships in Turkey has attracted great deal of interest from the other European Member countries. The civilian control over the military (in the form of legislative control of military instutions), is the main criteria outlined in Copenhagen declaration 29 and 30 November 2002. This is also seen as an important milestone in Turkey's progress toward a true democracy in the western standards. 27 April 2007 memorandum to demonstrations against the military-civilian relations with the non-response in terms of demilitarization has taken on a different dimension. AKP, against to the Turkish Armed Forces memorandum, has launched a new era in civil-military relations with assured by folks using the chosenness. The real purpose of this thesis is to try to understand the unique standing of the Turkish military institutions toward safeguarding the secular principals of the Turkish republic, and analyze the changes that have been implemented by the current AKP government to regulate the military civilian relations in Turkish political process. We also like to analyze and emphasize

the negative impacts of the past Turkish military interventions on Turkey's negotiations with European Union legislative bodies.

Key Words: Turkish political life, military coups, civil-military relations, democratization, European Union, Turkey.

ÖNSÖZ

Askerin siyaset üzerindeki etkisi çok partili hayata geçme kararının ardından önemli ölçüde artmış, silahlı kuvvetler sivil hayata müdahale etmiştir. Ancak Türkiye'nin Avrupa Birliği yolunda attığı adımlar ordu siyaset ilişkisinin sorgulanmasını ve sivil siyaset lehine yeniden belirlenmesini zorunlu kılmıştır. Modern Türkiye tarihinin belirleyici özelliklerinden bir tanesi, Avrupa Birliği'nin tam üyesi olma hedefidir. Ancak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne başvurduğu yıl, iç politikada darbelerin başladığı döneme denk gelmektedir. Türk siyasal hayatında genel olarak bakıldığında, diğer ülkelerden farklı olarak, ordunun uzun bir tarihsel geçmişe sahip olduğu ve bir o kadar da siyasal yaşam üzerinde etkin olduğu görülmektedir. Bu tarihsel olgu nedeniyle ordu ya bürokratik yapılanmayı bizzat teşkil etmiş ya da bürokrasinin hakim unsuru olarak devlet yönetimi ile adeta iç içe geçerek, devletle özdeşleşmiştir. Türkiye'de demokrasi, bugüne kadar beş kez kesintiye uğramıştır. Bunlar; 27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980 askeri darbesi, 12 Mart 1971'deki askeri muhtıra, 28 Şubat 1997 post-modern darbe ve 27 Nisan 2007 E-muhtırasıdır. Toplumda, her on yılda bir darbe olacak psikoza oluşmuş ve darbeler, adeta gelenekselleşmiştir. Sivil siyasetçilerin devleti yönetemez hale geldiğini gerekçe gösteren asker, yönetime el koymuştur. Sivil aktörlerin siyasal ortamda yarattığı boşluğu, ordu doldurmuştur. Sonuçta devletin rejimi, siyasal sistem ve toplum ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu süreçte, siyasal sistem zayıflamış ve demokrasi kültürü yerleşememiştir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle ilişkilerinin gelişimi sürecinde askerin politikadaki güçlü etkisi, asker-sivil ilişkileri, demokrasi işlerliği açısından en önemli konulardan birini oluşturmakta ve ordunun etkisi, müzakere sürecinde azımsanamayacak ölçüde hissedilmektedir. Bu bakış açısıyla, Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecine Askeri Darbelerin Etkileri: 27 Nisan 2007 E-Muhtırası tezin konusunu oluşturmaktadır. Tezin temel amacı; Avrupa Birliği üyelik kriterlerinin, darbe dönemleri ve sonrasındaki Türk siyasal hayatına etkileridir. Bu amaç doğrultusunda tezde şu hususlara değinilecektir:

- ✚ Türkiye-Avrupa Birliği üyelik sürecini ve askeri darbeler dönemindeki ilişkileri Avrupa Birliği kriterleri ekseninde incelemek.
- ✚ 27 Nisan 2007 E-muhtırasında asker-siyaset ilişkisinin, siyasetin tıkanıklığını açmada Avrupa Birliği kriterlerinin etkisini tahlil etmek.
- ✚ İslamcı AKP iktidar sürecinde yaşanan ve “E-muhtıra” diye tanımlanan askerin siyasetteki etkin güç mücadelesinde, Avrupa Birliği’nin kendi kriterleri eksenindeki tutumunu değerlendirmek.
- ✚ Siyasetçinin, Avrupa Birliği kriterleri çerçevesinde askeri siyaset dışı bırakıp-bırakmadığını analiz etmek.

Tezi yazarken yardımları unutulmayacak boyutta olan, değerli bilgi, teşvik ve desteği benim için çok ayrı bir değer ifade eden ve biriktirdiğim tüm emeklerimi ithaf ettiğim kıymetli Hocam, yol göstericim ve tez danışmanım Doç Dr. Bekir GÜNAY’a ve üzerimdeki emeklerini ifade ederken her zaman acizlik içerisinde kaldığım, her daim koşulsuz yanımda olan değerli AİLEM’e teşekkürlerimi saygıyla arz ederim.

İstanbul, 2014
Özge Elif GÜRSOY

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
I- TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ (1959 - 2007).....	5
A- Avrupa Birliği'nin Tarihsel Oluşum Süreci.....	5
B- Türkiye-Avrupa Birliği Siyasi İlişkileri.....	22
1- Gümrük Birliği Öncesi Siyasi İlişkiler.....	23
2- Gümrük Birliği Sonrası Siyasi İlişkiler.....	32
II- AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK KRİTERLERİNİN OLUŞUMU VE GENİŞLEME SÜRECİNE ETKİLERİ.....	42
A- Avrupa Birliği Üyelik Kriterleri Oluşum Evresi.....	43
B- Kopenhag Kriterleri ve Avrupa Birliği Genişleme Süreci.....	53
1- Kopenhag Kriterleri.....	53
2- Kopenhag Kriterlerine Göre Genişleme Süreci.....	54
C- Avrupa Birliği'nin Genişleme Sürecinde Aday Ülkeler Karşı İzlediği Üyelik Kriterlerinin Değerlendirilmesi.....	58
III- TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE DARBE DÖNEMLERİ VE ÜYELİK KRİTERİ.....	69
A- Türk Siyasal Hayatında Asker Siyaset İlişkisi.....	70

B- Askerin Siyaseti Belirleme Dönemi: Darbeler.....	83
C- Darbe Dönemleri Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Üyelik Kriterleri ve Etkileri.....	131
1- 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Avrupa Topluluğu Kriterleri.....	131
2- 12 Mart 1971 Muhtırası ve Avrupa Topluluğu Kriterleri.....	136
3- 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Avrupa Topluluğu Kriterleri.....	138
4- 28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Avrupa Birliği Kriterleri.....	158
IV- AKP’NİN İKTİDAR OLMASI VE 27 NİSAN 2007 E-MUHTIRASI.....	165
A- AKP’nin İktidar Olması.....	165
B- 27 Nisan 2007 E-Muhtırası.....	181
C- 2003-2007 AKP Hükümet ve Parti Programlarında Avrupa Birliği Siyasi Kriterleri.....	192
V- AKP HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE E-MUHTIRANIN ÜYELİK SÜRECİNE ETKİLERİ.....	204
A- AKP Hükümetleri Döneminde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri.....	204
B- E-muhtıra Sürecinde Kopenhag Siyasi Kriterleri.....	232
1- İstikrarlı ve Kurumsallaşmış Bir Demokrasinin Var Olması.....	235
a- Anayasa.....	237

b- Hükümet.....	238
c- Parlamento.....	243
d- Yolsuzlukla Mücadele Programı.....	246
e- Asker-Sivil İlişkileri.....	249
2- Hukuk Devleti ve Hukukun Üstünlüğü.....	254
3- İnsan Haklarına Saygı.....	260
a- Uluslararası İnsan Haklarına Riayet.....	260
b- Medeni ve Siyasi Haklar.....	262
c- Ekonomik ve Sosyal Haklar.....	270
4- Azınlıklara Saygı.....	275
SONUÇ.....	282
KAYNAKÇA.....	291

KISALTMALAR

AAET Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

AB Avrupa Birliği

ABA Avrupa Birliği Anayasası

ABAD Avrupa Birliği Adalet Divanı

ABD Amerika Birleşik Devletleri

ABGS Avrupa Birliği Genel Sekreterliği

AEA Avrupa Ekonomik Alanı

AET Avrupa Ekonomi Topluluğu

AİHM Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AKÇT Avrupa Kömür Çelik Topluluğu

AKP Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP Anavatan Partisi

AP Adalet Partisi

APB Avrupa Para Birliği

AT Avrupa Toplulukları

ATAD Avrupa Toplulukları Adalet Divanı

BM Birleşmiş Milletler – United Nations

CHP Cumhuriyet Halk Partisi

CMK Ceza Muhakemesi Kanunu

DEÜ Dokuz Eylül Üniversitesi

DGM Devlet Güvenlik Mahkemeleri

DP Demokrat Parti

DSP Demokratik Sol Parti

DTÖ Dünya Ticaret Örgütü

DTP Demokrat Türkiye Partisi

DYP Doğru Yol Partisi

EFTA Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi

EMASYA Emniyet - Asayiş - Yardımlaşma

FP Fazilet Partisi

GATT Gümrükler ve Tarifeler Üzerine Hükümetler Arası Antlaşma
GKRY Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GRECO Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu
GSMH Gayri Safi Milli Hasıla
HSYK Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
ICCPR International Covenant on Civil and Political Rights - BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
ICESCR International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights – BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

IMF International Monetary Fund – Uluslararası Para Fonu
İHL İmam Hatip Lisesi
İKV İktisadi Kalkınma Vakfı
KK Konsey Kararı
KOB Katılım Ortaklığı Belgesi
MBK Milli Birlik Komitesi
MC Milletler Cemiyeti
MDAÜ Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MDP Milliyetçi Demokrasi Partisi
MİT Milli İstihbarat Teşkilatı
MGH Milli Görüş Hareketi
MGK Milli Güvenlik Kurulu
MGSB Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
MHP Milliyetçi Hareket Partisi
MNP Milli Nizam Partisi
MSP Milli Selamet Partisi
MYK Merkez Yürütme Kurulu
NATO National Atlantic Treaty Organization - Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODGP Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
RP Refah Partisi
SP Saadet Partisi

SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TAS Tek Avrupa Senedi

TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCK Türk Ceza Kanunu

TİP Türkiye İşçi Partisi

TMK Terörle Mücadele Kanunu

TSK Türk Silahlı Kuvvetleri

TUSİAD Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği

UP Ulusal Program

YAŞ Yüksek Askeri Şura

GİRİŞ

Türkiye tarihinde asker-siyaset ilişkisi her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Askerin siyasi hayat üzerindeki etkisi cumhuriyet öncesi döneme dayanmakla birlikte cumhuriyet sonrasındaki rolü esas olarak 1950 yılında cumhuriyetin resmi ideolojisinin savunucusu konumundaki CHP'nin halkın oylarıyla iktidarı DP'ye devretmesi ile başlamıştır. Bu tarihten on yıl sonra, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri müdahale, on yıllar sürecek olan askeri darbe geleneğinin de başlamasına neden olmuştur. Sonraki dönemlerde sırasıyla 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980'de askerler ya sivil iktidarı göreve bırakmaya zorlamış ya da yönetimi bizzat ele almıştır. 28 Şubat, diğer askeri müdahalelerden farklı şekilde, bir süreç olarak benimsenmiş ve uygulanmıştır. Post - modern darbe, sivil siyaset üzerinde sonuç veren son müdahale olmuştur. Bu tarihten on yıl sonra, Genelkurmay'ın cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yayınladığı ve muhtıra olarak nitelendirilen 27 Nisan Bildirisi askerin sivil hükümeti etkileme yönünde son girişimi olmuştur. AKP hükümetinin, önceki siyasi iktidarların tersine, bildiriye karşı çıkması bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır.

Cumhuriyet tarihimizin ilk darbesi olan 27 Mayıs 1960 öncesinde ülkenin buhrana sürüklendiğini varsayan gruplar ordu içinde cuntalaşmaya başladılar. Bunlar arasında yer alanlar ve kendilerini Milli Birlik Komitesi adını veren çeşitli rütbelerden 38 subay Menderes Hükümeti'ni iktidardan uzaklaştırarak yönetime el koydular. Böylece, 1946'da el sıkışıp 1950'de kucaklaştığımız demokrasiden ayrılmak zorunda kalınmıştır. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde seçmenlerin oylarıyla barışçı yolla iktidara gelen kadro, on yıl sonra, Silahlı Kuvvetler içerisinde bir grup subayın gerçekleştirdiği bir darbeye uzaklaştırılmış henüz yeşermekte demokrasi büyük bir yara almıştır. Bazı partilerin ve toplum kesimlerinin darbecilerle beraber hareket etmeleri olayı asıl önemli kılan gelişme olmuştur. 1961 Anayasası döneminde ortaya çıkan iki dinamik güç direniş ve eylemleriyle ülkenin siyasi iktidarını sarsmıştır. Bu güçlerden biri gençlik, diğeri ise işçilerdir. Öğrenciler daha önce Demokrat Parti iktidarına karşı verilen mücadelede muhalefetin yanında yer alarak ordunun işini kolaylaştırmışlardır. 1961 Anayasası çoğulcu gelişmelerden

etkilenen öğrenciler, düzeni geliştirmek isteyenler ve düzen yandaşları diye iki temel gruba ayrılarak çatışmışlardır. İşçiler ise 1961 Anayasa'nın sağladığı geniş sendikal hakları kullanarak, daha geniş haklar talep etmeye ve ülke yönetiminde söz sahibi olma mücadelesi vermeye başladılar. Anayasanın tanımış olduğu imkanlara rağmen, Türk siyasi hayatı, oluşan bu yeni katılma taleplerini karşılayacak kadar gelişmiş mekanizmalardan yoksundu. O günlerde Avrupa'da yaygın olan gençlik hareketleri de olayların tırmanmasında etkili olmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesinden on bir yıl sonra, 12 Mart 1971 Muhtırası ile ordu bir kez daha sahneye çıkmıştır. Bu kez ordu, sivil iktidara tamamen el koymamış, müdahale öncesindeki Demirel hükümeti istifa ettirilmiş, ardından ordunun isteği ve emirleri doğrultusunda bir hükümet kurulmuştur. 12 Mart Darbesi'ni yapan komutanlarının ilk işi, ordu içinde darbe hazırlığı yapan subayları ordudan atmak olmuştur. Kendi bünyesinde bu kadar kararlı olan cunta, rejimin işleyişini engelleyen düzen değişikliği talebinde bulunan tüm grup ve kuruluşları susturma kararındaydı. 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu özgürlük ortamında gelişen sosyalist eğilimle TİP, İslamcı eğilimli MNP ile birlikte zararlı görülen tüm öteki siyasi ve sivil örgütler kapatılmış ve bu hususla ilgili anayasa hükümleri değiştirilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi, 1961 Anayasası'nın ve onun kurduğu siyasi sistemi ortadan kaldırmıştır. 1924 Anayasası'nın kurduğu Birinci Cumhuriyet'e 27 Mayıs Darbesi son verirken, 1960 Anayasası'yla kurulan ve 12 Mart 1971 Darbesi'yle restore edilen İkinci Cumhuriyet'e 12 Eylül darbesi sona erdirerek, 1982 Anayasası ile Üçüncü Cumhuriyet'in kuruluşunu gerçekleştirmiştir. 12 Eylül hem bir sonuç, hem de bir başlangıçtır. 12 Eylül sonrasındaki gelişmeler ve Üçüncü Cumhuriyet olarak kavramlaştırılan yeni yapılanmanın önünü açması nedeni ile bir başlangıçtır. Ancak 12 Eylül aynı zamanda 1970'li yıllarda sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi kaosun bir sonucudur. 1970'li yılların Türk siyasi hayatına egemen olan bölünmüşlük, partiler arasında gerçekleştirilemeyen işbirliği ve diyalog noksanlığı, sosyal ve ekonomik gelişmelerin siyasi sistem üzerinde yarattığı baskılar ve karşılanamayan taleplerin sebep olduğu arayışlar sorun çözemeyen siyasi kurumlar, uluslararası gözlemlenen bölgesel güvenlik sorunları Türk siyasi liderliğinin

bölgesel güvenlik sorunlarının dünya sistemi için taşıdığı önemi yeteri derecede değerlendirememesi ve buna uygun davranışta bulunamaması gibi hususlar 12 Eylül'ün arka planını hazırlayan gelişmeler arasında ön plana çıkar.

Yaşanan bu üç askeri darbeyle aynı biçimde olmasa da, Türkiye tarihinde 28 Şubat askeri müdahalesi ya da post-modern darbe olarak anılan süreçle siyasal ortam tekrar hareketlenmiştir. Bu müdahale 1980 sonrası değişen iç ve dış konjonktür içerisinde askerin müdahale şeklinin de bir anlamda değişimini göstermesi açısından önemlidir. Her askeri darbe sonrasında yetkileri artırılıp, iç siyasete günlük müdahaleler yapma olanakları gelişen TSK, bu süreçte artık 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde olduğu gibi sert bir darbe yapmamış ve sivil yönetimin yerine geçmeye yönelmemiştir. 28 Şubat, askerin silah gücü ve mevzuat desteğiyle yetinmeyip, medya aracılığıyla kamuoyunu seferber edip ondan meşruiyet arayan bir girişimdir. Çok partili sisteme geçişle birlikte işlemesi beklenen demokrasi süreci, 28 Şubat 1997 tarihinde Türkiye'de bir kez daha yara almıştır. 28 Şubat sivil siyaset üzerinde sonuç veren son müdahale olmuştur. Bu tarihten 10 yıl sonra, Genelkurmay'ın cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yayınladığı ve muhtıra olarak nitelendirilen 27 Nisan bildirisi askerin sivil hükümeti etkileme yönünde son girişimi olmuştur. AKP hükümetinin, önceki siyasi iktidarların tersine, bildiriye karşı çıkması bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır. Türkiye'de siyaset üzerinde gerçekleştirilen bu vesayetçi anlayışın toplum hafızasından tamamen silinmesi zaman alacaktır. Şekil değiştirmiş olsa bile 27 Nisan'da yayınlanan muhtıra bunu göstermektedir.

Avrupa Birliği ilişkilerinde de ordu her zaman önemli bir konumda olmuştur. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamış olması itibariyle, Türkiye'de asker-sivil ilişkileri Avrupa Birliği'nin de en önemli ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Asker üzerinde sivil kontrolün sağlanması, hem Kopenhag kriterlerine uyum hem de Türkiye'de demokrasinin işlerliği açısından en önemli konulardan biridir.

Yukarıda genel ve kısa açıklama yapılan hukuksal, siyasi ve askeri dönüşüm, tezin genelinde hem Türkiye'de askerin konumunu anlama açısından hem Türkiye'de asker - sivil ilişkilerine dair düzenlemeleri Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği

çerçevesinde incelemek hem de askeri darbelerin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine etkileri açısından izah edilmeye çalışılacaktır. Tezin temel amacı; Avrupa Birliği üyelik kriterlerinin, darbe dönemleri ve sonrasındaki Türk siyasal hayatına etkileridir. Bu amaç doğrultusunda tezde şu hususlara değinilecektir:

- ✚ Türkiye-Avrupa Birliği üyelik sürecini ve askeri darbeler dönemindeki ilişkileri Avrupa Birliği kriterleri ekseninde incelemek.
- ✚ 27 Nisan 2007 E-muhtırasında asker-siyaset ilişkisinin, siyasetin tıkanıklığını açmada Avrupa Birliği kriterlerinin etkisini tahlil etmek.
- ✚ İslamcı AKP iktidar sürecinde yaşanan ve “E-muhtıra” diye tanımlanan askerin siyasetteki etkin güç mücadelesinde, Avrupa Birliği’nin kendi kriterler eksenindeki tutumunu değerlendirmek.
- ✚ Siyasetçinin, Avrupa Birliği kriterleri çerçevesinde askeri siyaset dışı bırakıp-bırakmadığını analiz etmek.

Konu girişi izleyen beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Avrupa Birliği’nin kısa oluşum süreci, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin siyasi yönü ele alınırken, ikinci bölümde üyelik kriterleri incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise Türk siyasal hayatında darbeler ve Avrupa Birliği kriterlerinin darbe dönemlerine etki ve tepkileri sorgulanmaktadır. Dördüncü bölümde Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidar olma süreci ve e-muhtıra ele alınacaktır. Son bölümde 27 Nisan sonrası Türk iç politikasındaki değişimler siyasi kriterler açısından irdelenecektir. Tarihsel veri olarak 1959-2007 yılı esas alınmış olup, bu konuyu inceleyen kitap, makale ve gazeteler kaynakçasını oluşturmuştur. Tezde şu sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır:

- ✚ Türkiye’de darbe dönemleri bitti mi? Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri çerçevesinde analizi.
- ✚ İslami duyarlılığı olan bir partinin iktidar olma süreci, asker ile olan ilişkileri ve Avrupa Birliği kriterlerine etki-tepkileri.
- ✚ Avrupa Birliği üyelik kriterleri ve üye-aday ülkeler açısından sorgulanması.
- ✚ 27 Nisan sonrası iç politikadaki değişimlerin siyasi kriterler açısından analizi.

I- TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ (1959-2007)

A- Avrupa Birliği'nin Tarihsel Oluşum Süreci

Birçok farklı halkları barındırmasına rağmen Avrupa'nın bütünleşmesine yönelik çabalar çok eskilere dayanmaktadır. Özellikle Eski Yunan ve Roma uygarlıkları üzerinde yükselen ortak kültür, daima siyasi bütünleşmeyi sağlamaya yönelik çabaların temelini oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu, Avrupa'yı sadece coğrafi açıdan birleştirmekle kalmamış, bireysel ve toplumsal alanların yanı sıra uluslararası ilişkileri de ihtiva eden Roma Hukuku sistematığı ile evrensel hukukun oluşmasına da katkı sağlamıştır.¹ Bugün kıta Avrupa'sı hukuk sistemlerinin hemen hepsinin kökeni Roma Hukuk'una dayanmaktadır. Örneğin, üç kıtaya yayılan imparatorluk topraklarının tümünde uygulanan Roma Hukuku ortak bir hukuk sisteminin doğmasına yol açmış ve Roma hukukunun uygulandığı topraklarda yaşayan insanlardan bir kısmı Roma vatandaşı olarak nitelendirilmişti.² Avrupa Birliği içinde çok telaffuz edilen Avrupa Vatandaşlığı kavramının Roma vatandaşlığından etkilendiği açıktır.³ Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun, M.Ö. 27 ile 180 yılları arasında yaşanmış Pax Romana⁴ sürecine atfen Avrupa Birliği'nin paraların üzerine Roma simgesi işlenmek suretiyle Roma Uygarlığı ile arasında bir aidiyet kurduğu görülmektedir. Bununla birlikte, her ne kadar Avrupa'yı birleştirme fikrinin kökenleri Eski Yunan ve Roma'ya dayanıyorsa da, birleşik Avrupa kavramının asıl olarak ortaya çıktığı dönem Ortaçağ olmuştur. Ortaçağı takip eden

---

¹ Beril Dedeoğlu, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, İstanbul, 2003, s. 22.

² Remi Brague, **Avrupa: Roma Yolu**, İstanbul, 1995, ss. 35-36.

³ Dedeoğlu, **a.g.e.**, s.22.

⁴ Pax Romana, Latince'de Roma Barışı anlamına gelmektedir. Bu dönem, Roma İmparatoru Augustus'tan (27 - 14) Marcus Aurelius dönemine (161 - 180) değin Akdeniz'de hüküm süren görece barış ortamına verilen isimdir. Temelini Augustus'un attığı Pax Romana; İskoçya, Kuzey Afrika ve İran'a kadar uzanan bir bölgeyi kapsıyordu. Ancak bu durum, Roma İmparatorluğu'nun öteki halklar karşısındaki üstün gücüne dayanan zoraki bir barışı. Bununla birlikte bütün Akdeniz çapında ticaret yollarının güvenliğini sağlıyor ve böylece geniş ölçekli bir iş bölümünü ayakta tutan mal ve para akımları için gerekli siyasi çerçeveyi oluşturuyordu. Brague, **a.g.e.**, s. 41.

Rönesans, Reform ve Aydınlanma dönemlerinde günümüz Avrupa'sının düşünsel yapısı oluşmaya başlamıştır.⁵

Avrupa ve Avrupa insanının Doğu'dan uzaklaşmasında, İslam dininin ve Arap yayılmasının etkisi olmuştur.⁶ Arapların 711 tarihinde İspanya'yı ele geçirmeleri bu bağlamda çok önemlidir.⁷ Kendi kıtasına kapanmış Avrupa'nın ve Avrupalı insanın kabuğunu kırması ve Avrupa bütünleşmesi düşüncesinin şekillenmesi bakımından temellerini Aziz Augustinus'un attığı Haçlı düşüncesi çok önemlidir.⁸ Yaklaşık iki yüz yıl devam eden Haçlı Seferleri sırasında İngiltere'den Akdeniz'in en uç kıyılarına kadar derebeylerin Avrupa'yı kat etmeleri her şeyden önce ruhsal yönden kıtanın birleşmesine katkıda bulunmuştur.⁹ Ayrıca Papalık bayrağı altında toplanan insanlarda Hristiyan kimliği üzerinden Avrupalı olma bilinci iyice pekişmiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı Ortaçağ, Avrupa bütünleşmesi bağlamında ortaya çıkan çeşitli düşüncelere ev sahipliği yapmıştır. Bu düşüncelerden ön plana çıkan ilki, Normandiyalı bir avukat ve Fransa Kralının Danışmanı Pierre Dubois'in 1306 tarihli "Kutsal Toprakların Geri Alınması" başlıklı kitabındaki öneriler,¹⁰ ikincisi ise Dante'nin 1310 yılında yazdığı "Monarşi" adlı eserindeki merkezi bir Avrupa için Roma'nın canlandırılması ve savaşların durdurulması düşüncesidir.¹¹

Bu öneri ve düşünceler yaşama geçmemesine rağmen, Avrupa toplumlarının gelişimi iki sebepten dolayı Dünya'nın diğer bölgelerinde yaşayan toplumlardan çok farklı seyretmiştir. Bunlardan ilki, Avrupa'nın içinden İtalya'daki ticaret merkezlerinden biri olan Venedik idi. Doğunun lüks ürünlerini ithal eden Venedikli

---

⁵ Çağrı Erhan ve Erhan Akdemir, "Avrupa Bütünleşmesi", **Avrupa Birliği'nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler**, (Ed: Belgin Akçay, Sevilay Kahraman ve Sanem Baykal), Ankara, 2008, s. 15.

⁶ Edgar Morin, **Avrupa'yı Düşünmek**, İstanbul, 1995, s.22.

⁷ Bahriye Üçok, **İslam Tarihi, Emeviler - Abbasiler**, Ankara, 1979, s. 62.

⁸ Burak Erdenir, **Avrupa Kimliği: Pan - Milliyetçilikten Post - Milliyetçiliğe**, Ankara, 2006, s. 55.

⁹ Claude Delmas, **Avrupa Uygarlık Tarihi**, İstanbul, 1973, s. 71.

¹⁰ Ömer Korkmaz, "Tarihsel Süreç İçerisinde Evrensellik Düşüncesi", **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, İzmir, 2002, s. 187.

¹¹ Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, Ankara, 1997, ss. 38 - 45.

tacirler bu ürünleri Alp Dağları'nın ötesine taşıyarak, kültürel yakınlaşmaya yardımcı olmuşlardı. Avrupa'da ticaret burjuvazisinin evrimi, XIV. ve XV. yüzyıllarda bu sınıfın, mutlak monarşilere karşı hak mücadelesini gündeme getirmiştir. Varlıklarına meşruiyet kazandırmak isteyen ticaret burjuvazisi, laik bir anlayışla Roma hukukunu inceleyerek, derebeylik kavramının yerine kamu iktidarını oluşturmayı ve kilise ile mücadele ederek ulusal devletleri oluşturmaya çalışmışlardır.¹² Rönesans ve Reform¹³ ile desteklenen bu süreçle birlikte Avrupa insanı artık kendisini Hristiyan olmaktan ziyade, Avrupalı olarak görmeye başlamıştır¹⁴. Coğrafi keşiflere koşut olarak gelişen ticaret kapitalizmi ve sömürgecilik gerekliliğini de ortaya koymuştur. Artık görece olarak Hristiyan kimliğini kullanmayan Avrupalı, medeniyet - uygarlık çerçevesinde kendisini tanımlayacaktı.¹⁵

İkinci sebep ise Avrupa'nın dışından kaynaklanan, Osmanlı varlığıdır. Osmanlı Devleti ve Rumeli'deki fütuhâtı, Avrupa devletleri tarafından ortak bir tehdit olarak algılandığından, Haçlı Seferleri sırasında olduğu gibi bir duygudaşlık yaratmıştır.¹⁶ Bu süreç Avrupalı düşünürlerde ilk defa, Ortaçağ'da ortaya atılan Avrupa'yı bütünleştirme konusunda daha güçlü düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. George Podiebrad (1420-1471) bir Milletler Cemiyeti fikrini savunmuş, Tomaso Campanella (1568-1629) ise dünyanın merkezi bir yönetim tarafından idare edilmesini önermiştir. Franciscus Suarez (1548-1617) insanlığın çok çeşitli krallıklara ve uluslara ayrılmasına rağmen bir tür birlik oluşturduğunu, Duc de Sully'de (1560-1641) Avrupa topraklarının eşit kısımlara ayrılıp dağıtılmasını ve sonra da oluşturulacak on beş eşit devletten kurulacak bir Katolik Evrensel Cumhuriyeti düşüncesini savunmuştur.¹⁷

---

¹² Agaoğulları ve Köker, **a.g.e**, ss. 85 - 134.

¹³ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler: 1494 - 1789**, Ankara, 1997, ss. 12 - 17.

¹⁴ Yurdusev, **a.g.e**, s. 40.

¹⁵ Erdenir, **a.g.e**, s. 57.

¹⁶ Lee, **a.g.e**, s. 130.

¹⁷ Korkmaz, **a.g.e**, ss. 188 - 190.

Fransız İhtilali'nden sonra ulus - devletleşme süreci hızlanmış ve özgürlüklerin alanı genişlemeye başlamıştır. Napolyon Bonapart'ın¹⁸, Avrupalı büyük monarşiler koalisyonuyla giriştiği mücadeleyi kaybetmesinden sonra (1814) Avrupa'nın sınırları çizmek ve bozulan dengeyi yeniden kurmak amacıyla Viyana'da, şehrin adıyla anılacak bir kongre toplanmıştır. (1815) Belçika ile Hollanda'nın, Norveç ile İsveç'in birleştirilip, Fransa'nın devrimden önceki sınırlarına itildiği Viyana Kongresi'nde, tezin içeriği bağlamında dikkat edilecek husus, Avrupa Uyumudur. 1830 ve 1848 yılında, Avrupa'yı sarsan ihtilaller liberal ve milliyetçi akımları güçlendirerek Avrupa halkları arasında ortak bir düşünsel taban yaratmış ve bir yüzyıl öncesine göre Avrupa'yı bütünleştirmeye yönelik daha somut önerilerin dillendirilmesine kapı aralamıştır. Saint Simon (1760-1825), 1814'te Napolyon'un Avrupa'da yarattığı kargaşa ortamında yazdığı, "Avrupa Toplumunun Yeniden Örgütlenmesi" adlı kitapta, siyasal devrimlerin olmadığı bir yeni Avrupa ailesi kurmayı teklif etmiştir. Christian Friedrich Krause (1781-1832) ise liberal akımların etkisini güçlendirmesi için çabalamış, Avrupa'da sınır kavramına karşı çıkmış ve bu amaç uğruna İspanya'da çalışmalarda bulunmuştur¹⁹.

Avrupa'da bir birlik oluşturulması düşüncesi on dördüncü yüz yıldan itibaren tarihçiler, filozoflar, hukukçular ve düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Özellikle, La Rochefoucauld, Saint Simon, William Penn, Duc de Sully, Augustin Thierry, Emile de Girardin, De Gasper, Montesquieu, Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Coudenhove Kalergi gibi düşünürlerin Avrupa'da bir birliğin kurulmasına yönelik fikirler ürettikleri görülmektedir.²⁰ Bu isimlerin yanı sıra Victor Hugo'nun "Avrupa Birleşik Devletleri" kurulmasına ilişkin görüşleri, Immanuel Kant'ın "sonsuz barışın sağlanması" projesi, Montesquieu, Voltaire, Saint Simon'un siyasal liberalizm ve barışı esas alan bir bütünleşme ya da birlik fikri, Avrupa bütünleşmesinin düşünce aşamasındaki önemli adımlarıdır.²¹ Avrupa bütünleşmesinin günümüz düzeyindeki yapısına yakın bir düşünceyi ise 1761 yılında Jean Jacques Rousseau ifade etmiştir.

---

¹⁸ Eric Hobsbawn, **Devrim Çağı: 1789 - 1848**, Ankara, 2003, ss. 89 - 111.

¹⁹ Sarp Erk Ulas, "Saint Simon", **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, 2002, s. 1238.

²⁰ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, 2005, s. 1.

²¹ İbrahim Canbolat, **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği**, İstanbul, 1998, s. 69.

Jean Jacques Rousseau, o dönemde Avrupa’da egemen olan on dokuz devletin bir antlaşmayla bir topluluk kurmaları ve bunun bir Avrupa Federasyonu oluşturmaları tezini ileri sürmüştür.²² On sekizinci yüzyılda sanayi devriminin belirleyiciliği ile birlikte, ülkeler arasında ticaret anlaşmalarının imzalanmaya başlaması ile bu fikrin ülkeler arasında yapılan ticaret anlaşmalarında görünürlük kazandığı söylenebilir. On dokuzuncu yüzyılda ise, değişim gösteren ekonomik ve siyasal olaylara bağlı olarak ülkeler imzaladıkları ticari anlaşmaları bozma yoluna giderek daha bireysel bir tutum sergilemeye başlamışlardır.²³

On dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren boyutları küçük de olsa bir takım birleşme hareketleri hayata geçmiştir. Bu birleşme hareketleri özellikle Almanya’daki küçük prenslikler arasındaki gümrüklerin kaldırılmasıyla başlamıştır. Birleşme hareketlerine örnek olarak şunlar gösterilebilir; Bavyera ile Württemberg arasındaki Gümrük Birliği (1823-1833), Alman Gümrük Birliği (Zollverein,1834), Vergi Birliği (1834-1854), Alman Ortak Para Birliği (Deutscher Münzverein,1838) Boğdan ve Eflak arasındaki Gümrük Birliği (1847), Almanya ve Avusturya arasındaki Ortak Para Antlaşması (1857) ve İskandinav Para Birliği (1875).²⁴ Birleşme hareketlerinden özellikle Alman Gümrük Birliği, Almanya’daki dağınık otuz sekiz küçük devletçik ya da prensliğin ekonomik bütünleşmesini amaçlıyordu. Alman Gümrük Birliği ile ilk defa uluslar üstü bir otorite kurulmuştur.²⁵ On dokuzuncu yüzyılda yaşanan bir başka birleşme de İtalyan Birliği’dir. Milliyetçilik duygusuyla hareket eden İtalyan aydınlarının İtalya’yı Avusturya egemenliğine karşı korumak ve küçük İtalyan devletçiklerini bir araya getirmek amacıyla başlattıkları İtalya Birliği düşüncesi 1838 – 1870 yılları arasında hayata geçirilmiştir.²⁶

---

²² Dedeoğlu, **a.g.e**, s.30.

²³ Jürgen Habermas, “İki Yüzyıl Sonrasından Geriye Bakışın Kazanımlarıyla Kant’ın Ebedi Barış İdesi”, **Cogito Dergisi**, Sayı: 41 - 42, İstanbul, 2005, s. 381.

²⁴ Süha Atatüre, “The Historical Roots of European Union: Integration, Characteristics and Responsibilities for the 21st Century”, **European Journal of Social Sciences**, Vol: 7, No: 2, 2008, s. 20.

²⁵ Veysel Bozkurt, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Bursa, 2001, ss. 44 - 45.

²⁶ Bozkurt, **a.g.e**, s. 45.

Avrupa'nın birleştirilmesine yönelik çabalar yirminci yüz yılda da devam etmiştir. Ancak bu birleştirme çabaları devam ederken değişen ve hızla sanayileşen dünyada çıkar çatışmaları meydana gelmiş ve Birinci Dünya Savaşı yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ağır yıkımını yaşayan devletler, eşitlik temelinde barışçı bir birliktelik sağlayabilmek adına bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Bu çabaların ilki sadece Avrupa'yı değil dünyadaki bütün devletleri bir araya getirme amacıyla Cenevre'de gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde 1919'da Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla neticelenmiştir. Savaşın sonra kurulan Milletler Cemiyeti iki savaş arası dönemin ilk birlik ifadesiydi. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson tarafından önerilmişti. Ancak Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin içinde bulunmadığı Milletler Cemiyeti'nde İngiltere ve Fransa'nın varlığı bu kuruluşu bir Avrupa Birliği haline getirmişti.²⁷

Bunun dışında, 1925 tarihli Locarno Antlaşması²⁸ da iki savaş arasında Avrupa devletlerini bir araya getiren savaş karşıtı bir oluşumdur. Bu dönemin sivil inisiyatifi ise Pan Avrupa Hareketi olmuştur. Avrupa'nın ilk federalist hareketi olan 1924 tarihli birliğe,²⁹ Aristide Briand, Joseph Caillaux, Edouard Herriot, Edvard Benes, Konrad Adenauer, Kont Sforza, Thomas Mann, Rainer M. Milke ve Jose Ortega gibi kişiler katılmıştır³⁰. Ancak tüm bu girişimler, II. Dünya Savaş'ının çıkması ile gelişme şansı bulamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi ile birlikte uluslararası sistem içinde değişen güç dengeleri en çok Avrupa devletlerini etkilemiştir. Savaş sonrasında güçlü Avrupa yıkılmış ve dışarıdan sağlanacak desteklere ihtiyaç duyan ve bu desteği sağlayan devletlerin ekseninde toplanan Avrupa devri başlamıştır. Savaş sırasında ve sonrasında Avrupa'nın güç merkezi olarak dünya siyasal sahnesinden çekilmesiyle,

---

²⁷ Norman Davies, **Europe: A History**, New York, 1997, ss. 15 - 17.

²⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914 - 1995**, İstanbul, 2005, s.160.

²⁹ Aristide Briand (1862-1932), Joseph Caillaux (1863-1944), Edouard Herriot (1872-1957), Edvard Benes (1884-1948), Konrad Adenaur (1876-1967), Kont Sforza (1873-1952), Thomas Mann (1875-1955), Rainer M. Milke (1875-1926), Jose Ortega (1883-1955) yılları arasında yaşamıştır. Amaçları Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, sınır güvenliği ve barışın sürekliliğinin korunması idi.

³⁰ Dedeoğlu, **a.g.e**, s. 22.

uluslararası siyaset Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çizdiği iki kutuplu keskin sınırlara sahip çerçeve içerisinde şekillenmiştir. Bu, gerek savaş sürecinde gerekse sonrasında dünya ülkelerinin değişen ölçülerde iki ülkenin hegemonyası altına girmesini de beraberinde getirmiştir. ABD ve SSCB, oluşan yeni uluslararası düzen içerisinde askeri, siyasi ve ekonomik gücü ellerinde bulunduran iki süper güç olarak adlandırılmaya başlanmıştır.³¹

1945'i izleyen yıllarda Batı Avrupa devletlerinin çoğu karşılaştıkları ekonomik ve siyasi sorunların ulusal düzeyle kısıtlı kalan bir çerçeve içinde çözülemeyeceğini, bir tür Avrupa'ya özgü uluslararası kuruluşun ortaya çıkarılması gerektiğini anlamaya başlamışlardır.³² ABD'de Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Avrupa bütünleşmesi fikrini desteklemiştir.³³ Truman Doktrininin çıkış noktasında Amerikan dış politikasının temel anlayışı komünizme karşı açılan savaş yatmaktadır. ABD, Truman Doktrini ile yapılan yardımlarda Fransa ve İtalya'yı komünizm ile mücadele açısından geliştirdikleri Avrupa stratejilerinde kritik konumda görmüştür.³⁴

Öte yandan, Fransa'nın ABD ile işbirliği içinde olması Fransa-Almanya ilişkilerinin kontrol altına alınmasını zorunlu kılmıştır. İki ülke arasında gerçekleştirilmesi planlanan kömür - çelik birliği anlaşmasına verilen destek aynı zamanda Avrupa Bütünleşmesi fikrinin hayata geçirilmesini sağlayan Avrupa bünyesinde altı kurucu ülkenin imzaladığı kömür - çelik birliği anlaşmasına da verilmiştir.³⁵

ABD, Truman Doktrini³⁶ vasıtasıyla komünizm etkisi altında kalması muhtemel ülkelere yapacağı yardımlar konusunda uzun vadeli bir taahhütte

---

³¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih II: 1918 - 1994**, Ankara, 2001, s. 201.

³² Sander, **a.g.e.**, s. 344.

³³ Denys Hay, **Europe: The Emergence of An Idea**, London, 1957, s. 5.

³⁴ Dedeoğlu, **a.g.e.**, s. 42.

³⁵ Davies, **a.g.e.**, s.16.

³⁶ Truman Doktrini, 1947 yılında ABD Başkanı Harry Truman tarafından Sovyet tehdidine karşı hazırlanmış plandır. Truman Doktrini, Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası politikasının

bulunmuştur. Avrupa ekonomisinde gerekli düzelmenin sağlanamaması ve komünizme karşı yeterli mücadelenin verilememesi sebebiyle, Amerika daha geniş kapsamlı ve etkili yeni destek planlarını devreye sokmuştur. Bu planlardan birini simgeleyen Truman Doktrini vasıtasıyla Avrupa'ya Amerikan tüketim malları sokulmuştur. Böylelikle, Avrupa ülkelerine yapılan maddi yardımlarla pazarlarına giren ABD malları arasındaki karşılıklılık ABD ekonomisinin gelişimine de katkıda bulunmuştur. Bu nedenle Truman Doktrininin uygulaması olarak değerlendirilen Marshall Planı hayata geçirilmiştir. ABD yardımlarının dağıtımında işbirliğinin ve ülkeler arasında serbest ticaret ortamının sağlanması için Avrupa Devletleri, ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla bütünleşme çalışmaları için arayış içerisine girmişlerdir. Buna bağlı olarak, 1948 yılında on altı Batı Avrupa Devleti Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü kurmuşlardır. Bu sayede ekonomik alanda da olsa Avrupa Devletleri arasında bütünleşme çalışmaları başlamıştır. 1950'lere gelindiğinde kurulan örgütün yetkilerinin yetersizliği anlaşılmıştır.

Bu duruma paralel olarak Almanya ve Fransa arasında süren ezeli rekabeti, ekonomik nedenler ve Fransa'nın Almanya'yı kontrol altında tutma arzusu Fransa kadar yeni bir savaş olasılığını ortadan kaldırmak isteyen Avrupa Devletleri'ni yeni bir çözüm arayışına itmiştir. Bu rekabet nedeniyle İkinci Dünya Savaş'ının çıkmasının nedeni olarak gösterilen Almanya'nın tutumu ve yeni savaşların çıkabileceği yolundaki varsayımlara bağlı olarak Almanya'nın bir şekilde kontrol altına alınması zorunluluk halini almıştır.³⁷ Almanya - Fransa arasında ekonomik alanlarda başlayacak yakınlaşma ve birbirine bağımlılığın ardından siyasal alanda mevcut sorunların çözülebileceği fikri doğmuştur.

Ruhr Bölgesi'ndeki zengin kömür - demir madenlerinin, Fransa ve Almanya'nın birlikte işleteceği bir yapıya dönüştürülmesi için iki devlet arasında kurulacak kömür - çelik ortaklığı, sonraları AB kurucu devletleri olacak olan ülkeler tarafından bu nedenle ortaya atılmıştır. İki devlet arasında uzun yıllardır süren ezeli

---

değiştiğini ve Sovyet karşıtlığının bu yeni politikada temel esas olduğunu ilan etmiştir. Bu doktrin ile Amerika Birleşik Devletleri komünizm tehdidi altındaki devletlere mali ve askeri yardım yapacağını açıklamıştır.

³⁷ Gerard Delanty, **Inventing Europe: Idea, Identity, Reality**, New York, 1995, s. 68.

rekabetin ortadan kaldırılmasının yanı sıra, diğer Avrupa devletleri açısından da savaş sanayinin ana maddesi olan demir - çeliğin üretiminin kontrol altında tutulabilmesi, ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi açısından cazip ve zorunlu bir fikir olarak değerlendirilmiştir. Avrupa Bütünleşmesine yönelim, Avrupa Devletleriyle sınırlı değildir.³⁸

ABD’de bu yönelimin gelişmesinde aktif bir role sahip olmuştur. Savaşın sonra oluşan iki kutuplu yapı içerisinde ABD kendisini tüm dünyadan sorumlu olarak görmeye başlamıştır. Bu nedenle Almanya’nın kontrol altında tutulması Avrupa Devletleri kadar bu iki devlet açısından da çok büyük önem teşkil etmiştir. Buna bağlı olarak, Avrupa bütünleşmesi fikrinin temelini Fransa - Almanya yakınlaşması, en azından ticari açıdan ortaklıklarının sağlanması ve Almanya’nın dışarıdan alacağı destek ile güçlenmesi yerine diğer Avrupa devletleri ile ortaklıklar kurması oluşturmuştur. ABD’nin kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak sağladıkları destek Amerika yanlısı Avrupalılar tarafından da benimsenmiştir. Birçok ülke tarafından ortak bir gaye ile oluşturulan Fransa ve Almanya arasındaki kömür - çelik birlikteliği anlaşmasına diğer Avrupa devletlerinin de katılımıyla bütünleşme uygulamasına başlanmıştır.

Savaşın ardından Fransa Ekonomik Planlama Komisyonu Başkanı Jean Monnet, Avrupa devletlerinin içinde bulunduğu durumun düzeltilebilmesinin sadece savaş öncesi bakış açısının savaş sonrası oluşan yapıya uyarlanarak yapılamayacağını görerek yeni bir yapılanmaya gidilmesi gerektiğini savunmuştur. Monnet’ye göre Versailles Antlaşması, Cenova başarısızlığı ve Nazizm’in yükselişi yeni bir savaşın habercisidir. Bu nedenle uluslararası düzeyde düşünerek, devletlerin egemenliklerine dokunmadan belirli faaliyetlerin yürütülebilmesi için uluslararası bir örgütlenmenin gerekliliği ve daha sonra gelişmeler ışığında bu örgütlenmenin ulus üstü bir yapılanma haline dönüşmesi fikrini ortaya atmıştır. Monnet İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da düzenin güvencesini Almanya’nın büyümesinin sınırlanmasında değil, Almanya’yı Avrupa içinde asimile edilmesinde görmüştür.³⁹

---

³⁸ Canbolat, **a.g.e.**, s. 35.

³⁹ Karluk, **a.g.e.**, s. 5.

Monnet Almanya'nın asimilasyonu için kömür ve çelik gibi iki önemli savaş malzemesinin Fransa-Almanya rekabetinin ortadan kaldırılarak bütünlük içerisinde üretilmesi yoluna gidilmesi gerektiğini savunmuştur. Kurulacak olan kömür ve çelik birlikteliğinin devletlerin yetkilerini devredecekleri ulus üstü bir örgütsel yapı ile sağlanması gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Jean Monnet bu fikirleri doğrultusunda dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman'dan üzerinde durduğu konulara açıklık getiren ve nasıl yapılacağını gösterir bir bildiri hazırlamasını istemiştir.

Schuman kısa ve anlaşılabilir bir üslup ile Almanya'nın ekonomik açıdan yeniden yapılandırılabilmesi ve Fransa'nın da ulusal güvenliğinin korunabilmesi için yapılması gerekenleri kapsayan bir bildiri sunmuştur. Robert Schuman 9 Mayıs 1950'de kömür-çelik birlikteliğinin ne şekilde gerçekleştirileceğini açıkladığı bildirisinde, yapılacak anlaşmanın Avrupa Bütünleşmesi fikrinin gelecekte hayata geçirilişi açısından önemini vurgulayarak başlamıştır.⁴⁰ Almanya ve Fransa'nın Schuman Planı'nı kabulünün ardından İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un da Plan'ı kabul edip Ekim 1951 yılında Paris Antlaşması'nı imzalamalarıyla **Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT)** kurulmuştur. AKÇT'nin kurulması iki açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan ilki bu sayede Avrupa Bütünleşmesi için ilk aşamanın tamamlanmış olmasıdır. İkincisi ise tarihsel açıdan Fransa - Almanya ilişkilerinde bir devrim yaşanmış olmasıdır. AB'nin temelini atıldığı tarih olması, bildirinin yayınlandığı 9 Mayıs gününün Avrupa Günü olarak kutlanması sonucunu doğurmuştur.⁴¹

AKÇT'nin amaçları üye ülke ekonomilerinin gelişimine katkıda bulunmak, tam istihdamı gerçekleştirerek işsizlik sorununu çözmek ve üye ülke vatandaşlarının yaşam standartlarını geliştirmek olarak belirlenmiştir.⁴² AKÇT beş organa sahip olarak kurulmuştur. Bunlar: Başkanlığı'na Jean Monnet'in atandığı Yüksek Otorite, Bakanlar Konseyi, Danışma Komitesi, Ortak Meclis ve Adalet Divanı'dır. Topluluğun çalışmaları, başlangıçta altı kurucu üyesi, Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg arasında bir kömür ve çelik ortak pazarı

---

⁴⁰ (Çevrimiçi), http://europa.eu.int/abc/symbols/9-may/decl_en.htm

⁴¹ Karluk, a.g.e, s. 6.

⁴² Ramazan Kılıç, *Türkiye - AB İlişkileri ve Gümrük Birliği*, Ankara, 2002, s. 44.

kurulmasıyla sınırlı kalmıştır. İngiltere, AKÇT bünyesinde bulunan yüksek otoriteye yetki devri uygulaması nedeniyle birliğe katılmama kararı almıştır. Bunun dışında diğer Avrupa devletlerine oranla ABD ve İngiltere ile arasında bulunan sıkı ticaret bağları ulusal egemenliklerini devretmeye yol açmayacak şekilde ekonomisini ayakta tutmaktaydı. Kuruluş amacında Topluluğa katılmayan İngiltere, barışın güvence altına alınması için savaşın galip ve mağluplarının eşitlik içerisinde işbirliğinde bulunabilecekleri bir kurumsal yapı içinde bir araya getirmesi açısından AKÇT'nin kurulmasına destek vermiştir.⁴³

AKÇT'nin kurulmasının ardından ekonomik bütünleşmenin gelişimi açısından eksiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkelerin bireysel olarak gelişim için yeterli araştırma olanaklarına sahip olmamaları, Avrupa devletlerini yeni bütünleşme arayışlarına sürüklemiştir. Topluluk dışında kalan ülkelere ortak gümrük tarifesinin uygulanması ortaklık dışında kalan ülkeleri de topluluğa itmiştir. AKÇT'nin başarısının görülmesi üye ülkeleri başka oluşumlar kurmaya itmiştir. Tüm bu etmenler bir yana, ABD karşısında bağımsız ve güçlü bir ekonomiye sahip olunması Batı Avrupa ülkelerini yeni bir örgüt oluşturmada temel olmuştur. Ekonomik bütünleşmenin gelişiminin ardından her alanda bütünleşmiş bir örgüt yapısı ile siyasal alanda bütünleşmeyi de kapsayan ulus üstü bir yapının oluşturulabileceği düşüncesi AKÇT ile başlayan Avrupa Bütünleşmesi ülküsü için **Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunun (AAET)** kurulmasına yol açmıştır. AET ve AAET 29 Mart 1959'de Roma Antlaşması bünyesinde kurulmuştur.⁴⁴ AET'nin kuruluş amacı Avrupa'nın siyasi bütünleşmeye ulaşması olarak belirlenmiştir. AET'nin temel amacı: "Ortak bir Pazar ve mallar için gümrük birliği kurmak; ortak bir tarım politikası ve işçi hareketleri ile ulaştırma politikalarını saptamak ve ekonomik kalkınma gerçekleşmesi için ortak örgütler kurmak" olarak belirtilmiştir. AAET'nin kurulmasının amacı ise üye ülkelerin o tarihlerde enerji ihtiyaçlarının atom enerjisi vasıtasıyla giderilmesi ve atom enerjisinin barışçıl amaçlarla kullanımı olarak belirlenmiştir.⁴⁵

---

⁴³ Delanty, **a.g.e**, s. 75.

⁴⁴ (Çevrimiçi), http://europa.eu.int/abc/obj/treaties/en/entr6b.htm#Article_2.

⁴⁵ Sander, **a.g.e**, s.350.

AB siyasi birlik nihai amacı ile kurulmuş ekonomik birlikteliktir. AET'nin kurulması ekonomik bir bütünleşme olarak değerlendirilse de birleşmenin altında siyasal bütünleşme yatmaktadır. Kuruluş aşamasında yapılan görüşmelerde siyasal bütünleşmeye giden yolun öncelikle ekonomik bütünleşmeden geçtiği kanısı hâkim olmuştur. Ülkelerin siyasal bütünleşmeye ulaşabilmeleri için yıllardır rekabet içinde oldukları devletler ile uzlaşmanın öncelikle ekonomik konularda olabileceği gerçeği ortaya çıkmıştır. Buna göre, kurulan ekonomik bütünleşme ile gelişen ilişkiler sonucunda siyasal bütünleşmenin temelleri atılabilecektir.⁴⁶

AB uluslararası sisteminde benzeri bulunmayan kendine özgü bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bunun sebebi devlet benzeri yapısı içerisinde hem hükümetler arası hem de ulus üstü iki farklı boyutu da içerisinde bulundurmasıdır. Monnet'nin kullandığı neo-işlevselci bütünleşme, topluluk karar alma metoduna bağlı olarak kurulmuş sektörle ve aşamalı bir bütünleşme modelidir.⁴⁷ AET'nin kurulmasının ardından üye ülkeler arasındaki ekonomik bütünleşmenin tamamlanabilmesi için yeni düzenlemelerin yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylece Avrupa Topluluklarından AB'ye dönüşüm sürecine girilmiştir. Dönüşüm süreci bir yandan yeni ülkelerin Topluluğa katılımıyla genişleyen yapının aynı zamanda kurumsal açıdan derinleşmesi temelinde yapılmıştır. Derinleşme çalışmaları için getirilen yeni düzenlemelerin kurucu antlaşma üzerine eklemeler yapılması yöntemi ile gerçekleştirilmesi uygun bulunmuştur.⁴⁸

Yıllar içinde kurucu antlaşmaların ardından getirilen yeni düzenlemeler ile AB bir yandan yeni ülkelerin katılımıyla genişlerken diğer yandan derinleşme sürecini de beraberinde yaşamıştır. Derinleşme bir yandan bütünleşmenin yetki ve faaliyet alanlarındaki artışı, diğer yandan da mevcut kurumsal yapı içindeki değişiklikleri ifade etmektedir. Derinleşme çalışmalarında öncelik Avrupa Birleşmesinin anlam ve niteliği üzerinde olmuştur. Yeni yetki alanlarının ulus üstü

---

⁴⁶ Dedeoğlu, a.g.e, s.64.

⁴⁷ İrem Aşçılı, Avrupa Birliği'nde Sosyal Politikalar, Avrupa Halkı Oluşturdu mu?, **Başkent Üniversitesi, Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2005, s. 43.

⁴⁸ Aykut Çelebi, **Avrupa Halkının Siyasal Birliği**, İstanbul, 2002, s. 57.

oluşuma devri, kurumsal yapıda üye sayısının artısına bağlı olarak ve yetki alanlarının artışı nedeniyle kurumsal yapıda reform ihtiyacı doğması nedeniyle yapılan uygulamalar derinleşmenin aşamaları olarak kabul edilmiştir.

Derinleşme çalışmalarının ilki **Füzyon olayı** olarak adlandırılmaktadır. 1957 - 1958 yıllarında AB Parlamentosu'nun ve Adalet Divanı'nın oluşturulması, 1965 - 1967 yıllarında AB Konseyi ve AB Komisyonu'nun oluşturulması derinleşme süreci açısından füzyon olayı olarak değerlendirilmektedir. 1970 ve 1975 yıllarında ortak bütçe oluşturma kararına varılması ve Sayıştay'ın kurulması, 1986 **Avrupa Tek Senedi**⁴⁹ ile getirilen yeni düzenlemeler, kurumsal alanda oybirliğinden nitelikli oy çokluğu esasına geçiş, politik açıdan ise, Avrupa Tek Pazarı'nın kurulması Avrupa Siyasi İşbirliği ve sosyal politikalarda ekonomik ve sosyal uyum, çevre, teknolojik araştırma - geliştirme alanlarında yetkilerin Topluluk yetkisine eklenmesi ile ortak sosyal politika belirlenmesinde gelişme yaşanmasını sağlamıştır.⁵⁰ Yapılan düzenlemelerden ilki AB'nin temelini oluşturan Tek Pazar, 30 Ekim 1986 tarihinde imzalanan Tek Avrupa Senedi ile yürürlüğe girmiştir. Tek Avrupa Senedi ile Parlamento ile Konsey arasında işbirliği süreci başlatılmış, parlamentonun görev alanları genişletilmiş, ortak politika alanları yeniden düzenlenmiş, nitelikli çoğunlukla karar alma ilkesi iç pazar, sosyal politika, ekonomik ve sosyal birleşme, araştırma ve teknolojik gelişme alanları ile sınırlandırılmış, dış politika konusunda ise Avrupa işbirliğinin sağlanması amaçlanmıştır.

Hedeflenen bu derinleşme aşamaları tam olarak uygulamaya geçirilememiştir. Bunun sebebi Avrupa'nın siyasi kimliğinin oluşturulması ihtiyacının baş göstermiş olmasıdır. Fakat açıkça görülmüştür ki ekonomik açıdan uyum sağlanamamış olması

---

⁴⁹ Senet, 17 Şubat 1986 tarihinde Lüksemburg'da, 28 Şubat 1986 yılında da Lahey'de imzalanmıştır. İmzalanan senedin amacı Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında var olan ekonomik engelleri ortadan kaldırmak, uyumu arttırmak ve böylece Avrupa Birliği üyesi ülkelerde rekabet alanı oluşturmaktır. Senet ayrıca birliğin o zamanki kurumlarında da yenilikler yaptı. Nitelikli çoğunlukla oylama yöntemi getirildi. 1992 yılına kadar tek pazara geçilmesi hedefi belirlendi. Bu senet ayrıca, Avrupa Birliği'nin sonradan izleyeceği Ortak Dış İşleri ve Güvenlik Politikasının da temeli olan Avrupa Politik İş Birliği kavramını resmen ortaya koydu.

Bk: (Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.

⁵⁰ Aşçılı, **a.g.e**, s. 44.

siyasal birlikteliğin ve buna bağılı olarak siyasal kimliğin oluşturulmasını imkânsız kılmaktadır. Siyasal alanda birleşim aşamasına geçilebilmesi için ekonomik alanda birleşmenin tamamlanmasına bağılı olarak gerekli uygulamalara hız verilmiştir. Bütünleşmenin ekonomik açıdan derinleşmesinin siyasal bütünleşmeye yayılmasına yönelik olarak kuruluştan itibaren benimsenen planlara uygunluk açısından yeni düzenlemelerin yapılması gerektiğı ortaya çıkmıştır. Kurucu antlaşmalar arasından Roma Antlaşması'ndan sonra en önemlisi olarak kabul edilen **Maastricht Antlaşması**⁵¹ Avrupa Topluluklarını yani AKÇT, AET ve AET'yi AB çatısı altında toplamıştır. Buna bağılı olarak Maastricht Antlaşması ile Avrupa Topluluklarından AB'ye geçiş sonucunda daha kapsamlı ve etkin kararlar alınarak uygulamaya geçirilmiştir.

Kurumsal alanda AB'nin tüm yetki alanlarının belirlendiğı ve yetkilerin ne ölçüde ulusal ya da birlik düzeyinde kullanılacağını gösteren sütunlu yapıya geçilmiş, bakanlar konseyi tarafından nitelikli çoğunluk ile karar alma alanları arttırılmış ve bölgesel çıkar ihmallerine karşı bölgeler komitesi kurulmuş, yargı öncesi arabulucu görevini üstlenecek bir elçi olarak Ombudsman atanmıştır. Parlamentonun uluslararası alanda yetkileri arttırılmış ve yetki devri ilkesi (subsidiarite) sorunların halka en yakın düzeyde zm için yeni düzenlemeler getirilmiştir.⁵² Avrupa bütünleşmesi fikri, ortaya ilk atıldığı tarihten itibaren ekonomik ve siyasal alanda bütünleşmiş ve tek bir Avrupa halkının oluşturulması amacını içermektedir. AB'yi kuran antlaşmalarda yer alan ilkeler ve önlemler her ne kadar görünürde yalnızca ye ülkeler arasında Ortak Pazar'ın kurulmasına bağılı olarak ve ekonomik temelli olarak ortaya çıkmış olsalar da ekonomik bütünleşme kaçınılmaz olarak siyasal birlik amacına işaret eder bir durum almıştır. Bu yayılma etkisi olarak nitelendirilmektedir. Buna göre, uyum sürecinde etkili olan aktörler, belirli bir sektörde gerçekleştirdikleri entegrasyonu, eğer kendi çıkarlarına hizmet

---

⁵¹ Maastricht Anlaşması, 7 şubat 1992'e imzalanan ve AET'nin AB olması yolundaki son adım olan ekonomik ve parasal birliğı de gerçekleştirme yoluna girdiğı anlaşmadır. Bk: (evrimii), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.

⁵² Dedeoğlu, a.g.e, s. 148.

edeceğine inanırlarsa diğer sektörlere de yayarlar.⁵³ Ekonomik alandaki gelişmeler yayılma etkisi ile siyasal alanı da etkileyecektir.

Öte yandan Avrupa bütünleşmesi aynı zamanda sosyal bir unsur içermektedir. AB'nin kuruluşunda belirlenen hedeflerden biri üye ülke halklarının yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal açıdan bütünleşmeleridir. AB'nin temellerinin atıldığı Roma Antlaşması'nda siyasal birlik tanımı ve yolları belirtilmiş, giriş bölümünde Avrupa halkları arasında daha yakın bir birliğin temelleri atılması yolundaki kararlılık dile getirilmiştir.⁵⁴ Aşamalı olarak gerçekleştirilen ekonomik bütünleşmenin son aşaması olarak ortak para birimine de geçilerek diğer alanlarda ulaşılamamış bir başarı gösterilmiştir. Siyasal alandaki değişikliklerin başında ekonomik ve parasal birliğe geçilmesi kararı taşımıştır. Her ne kadar sosyal uzlaşma ekonomik entegrasyonun ön koşulu olmaktan ziyade, çıktısı olarak benimsenmiş olsa da, zaman içerisinde ekonomik entegrasyonun tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi açısından sosyal politikalarda uzlaşma zemini arayışının gerekli olduğu kabul edilmiştir. Bütünleşmiş bir halkın oluşumu ancak tüm alanlarda birliktelik sağlandığında ve bireyler kendilerini ulus devletlerinde içinde yaşadıkları haklara ve yaşam koşullarına ulaştıklarında hissedebileceklerdir. Bu bütünleşmişlik duygusunun oluşumu üzerinde etkisi bulunan en önemli alan ise sosyal politikalar açısından eşgüdümün sağlanmasında yatmaktadır.⁵⁵

Avrupa Bütünleşmesini açıklayan tüm yaklaşımlar bunun aşamalı olarak gerçekleşebileceği esasına dayandırmaktadırlar. Siyasal birliğin sağlanmasının ekonomik alanda sağlanan uzlaşmalardan daha zor olacağı her alanda bütünleşmiş Avrupa ülküsüne sahip olanlar tarafından kabul edilmiştir. Kuruluş aşamasından bu yana alt yapısı hazırlanmaya çalışılan ve birçok gelişme gösterilen siyasal bütünlük günümüzde hala tam olarak oluşturulamamıştır. Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve parasal birlik aşamalarından geçen bütünleşme süreci siyasal yapılanmayı uluslararası düzeyden ulus üstü düzeye taşıyacaktır.

---

⁵³ Aşçılı, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁴ Dedeoğlu, **a.g.e.**, s.149.

⁵⁵ Ünal Tekinalp ve Gülören Tekinalp, **Avrupa Birliği Hukuku**, İstanbul, 2000, s. 3.

Siyasal birliktelik ülkelerin ulusal egemenliklerini belli ölçülerde ulus üstü yapıya devretmelerini gerektirdiğinden bunun kabul edilmesi zorlaşmaktadır. Dış politika ve güvenliğin önemi kadar oluşturulması bir Avrupalılık bilincinin oluşturulması da konunun diğer boyutunu ortaya koymaktadır Bu açıdan sözgelimi milliyetçiliğin önemli bir engel teşkil ettiği söylenebilir. Bu engelin aşılabilmesi açısından ekonomik birliğe yönelik gelişmelerin sosyal alanlara yayılması için yapılan düzenlemeler işlevsel addedilebilir. Temelinde alınan ortak ekonomik kararlar yatan sosyal politikalarla ilgili olarak yapılan düzenlemeler, AB'nin ulus - devlet üzerindeki yetkilerinin arttırılması için somut önlemler alınmasında politik değişimin en önemli alanlarından biri olmuştur. Bu bağlamda Avrupa Vatandaşlığı kavramının geçerlik kazanabilmesine yönelik olarak öngörülen düzenlemeler için tüm üye ülkeler açısından bağlayıcı kararlar alınmıştır. Maastricht ile getirilen mesleki eğitim ve sürekli eğitim programlarının düzenlenmesi, bu alanlarda geri kalmış olan Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İrlanda için Dayanışma ve Uyum Fonu kurulması, Avrupa çalışma kanunlarının hazırlanmasına Avrupa çapındaki ve ulusal düzeydeki sosyal tarafların katılması gibi uygulamalar bu açıdan örnekleyicidir. Denebilir ki, dış politika ve güvenliğin yanı sıra, bir Avrupalılık bilincinin oluşturulması açısından sosyal politikalar önemli bir role sahiptir.⁵⁶

Aşamalı bütünleşme tespiti birbirini takip eden kurucu antlaşmaların karakteri temelinde halkalaştırılabilir. Maastricht Antlaşması'nın ardından 1999 yılında imzalanan **Amsterdam Antlaşması**⁵⁷ ile de birliğin temel değerleri ilk kez kurucu antlaşma metnine geçirilmiştir. Bu Antlaşma kapsamında Avrupa Halkı'nın oluşumu için temel haklar ve bu hakların birlik düzeyinde korunabilmesi için gerekli mekanizmalar oluşturulmuştur.

Üye ülke halklarını doğrudan ilgilendiren vize, sığınma, göç ve kişilerin serbest dolaşımı birinci sütuna aktarılarak yetki devri tam olarak AB organlarına

---

⁵⁶ Aşçılı, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁷ Amsterdam Antlaşması, 2 Ekim 1997 tarihinde Avrupa Birliği üyesi ülkelere imzalanmış ve 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması'nın koşullarında köklü değişiklikler yapmıştır. Antlaşma yürürlüğe 1 Mayıs 1999 tarihinde girmiştir. Bk: (Çevrimiçi), http://europa.eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.

bırakılmıştır. Sosyal Politika alanında ise, kadın ve erkekler için eşit işe eşit ücret ilkesi, komisyon ve üye ülkelerin her yıl konseye istihdam raporu sunmaları, istihdam konusunda eşgüdümü sağlamak için istihdam komitesi kurulması konularında yeni düzenlemeler getirilmiştir. 2000 yılında **Nice Antlaşması**⁵⁸ ile de **Temel Haklar Şartı**⁵⁹ imzalanarak yürürlüğe girmiştir.⁶⁰

Avrupa Halkı'nın oluşturulmasına yönelik olarak ekonomik bütünleşmenin yanı sıra sosyal alanda da üye ülkelerdeki ekonomik gelişmişlik farklılıkları azaltılarak, yakınlaştırılarak eşitlik ortamında yaşamalarının sağlanması gerekmektedir. Avrupa halklarını doğrudan etkileyen ve sosyal politikalar altında getirilen yeni düzenlemelerin AB'de sosyal politikaların kapsamının tam olarak anlaşılabilmesi ve nihai amaç olan Avrupa Halkı'nın oluşturulması çerçevesinde başarılı olup olmadığı ve uygulamaların ne aşamada olduğunun saptanabilmesi için ayrıntılı olarak incelemesi gerekmektedir. Diğer yandan **Lizbon Antlaşması**⁶¹ AB anayasal bütünleşmesinde önemli bir gelişmedir. Fransa ve Hollanda'nın halk oylaması ile reddederek düşürdüğü AB Anayasasını temelde koruyan ve ufak değişikliklerle tekrar ülkelerin onayına sunulan AB Temel Antlaşmasıdır.

18 - 19 Ekim 2007'de Lizbon'da yapılan zirvede onaylandığı için Lizbon Antlaşması olarak adlandırılan yeni AB Nitel Antlaşmasının kabul edilmesi için tüm

---

⁵⁸ Nice Antlaşması, Fransa'nın Nice kentinde gerçekleştirilen Avrupa Birliği Liderler Zirvesi sırasında Avrupa Birliği'nin iki kurucu antlaşmasının koşullarını iyileştirmek ve düzenlemek için kabul edilmiş bir antlaşmadır. Antlaşma üzerinde, 11 Aralık 2000 tarihinde Nice'de düzenlenen Liderler Zirvesi'nde Avrupa Birliği üyesi devlet başkanları tarafından karara varılmış ve 26 Şubat 2001'de imzalandıktan sonra 1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Nice Antlaşması'nın temel amacı, Avrupa Birliği'nin kurumlarını, birliğin genişleme sürecine ayak uydurabilmesi nedeniyle yenileyip güçlendirmektir.

Bk: (Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.

⁵⁹ Avrupa Birliğinin hazırlamış olduğu bu temel haklar bildirgesi 2000 yılında ilan edilmiş ve Lizbon Antlaşmasının 2009'da yürürlüğe girmesiyle diğer Avrupa Birliği antlaşmalarıyla aynı yasal değeri kazanmıştır. Bk: (Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.

⁶⁰ Çelebi, a.g.e, s. 27.

⁶¹ Lizbon Antlaşması'yla temeli Maastricht'e dayanan Avrupa Birliği Antlaşması ve temeli Roma Antlaşmasına dayanan Avrupa Toplulukları Antlaşması revize edilmiştir. Bk: (Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.

üye ülke parlamentolarında ve/veya referandum ile onaylanması gerekmektedir. Antlaşmanın yürürlüğe girmesi için bütün üye ülkelerin anayasalarında öngörüldüğü şekilde onay vermesi gerekmektedir. İrlanda hariç diğer devletler, antlaşmayı halkoyuna sunmaksızın parlamento kararı ile onaylamışlardır.

Birliğin genişleme⁶² dalgaları sırasıyla şu şekilde olmuştur:⁶³ 1 Ocak 1973 İngiltere, İrlanda, Danimarka, 1 Ocak 1981’de Yunanistan, 1 Ocak 1986’da İspanya ve Portekiz, 1 Ocak 1995’te İsveç, Finlandiya ve Avusturya, 1 Mayıs 2004’te Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Malta, Letonya, Litvanya, Estonya, Kıbrıs Rum Kesimi, 1 Ocak 2007’de Bulgaristan ve Romanya ve son olarak 1 Temmuz 2013’te Hırvatistan katılmıştır. Ayrıca Birliğin fiili (de facto) bir genişleme yaşaması da, 3 Kasım 1990 yılında iki Almanya’nın birleşmesiyle gerçekleşmiştir.⁶⁴

B- Türkiye - Avrupa Birliği Siyasi İlişkileri

Cumhuriyetin ilk yıllarında Batı tipi devlet sistemi ve hukuk düzenini benimseyen Türkiye, İkinci Dünya Savaşından sonra hedefini Batı merkezli uluslararası örgütlenmeler içerisinde yer alma şeklinde somutlaştırmıştır. Bu çerçevede batıda demokrasi ve insan hakları için mücadele eden Avrupa Konseyine kuruluş aşamasında üye olan Türkiye, askeri ve ekonomik işbirliği amaçlayan örgütlenmelere de ilgi duymuştur. 1949 yılında Washington Antlaşmasıyla kurulan NATO’ya kuruluşundan üç yıl sonra, Yunanistan işe eş zamanlı olarak katılmıştır.

Türkiye’nin Batı merkezli uluslararası örgütler içerisinde yer alma şeklinde beliren siyasi tercihinin üçüncü ayağı ise ekonomik işbirliğinin hedefleyen uluslararası örgütlere katılma talebi olarak ortaya çıkmıştır. O dönemde Avrupa’da ekonomik bütünleşme hareketlerinin ilki İngiltere öncülüğünde kurulan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), ikincisi ise Avrupa Ekonomi Topluluğu idi. Türkiye bu iki örgütten hangisini tercih edeceği konusunda bir fikre sahip değildi. Türkiye’nin bu konudaki kararını netleştiren Yunanistan olmuştur. Türkiye, Yunanistan’ın üyelik başvurusu üzerine, kısa bir hazırlık aşamasından sonra, 31

⁶² Avrupa Birliği’nin genişleme süreci ikinci bölümde detaylı olarak izah edilmeye çalışılacaktır.

⁶³ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, 2005, s. 53.

⁶⁴ Karluk, **a.g.e**, ss. 21 - 27.

Temmuz 1959'da Adnan Menderes hükümeti döneminde AET'ye başvurusunu gerçekleştirmiştir. AB ilişkiler tarihinde Ankara'nın ne istediğinden emin, hızlı karar alan siyasi liderlerinden biri Adnan Menderes ise, diğeri İsmet İnönü'dür. Ortaklık Antlaşmasını parafe ederken, “Başımızın derde gireceğinden endişeliyim. Avrupa'ya kanca atmanın zararı yoktur. Ama ileride yükümlülükler ağır gelirse bu antlaşmayı durdurmamız gerekebilir diyen İnönü, “kanca atmanın yararının” daha ağır bastığını görmüştür. İmza töreninde, “Hakikaten bugün Türkiye'yi Avrupa'ya ebediyen bağlayacak olan bu antlaşmayı imzalamış bulunuyoruz” demiş, Senato'da ayrıca şunları eklemiştir: Bu antlaşma ile Türkiye'nin batılılaşma yolunda aziz Atatürk tarafından bir milli politika haline getirilmiş olan davranışta ciddi merhale kat ettiğimiz kaniyiz.” Bu olumlu görüşlere rağmen İnönü yine açık bir kapı bırakarak, “İstediğim zaman Avrupa treninden aşağı atlayabilir miyim?” diye bürokratlara sormuş ve “Evet” cevabını alınca Ankara Antlaşmasını imzalamıştır.⁶⁵

Türkiye'nin AET'ye katılmak için ortaklık başvurusu yapmasının politik ve ekonomik olmak üzere iki ana nedenleri vardı. Politik açıdan ilk olarak Avrupa'da oluşabilecek büyük siyasi bir yapının dışında kalmamaktı. Ayrıca politik rakip ülke konumundaki Yunanistan'ın bu yapı içinde kendine yer bulup, etkili bir konuma gelmesinin ulusal çıkarlara aykırı olacağı düşüncesi idi. O dönem Türkiye, Yunanistan'ın içinde bulunacağı her türlü organizasyonda olma zorunluluğu duyuyordu. Bir diğer politik neden ise Türkiye ekonomik ve sosyal olarak birlik için yetersiz olsa da, o dönem içinde bulunduğu stratejik konum elini güçlendiren önemli bir siyasi argümandı. Ekonomik olarak temel neden ise ülkenin AET'den alacağı kredi yardımlarıydı. Bu yardımlarla ülke kalkınması için gerekli kaynak yaratılmış olacaktı. Ekonomik olarak elde edilecek önemli bir kazançta ihraç ürünleri için genişleyen bir sürüm olanakları elde edilmesi idi. Bu bölümde Türkiye - AB ilişkilerinin geçmişten günümüze kaydettiği ilerleme izah edilmeye çalışılacaktır.

1- Gümrük Birliği Öncesi Siyasi İlişkiler

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki görüşmeler zor bir süreç sonunda sonuçlanmış ve 12 Eylül 1963 tarihinde Türkiye ile Avrupa Ekonomik

---

⁶⁵ Karluk, **a.g.e**, s. 120.

Topluluğu arasında ortaklık kuran Ankara Antlaşması, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanarak, Topluluk üyesi ülkeler ile TBMM’de onaylandıktan sonra 1 Aralık 1964 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir.⁶⁶ Avrupa Ekonomik Topluluğu, Ankara Antlaşmasını imzalarken, aslında Türkiye’yi Batı bloku içerisinde tutmayı amaçlamıştır. Bu dönemde, Avrupa Ekonomik Topluluğu yeni kurulmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu bile kendi geleceğini henüz tam olarak görememektedir. Avrupa Ekonomik Topluluğuna göre, bu belirsizlikler içerisinde Türkiye ve Yunanistan’ın Avrupa Ekonomik Topluluğunun ortak üyeleri yapılmalarında bir sakınca yoktur. Bu antlaşma ile Türkiye içeri alınmıyor, sadece Avrupa Ekonomik Topluluğunun ilgi ve nüfuz alanı içerisine sokuluyordu. Bu oluşum, Türkiye’de de Avrupa perspektifinin canlı tutulmasına yardımcı olacaktır. Öte yandan, Batı Avrupa üzerinde, o tarihlerde büyük etkisi bunun ABD de, Brüksel’in, Türkiye’yi Avrupa himayesi ve şemsiyesi altında tutmasını, stratejik nedenlerle desteklemektedir.

Avrupa Ekonomik Topluluğunun Türkiye’ye bakış açısına soğuk savaş koşulları tam anlamı ile damgasını vurmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa kurumları arasında yer almaya başlayan Türkiye’nin, Avrupa Ekonomik Topluluğuna ortak üye yapılması, Brüksel açısından bu kapsamda algılanan bir gelişmedir. Nihayetinde Türkiye ortak üye statüsündedir ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ileriki yıllarda iç ve dış gelişmelere göre, yeni değerlendirmeler yapabilir, Türkiye hakkında kesin kararını ileride verebilecektir.⁶⁷ **Ankara Antlaşması’nın**, Türkiye’nin Topluluk ile ilişkilerinde uygulanacak genel kuralları tanımlayan sade bir çerçeve Antlaşması olduğu görülmektedir.⁶⁸ Ankara Antlaşması, esas antlaşma (33 Madde), geçici protokol (11 Madde), mali protokol (9 Madde), son senet ve iş gücü konusunda taraflar arasında teati eden mektuplardan oluşmaktadır. Ayrıca, Ankara Antlaşmasına, bir adet niyet bildirisi, iki adet yorum bildirisi ve Federal Almanya Hükümetine ait iki bildiri eklenmiştir. Bu belgeler içinde asıl ağırlık esas

⁶⁶ Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Ankara, 2002, s. 312.

⁶⁷ Erol Manisalı, **İç Yüzü ve Perde Arkası İle Avrupa Çıkmazı**, İstanbul, 2002, s. 27.

⁶⁸ Haluk Günoğur, “Ankara Antlaşmasının Hukuksal Değerlendirilmesi”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Özel Sayı, İstanbul, 1988, s. 54.

antlaşmadadır. Antlaşmaya ekli iki protokolde ise, ortaklık ilişkisinin hazırlık döneminde, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun tek taraflı olarak Türkiye'ye tanıdığı ticari ve mali ayrıcalıkları tanımlanmaktadır.

Ankara Antlaşması nihai olarak tam üyeliği öngören bir çerçeve antlaşmasıdır. Ortaklığın gelişmesi ve tam bütünleşmenin sağlanması için bu çerçevenin katma protokoller ve Ortaklık Konseyi Kararları ile doldurulması hedeflenmiştir. Ortaklık Konseyi, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye'nin eşit olarak bakanlar düzeyinde temsil edildikleri bir kuruluştur.⁶⁹ Ankara Antlaşmasına göre, gümrük birliğine uzanan çizgi, üç kademeli bir süreç olarak tasarlanmıştır. Bunlar;⁷⁰ i-Hazırlık dönemi, ii- Geçiş dönemi, iii- Son dönemdir. Hazırlık döneminde Türkiye, geçiş dönemi ve son dönem boyunca kendisine düşecek hükümleri üstlenebilmek için, Topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirecektir. Anılan hazırlık dönemine ve özellikle Topluluğun yardımına ilişkin uygulama usulleri, antlaşmaya ekli Geçici Protokolde belirtilmiştir. Geçiş döneminde, akit taraflar karşılıklı ve dengeli yükümler esası üzerinden;⁷¹

- 🇹🇷 Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde yerleşmesini,
- 🇹🇷 Ortaklığın iyi işlemlerini sağlamak için Türkiye'nin ekonomik politikalarının topluluğunkilere yaklaştırılmasını, bunun için de gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesini sağlamaya çalışmakla sorumlu kılınmışlardır.

Bu dönemin süresinin, birlikte öngörülebilecek istisnalar saklı kalmak üzere, on iki yılı geçmeyeceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca, bu istisnaların gümrük birliğinin makul bir süre içinde kurulup tamamlanmasına engel olmayacağı da belirtilmiştir. Son dönemin ise gümrük birliğine dayandığı ve akit tarafların ekonomi

---

⁶⁹ Faruk Şen, “ Türkiye - AB İlişkilerinin Beş Temeli ve Bu Çerçeve Türkiye'nin Tam Üyeliğinin AB'ye Olası Etkilerinin Tahmini ”, **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Ekonomi - Politik Tezler**, (Ed: İrfan Kalaycı), İstanbul, 2006, ss. 61 - 62.

⁷⁰ Saban Çalış, **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri**, Ankara, 2006, s. 117.

⁷¹ **Ankara Antlaşması**, (Çevrimiçi),

http://www.abgm.adalet.gov.tr/sablon/yenisablon/pdf/ank_anlasmasi.pdf.

politikaları arasındaki koordinasyonun güçlenmesini gerektirdiği hükme bağlanmıştır.

Antlaşmanın ilkeleri ise giriş bölümünde sıralanmıştır. Anılan ilkeler;⁷²

- ✚ Hızlandırılmış bir ekonomik kalkınma ve uyumlu bir biçimde ticaretin artırılması ile Türk ekonomisi ve Topluluk üyesi devletler ekonomileri arasındaki açığı kapatmak,
- ✚ Türk halkı ile Avrupa Toplulukları üyesi ülke vatandaşları arasında sıkı bağlar kurmak,
- ✚ Türk halkının yaşam seviyesinin yükseltilmesi çabasına destek vermek suretiyle Türkiye'nin ileride Topluluğa tam üye olmasını kolaylaştırmak
- ✚ Roma Antlaşmasının esinlendiği ülküyü birlikte izleyerek, barış ve hürriyet güvencesini pekiştirmek olarak belirlenmiştir. Antlaşmada ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gittikçe gelişmesini sağlamak için akit tarafların, antlaşma ile verilen görevlerin sınırları içinde eylemde bulunan bir Ortaklık Konseyinde toplanmaları ön görülmüştür.

Antlaşma ile belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için, antlaşmanın öngördüğü hallerde Ortaklık Konseyinin karar yetkisi vardır. İki taraftan her biri, verilmiş kararların yerine getirilmesinin gerektirdiği tedbirleri almakla yükümlüdür. Ortaklık Konseyi yararlı tavsiyelerde de bulunabilir. Ortaklık Konseyinin, antlaşmanın hedefleri göz önünde tutularak ortaklık rejimi sonuçlarını belli aralıklarla inceleyeceği, bununla beraber, hazırlık dönemi boyunca bu incelemeler bir görüş teatisi sınırları içinde kalacağı belirtilmiştir.

Geçiş döneminin başlaması ile ortaklık rejiminin gerçekleşmesi yolunda, antlaşma amaçlarının birine ulaşmak için, akit tarafların bir ortak davranışı gerekli görüldüğü takdirde, Antlaşma bunun için gerekli davranış yetkisi öngörmese bile, Ortaklık Konseyinin uygun kararları alacağı vurgulanmıştır.⁷³ Ayrıca, akit taraflar, bu antlaşmadan doğan yükümlerin yerine getirilmesini sağlayıcı her türlü genel ve özel tedbirleri almakla mükellefdirler. Tarafların, antlaşma hedeflerinin

---

⁷² (Çevrimiçi), <http://ab.gov.tr/index.php?p=117&l=1>.

⁷³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ankara, 1993, ss. 12 - 163

gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürebilecek her türlü tedbirden sakınacakları vurgulanmaktadır. Ankara antlaşması, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci devam ettikçe gündemde kalacak bir metindir. Uluslararası hukuk açısından bir antlaşmanın sona erişi bazı genel nedenlere bağlıdır. Bunun dışında, antlaşma metninde sona erişle ilgili bir hükmün yer alması durumunda, bu hüküm uyarınca da antlaşma sona erebilir. Ankara antlaşmasının hiçbir yerinde antlaşmanın sona ermesine ilişkin bir hüküm yoktur. Dolayısıyla, antlaşma devletler hukukunun öngördüğü nedenler dışında sona erdirilemez. Bu bakımdan Avrupa topluluklarını kuran Roma antlaşması ile Ankara antlaşması arasında bir benzerlik kurulabilir. Her iki antlaşmada geri dönülemez bir uyum süreci başlatmıştır.⁷⁴

Ankara antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra, 1 Aralık 1964 tarihinde Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi ilk defa toplanmıştır. Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu ise 16-17 Mayıs 1966 tarihlerinde Brüksel'de toplanmıştır. Brüksel'de 16 Mayıs 1967 tarihinde toplanan beşinci Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi toplantısında, Türkiye, antlaşmanın ikinci dönemine geçmek istediğini açıklamıştır. Ancak, Avrupa Ekonomik Topluluğu sürenin henüz dolmadığını bildirmiştir. Türkiye, Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu ortaklığı ikinci dönem çalışmalarının başlatılmasını 5 Nisan 1968 tarihinde tekrar talep etmiştir. Ancak, Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu resmi bir raporla, 29 Nisan 1968 tarihinde, Türkiye'nin ikinci döneme geçmeyip, hazırlık döneminin uzatılmasının daha yararlı olacağı konusunda görüş bildirmiştir.

Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu **Katma Protokol** görüşmeleri 9 Aralık 1968 tarihinde başlamıştır. Katma Protokol, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 5 Temmuz 1971, senatoda da, 22 Temmuz 1971 tarihinde onaylandıktan sonra, 1 Eylül 1971 tarihinde kanunlaştırılmış ve Ankara Antlaşması'nda olduğu gibi, 30 Eylül 1971'de GATT (Gümrükler ve Tarifeler Üzerine Hükümetler Arası Antlaşma) sunulmuştur. Sözü edilen protokol üye ülke Parlamentolarında da onaylandıktan sonra, 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmiştir. Ancak, protokolün

---

⁷⁴ Tuğrul Arat, "Avrupa Birliği İle Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliği'nin Yeri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 1 - 4, Ankara, 1995, ss. 591 – 592.

yürürlüğe girmesinin özellikle topluluğun ilk genişleme süreci de başladığından vakit alacağı anlaşılnca, Türkiye Brüksel’den ek geçici bir antlaşma yapılması talebinde bulunmuştur. Bu talep, haklı görülerek, katma protokolün ticari hükümleri geçici antlaşma ile 1 Eylül 1971 tarihinde yürürlüğe konmuş ve Avrupa Ekonomik Topluluğunun yükümlülükleri bu tarih itibarıyla başlatılmıştır.⁷⁵ Katma protokol, geçiş döneminin uygulanmasına ilişkin şartları, usulleri, sıra ve süreleri belirlemektedir. Protokolün girişinde yer alan ilkeler,⁷⁶

- ✚ Akit taraflar arasında karşılıklı ve dengeli yükümlülüklerin esas olması
- ✚ Türkiye ile Topluluk arasında bir Gümrük Birliği’nin giderek yerleştirilmesi
- ✚ Ortaklığın iyi işlemesi amacıyla tarafların ekonomi politikalarının yakınlaştırılması ve ortak faaliyetlerin geliştirilmesinin sağlanması olarak sıralanmaktadır.

Gümrük Birliği esasına dayandırılmış bulunan ve altmış dört maddeden meydana gelen Katma Protokol, malların serbest dolaşımını gerçekleştirecek usul, sıra ve süreler de dâhil olmak üzere, kişilerin, hizmetlerin, sermayenin serbest dolaşımı; ulaştırma, rekabet, vergileme ve mevzuatın yakınlaştırılması; ekonomi ve ticaret politikalarının uyumlu hale getirilmesi konularını hükme bağlamaktadır. Katma protokolün ekonomik, sosyal ve siyasi niteliği Ankara antlaşması ile paralellik göstermekte ve protokol, Ankara antlaşmasının ekini oluşturmaktadır. Ankara antlaşmasının dördüncü, geçici protokolün birinci maddesine dayanılarak hazırlanan katma protokol, bir uygulama antlaşmasıdır. Zira Ankara Antlaşması’nın belirlediği genel çerçeve, katma protokol ile doldurulmuş ve uygulamaya geçilmiştir.

Katma Protokol, doktrinde geçici antlaşma olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede, söz konusu protokolün tam üyelik öncesi dönemi düzenleyen bir antlaşma olduğu kabul edilmektedir. Ankara antlaşmasının otuzuncu maddesine göre katma protokol Ankara antlaşmasının ayrılmaz parçasıdır ve aynı hukuki değere sahiptirler. Katma protokolün yürürlüğe girmesi için sadece Türkiye’nin onaylaması yeterli değildi. Antlaşmasının geçerlilik kazanabilmesi için ilgili tarafların Türkiye’nin

---

⁷⁵ Çalış, a.g.e, s.190.

⁷⁶ **Katma Protokol**, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-toplulugu-ile-turkiye-arasinda-ortaklik-iliskisi-kurulmasina-dair-anlasmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa>.

kalkınmasını hızlandırmak amacıyla, katma protokol ile birlikte imzalanan ikinci mali protokol, Türkiye'ye 195 milyon ECU'luk bir kredi açmaktadır.⁷⁷

AT'yi kuran Roma Antlaşması'nın 237. maddesi, "Her Avrupalı devlet tam üye olmak için başvurabilir" hükmünü getirmiştir. Maastricht Antlaşması'nın "O" maddesi, Roma Antlaşması'nın 237. maddesinde belirlenen tam üyelik için "Avrupalı devlet" olma ilkesini tekrar etmiştir. Türkiye Avrupa Topluluğu ilişkilerini başlatan Ankara Antlaşması, Roma Antlaşması'nın 237. maddesinde açıklanan tam üyelik ölçütüne uyumunu tanımış ve Türkiye'ye ortaklık ilişkilerinin sonunda ulaşılacak bir hedef olarak tam üyelik perspektifini vermiştir.⁷⁸ Ankara Antlaşmasının başlangıç kısmı, "Türk halkının yaşama sevinci ama seviyesini iyileştirme çabasına, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun getireceği desteğin, ileride Türkiye'nin Topluluğa katılımını kolaylaştırmasını kabul ederek..." ifadesini kullanmıştır.⁷⁹ Öte yandan aynı antlaşmanın 28. maddesi, "Antlaşmanın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşmadan dolan yükümlülüklerin tümünün Türkiye tarafından üstlenilebileceğini gösterdiğinde, âkit taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılma olanağını incelerler" hükmünü getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin bir Avrupa devleti olduğu ve AT'ye tam üye olma hakkına sahip bulunduğu Ankara Antlaşması ile tanınmıştır. Bununla birlikte anlaşma öncelikle, tam üyeliğin getireceği ekonomik, sosyal ve hukuki sorumluluklar ve yükleri üstlenebilecek duruma gelmeyi Türkiye'ye ön koşul olarak getirmiş ve bu koşul yerine getirildikten sonra tam üyeliğin söz konusu olabileceğini hükme bağlanmıştır.⁸⁰

Türkiye Katma Protokol ile başlayan geçiş aşamasını tamamlamadan başvuru hakkını 14 Nisan 1987 tarihinde Belçika'nın dönem başkanlığında **AT'ye tam üyelik** başvurusunda bulunarak kullanmıştır. Türkiye, Ankara Antlaşması'nın 28. maddesinde de ifade edildiği üzere ortaklık ilişkisinin nihai hedefi olarak tam üyeliği

---

⁷⁷ Üye ülkelerin döviz kurlarındaki dalgalanmalarını en aza indirmek amacı ile oluşturulan ve dolaşımda olmayan para sepetidir. EURO 1999 yılında ECU'nun yerini almıştır. Bk: Kılıç, **a.g.e.**, s. 53.

⁷⁸ (Çevrimiçi), <http://www.avrupa.info.tr/en/eu-and-turkey/history.html>.

⁷⁹ Arat, **a.g.m.**, 592.

⁸⁰ Çalış, **a.g.e.**, ss. 165 - 181.

benimsemiştir. Ancak ortaklık ilişkisinin 1960'lı yıllarda geliştirildiği düşünülürse Türkiye oldukça geç bir dönemde, 14 Nisan 1987 tarihinde ortaklık statüsünden bağımsız olarak ve bir “Avrupa Devleti” sıfatıyla AT'ye tam üyelik için başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'nin başvurusunun ekonomik, siyasi ve sosyal gerekçeleri şöyle sıralanabilir.⁸¹ Türkiye'nin 1980'li yıllarda ekonomik açıdan da açıklık politikası izlemeye başlamış ve bunda sağlanan başarı Türkiye'nin Topluluğa başvurusu için güven veren etkenlerden biri olmuştur. İkinci etken olarak, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in dâhil edildiği genişleme süreci boyunca bu ülkelere sağlanan ekonomik yardımlar Türkiye açısından da üyeliği çekici hale getirmiştir. Ortaklık ilişkisi çerçevesinde mali yardımların yürürlüğe konulamaması da Türkiye'yi ekonomik açıdan üyelik sürecine itmiştir. Ayraca, Yunanistan'ın 1981 yılında Topluluğa tam üyeliği sonrasında Türkiye'ye karşı olumsuz tutum takınması Türkiye'nin çareyi tam üyelikte aramasına neden olmuştur.⁸²

AT Komisyonu 1989 yılında bu başvuru hakkında hazırladığı görüşte Türkiye'nin tam üye olmaya ehil olduğunu fakat üyelik koşulların karşılanmadığını beyanla Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu sonuçsuz bırakmıştır. Burada Komisyonun altı çizilmesi gereken eğilimiye tam üyelik süreciyle gümrük birliğinin arasındaki ilişkinin kopartılmak istenmesidir. Türkiye'nin Ankara antlaşmasının 28. maddesinin öngördüğü sürecin dışında bir süreç takip ederek tam üyelik başvurusu yapması da Komisyonun bu yaklaşımını kolaylaştırmıştır. Komisyon yaptığı değerlendirmenin hiçbir yerinde gümrük birliğinin tam üyeliği kolaylaştıracağına ya da gümrük birliğinin tamamlanması sonrasında tam üyelik görüşmelerine başlanacağına dair bir değerlendirmede bulunmamıştır. Böylece, Komisyon hazırladığı görüş ile Türkiye - AT ilişkilerinde tam üyelik tartışmaları Topluluk açısından sona ermiştir. Bu tarihten sonra, tam üyelik yerine katma protokol ile belirlenen Türkiye - AT gümrük birliğinin tamamlanması hedefi Topluluk tarafından ön plana konulmuştur.⁸³

---

⁸¹ Nur Batur, “Ortak Pazar, 1969-1987: Bir Başvuruşunun Perde Arkası”, **Milliyet**, 11 Eylül 1987.

⁸² (Çevrimiçi), <http://www.avrupa.info.tr/en/eu-and-turkey/history.html>.

⁸³ Mehmet Uğur, **Avrupa Birliği ve Türkiye: Bir Dayanak / İnandırıcılık İkilemi**, İstanbul, 2000, s. 194.

Türkiye'nin tam üyelik müracaatı ile ilgili Komisyon görüşünün Konsey tarafından 5 Şubat 1990 tarihinde onaylanması esnasında, işbirliği mekanizmasının gerçekleştirilmesine yönelik somut öneriler geliştirilmesinin talep edilmesi üzerine, Komisyon tarafından 6 Haziran 1990 tarihinde bir bildiri ekinde Konseye sunulan ve Matutes Paketi olarak da bilinen işbirliği programı hazırlanmıştır. Söz konusu önerileri hazırlayan Abel Matutes'in adıyla anılan Matutes Paketi, dört noktayı kapsamaktadır. Bu konular; gümrük birliğinin tamamlanması, sanayi ve teknoloji alanında işbirliğinin yoğunlaştırılması, mali işbirliğinin canlandırılması ve siyasi işbirliğinin oluşturulmasıdır. İşbirliği önerisinde, GB'nin 1995 yılı sonunda gerçekleştirilmesi öngörülmekte ve GB tarafların ekonomileri arasında yakın bir bütünleşme sağlayacak araç olarak ortaya konulmaktadır.⁸⁴

Bu süreçte, AB bağımsızlığını kazanmış Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine perspektif çizme arayışına girmiş ve Kopenhag Kriterleri olarak bilinen tam üyelik kriterlerinin de saptandığı 21–22 Haziran 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi'nde, tam üyelik için gerekli olan ekonomik ve siyasi koşulları yerine getirecek Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin, Birliğe en kısa sürede tam üye olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye ile işbirliğinin güçlendirilmesi, ilişkilerin geliştirilmesi ve gümrük birliğinin tamamlanmasından söz edilmekte, ancak Türkiye'nin tam üyeliği söz konusu bile edilmemektedir. Gelişen dış dinamikler karşısında Türkiye, AB ile bütünleşme amacından uzaklaşmamak için tam üyelik hedefini bir yana bırakarak, Orta ve Doğu Avrupa yönünde genişleme eğilimine giren AB'den uzaklaşmamak ve sonrasında AB'nin söz konusu yeni genişleme stratejisi içinde yer almak için, AB ile gümrük birliğinin tamamlanmasına öncelik tanımıştır. Öte yandan gümrük birliği, Avrupa pazarıyla bütünleşen Orta ve Doğu Avrupa pazarlarını da Türkiye'ye açacak bir yöntem olarak görülmüştür. Türkiye, gümrük birliğine temelde tam üyeliğe hazırlayıcı bir süreç olarak yaklaşırken, bu çerçevede katlanmak zorunda kaldığı güçlükleri de bu temel hedefin gerçekleştirilmesi yolunda verilmesi zorunlu bir taviz olarak değerlendirilmiştir. Bu

---

⁸⁴ Reinhardt Rummel, **Toward Political Union: Planning a Common Foreign and Security Policy in the European Community**, San Francisco, 1992, s. 70.

bağlamda Türkiye ve AB tam üyelikten ziyade, gümrük birliğinin tamamlanması yönünde çabaları yoğunlaştırmıştır.

Sonuç olarak, Matutes Paketinde dile getirilen ve sonrasındaki tüm AB Zirvelerinde tekrarlanan, Türkiye - AB gümrük birliğinin tamamlanması hedefi, 6 Mart 1995 tarihli ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı uyarınca 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla gerçekleştirilmiştir.⁸⁵ Bu önemli olayın sonrasında Türkiye'nin artık en temel beklentisi, tam üyelik görüşmelerine bir an önce başlanması olmuştur. Diğer yandan, AB yetkilileri ise gümrük birliğini sadece işbirliği mekanizması olarak görmüş ve tam üyelik ile gümrük birliği arasında bağlantı kurmaktan kaçınmıştır.⁸⁶

2- Gümrük Birliği Sonrası Siyasi İlişkiler

Soğuk Savaşın bitişi ve akabinde yaşanan 1990-1991 yıllarındaki Körfez Krizi bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Bu süreçte, Türk dış politikasının hem genel çizgisi, hem de Avrupa ilişkileri çizgisi derin bir sarsıntı geçirmiştir. Yine bu süreçte, AT üyesi ülkeler, 9 - 10 Aralık 1991 Maastricht Zirvesi'nde siyasi birlik alanındaki hedeflerini daha da öne alıp Avrupa Birliği Anlaşması ile AT'yi AB'ye dönüştürerek Avrupa'nın siyasi mimarisini değiştirirlerken, kendisini Avrupa ailesinin bir parçası olarak gören Türkiye ise, özellikle Batı dünyasında yapılan Sovyet tehdidi kalktığı için artık Türkiye'nin Batı dünyası bakımından stratejik öneminin kalmadığı yönündeki tartışmaları izledikçe kendisini boşlukta hissediyordu. Türkiye'nin dış politikasında yaşadığı bu boşluk hissi, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası söylemi ile biraz hafiflemiş ise de tamamen geçmemiştir. Zira bu dönemde terörle mücadele ve değişen iktidarlara göre dış politikada Batı'ya mı yoksa Doğu'ya mı ağırlık verileceği tartışmaları nedeniyle Türkiye dışa dönük aktif politika arayışlarına girememiş ve kendi içindeki tartışmaları da bir sonuca bağlayamadığı için 1991 Körfez Krizi örneğinde de olduğu gibi bir nevi hareketsiz kalmıştır. Yine de, yüzyıllardır yönünü Batı'ya çevirmiş olan Türkiye'nin AB serüveninden vazgeçmesi düşünülemezdi. Ancak, bu sefer sorun

---

⁸⁵ Özgül Erdemli, "Chronology: Turkey's Relations with the EU", **Turkey and The European Union, Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics**, (Ed: Ali Çarkoğlu ve Barry Rubin), London, 2005, s. 5.

⁸⁶ (Çevrimiçi), http://www.abgs.gov.tr/files/_files/Gumruk_Isbirligi/1-95.doc.

Batı'dan kaynaklanıyordu, zira Türkiye'ye karşı yüz çevirmeye başlayan taraf bizzat AB idi.

Türkiye'nin 1996'dan itibaren Avrupa Topluluğu ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmesi, Türkiye - AB tam üyelik ilişkilerini beklenenin aksine olumsuz etkilemiştir. Zira AB çevreleri o dönemin şartlarında, stratejik öneminin azaldığı tartışmaları yapılan bir Türkiye'ye siyasi açıdan pek ihtiyaç duymamakta, ekonomik açıdan ise ihtiyaç duydukları Türk pazarına zaten gümrük birliği yoluyla girmiş bulunduklarından, Türkiye'nin tam üyeliği fikrine hiç de sıcak bakmıyorlardı. Bu dönemde yoğun bir şekilde Türkiye'nin Avrupalılığına değil de Akdenizliliğine vurgu yapılıyor ve AB'nin Akdeniz ülkeleri politikası çerçevesinde değerlendirilerek, Türkiye gibi Akdeniz ülkelerine, Birliğin politika belirleme sürecine ve kurumlarına sınırlı bir katılıma sahip daha alt düzeyde bir yer verilebileceği değerlendirilmeleri yapılıyordu. Nitekim Avrupa Komisyonu'nun, genişleme süreci politikalarına ilişkin olarak 16 Temmuz 1997 tarihinde yayınladığı Gündem 2000 başlıklı raporu on Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin genişleme sürecine dâhil edilmesini öngörüp, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya ile tam üyelik müzakerelerinin açılmasını önerirken, Türkiye'ye genişleme boyutunda yer vermediği gibi, ne katılım müzakereleri açılacak ülkeler arasında, ne de katılım öncesi stratejiye dâhil ülkeler kapsamında sayılmamıştır.⁸⁷

Türkiye, Avrupa Komisyonu'nun Gündem 2000 ile aynı zamanda açıkladığı ve Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesini hedef alan “Bildirim” çerçevesinde ele alınmış olup, sadece ilişkilerin gümrük birliği ötesine geçecek şekilde geliştirilmesi önerilmiştir. AB, gelecekteki genişleme perspektifinin ve buna göre üye almayı planladığı ülkelerin kimler olacağının belirlendiği 12 - 13 Aralık 1997 tarihlerinde yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmiş olmasına rağmen Türkiye'yi gelecekte yirmi beş üyeye ulaşacak genişleme sürecinin dışında

---

⁸⁷ Türkiye - AB Tarihçesi, (Çevrimiçi), www.ikv.org.tr.

bırakmıştır.⁸⁸ Türkiye buna sert tepki göstermiş ve AB ile siyasi konuları konuşmama kararı almıştır.

AB'nin genişleme süreci dışında bırakılan ve AB ile siyasi diyalogu kesen Türkiye'nin kendilerinden uzaklaşıp gittikçe ABD'ye yanaştığını gören AB'nin lokomotif güçleri, yeni bir durum değerlendirmesi yapmışlar ve Türkiye'yi yeniden kazanmak için önce 4 Mart 1998 tarihinde Türkiye'yi AB'ne katılıma hazırlamak amacını taşıyan Türkiye için Avrupa Stratejisi belgesini açıklamışlar, arkasından 10 - 11 Aralık 1999 **Helsinki Zirvesi'nde**,⁸⁹ Türkiye'yi resmen AB'ye aday ülke ilan etmişlerdir. AB bu zirvede aldığı kararla, Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmesi halinde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlayacaklarını, bu konuda diğer aday ülkelerle aynı muameleye tabi tutulacağını beyan etmişlerdir.

Zirve'de ayrıca, tam üyelik için müzakerelerin açılıp açılmadığına bakılmaksızın, Ortaklık Konseyi gibi Türkiye - AT Ortaklık Anlaşmasının kurumlarının bu antlaşmadaki düzenlemelere göre Türkiye'nin AB müktesebatına uyumunun incelenebileceği bir çerçeve oluşturmaya devam etmesine de karar verilmiştir. Böylece, Türkiye ile AT arasındaki ortaklık ilişkisi ile Türkiye ile AB arasındaki tam üyelik ilişkisi birbiriyle iç içe geçmeye başlamış, ortaklık ilişkisinin organları tam üyelik ilişkisinin de görüşüldüğü ve yürütüldüğü platformlardan birisi haline gelmiştir. Böylece 2000'li yıllara girerken Türkiye - AB ilişkilerinde de yeni bir dönem başlıyordu. Zira kırk yıla yaklaşan Türkiye - AB ilişkilerinde ilk kez tam üyelik yolu bu kadar belirgin gözüküyor ve 1975'den bu yana öteki olarak muamele ettiği Türkiye'ye yeniden ortak olarak bakmaya başladığı hissini uyandırıyor.⁹⁰ Bu durum, gerek AB içindeki Türkiye karşıtı, gerekse Türkiye içindeki AB karşıtı çevrelerin bu ilişkiyi bozmak yönünde ciddi direnç göstermeye başlamalarının da miladı olmuştur.

---

⁸⁸ (Çevrimiçi), <http://www.avrupa.info.tr/en/eu-and-turkey/history.html>.

⁸⁹ (Çevrimiçi), http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.html.

⁹⁰ Utku Çakırözer, "Türkiye'nin Önceliği Üyelik", **Milliyet**, 29.08.1999.

AB içerisindeki Türkiye karşıtı direnç, birliğin Hristiyan değerler üzerine kurulduğu dolayısıyla Müslüman Türkiye'nin burada yerinin olmadığı, Avrupalılar için Türklerin sosyolojik anlamda öteki olduğu, Türkiye'nin coğrafi olarak Avrupa'da olmadığı, Türklerin de Avrupalı değil Asyalı oldukları, Türkiye'nin üyeliği yoluyla AB'nin dünyanın en sorunlu bölgeleri olan Orta Doğu ve Kafkaslara komsu olacağı, nüfus açısından Türkiye'nin AB'ye getireceği ekonomik yükün kaldırılamayacağı gibi tezler üzerinden gösterilmektedir. Türkiye içindeki AB karşıtı direnç ise, Türkiye'nin AB içerisinde uydulaşacağı ve asimile olacağı, AB'nin Türkiye'yi böleceği, AB üyeliğinin Atatürkçülüğe aykırı olduğu, Türkiye'nin AB üyeliğinden çok daha iyi alternatiflerinin olduğu (ABD ve İsrail ile stratejik ortaklık, Türk cumhuriyetleri ile uyum, NAFTA'ya katılmak, Rusya ve İran ile işbirliği, İslam ülkeleriyle işbirliği, Çin ile işbirliği, Latin Amerika ülkeleriyle işbirliği vb.) gibi tezler üzerinden gösterilmektedir.⁹¹

7-9 Aralık 2000 tarihli **Nice Zirvesi**'nde AB önemli kararlar almıştır. 2010 yılına kadar 27 üyeli bir AB ön görülmüş ve bu yeni üye adayları dikkate alınarak AB kurumlarındaki temsil oranları belirlenmiştir. Ancak 27 üye arasında Türkiye bulunmuyordu. Zirve'ye katılan Türkiye bu sonuçtan rahatsız olmuştu. Türkiye'nin AB'ne adaylığının hukuki zeminini oluşturan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ve Çerçeve Yönetmelik 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyi'nin 2001 / 235 / AT sayılı kararı ile onaylanmıştır.⁹² AB Konseyi bu kararında ayrıca, üyelik hakları çerçevesinde Türkiye'nin, AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin bir ulusal program hazırlamasının ve bu programın katılım ortaklığında kaydedilen öncelikler ile ara hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir takvim ortaya koyması gerektiğini de kararlaştırmıştır. KOB, katılım ortaklığının, Türkiye için ilk Katılım Ortaklığının kurulmasına dair Konsey tüzüğü ile oluşturulacağını belirterek, bu katılım ortaklığının Türkiye'ye danışıldıktan sonra ve Konsey tarafından kararlaştırılan ilkeler, öncelikler, ara hedefler ve koşullar esas alınarak, AB Komisyonu tarafından önerileceğini ifade etmiştir. KOB'nin ikinci maddesine göre bu katılım ortaklığının

⁹¹ Oya Akgönenç, **Türkiye'nin AB Stratejisi**, Ankara, 2009, s. 100.

⁹² Meral Tecer, **Avrupa Birliği ve Türkiye - Sorular ve Yanıtlar**, Ankara, 2007, s. 199.

amacı, AB üyeliği yolunda Türkiye'nin kaydettiği gelişmeler hakkında Komisyonun 2000 ilerleme raporunda saptanan ileriye yönelik çalışmaların öncelikli alanlarını, bu önceliklerin uygulanmasında Türkiye'ye sağlanacak mali imkânları ve bu yardıma ilişkin koşulları tek bir çerçeve altında toplamaktır. KOB, Türkiye'nin 2001 yılı içinde hazırlaması beklenen ulusal programın katılım ortaklığının ayrılmaz bir parçasını oluşturmakla beraber, belgenin kapsadığı önceliklerin katılım ortaklığına uyması gerektiğini de ifade etmiştir.⁹³ KOB ayrıca katılma ortaklığının uygulanmasının, ortaklık anlaşması çerçevesinde izleneceğini de hükme bağlamıştır.

AB'nin 14 - 15 Aralık 2001 tarihli **Laeken Zirvesi**⁹⁴ Türkiye bakımından daha olumlu geçmiştir. Zirve Sonuç Bildirgesi'nde Türkiye için üyelik müzakereleri perspektifinin yaklaştığı ibaresi yer almıştır. AB bu değerlendirmeyi Türkiye'nin talebi olmaksızın kendiliğinden yapmıştır. Ayrıca, Türkiye Avrupa Anayasası (Konvansiyon) çalışmalarına aday ülke olarak davet edilmiştir. Bu olumlu gelişmelerin altında Türkiye'nin yaptığı reformların etkisi olsa da, önemli bir başka etken de zirve öncesinde ABD'de meydana gelen 11 Eylül saldırısıdır. Zira bu saldırı Avrupa'da Müslüman - Hristiyan çekişmesi ve düşmanlığı olarak algılanmış ve Türkiye'nin bu çerçevede önemli roller üstlenebileceği görülmüştür.⁹⁵ 2002 yılı başlarında Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz bu yılın çok önemli olduğunu ve

---

⁹³ Nail Alkan, "The Future of The European Union", **The Future of European Union**, Ankara, 2007, s. 53.

⁹⁴ 14 - 15 Aralık 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Laeken Zirvesi'nde, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, genişleme süreci, ekonomik ve sosyal gelişme, adalet ve içişleri, dış ilişkiler konularında alınan kararların yer aldığı zirve sonuçlarının yanı sıra "AB'nin Geleceğine İlişkin Laeken Bildirisi" kabul edilmiştir. Bildiride yeni dünya düzeninde AB'nin rolü, Avrupa vatandaşları için birliğin işleyişinin basitleştirilmesi, birliğin demokratik meşruiyetinin güçlendirilmesi konularındaki perspektifler belirtilmiş ve 2004 yılında yapılacak Hükümetlerarası Konferans hazırlıkları çerçevesinde bir Konvansiyon'un oluşturulması kararı açıklanmıştır. Söz konusu bildiri ile AB'nin meşruiyetinin kurumlarının demokratik, etkin ve şeffaf olması ile elde edildiği belirtilmiştir. Bk: **Laeken Zirvesi**, (Çevrimiçi), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?l=1&p=20261>.

⁹⁵ Muzaffer Dartan, "Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri", **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, (Ed: Oğuz Kaymakçı), Ankara, 2005, s. 133.

Ulusal Program'da yer alan kısa vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi halinde tam üyelik müzakerelerine başlanabileceğini belirtmiştir.

3 Kasım 2002 seçimleriyle Türkiye'de iktidar değişmiş ve Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidar olmuştur. Yeni iktidarın önündeki ilk gündem maddesi AB ile ilişkilerdi. AB'nin 12 - 13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen **Kopenhag Zirvesi'nde**, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum yönünde 2002 yılı içinde kaydettiği ilerlemelerin olumlu karşılandığı belirtilmiş, ancak siyasi kriterlere uyum bakımından uygulamanın da önem taşıdığı vurgulanmıştır. Zirvede, Komisyonun görüş ve tavsiyeleri ışığında, Aralık 2004'te toplanacak Zirvenin Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiği yönünde bir karar alması halinde müzakerelerin gecikmeksizin başlatılacağı ifade edilmiştir. Zirve'de ayrıca, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 9 Ekim 2002 tarihli genişlemeye ilişkin strateji belgesinde yer alan Türkiye için katılım ortaklığı belgesinin gözden geçirilmesi ve Türkiye'ye sağlanacak mali yardımın artırılması yönündeki yaklaşım kabul edilerek, Komisyondan Türkiye için yeni bir katılım ortaklığı belgesi hazırlaması istenmiştir. AB'nin 14 Nisan 2003 tarihinde güncellenmiş ikinci KOB'u kabul etmesi üzerine, Türkiye de kendi güncellemesini yaparak 23 Haziran 2003'te bakanlar kurulu kararı ile ikinci ulusal programı kabul etmiş ve AB Komisyonuna sunmuştur. Türkiye, 19 Şubat 2002 - 14 Temmuz 2004 tarihleri arasında AB siyasi kriterlerini karşılama amacına yönelik olarak sekiz uyum paketini hayata geçirerek, elli üç kanununun iki yüz on sekiz maddesinde değişiklik yapmıştır.⁹⁶

1990'lı yıllardaki Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler gerilimli geçen bir dönem olmuştur. Türkiye ile AB arasında yaşanan tüm sorunlara rağmen, 1999 tarihinde Türkiye'ye adaylık statüsü tanınmıştır. 17 Aralık 2004 tarihinde Avrupa Birliği devlet ve hükümet başkanları zirvesinde alınan kararlar sonucunda, 3 Ekim 2005 tarihinde **Brüksel Zirvesi'nde** Türkiye ile Avrupa Birliği arasında tam üyelik müzakerelerin başlamasına karar verilmiştir.⁹⁷ Türkiye ile Birlik arasındaki

⁹⁶ Beşinci bölümde detaylı izah edilecektir.

⁹⁷ Osman Özsoy, **AB Yolunda Türkiye**, İstanbul, 2002, s. 52.

ilişkilerin bir yol haritası hazırlanmıştır. Hazırlanan müktesebat otuz beş başlıktan meydana gelmektedir. 29 Temmuz 2005 tarihinde AB tarafından yayınlanmış olan müzakere çerçeve belgesinin temel noktaları şunlardır:⁹⁸

- ✚ Müzakerelerin amacı Türkiye'nin AB'ne tam üye olmasıdır. Ancak müzakerelerin ucu açıktır. Bu neden dolayı Türkiye'nin, AB tam üyeliği kesin değildir.
- ✚ Türkiye ile AB arasındaki müzakereler otuz beş fasılda Hükümetler Konferansı şeklinde yürütülecektir. Aynı zamanda kararlar oybirliği ile alınacaktır.
- ✚ AB her fasıl da uzun geçiş dönemleri ve özel düzenlemeler getirebilir.
- ✚ Türkiye'nin üyeliği ciddi mali sonuçlar doğuracaktır. Bu nedenden ötürü AB'nin yeni mali çerçevesinin oluşturacağı 2014 tarihinden sonra tamamlanabilecektir.
- ✚ AB kurucu değerlerinden olan demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve temel özgürlüklerin devamlı bir suretle çiğnenmesi durumunda, AB müzakereleri askıya alma hakkına sahiptir.

Müzakerelere sürelerinin bir standart bulunmamaktadır. Avusturya, İsveç ve Finlandiya ile müzakereler on üç ayda tamamlanmıştır. Ancak İspanya ve Portekiz'in müzakere süreleri ancak yedi yılda tamamlanabilmiştir. Türkiye'nin müzakere sürecinin ne kadar süreceği belli değildir.⁹⁹ Bu tarihten itibaren Avrupa Birliği ile Türkiye arasında inişli çıkışlı bir müzakere süreci başlamıştır. Müzakere sürecinin bazı aşamaları mevcuttur. Bu aşamalar sonunda adaylık statüsü elde edilmektedir. Taraması biten bir fasılda özlü müzakereye geçilebilir. Aynı zamanda, diğer fasıllar da taramalar devam edilebilir. Türkiye ile AB arasında, "Müzakere Fasılları" olarak adlandırılan toplam otuz beş başlık altında yapılmaktadır. Türkiye ile AB arasındaki müzakereleri değerlendirdiğimizde mevcut durum şu şekildedir:¹⁰⁰ Askıya alınan 8

---

⁹⁸ T.C Avrupa Birliği Sekreterliği, **Türkiye de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler**, Ankara, 2007, ss. 27 - 29.

⁹⁹ Şen, **a.g.e**, s. 66.

¹⁰⁰ (Çevrimiçi), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=65&l=1>.

fasıl aşağıda sıralanmıştır: Malların Serbest Dolaşımı, İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi, Mali Hizmetler Tarım ve Kırsal kalkınma, Balıkçılık, Taşımacılık Politikası, Gümrük Birliği, Dış İlişkiler.

Önümüzdeki dönemde teknik açılış kriterleri yerine getirilebildiği takdirde açılması mümkün olan 3 fasıl bulunmaktadır. Bunlar “Rekabet Politikası”, “Kamu Alımları”, “Sosyal Politika ve İstihdam” fasıllarıdır. Müzakereye Açılan 14 Fasıl: Bilim ve Araştırma (müzakerelere geçici olarak kapanmıştır), Sermayenin Serbest Dolaşımı, Şirketler Hukuku, Fikri Mülkiyet Hukuku, Bilgi Toplumu ve Medya, Vergilendirme, İstatistik İşletme ve Sanayi Politikası, Trans-Avrupa Ağları, Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu, Çevre, Tüketicinin ve Sağlığının Korunması, Mali Kontrol.

Müzakere Pozisyonunu Vermeye Davet Edildiğimiz ve Müzakere Pozisyonlarını Sunduğumuz Fasıllar: Ekonomik ve Parasal Politika, Eğitim ve Kültür.

AB Konseyi'nde Onaylanıp Açılış Kriteri Belirlenen Fasıllar: Malların Serbest Dolaşımı, İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi, Kamu Alımları, Rekabet Politikası, Mali Hizmetler, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Sosyal Politika ve İstihdam, Gümrük Birliği.

AB Konseyi'nde Görüşülmesi Süren Fasıllar: İşçilerin Serbest Dolaşımı, Balıkçılık, Taşımacılık Politikası, Enerji, Yargı ve Temel Haklar, Adalet, Özgürlük ve Güvenlik, Dış İlişkiler, Dış, Güvenlik ve Savunma Politikaları, Mali ve Bütçesel Hükümler.

Sonuç olarak müzakere tarihi alana kadar demokratikleşme ve çağdaşlaşma yolunda büyük adımlar atmış olan Türkiye'nin müzakerelerin başlamasından sonra da omuzlarına ağır yükler binmiştir. AB kriterlerine ve binlerce sayfadan oluşan AB müktesebatına uyum sağlama mecburiyetinde olan Türkiye her aşamada AB tarafından takip edilmekte ve gözlenmektedir. Başından beri Türkiye'yi AB içinde görmek istemeyen ülkelerin yanı sıra Birlik içinde Türkiye'nin üyeliğini destekleyen ülkeler de mevcuttur. Türkiye bu süreçte bir yandan gelişmişlik ve istikrar açısından

gerekli olan uyumu sağlamak amacıyla elinden geleni yapmaya çalışırken, diğer yandan da milli menfaatlerini ve egemenliğini koruma çabası içindedir. Ancak AB yetkililerinin günden güne artan ve zorlasan istekleri karşısında Türkiye'nin manevra kabiliyeti daralmaktadır. Son yıllarda ekonomik ve yönetsel sorunlarla iç içe olan AB, hazmetme kapasitesi ve açık uçluluk gibi koşulları öne sürerek Türkiye'nin katılımını zorlaştırma girişimi içindedir.

3 Ekim 2005 tarihinde onaylanan Müzakere Çerçeve Belgesi'nde yer alan maddelerdeki isteklerin bir kısmı ciddi anlamda Türkiye'nin milli çıkarları ile çelişmekte ve AB yolundaki Türkiye'yi çıkmaza sürüklemektedir. Türkiye bu sorunların çözümü için orta yollar ararken, Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan taraflar ise Türkiye'yi zor platformlara çekmeye ve koşulları daha da zorlaştırmaya devam etmektedirler.

Yıllardır içinden çıkılamayan Ermeni ve Kıbrıs meselelerinin çok kısa bir zamanda kendi istedikleri şekilde çözülmesini bekleyen AB, genelde kararlarını Türkiye'nin aleyhinde, karşı tarafların ise lehinde almaktadır. Bu durumda Türkiye - AB ilişkileri içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Üyeliğin gerçekleşmesi durumunda iki tarafın da sayısız faydalar elde etmesinin beklendiği böyle bir durumda Türkiye'nin üyelikte ısrarlı bir tavır sergilemesi yerinde bir politikadır. Ancak sonundaki fayda ne olursa olsun Türkiye'nin milli çıkarlarından ödün verecek bir adım atmayacağı AB tarafından da bilinen bir gerçektir. Kaldı ki, Türkiye'yi AB'ye alıp almamak tamamen birliğin inisiyatifindeki bir tercihtir. Türkiye müzakere sürecindeki görevlerini tamamıyla yerine getirse dahi üyeliğin gerçekleşmesi için son adım olan Katılım Belgesi'nin onaylanması üye ülkeler tarafından her birinin kendi anayasal düzenine göre yerine getirilecektir. Bu durumda Türkiye'nin üye ülkelerin yöneticilerinin ve hatta milletlerinin rızasını kazanması şarttır. Ucu açık bir süreç olan müzakerelerin en erken sonuçlanma süresi yetkililer tarafından hala muğlaktır. Ancak limanların açılması konusundaki Ankara Antlaşması Ek Protokol gereklerinin henüz yerine getirilmemiş olmasından dolayı müzakereler sekiz başlıkta askıya alınmıştır. Bu durumun müzakerelerin sonuçlanmasını daha ileriki bir tarihe ertelemesi muhtemeldir. Şu ana kadar kat edilen aşamalar ve çerçeve belgesi göz

önünde bulundurulduğunda anlaşılmaktadır ki, Türkiye'nin hem teorikte hem pratikte büyük oranda ilerleme kaydetmesi gerekmektedir.

II- AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK KRİTERLERİNİN OLUŞUMU VE GENİŞLEME SÜRECİNE ETKİLERİ

Avrupa bütünleşmesinde başlangıçtan günümüze dikkat çeken iki ana eğilimden birincisi derinleşme, ikincisi ise genişlemedir. **Derinleşme**; işbirliği yapılan alanların genişlemesi, üye ülkelerin mutlak egemenlikleri altında bulunan alanların giderek artan biçimde topluluklara devredilmesi anlamındadır. Bu alandaki en önemli gelişmeler, 1 Temmuz 1968 tarihinde gerçekleşen Gümrük Birliği ile sanayi mallarının serbest dolaşımının gerçekleşmesi, gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller kaldırılması ve AB dışında kalan ülkelere karşı ortak gümrük tarifeleri uygulanmaya başlanmasıdır. 1992 yılında işgücü, hizmet ve sermaye gibi üretim faktörlerinin serbest dolaşımı uygulamaya konulmuştur. Avrupa derinleşmesinin kaydettiği seyir ile ortak pazar aşamasına ulaşılmıştır. Maastricht Anlaşmasıyla belirlenen ekonomik ve parasal bütünleşme süreci Avrupa Merkez Bankası'nın kurulmasının ardından 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren başlamıştır. 1 Ocak 2002 tarihinden itibaren ise ortak para birimi olarak Euro tedavüle çıkarılmıştır.

Avrupa bütünleşmesinde **genişleme** boyutu da en az derinleşme kadar önemlidir. AB'nin çekirdeği diyebileceğimiz AKÇT'yi 1951 yılında Paris'te kuran altı ülke, 1957 yılında Roma Antlaşması'nı imzalayarak Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu oluşturmuşlardır. Bundan sonra Topluluğun yeni üyeler kabul ederek öncelikle coğrafi sınırlarını ve ekonomik hacmini genişlettiği görülmektedir. Avrupa Birliği yalnız Avrupa'da değil belki de tüm dünyada en iyi çalışan örgüt görünümü çizmektedir. Siyasi bütünleşme yolunda bugün en etkin örgütlenme olan Avrupa Birliği, Avrupa bütünleşmesi tarihinin de en somut başarısıdır. Bu başarı diğer ülkelerde de bu oluşumun bir parçası olma isteği uyandırırken, yeni antlaşmaların sonuçlandırılmasıyla daha fazla ülke Birliğe katılmış, böylece Avrupa bütünleşmesi için gerçekleştirilen anayasal otoritenin şekli değişik bir boyut kazanmıştır. İlk altı ülke ve kıtanın diğer ülkeleri kuruluş amacına sadık kalarak devamlı olarak Birliğin hem genişlemesi hem de derinleşmesi yönünde mücadele etmişlerdir. Her genişleme AB'nin sadece dış şeklini değil, aynı zamanda Avrupa'da gücün yeniden dağılımını ve yetki paylaşımını da değiştirmiştir.

Kuruluşundan itibaren üye ülkeler, onların ideallerini paylaşan Avrupa halklarını, çabalarına katılmaya davet etmişler ve birlik, bir dizi genişleme yoluyla bugün yirmi sekiz üyeli bir oluşuma dönüşmüştür.

Bu bölümde üyelik kriterlerinin oluşumu ve genişleme süreci izah edilmeye çalışılacaktır. Kopenhag kriterleri bu bölüm içerisinde itici güç olup, Birliğin aday bir ülkeyi içerisine kabul ederken öne sunulan standartları ele alınacaktır. Son kısımda ise bu koşulların, Türkiye'nin üyelik süreci açısından çifte standarda dönüştürülüp dönüştürülmediği sorgulanacaktır.

A- Avrupa Birliği Üyelik Kriterleri Oluşum Evresi

Avrupa Topluluklarına üyelik konusu hem Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kuran 1951 tarihli Paris Antlaşması'nda, hem de Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu kuran Roma Antlaşması'nda benzer biçimde düzenlenmiştir. Roma Antlaşması'nın giriş bölümünde, üye ülkelere barış ve özgürlüğü koruma ve güçlendirme, bu idealleri paylaşan öteki Avrupa halklarına da bu çabaya katılma çağrısı yapılmıştır. Antlaşma metninde, AKÇT Antlaşması'nın 237'inci ve AAET Antlaşması'nın ise 205'inci maddesinde hükme bağlanmıştır. AET Antlaşması'nın 237'inci maddesine bakılacak olursa, burada "her Avrupalı devletin Topluluğa üye olmak için başvurabileceği" ifade edilmektedir. Bu başvurunun, Komisyonun görüşünü aldıktan sonra oybirliğiyle bir karara varacak olan Bakanlar Konseyi'ne yapılması öngörülmüştür.¹⁰¹

Görüldüğü gibi Avrupalı bir devlet olmak, üyeliğin tek koşulunu oluşturmaktadır. Bu niteliğiyle devletler hukuku açısından kurucu anlaşmalar, katılıma açık bir karakter taşımaktadır. İngiltere ile başlatılan tam üyelik müzakerelerinde, bu ülkenin topluluğun temel yapısını tartışmaya açmak istemesi karşısında Komisyon, 1971 yılında bir topluluk müzakere strateji belirlemiştir. Söz konusu strateji şu temel düşünceye dayanmaktadır: "Toplulukla tam üyelik müzakeresi yapıyor olmak, yeni bir Topluluğu kurmayı amaçlayan bir müzakere sürecinin içinde olmak demek değildir. Topluluğa katılmayı amaçlayan devlet,

---

¹⁰¹ Erhan Erçin, *Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye*, İstanbul, 2002, s. 6.

öncelikle Topluluk müktesebatını kabul etmelidir. Söz konusu devletle müzakere edilecek olan şey, bu müktesebata hangi sürelerle uyum sağlayacağını belirlemekle sınırlıdır.” Sonraları “kulübe katılmak isteyen kulübün kurallarını aynen kabul eder” şeklinde basit bir şekilde ifade edilen bu strateji 1980 ve 1990’lı yıllardaki genişleme müzakerelerinin temel hareket noktası olmuştur.¹⁰² Birliğin bugüne kadarki genişlemelerine bakıldığında, aynı dönemde üye olmak isteyen ülkeleri bir arada ele alma eğilimi göze çarpmaktadır. Örneğin birinci genişleme sürecinde, AT’ye alternatif olarak kurulan EFTA’nın başarılı olamaması üzerine AET’ye katılmaya karar veren İngiltere ve onu izleyen diğer EFTA üyeleri Danimarka, İrlanda ve Norveç’in başvuruları birlikte değerlendirilmiştir. Yine Yunanistan ile İspanya ve Portekiz’i kapsayan ikinci ve üçüncü genişleme süreci, ayrı tarihlerde gerçekleşse de Birliğin güneye genişleme eğiliminin bir sonucudur. Birliğin dördüncü genişlemesinde üye olan Avusturya, İsveç ve Finlandiya da EFTA’nın gelişmiş demokrasileri olarak kısa sürede birliğe katılmışlardır. Son Merkezi ve Doğu Avrupa’ya genişleme sürecinde de Birlik, Soğuk Savaş’ı sona erdiren bir dizi önemli siyasal değişikliğe yanıt verme çabasıyla tümü ekonomik ve siyasi dönüşüm geçiren eski Doğu Bloku ülkelerini bir arada ele almıştır.¹⁰³

Topluluğa katılıma ilişkin olarak kurucu antlaşmada açıkça ifade edilen tek koşul olan **Avrupalı bir devlet olma** ya da **Avrupalılık kriterine** daha yakından bakmak gerekirse, bu kritere ilk olarak coğrafi perspektiften yaklaşmak mümkündür. Bugüne kadar Avrupa’nın sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği konusunda resmen bir tanımlamaya gidilmemiştir. Ancak Ortaçağ’dan beri Avrupa’nın bütünleşmesini savunanlar ve bu konuda proje üretenlerin birçoğunun Türkiye ve Rusya’yı bu sınırların dışında tuttuğu görülmektedir. Bununla birlikte coğrafi bakış açısının tam bir kesinlikten yoksun olduğu da söylenemez. Nitekim Topluluk, Fas’ın 8 Temmuz 1987 yılında yaptığı üyelik başvurusunu, bu ülkenin Avrupa kıtasında yer almaması nedeniyle reddetmiştir.

---

¹⁰² İrfan Kaya Ülger, **Avrupa Birliği Rehberi 2011**, Ankara, 2011, s. 55.

¹⁰³ Gamze Avcı and Christopher McDonald, “EU Enlargement Policy: Institutions, Society and Lessons From Turkish Case”, **Turkish Review of Balkan Studies**, Annual 1998/99 - 4, ss.150 - 151.

Avrupalılık kriterine ikinci bir bakış açısını ise, **etnik benzerlikler** ve **dinsel inançları** vurgulayan **kültürel değerler** oluşturmaktadır. Bu da bir ülkenin, Avrupa kültür ve tarih mirasını ne ölçüde paylaştığı ile yakından ilişkilidir. Aslında gerçek anlamda Avrupalılık kriterinin, Avrupa Kimliği niteliği kazanmasını da beraberinde getirmektedir. Ancak Avrupa'nın sınırlarının çizilmesindeki zorluk burada da belirir. Objektif ve açık bir tanımlamaya gitme güçlüğü ortaya çıkar. Nitekim Topluluk da şimdiye kadar Avrupa kimliğini resmen tanımlama yoluna gitmemiştir. Bu durum Komisyon'un 1992'de hazırladığı ve aynı yılın Haziran ayında yapılan Lizbon Zirvesi'ne sunduğu "Europe and the Challenge of Enlargement" adlı raporunda da açık biçimde görülür.¹⁰⁴ Raporda, Avrupalılık kriterine ilişkin olarak Komisyon, bu kavramın, her biri Avrupa Kimliğine katkıda bulunan coğrafi, tarihsel ve kültürel unsurların bileşiminden oluştuğunu ifade etmiş ve açık bir tanım yapmaktan kaçınmıştır. Komisyon buna gerekçe olarak ise tüm Avrupa uluslarının paylaştığı coğrafi yakınlık, düşünce, değer ve tarihsel etkileşim deneyiminin tek bir formülde açıklanamayacağı görüşünü ileri sürmüştür. Komisyonun raporundaki bu görüşler, 26 - 27 Haziran 1992'deki Lizbon Zirvesi'nde Konsey tarafından da olumlu bulunmuş ve bir kez daha teyit edilmiştir.¹⁰⁵

Avrupalılık kriteri, katılım mevzuatında yer alan tek resmi üyelik koşulu olmayı, 1997'de imzalanan ve kurucu antlaşmaları revize eden Amsterdam Antlaşması'na kadar sürdürmüştür. Kurucu antlaşmaları revize eden diğer düzenlemeler olan, Avrupa Tek Senedi ve Maastricht Antlaşması'nda ise katılım mevzuatına ilave olacak üyelik kriterlerinin eklenmesi konusunda bir gelişme sağlanamamıştır. Ancak, her iki düzenlemede de katılım mevzuatında prosedüre ilişkin bazı değişikliklere gidilmiştir. Böylelikle, Topluluk hukuku bakımından katılım mevzuatında ancak usule ilişkin değişikliğe gidilebilmiş, esasa ya da katılım koşullarına ilişkin adımlar ise, Amsterdam Antlaşması yapılarına kadar, Konsey kararları seviyesinde atılabilmektedir. Bu çerçevede 1993'teki Kopenhag Avrupa Konseyi Zirvesi'nde saptanan üyelik kriterleri ile kurucu antlaşmalardaki boşluk

---

¹⁰⁴ (Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.

¹⁰⁵ Karluk, **a.g.e.**, ss. 68 - 69.

giderilmeye çalışılmıştır. Çizilen bu çerçevede, katılım mevzuatında usule ilişkin ilk değişiklik ise 1986 tarihli TAS ile yapılmıştır.

Topluluk kurucu antlaşmalarını ilk kez revize eden 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi ile katılım mevzuatında prosedüre ilişkin önemli bir değişiklik yapıldığı görülmektedir. AT'nin 8'inci maddesi uyarınca AET Antlaşmasının 237. maddesinde yapılan değişikliğe göre: "Topluluğa katılım konusunda, Konsey kesin karar almadan önce, Komisyonun görüşünün yanında Avrupa Parlamentosunun onayını da alacaktır."¹⁰⁶ Konsey bu durumda, Parlamentonun üye tam sayısının mutlak çoğunluğuyla vereceği onay olmadan bir karara varamayacaktır. Bu prosedür, topluluğun Avusturya, İsveç ve Finlandiya'yı kapsayan dördüncü genişlemesinde ilk defa uygulanmış ve AP'nin de onayıyla bu ülkeler AB'ye üye olmuşlardır. Bu değişiklik AB'nin doğrudan seçilen tek organı olarak Avrupa Parlamentosu, diğer organlar ile birlikte genişlemeye ilişkin karar alınmasını etkileme olanağı bulmuştur.

Katılım mevzuatında, kurucu antlaşmaları ikinci kez revize eden ve AT'yi Avrupa Birliği'ne dönüştüren, 1992 tarihli Maastricht ya da diğer adıyla Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) ile bir kez daha değişiklik yapılmıştır. Ancak bu değişiklik katılım başvurusunun yapılmasından sonraki süreçte yapılan bir değişiklik olmayıp, Topluluğun geçirdiği dönüşüme paralel olarak, başvurunun yapıldığı örgütsel yapıyla ilgilidir. AT, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Adalet ve İçişlerinde İşbirliği olmak üzere üç sütuna dayalı AB'yi kuran antlaşmada, birliğe katılım konusu "O" maddesinde hükme bağlanmıştır. Bu maddede de daha önce uygulanan 237'inci maddede olduğu gibi ilk paragrafta, tüm Avrupalı devletlerin birliğe üye olmak için başvuru yapabileceği ve başvurunun işleme konulmasında izlenecek yol ortaya konulmuştur. İkinci paragrafta ise katılımın gerçekleşmesi sırasında son aşamada izlenecek olan yasal yöntem düzenlenmiştir. Böylelikle, artık genişleme AT'ye değil, ABA ile kurulan AB'ye katılım anlamına gelmektedir. "O" maddesinin yürürlüğe girmesiyle Topluluklara katılıma ilişkin AET, AAET ve AKÇT antlaşmalarının sırasıyla 237'inci, 205'inci ve 98'inci maddeleri de yürürlükten kalkmış ve katılım mevzuatı tek bir çatı altında toplanmıştır. Artık üyelik başvuruları üç topluluğa değil,

---

¹⁰⁶ Mehmet Genç, **Avrupa Topluluklarının Kurumsal ve Hukuksal Yapısı**, Bursa, 1993, s. 145.

sadece Avrupa Birliğine yapılmaktadır. Bu anlamda tam üyelik de, yeni üyenin hem AB'yi oluşturan üç sütuna birden üye olmasını hem de siyasi birlik doğrultusunda antlaşmada öngörülen hedefi benimsemesini gerekli kılmaktadır.¹⁰⁷

Katılım mevzuatında, usule ilişkin bu değişiklikler yapılırken, diğer yandan da katılım kriterleri topluluğun ilk üç genişlemesinden edinilen deneyimlerle yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ilk olarak, 9-10 Aralık 1991'de yapılan Maastricht Zirvesi'nde Konsey, Avrupalılık kriterine ek olarak, demokrasi kriterinin de katılım koşulu olması yönünde karar almıştır. Buna göre, yalnızca demokratik yönetim biçimiyle yönetilen Avrupa ülkeleri, üyelik başvurusu yapabilecektir. Ancak Maastricht Antlaşması'nın "O" maddesinde, AET Antlaşması'nın 237'inci maddesindeki hüküm değiştirilmeden korunmuş ve üyeliğin tek koşulu Avrupalılık olarak kalmıştır. Maastricht Zirvesi'nde Konsey ayrıca, genişlemenin birliğin gelişimine etkileri konusunda Komisyondan bir rapor hazırlamasını ve bir sonraki zirve olan Lizbon Zirvesi'ne sunmasını istemiştir. Komisyon 1992 baharı boyunca çalışmış ve hazırladığı "Europe and the Challenge of Enlargement" adlı raporu Lizbon Zirvesi'ne sunmuştur. Komisyon bu raporda, genişlemenin etkilerine ilişkin değerlendirmelere ilaveten Topluluğa üyelik kriterlerini de saptamıştır.¹⁰⁸ 26 - 27 Haziran 1992'de yapılan Lizbon Avrupa Konseyi Zirvesi, gelecekteki genişlemeleri göz önüne alarak, Komisyon raporundaki kriterler çerçevesinde birtakım üyelik koşulları belirlemiştir. Bu bağlamda birliğe üye olmak için başvuran devletlerin, bir dizi sıkı ekonomik ve siyasi koşulu karşılaması gerekmektedir. Lizbon zirvesinde belirlenen koşullar şunlardır;¹⁰⁹

🚩 Öncelikle başvuran devletler, Avrupalılık, demokratik olma ve insan haklarına saygı koşulunu karşılamalıdır.

---

¹⁰⁷ Dierk Booss and John Forman, "Enlargement: Legal and Procedural Aspects", **Common Market Law Review**, Vol: 32, No: 1, 1995, s. 98.

¹⁰⁸ Anna Michalski and Helen Wallace, "The European Community: The Challenge of Enlargement", **Royal Institute of International Affairs**, London, 1992, ss. 47 - 48.

¹⁰⁹ Helene Sjursen, "Enlarging the Union", **New Challenges to the EU Policies and Policy Making**, Aldershot, 1998, s.162.

- ✚ İkinci olarak, yeni üye olacak ülkeler, Topluluk sistemini kabul ederek, bunu uygulama kapasitesine sahip olmalıdır. Bu da, rekabetçi bir pazar ekonomisini ve hem kamusal hem de özel sektörde yeterli bir idari ve hukuki yapılanmayı gerekli kılmaktadır.
- ✚ Son olarak ise, yeni üyelerin her yıl gelişen ODGP'yi de kabul etmesi ve uygulama kapasitesine sahip olması gerekmektedir.

Lizbon Zirvesi'nde çerçevesi çizilen üyelik koşulları yaklaşık bir yıl sonra yapılan Kopenhag Zirvesi'nde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelere (MDAÜ) atfen, büyük bir değişikliğe uğramaksızın resmi üyelik kriterleri olarak kabul edilmiştir. 21-22 Haziran 1993'te yapılan zirvede, üye devlet ve hükümet başkanları, Komisyonun birliğe üye olmak isteyen MDAÜ'lere yönelik hazırladığı raporu değerlendirmişlerdir. Bu çerçevede Konsey, bu ülkelerin üyeliğin gerektirdiği ekonomik ve siyasi kriterleri karşılar karşılamaz, birliğe üye olacaklarını kararlaştırmıştır.¹¹⁰

Demokrasi ve insan hakları konusunun birer katılım kriteri haline geliş sürecine yakından bakmak gerekirse, öncelikle bu ilkelerin Topluluk hukukundaki yerini ortaya koymak gerekir. Roma Antlaşması'nda insan haklarının korunması alanında görülen hukuksal boşluk bu konuda göze çarpan ilk husustur.¹¹¹ Buna karşın, Topluluğun nihai hedeflerinin siyasi bütünleşme olması nedeniyle, giderek insan hakları ve onunla bağlantılı olarak da demokrasi konusu, Topluluk gündemine ve politikalarına girmiştir. Özellikle 1970'li yıllarda, topluluk içindeki üye devletler ve Topluluk kurumları yayınladıkları bildiriler ve yaptıkları açıklamalarla, Avrupa Topluluğu Adalet Divanı da (ATAD) bu konudaki içtihatlarıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmaya çalışmışlardır.¹¹²

---

¹¹⁰ Kopenhag Kriterleri sonrası üyelik koşulları ve genişleme sürecine ileriki bölümde ayrıntılı olarak değinilmeye çalışılacaktır.

¹¹¹ Bertil Oder, "Avrupa Topluluğunda Temel Hak Koruması", **AB Hukuku**, İstanbul, 2000, ss.740 - 742.

¹¹² Işıl Karakaş, **Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunsalı**, İstanbul, 1998, s. 707.

Avrupa bütünleşmesinin siyasi birlik hedefi doğrultusunda 1970’lerde gösterilen bu çabalar, Topluluğun genişleme sürecine de yansımıştır. Topluluk bu çerçevede otoriter yönetimlerin bulunduğu İspanya ve Portekiz gibi Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerini uzun yıllar mesafeli tutmuştur. Yine Topluluk, 1961’den itibaren ortaklık ilişkisi içine girdiği Yunanistan’ın, 1967’de bir darbe ile askeri yönetim altına girmesine de sert tepki göstermiş ve bu ülkeyle ortaklık ilişkisini askıya almıştır. Topluluk, istikrarlı bir demokrasi ve insan haklarının korunmasına verdiği önemi, 1978’de yapılan Kopenhag Avrupa Zirvesi’nde aldığı kararla da göstermiştir. Konsey bu zirvede, “Her üye devlette temsili demokrasi ve insan haklarına saygının ve bunların devamlılığının, üyeliğin vazgeçilmez koşulları olduğuna” karar vermiştir.¹¹³ Bu karar, 1970’lerin ortalarından itibaren, otoriter rejimlerden kurtulup demokrasiye geçen ülkelerde giderek önemli bir faktör halini almış ve kendiliğinden bir demokratikleşme yönelimine yol açmıştır.

1980’lere gelindiğinde ise AT’nin, demokrasi ve insan hakları politikasının daha aktif bir nitelik kazandığı görülmektedir. Nitekim kurucu antlaşmaların ilk revizyonu olan 1986 tarihli TAS ile ana metinde olmasa da, ilk kez önsöz kısmında insan haklarına atıf yapılmıştır. Bu gelişme Topluluk için, siyasi bir hedefin ortaya konması anlamını taşımış ve bu hedef 1992 Maastricht Antlaşması ile daha da ileri bir aşamaya taşınmıştır. Burada ilk kez bir kurucu antlaşmanın ana metninde, demokrasi ve insan haklarının korunmasına doğrudan atıf yapıldığı görülmektedir.¹¹⁴

AT’nin siyasi kimlik kazanma sürecinin açık bir kanıtını oluşturan bu gelişme, daha önce olduğu gibi genişleme sürecinde de ifadesini bulmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak, 9-10 Aralık 1991’de yapılan Maastricht Zirvesi’nde Konseyin aldığı kararda, birliğe üyelik başvurularını yalnızca demokratik yönetim biçimiyle yönetilen Avrupa ülkelerinin yapabileceği ifade edilmiştir. Daha sonra, bu zirveyi takiben önce Komisyonun “Europe and the Challenge of Enlargement” raporunda,

---

¹¹³ İhsan Dağı, “İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut”, **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, 1997, ss. 122 - 123.

¹¹⁴ Oder, **a.g.e.**, ss. 742 - 750.

ardından da Kopenhag Zirvesi'nde, demokrasi ve insan haklarına saygı, üyeliğin temel koşullarından biri olarak sayılmıştır.¹¹⁵

Bu bilgiler ışığında Avrupa Birliği genişlemelerini¹¹⁶ irdelersek Avrupa Topluluğu'nun, Avrupa bütünleşmesindeki ikinci boyutunu oluşturan genişleme, ilk olarak 1969 yılında Lahey Zirvesinde İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç ile yürütülen müzakereler ile başlamıştır. 1973 yılında kurucu üyelere benzer ekonomik ve siyasî yapıya sahip olan Danimarka ve üyelikle beraber elde ettiği avantajları çok iyi kullanan İrlanda Avrupa Topluluğuna katılmıştır. Avrupa Topluluklarının kurulmasına ulusal egemenlikten feragat etmeyi gerektirmeyen bir serbest ticaret bölgesi kurulmasından yana olduğu için karşı çıkan İngiltere'nin de Topluluğa katılmasıyla üye sayısı dokuza çıkmıştır. Hiçbir siyasi boyutu olmayan EFTA'nın kurucu üyesi olan İngiltere, AT'nin kendi üyelerine sağladığı siyasî ve ticarî faydaları görünce 1961 yılında üyelik için başvurduysa da Fransa'nın vetosuyla karşılaşınca, üyeliği ancak 1973 yılında gerçekleşmiştir. Bu arada müzakere sürecini başarıyla tamamlamasına rağmen Norveç, Topluluğa katılım ile ilgili yapılan referandum sonucunun olumsuz çıkmasıyla AT'ye katılmaktan vazgeçmiştir.¹¹⁷

Akdeniz Genişlemesi olarak bilinen ikinci ve üçüncü genişleme sürecinde AB üyesi olan Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in katılımlarının, günümüz aday ülkeleriyle bazı yapısal benzerlikler gösterdiği gözlenmektedir. Söz konusu ülkelerin, özellikle de Yunanistan'ın üyelik sonrasında yaşadığı ekonomik gelişmeler, diğer aday ülkelerle birlikte Türkiye için de fikir verici nitelikte olacaktır. Bu nedenle aynı dönemlerde başvurmalarına, siyasî ve ekonomik ve coğrafya açısından büyük benzerliklere sahip olmasına rağmen, Türkiye'nin hâlâ adaylık sırasından bekliyor olması dikkat çekicidir. Yunanistan'da 1967 yılında yönetimi ele geçiren albaylar cuntası devrildikten sonra başa geçen Karamanlis, demokrasinin teminatı olarak gördüğü AET'ye üyelik başvurusu yapmıştır.¹¹⁸ Yunanistan'ın üyelik başvurusu ile

---

¹¹⁵ Sjursen, **a.g.m.**, s. 65.

¹¹⁶ (Çevrimiçi), http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/index_en.htm.

¹¹⁷ Mustafa Fişne, "Avrupa Birliği'nin Doğuşu ve Gelişimi", **Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması**, İstanbul, 2003, s. 68.

¹¹⁸ Atilla Eralp, **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, 1997, s. 93.

ilgili Avrupa Komisyon'unun görüşü olumsuz olmasına rağmen, 1 Ocak 1981 tarihinde ekonomik gerekçelerden ziyade, siyasi gerekçeler ön plana çıkarılarak, AB Konsey'i tarafından Yunanistan, Avrupa Topluluklarına tam üye olarak katılmıştır.¹¹⁹

1980'li yıllarda yaşanan üçüncü genişleme dalgası Avrupa'da iki önemli faşist diktatörün siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra demokrasiye kavuşan iki ülkenin demokrasilerini teminat altına alma amacını ön plana çıkararak tam üyelik kapısını çalmalarına neden olmuştur. 1 Ocak 1985 tarihinden itibaren çetin geçen bir müzakere sürecinden sonra İspanya ve Portekiz 1986 yılında Avrupa Toplulukları bünyesine katılmışlardır.¹²⁰ 1989 yılında Varşova Paketi'nin¹²¹ dağılmasının ardından yeni bir siyasî ortam oluşmuş ve 1990 yılında Yalta Anlaşması'nın¹²² hükmünü yitirmesiyle iki Almanya birleşmiştir. Bu durum Topluluk içinde, nüfus büyüklüğüne göre, yönetime katılım açısından Almanya'nın ağırlığını hissettirmesine yol açmıştır. Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmeleri sonucu, üye ülke sayısı artmamasına rağmen, AB'nin sınırları genişlemiş ve nüfusu artmıştır.¹²³

2 Mayıs 1992'de Portekiz'in Porto kentinde EFTA ülkeleri ile AET arasında çok geniş kapsamlı bir ekonomik bütünleşme antlaşması imzalanmıştır. Avrupa

---

¹¹⁹ Nurettin Bilici, **Türkiye - Avrupa İlişkileri Genel Bilgiler, İktisadi Mali Konular Vergilendirme**, Ankara, 2004, s. 41.

¹²⁰ Ülger, **a.g.e**, s. 42.

¹²¹ 14 Mayıs 1955 tarihinde Varşova'da, sosyalist ülkelerin imzaladığı Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması ile kurulan askeri ve siyasal birliktir. Varşova'da Arnavutluk, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Çekoslovakya ve Rusya toplanarak sözleşme imzalamışlardır. Paktin gayesi, müttefiklerin birine saldırıldığı takdirde diğer üyelerin askerî kuvvet kullanmak da dâhil olmak üzere gerekli her yardımı yapmasıdır.

¹²² 1945 tarihinde Yalta'da Churchill (Birleşik Krallık Başbakanı), Roosevelt (Amerika Birleşik Devletleri Devlet Başkanı) ve Stalin (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri ve SSCB Halk Komiserleri Kurulu Başkanı) olmak üzere Üç Büyük (Big Three)'ün katıldığı konferanstır. Konferansın başlıca konuları ise Polonya topraklarının değişimi, Almanya'nın bölünmesi ve SSCB'nin Japon İmparatorluğu'na savaş ilan etmesidir.

¹²³ Fatma Kandaz, **Avrupa Birliği Kapsamında Almanya - Türkiye İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı, İstanbul, 2006, s. 7.

Ekonomik Alanı (AEA) olarak bilinen antlaşma, EFTA ülkelerinin katılımını düzenlemektedir.¹²⁴ Antlaşmanın amacı gelişmişlik düzeyi AET ülkelerine paralel olan bu ülkelerle Topluluk arasında ekonomik uyum kurmaktır. Bu anlaşma ile EFTA ülkeleri, Topluluk müktesebatının büyük bir kısmını benimsemiştir. 1993 yılında Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra, 1 Ocak 1995 tarihinde Avusturya, İsveç ve Finlandiya AB'ye katılmışlardır.¹²⁵ Diğer katılımlardan farklı olarak bu ülkelerin birliğe girmesinde fazla sorun yaşanmamıştır. AB'nin üye sayısı böylece on beşe yükselmiştir. AT'nin bu tarihe kadar gerçekleştirdiği genişleme süreciyle Topluluk bünyesine katılan ülkelerin coğrafi profiline bakıldığında, genişlemelerin iki temel ekseninde gerçekleştiği görülmektedir. Topluluğun kurucu üyeleri ile benzer ekonomik ve siyasî yapıya sahip olan İngiltere, Danimarka ve İsveç genişlemenin kuzey eksenini oluşturmaktadırlar. Avrupa yapılaşmasının gelişmesine bağlı temel bazı sorunlara farklı yaklaşımlar gösterebilirler de, Topluluğa sorunsuz bir şekilde uyum sağlamışlardır. İkinci kategoride yer alan ülkeler AT ile siyasî ve ekonomik yakınlıklarından ziyade, içinde bulundukları şartlar gereği, kendi demokrasilerini garanti altına almak için 1980'li yıllarda genişleme dalgası içinde yer alan ülkelerdir. Genişlemenin güney eksenini oluşturan bu ülkeler Yunanistan, Portekiz ve İspanya'dır.

İleriki bölümde izah edilecek olan beşinci genişlemeyi diğer genişlemelerden ayıran husus bu dönemde Avrupa Birliği'ne katılan ülkelerin büyük çoğunluğunun Soğuk Savaş yıllarında Sovyet Bloku üyesi olması ve SSCB içerisinde (Baltık ülkeleri) yer almasıdır. Bu durumun yaratacağı sıkıntıları aşmak için Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından Haziran 1993'de yapılan zirvede tam üyelik koşulları yeniden tanımlanmıştır. Kopenhag Kriterleri olarak da bilenen yeni koşullar temelde tam üyelik başvurusunda bulunan ülkelerin sahip olması gereken koşulları düzenlemektedir. Kopenhag kriterleri kendi içinde üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; siyasî kriterler, ekonomik kriterler ve Topluluk mevzuatının benimsenmesi (AB Üyelik Yükümlülüklerini Üstlenebilme) yeteneğidir.

---

¹²⁴ Ülger, a.g.e, s. 54.

¹²⁵ Fraser Cameron, "The European Union and the Fourth Enlargement", **Journal of Common Market Studies**, Vol: 33, Annual Review, 1995, s. 39.

B- Kopenhag Kriterleri ve Avrupa Birliği Genişleme Süreci

1- Kopenhag Kriterleri

Avrupa Birliği, ilk kurulduğunda bugünkü anlamda siyasî bir oluşuma sahip değildi. Birliğin ilk genişleme devresinden başlayarak yeni katılımların olumsuzluklarını en aza indirmek için, bir sonraki genişlemede katılacak adaylar ve üye ülkeler arasında uygulanacak yeni politikalar geliştirdiği gözlenmektedir. AB, müzakere öncesi süreç içinde en son katılan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin, ekonomik uyumu sağlayabilmeleri için söz konusu ülkelere gerek hibe gerekse kredi şeklinde mali yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca söz konusu ülkeler de yabancı sermayenin bölgeye yatırım yapmasını özendirecek yasal tedbirler hazırlanmıştır. Avrupa Konseyi'nin 22 Haziran 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği'nin genişlemesinin Doğu Avrupa Ülkelerini kapsayacağı kabul etmiş ve kabul edilmede gerekli kriterleri de belirtmiştir. Bu kriterler siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi adı altında üç temel kriter olarak belirlenmiştir. Bütün aday ülkeler üyelik müzakerelerine başlama için siyasi kriterleri karşılamak zorundadırlar.

AB, genişleme politikası gereği, aday ülkelerde siyasî istikrar ortamını sağlayacak, katılımcı demokrasi anlayışının yerleşmiş olmasını ön koşul olarak aramaktadır. Bu bağlamda AB insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, azınlık haklarına saygı ve azınlıkların korunması ile ilgili kriterleri, genişleme politikası çerçevesinde bir ülkede katılımcı demokrasinin yerleşip yerleşmediğini tespit etmede kullanacağı siyasî enstrümanlar olarak belirlenmiştir. Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunmasını garanti eden kurumların varlığı ve istikrarlı işleyişi, siyasi kriterlerin çatısını oluşturmaktadır. AB'ye girmeye aday ülkeler siyasi kriterler açısından;¹²⁶

- İstikrarlı ve kurumsallaşmış demokrasi,
- Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü,

---

¹²⁶ Gülsüm Yazganarıkın, "The Economic Impact of The Fifth Enlargement on The CEECs and Turkey", **Hazine Dergisi**, Sayı: 16, 2003, s. 3.

- ✚ İnsan haklarına saygı,
- ✚ Azınlıkların korunması gibi dört ana kıstas açısından değerlendirmeye alınacaktır.

Kopenhag Ekonomik Kriterleri, işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı ve birlik içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısına karşı koyma kapasitesine sahip olunmasını kapsar.¹²⁷ Kopenhag Kriterlerinin içinde en karmaşık ve zorlu olanı ekonomik, parasal ve siyasi birlik hedeflerinin benimsenmesini de kapsayan, topluluk müktesebatına uyumun üstlenilmesini oluşturmaktadır. Katılım bu anlamda, Topluluk sistemi ve onun kurumsal çerçevesine bağlı, tüm mevcut ve muhtemel hak ve yükümlülüklerin benimsenmesini gerektirmektedir.

2- Kopenhag Kriterlerine Göre Genişleme Süreci

Beşinci genişleme sürecini diğer süreçlerle eşdeğer olarak görmek yanlıştır. Çünkü daha önceki hiçbir genişlemede birliğe üçten fazla ülke birden katılmamı ve gerek yüzölçümü gerek nüfus açısından birlik bu genişleme kadar büyük bir genişlemeyle karşı karşıya kalmamıştır.¹²⁸ Bu özel genişlemenin yolu 1989'da Berlin Duvarı'nın ve Demir Perdenin yıkılması ile açılmıştır. AB, genç demokrasilerin ekonomilerini yeniden inşa etmelerine yardımcı olmak ve siyasi platformu teşvik etmek üzere 22 Haziran 1993'te Kopenhag'da bir araya gelmiş ve Avrupa Konseyi ilk defa "Orta ve Doğu Avrupa'daki ortak ülkelerin eğer isterlerse Avrupa Birliği'nin üyesi olabileceklerini" açıklamıştır.¹²⁹ Bu açıklamaya ilaveten aday ülkelerin AB'ye katılmadan önce yerine getirmeleri gereken üç temel kriter belirlemiştir. Bu kriterler siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olarak üç grupta toplanmıştır.

16 - 17 Haziran 1997 tarihli Amsterdam Zirve toplantısında AB'nin beşinci genişleme sürecine bağlaması teyit edilmiştir. Ayrıca Zirve'nin genişleme ile ilgili

---

¹²⁷ İrfan Kalaycı, **Avrupa Birliği Dersleri: Ekonomi – Politika – Teknoloji**, Ankara, 2006, s. 77.

¹²⁸ (Çevrimiçi),

<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=4&prnId=2&hnd=1&ord=1&docId=279&fop=0>.

¹²⁹ Herbert Schambeck, "Devletlerin Anayasası ve Avrupa Birliği Anayasası", **Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1 - 2, İstanbul, 2005, s. 6.

gündemini katılma sürecine ilişkin görüşler ve Aralık 1997’de yapılacak Lüksemburg Zirvesi oluşturmuştur. Bu tarih sonrasında katılma müzakerelerinin mümkün olduğu kadar kısa sürede tamamlanabilmesini teminen, Konsey tarafından, genel olarak genişleme süreci ve üyelik başvurusunda bulunan ülkeler ile AB arasındaki işbirliğini geliştirmeye yönelik kararların alınacağı belirtilmiştir.¹³⁰

Lüksemburg Zirvesinde AB Konseyi, Komisyonun Gündem 2000 raporu doğrultusunda demokratikleşme ve liberalleşme yönünde önemli yol almış olan Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Estonya ve Kıbrıs Rum Yönetimi’nin tam üyelik için aday ülkeler olduğunu ilan etmiştir. Bu ülkeler “İlk dalga ülkeler” ya da “Lüksemburg Grubu” olarak adlandırılan Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Macaristan, Polonya ve Slovenya’dır. “İkinci dalga ülkeler” ya da “Helsinki Grubu” olarak adlandırılan Bulgaristan, Romanya, Malta, Letonya, Litvanya ve Slovakya’dır.¹³¹ Ancak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, ilk grup içinde yer almakla birlikte durumu siyasi sorun ipoteği altında olduğundan birinci grup içinde bir alt grubu oluşturmaktadır. Aday ülkeler arasında yer almayan Türkiye’nin ise, sadece tam üyeliğe ehil olduğu teyit edilmiştir. Yine aynı Zirve’nin sonuç bildirgesinde, Kopenhag Kriterlerini yerine getirme düzeylerine göre söz konusu ülkeler üç temel kategoriye ayrılmıştır. Birinci kategoriye oluşturan, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin özellikle Kopenhag Siyasi Kriterini önemli ölçüde yerine getirdikleri ve ekonomik kriterlere uyum yolunda hızlı adımlar attıkları belirtilerek, bu ülkelerle 1998 yılı içinde tam üyelik müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiştir.

Söz konusu zirvede adaylığı kabul edilmeyen, ancak daha sonra 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi kararları ile AB üyeliğine aday olan Türkiye ise, üçüncü kategori içinde yer almaktadır. AB Komisyonu’nun yayınladığı ilerleme raporu doğrultusunda Helsinki Zirvesinde, Kopenhag Kriterini yerine getirdiği kabul edilen ve ekonomik kriterlere uymak için gerekli tedbirleri almaya hazır görülen Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Malta, Romanya ve Slovakya ile tam üyelik

¹³⁰ (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi1/ankara.htm>.

¹³¹ (Çevrimiçi), <http://www.ikv.org.tr/abgenislemesi.php>.

müzakerelerinin 2000 yılında başlatılmasına karar verilmiş ve müzakereler açılmıştır. Sonuç olarak 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'nin en geniş kapsamlı genişleme süreci tamamlanmış ve Macaristan, Polonya, Litvanya, Letonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Estonya, Slovenya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin tam üyeliği gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği, 1 Mayıs'a girerken artık resmen yirmi beş üyeli büyük bir Topluluk haline gelmiştir.¹³²

Avrupa Birliği'nin altıncı genişleme süreci ise 1 Ocak 2007 tarihinde Bulgaristan ve Romanya'nın birliğe katılımıyla gerçekleşmiştir. Eski Varşova Paktı üyelerinden Romanya ve Bulgaristan ile AB arasında tam üyelik müzakereleri aynı tarihte 15 Şubat 2000'de başlamıştır.¹³³ Bulgaristan ve Romanya'nın temel ekonomik ve sosyal göstergelerinin olumsuz olması müzakere sürecini etkilemiş ve gecikmeler yaşanmıştır. Bir başka ifadeyle aynı tarihte müzakerelere başlamış olmasına rağmen Bulgaristan ve Romanya, Slovakya, Letonya ve Litvanya kadar başarılı olamamışlardır. Bu nedenle bu ülkelerin katılımı gecikmiştir. Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin en yakın müttefiki olan Bulgaristan'ın birlik ile ilişkileri Thodor Jivkov rejimi döneminde başlamıştır. 15 Aralık 1995'te AB'ne tam üyelik başvurusunda bulunan Bulgaristan'a Gündem 2000 raporuyla yeşil ışık yakılmış ve aynı yılın sonunda toplanan Lüksemburg zirvesinde Bulgaristan AB genişleme halkalarının ikinci grubuna dahil edilmiştir. İki taraf arasında tam üyelik müzakereleri 15 Şubat 200 tarihinde başlamıştır. Müzakerelerin tamamlanması ve Katılım Antlaşmasının onaylanmasının ardından Bulgaristan 1 Ocak 2007'de AB'ne katılmıştır.¹³⁴

Romanya, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında AB ile ilişki kurulan ilk ülkedir. AB ile diplomatik ilişkilerini Çavuşesku rejiminin devrilmesinden sonra hızlandıran Romanya, birliğe 22 Haziran 1995'te başvurusunu yapmıştır. Aralık 1999'da toplanan Kopenhag zirvesinin ardından Romanya ile AB arasında tam üyelik müzakereleri, Baltık ülkeleri, Slovakya, Malta ve Bulgaristan ile eş zamanlı

---

¹³² (Çevrimiçi), <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2526668,00.html>.

¹³³ (Çevrimiçi), http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/bulgaria/index_en.htm.

¹³⁴ Canbolat, **a.g.e**, s. 89.

15 Şubat 2000’de başlatılmıştır.¹³⁵ AB müktesebatına uyum sağlayarak tam üyelik müzakerelerini tamamlayan Romanya’nın üye olarak katılmasını Avrupa Parlamentosu 13 Nisan 2005’te onaylamıştır. 25 Nisan 2005’te Katılım Antlaşması imzalanmış ve Romanya 1 Ocak 2007’de AB’ne tam üye olmuştur.¹³⁶

Birliğin son genişlemesi ise Hırvatistan ile olmuştur. Hırvatistan’ın AB ile müzakerelerin başlaması savaş suçlusu General Ante Gotovina’nın BM Savaş Suçları Mahkemesine teslim edilmesi koşuluna bağlanmıştır. Franjo Tudjman’ın ölümünden sonra normalleşmeye başlayan ilişkileri, Feira Zirvesinde Hırvatistan’ın potansiyel üye olarak nitelendirilmesi izlemiş ve 21 Şubat 2003’te Hırvatistan tam üyelik başvurusu yapmış ve 2005’te müzakerelere başlanmıştır. Hırvatistan, tam üyelik müzakerelerinin ertesinde engellemelerle karşılaşmıştır. Adriyatik Denizinin kuzeyinde Trieste Körfezinin içinde yer alan Piran Körfezinin karadan ve denizden paylaşımı hususunda Slovenya ve Hırvatistan arasındaki anlaşmazlık kimi zaman müzakerelerin başlıklarının açılmasını engellemiştir. Taraflar arasındaki anlaşmazlık arabulucuların araya girmesi ile çözümlenmiştir.¹³⁷ Altı yıl süren, Hırvatistan’ın bazı savaş şüphelilerini teslim etmekte gecikmesi ve Slovenya ile olan anlaşmazlıklar yüzünden zaman zaman sekteye uğrayan müzakereler 9 Aralık 2011’de imzalanan üyelik antlaşmasıyla sonuçlanmıştır ve Türkiye ile aynı anda müzakerelere başlayan Hırvatistan 1 Temmuz 2013’te AB üyesi olmuştur.¹³⁸

Yirmi sekizlilerin genişleme politikası çerçevesinde Türkiye dışında aday ülkeler Sırbistan, Makedonya, Karadağ ve İzlanda iken potansiyel aday ülkeler Arnavutluk, Kosova ve Bosna Hersek’tir.¹³⁹ Karadağ müzakere yürüten aday ülke, Sırbistan ise katılım müzakerelerine 21 Ocak 2014’te başlayan aday ülke konumundadır. Aday ülke konumundaki Makedonya’da 2009 yılından bu yana

---

¹³⁵ (Çevrimiçi), http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/romania/index_en.htm.

¹³⁶ David Weigall and Peter Strick, **The Origins and Development of the European Community**, London, 1992, s. 27.

¹³⁷ Ülger, **a.g.e**, s. 67.

¹³⁸ (Çevrimiçi), http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/croatia/index_en.htm.

¹³⁹ (Çevrimiçi), http://ec.europa.eu/enlargement/policy/from-6-to-28-members/index_en.htm.

katılım müzakereleri için bir başlangıç tarihi almayı beklemektedir. Müzakere yürüten aday ülke konumundaki İzlanda ise katılım müzakerelerini askıya almıştır.¹⁴⁰

C- Avrupa Birliği'nin Genişleme Sürecinde Aday Ülkeler Karşı İzlediği Üyelik Kriterlerinin Değerlendirilmesi

Yirmi sekizliler kendi oluşum sürecinde bir yandan yapısal büyümeleriyle derinleşmesini sürdürürken, diğer taraftan yeni üye alımı ile genişleme eğiliminde olmuştur. Genişleme süreciyle birlikte üyeliğe uygun görülen aday ülkelere beklenen siyasi ve ekonomik kriterler konusunda objektif standartlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu cümleyi bir başka açıdan Kopenhag kriterleri açısından yorumlarsak, Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde aday ülkelere karşı izlediği üyelik kriterlerinin dönemin siyasi ve ekonomik konjonktürüne göre kısmen veya tamamen bu kriterlerin esnetildiği hatta uygulanmadığı örneklerle rastlanmaktadır. Bu durum AB'nin iddialarının aksine aday ülkelerin farklı muameleye tabi tutulduğu yönündeki iddiaların ortaya atılmasına neden olmaktadır. Özellikle Türkiye'nin AB üyelik sürecinde bu tür iddialar siyasi kriterler başta olmak üzere sık sık gündeme gelmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne 1959 yılında başvurmasının bu yana elli beş yıl geçmiş, iki taraf ilişkileri “aday ülke” çerçevesinde sürerken, AB yedi genişleme dalgası geçirmiştir. İlişkiler AB'nin Türkiye'ye hazır olmadığı dönemlerde meşru dayanaklarla dondurulmuş, sonrasında hazmetme kapasitesi doğrultusunda tekrar iyileştirilmeye çalışılmıştır.¹⁴¹ Diğer yandan tersi durum Türkiye için de geçerlilik kazanmıştır. AB gibi aynı şekilde Türkiye de gerek siyasi gerekse de ekonomik reformlara hazır olmadığı dönemlerde reformları yavaşlatmış, sonrasında tekrar hızlandırma çabalarına yön vermiştir.¹⁴² İlişkiler yarım asrı aşkın süreden beri bir

---

¹⁴⁰ AB Genişlemesi, (Çevrimiçi),

<http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=abgenislemesi&baslik=AB%20Geni%FElemesi>.

¹⁴¹ Harun Arıkan, **Turkey and the EU: an awkward candidate for EU membership?**, England, 2006, s. 156.

¹⁴² Ali Aybey, “Turkey and the European Union Relations: A Historical Assesment”, **Ankara Avrupa Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Ankara, 2004, s. 38.

anlamda her iki taraf için de adım at, bekle ve ertele politikaları çerçevesinde ilerlemiştir. AB'nin Türkiye'yi belirtilen aile oluşumuna kabulünün isteksizliği¹⁴³ aslında başından beri yer almaktadır. Ancak her iki taraf da bu durumu görmesine rağmen, ilişkilere temkinli yaklaşarak yavaş adımlarla ilerlemiş ve genellikle sonrasında erteletme politikalarını uygulamıştır. Kopenhag kriterleri üzerinden yürütülen müzakere sürecinin, üye ülkelerin adaylık sürecinde farklı değerlendirildiği ve/ya çifte standartta dayandırıldığı aşîkârdır.

2004 ve 2007 yıllarında gerçekleşen genişlemeler, o dönemde Kopenhag Kriterleri'nin tam manasıyla yerine getirilmesinin üyeliğe kabul için olmazsa olmaz bir koşul olmadığını, üyeliğe kabulün en nihayetinde AB Konseyi'nin takdirinde olduğunu ve zamanın siyasi koşullarında AB üyeliğine tam olarak hazır olmayan ülkelerin de üyeliğe kabul edildiğini göstermektedir. Kopenhag Kriterleri'ni kimi koşullarda tam manasıyla dikkate alınmadığının en çarpıcı örneği, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla AB üyeliğine kabul Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla AB üyeliğine kabul edilmesidir. Önemle belirtilmesi gerekir ki, GKRY'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla AB'ye üyeliği uluslararası hukuk açısından mümkün değildir. Uluslararası hukuk açısından, GKRY'nin 4 Temmuz 1990 tarihinde AB'ye tek taraflı olarak yapmış olduğu tam üyelik müracaatı ve AB organlarının bu müracaatı kabul ederek ileri aşamalara götürmesi, 1960 Kıbrıs Cumhuriyetini kuran anlaşmalara ve uluslararası hukuka aykırı olduğunu söylemek mümkündür.¹⁴⁴

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin tek taraflı olarak AB'ye katılması, sui generis bir yapıya sahip ortak Kıbrıs Cumhuriyeti'ne hayat veren 1960 Londra ve Zürih Antlaşmalarının ihlal edilmesidir. 1960 Antlaşmaları iki anavatan Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte üye bulunmadıkları uluslararası herhangi bir kuruluşa

---

¹⁴³ Paul J. Welfens, "Just Say No, Regarding Turkey's bid for EU membership, think "neighbor" instead of "family", **The Magazine of International Economic Policy**, 2004, ss. 72-75, (Çevrimiçi), <http://www.international-economy.com/Fall2004archive.htm>.

¹⁴⁴ Çiler Eminer ve Gülден İlkman, **Avrupa Birliğı ve Kıbrıs**, Lefkoşa, 1999, s. 5.

Kıbrıs'ın üye olmasını yasaklamıştır.¹⁴⁵ Ancak AB, hem uluslararası hukuka aykırı olarak hem de kendi kriterlerini bile dikkate almadan GKRY'yi AB'ye üye olarak kabul etmekte hiçbir mahsur görmemiştir. GKRY, hukuka aykırı olarak zorla temsil ettiği ülkenin üçte biri üzerinde otorite kuramamasına ve dolayısıyla tüm ada üzerinde AB mevzuatını uygulayamamasına rağmen AB'ye üye olarak kabul edilmiştir. Bu durum AB tarihinde bir ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira GKRY AB'ye kabul edilene kadar, ülkesi olduğunu iddia ettiği topraklar üzerinde otorite kuramayan hiçbir ülke AB'ye kabul edilmemiştir.

Kıbrıs Cumhuriyeti'ni üye olarak kabul eden Avrupa Birliği, bir taraftan her ne kadar Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ve adadaki halkların meşru hükümeti olarak GKRY'yi kabul etmekteyse de, diğer taraftan da Kıbrıs adasındaki iki halkın fiili ayrılığını kabul ederek Kıbrıs sorunun adil ve kalıcı bir şekilde çözülmesini talep ederek kendisiyle çelişmektedir. Kaldı ki, meşru bir hükümeti ve anayasası dahi olmayan ve içinde Birleşmiş Milletler barış gücünün, adadaki iki halk arasında barışı sağlamak için görev yaptığı bir ülke hangi Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirme imkânına sahiptir. Özetle GKRY'nin birliğe üyeliğinin Kıbrıs'ın uluslararası mükellefiyetlerine, Yunanistan ve İngiltere'nin anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerine aykırıdır.¹⁴⁶ Gelineen noktada, Kıbrıs Rum ve Türk toplumları ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin taraf olduğu 1959-1960 Antlaşmaları ve bu antlaşmalara dayanan Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, kısıtlı yetkiye sahip bu ülkenin, garantör ülkelerin her ikisinin de dahil olmadığı uluslararası yapılanmalara katılmayacağını öngörmekte ve Rumların Yunanistan'a katılma hayalini engellemektedir. Bu nedenle, GKRY'nin tek taraflı olarak AB üyeliğine alınması, kurucu antlaşmalarla getirilen adaletin ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Avrupa Birliği'nin tutumu kendine göre benimsediği hukuka dahi aykırı ve ihlal edici bir eylem olmaktadır.¹⁴⁷

---

¹⁴⁵ 1960 Garanti Antlaşması md.1 ve md. 2, bk: **Garanti Antlaşması**, (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-zurich_11-subat-1959_tr.mfa.

¹⁴⁶ Andrew Mango, "Kıbrıs Sorunu", **Uluslararası Kıbrıs Konferansı, Tebliğler ve Tartışmalar**, Ankara, 2003, s. 28.

¹⁴⁷ Haluk Kabaalioglu, **Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, 1999, s. 114.

Hollanda'nın ısrarı neticesinde Lizbon Antlaşması ile AB'ye giriş usulünün düzenlendiği maddede yapılan değişiklik, AB Konseyi tarafından kabul edilen kriterlerin dikkate alınması gerektiğidir.¹⁴⁸ Bu hüküm ile aslında Kopenhag Kriterlerine yani aday ülkelerin AB'ye üyeliklerinde karşılaması gereken koşulları ifade eden kriterlere dolaylı olarak atıf yapılmaktadır. Kopenhag Kriterleri'ne dolaylı da olsa yapılan atıf, artık üyelik öncesi müzakerelerin daha sıkı bir denetimden geçeceğinin bir işareti olarak algılanmalıdır. Gerçekten de bugün AB içinde yaşanan hoşnutsuzluklar ve eski üye ülkelerin vatandaşlarının yakınmalarının temel sebebi, 2004 ve 2007 yıllarında yaşanan genişlemelerde eski doğu bloğu ülkelerinin Kopenhag Kriterleri'ni tam olarak karşılamadan AB'ye kabul edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir anlatımla bu ülkeler, Kopenhag Kriterleri'nde belirtilen işleyen bir piyasa ekonomisi ve AB içinde rekabetçi baskı ve piyasa güçleriyle başa çıkabilme kapasitesine ulaşmadan AB'ye kabul edildiklerinden, AB'de hoşnutsuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır.

Kopenhag Kriterleri'ne dolaylı olarak yapılan bu atıfla, AB'nin hazmetme kapasitesi de objektif bir kıstas olarak yasal bir zemin bulmuştur. Hazmetme kapasitesi kavramı 1993 Kopenhag Zirvesi Sonuçları Bildirisinde şu şekilde ifade edilmiştir; "Birliğin, Avrupa bütünleşme ivmesi muhafaza edilirken, yeni üyeleri hazmetme kapasitesi, hem Birlik hem de aday ülkelerin çıkarına olan önemli bir mülahazadır".¹⁴⁹ Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki, hazmetme kapasitesi kavramı çok geniş ve muğlak bir kavramdır. Ayrıca hazmetme kapasitesi kavramının tanımı da AB Tarafından şu ana kadar net bir şekilde yapılmamıştır. Dolayısıyla bu kavram ya da kıstas, AB'nin elinde adeta bir joker kartı gibi işlev görmeye müsait bir araçtır. Daha açık bir anlatımla, AB bu yeni düzenlemeye dayanarak, müzakereler neticesinde başarılı olan bir aday ülkeyi hazmetme kapasitesini ileri sürerek üyeliğe kabul edemeyeceğini belirtebilecektir.¹⁵⁰

---

¹⁴⁸ Lizbon Antlaşması m. 1 paragraf 57/c, (Çevrimiçi),

http://ec.europa.eu/archives/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

¹⁴⁹ (Çevrimiçi), http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf.

¹⁵⁰ Michael Baun, **A Wider Europe: The Process and Politics of European Union Enlargement**, Lanham, 2000, s. 90.

Bu açıklamalara ilave olarak, yeni bir üyenin kabulü için AB Konseyi tarafından kabul edilen kriterlerin de dikkate alınacağına ilişkin bu yeni düzenleme ile dolaylı olarak Kopenhag Kriterleri'ne atıf yapılmasının yanında, bu düzenleme ayrıca AB'ye gerektiği takdirde Kopenhag Kriterleri dışında başka kriterler de tespit etme ve bunların aday ülkelerce karşılanmasını isteme imkânını vermektedir. Nitekim Lizbon Antlaşması ile düzenlenen bu hükümde, AB Konsey'i tarafından kabul edilen kriterlerin neler olduğu tanımlanmamış adeta AB Konseyi'ne bu noktada açık çek verilmiştir.

Her ne kadar bugüne kadar herhangi bir ülkenin AB'ye üye olabilmesi için Kopenhag Kriterleri'ni karşılaması yeterli görülmüş veya kimi durumlarda bu kriterleri de tam olarak karşılaması gerekli görülmemişse de, konu Türkiye'nin adaylığı olduğunda ilave kriterlerin ileri sürülmesi veya sürülecek olması beklenmedik veya şaşırtılmasını gerektirecek bir durum değildir. Nitekim AB, daha önce Türkiye'den Kopenhag Kriterleri dışında bir takım ilave şartları da yerine getirmesini talep etmiş ve bunları tam üyelik müzakerelerinin nasıl sürdürüleceğini belirleyen müzakere çerçeve belgesine de eklemeyi ihmal etmemiştir. Örneğin bu kapsamda müzakere çerçeve belgesinin altıncı maddesi incelendiğinde Kopenhag Kriterleri'ne ilave olarak Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti de dâhil olmak üzere AB üyesi ülkelerle ikili ilişkilerini normalleştirmesi ve Türkiye'nin Ortaklık Antlaşması ve Gümrük Birliğini, Kıbrıs Cumhuriyeti dâhil tüm AB üyesi yeni üyelere genişleten ek protokolden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi şartı getirilmiştir. Bu şartla AB, Türkiye'nin Güney Kıbrıs Cumhuriyeti'ni meşru hükümeti olarak tanımasını ek bir şart olarak ileri sürmektedir.¹⁵¹ Bu şartın Kopenhag Kriterleri ile hiçbir ilgisinin olmadığı açıktır.

Müzakere Çerçeve Belgesi'nde ileri sürülen ilave şartlara örnek olarak Türkiye'nin süregelen sınır anlaşmazlıklarını gerektiğinde Uluslararası Adalet Divanı'na da götürerek çözümlemesi de gösterilebilir. Buradaki sınır anlaşmazlıklarından kasıt Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege denizine ilişkin ihtilafların çözülmesidir. Böylece AB, Ege Denizindeki sorunların çözümünü de tam

¹⁵¹ Selami Kuran, "Müzakere Çerçeve Belgesinin Değerlendirilmesi", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3 - 4, İstanbul, 2007, ss. 6 – 7.

üyelik açısından bir ön şart olarak Türkiye'nin önüne koymaktadır. Bu örnek bile tek başına yeri geldiğinde AB'nin ne kadar çifte standart uygulamaya meyilli olduğunun açık bir göstergesidir. Zira AB, ne GKRY'den ne de Yunanistan'dan üyelik aşamasında sınır sorunlarını çözmesini istememiş, ancak konu Türkiye olunca bunu rahatlıkla isteyebilmektedir.¹⁵² Daha önce yaşanan bu örnekler göstermektedir ki, artık Lizbon Antlaşması ile getirilen bu düzenlemeyle AB, rahatlıkla yeni kriterler tesis edebilecek ve bunlar yerine getirilmeden Türkiye'nin üyeliğe kabul edilmeyeceğini ileri sürebilecektir.

Lizbon Antlaşması ile Avrupa Birliği Antlaşması'nın yeni üye alımına ilişkin maddede yapılan bir diğer değişiklik de, Kopenhag Kriterleri'ne dolaylı atıf yapılmak suretiyle hazmetme kapasitesi kavramının yasal bir zemine oturtulmasıdır. Türkiye açısından hazmetme kapasitesi kavramı incelendiğinde endişe verici bir durumun ortaya çıktığı tartışmasızdır. Her ne kadar hazmetme kapasitesi kavramı, Kopenhag Zirvesi'nde ilk defa ifade edilmiş ve o zamandan beri tedavüldeyse ve 2004 ile 2007 genişlemelerinde gündeme getirilmemişse de, konu Türkiye'nin tam üyeliği olduğunda rahatlıkla öne sürülebilecek bir araçtır.¹⁵³ Nitekim hazmetme kapasitesi daha önce Müzakere Çerçeve Belgesi'nin üçüncü maddesinde açıkça ifade edilmiştir.¹⁵⁴ Bu da doğal olarak müzakerelerin olumlu sonuçlanması durumunda dahi, Türkiye'nin AB tarafından hazmedilmesinin mümkün olmadığı iddiası ile üyeliğe kabul edilmemesi sonucunu doğurabilecek niteliktedir.

Maastricht Antlaşması'nda, Madde 130(u)'da: Topluluğun demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kavramların gelişmesine katkıda bulunmasından bahsedilirken,¹⁵⁵ sonrasında ise Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde bu kavramları işletebilen kurumların varlığının ve devamlılığın üye olacak ülkeler

---

¹⁵² Kuran, **a.g.e.**, ss. 4 - 5.

¹⁵³ Aslı Toksabay Esen, "Avrupa Birliği'nin Hazmetme Kapasitesi ve Türkiye'nin Üyeliği: Tanımlar ve Yorumlar", (Çevrimiçi),
http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271250278r1539.Avrupa_Birliginin_Hazmetme_Kapasitesi_ve_Turkiye_nin_Uyeliği_Tanimlar_ve_Yorumlar.pdf.

¹⁵⁴ Kuran, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁵⁵ (Çevrimiçi), <http://www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf>.

tarafından garantilenmesi koşulu belirtilmişti.¹⁵⁶ Siyasi kriterleri yerine getiremeyen aday ülkelerin AB içine alınmaları mümkün değildir. Bu kriterleri yerine getiremeyenler AB ile katılım müzakerelerine başlayamıyorlar. Müzakerelere başlayan aday ülkelerin ise birliğin temelini oluşturan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin ciddi ve sürekli olarak ihlal etmeleri durumunda müzakere süreci askıya alınabiliyor.¹⁵⁷

Oysa AB, temel değerlerini ihlal eden üye devletleri AB dışına çıkarma yetkisine sahip değil.¹⁵⁸ AB'nin aday ülkelere karşı üye ülkelerden daha fazla yaptırım gücü olduğu tespitine örnek vermek gerekirse, 1990'ların sonunda bir aday ülke konumunda bulunan Slovakya'nın aşırı milliyetçi bir başbakan (Vladimir Meciar) kurtulmasını sağlayabilmiş, ancak 2000 yılında aşırı sağcı Jörg Haider'in partisinin hükümette yer almasını (uygulamaya çalıştığı çeşitli yaptırımlara karşın) engelleyememiş olduğu gösterilebilir.¹⁵⁹ İlke temelinde demokrasiye dönüş olmakla beraber Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin bazılarında ülke içindeki eğilimler tam olarak siyasal partilere yansımamakta, diğer bazı ülkelerde ise partilerin kurulmalarını ve işlevlerini özgürce sürdürmelerini engelleyen düzenlemeler bulunmaktadır. Hem komünist partilerde hem de yeni ortaya çıkan partilerde ileri derecede bir merkezîyetçilik ve hiyerarşi göze çarparken siyasi tartışmalar genelde geleceğe dönük planlara ve stratejilere değil, geçmişe ait komünist antikomünist tartışma ve kişilere yönelmektedir. Romanya ve Slovakya örneklerinde olduğu gibi bazen milliyetçi fonksiyonlar daha büyük partilerin çatısı altında yer alabilmekte veya daha küçük uç partilerle koalisyonla gidebilmektedir.¹⁶⁰

---

¹⁵⁶ http://www.europarl.europa.eu/summits/copenhagen/default_en.htm.

¹⁵⁷ Baun, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁵⁸ Nicholas Gianaris, **The Limits of the European Union: The Question of Enlargement**, Westport, 1996, s. 66.

¹⁵⁹ (Çevrimiçi),

http://www.tepav.org.tr/upload/files/13261234298.Macaristan_da_AB_Temel_Degerlerinden_Geriye_Gidis_AB_Acz_Icinde_mi.pdf.

¹⁶⁰ Banu Akalay, Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylık Statüsünün Kopenhag Siyasi Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, İstanbul, 2004, s. 131.

Kopenhag ekonomi kriterleri açısından konuyu irdelemeye devam edersek Türkiye'nin AB'ye üyeliği ekonomik açıdan değerlendirildiğinde Türkiye uzun yıllar diğer üyelere oranla fakir bir ülke olarak nitelendirilmiş ve üyeliği ekonomik nedenlere dayandırılarak ertelenmiştir.¹⁶¹ On beş gün arayla topluluğa başvuran iki ülkeden biri olan Yunanistan'ın ekonomik durumu Türkiye ile karşılaştırıldığında gerek mali düzenlemeler gerekse de yapısal düzende iki ülke arasında ekonomik açıdan çok büyük farklılıkların bulunmamaktadır. Maastricht ekonomik kriterleri ve ardından Kopenhag ekonomik kriterleri olmak üzere üye sayısı arttıkça kriter seviyeleri de yukarı doğru çekilmeye başlanmıştır.¹⁶²

Akdeniz genişlemesi ile Topluluğa katılan İspanya ve Portekiz'in de ekonomik durumları Türkiye ile karşılaştırıldığında dönem göz önünde bulundurulursa kısmen birbirine yakın ekonomiler olarak görülmektedir. Dahası Orta ve Doğu Avrupa genişlemesinde de durum aynıdır. Hatta Orta ve Doğu Avrupa genişlemesinde Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin ekonomileri Türkiye'ye oranla geride bulunmaktadır. Diğer yandan Avrupa bugün ekonomik kriz içerisindeyken, Türkiye'nin ayakta duran ve sürekli genişleyen ekonomisi dikkat çekmektedir. Bununla birlikte yukarıda anılan ülkelerin tam üyelikleri açısından tarıma dayanan iktisadi yapılarının yeniden düzenlenmesi ve ekonomilerinin güçlendirilmesi AB'ye büyük bir mali yük getirmiştir.¹⁶³

Tezin muhtevasına uygun olarak demokrasi açısından standardın göreceliliği Yunanistan örneği üzerinden verilebilir. 1960 askeri darbesi, 1971 askeri muhtırası ve 1980 askeri darbesi Türkiye'de demokrasinin baltalanması olarak algılanıp ilişkiler kopma noktasına gelmişken, 1974 albaylar cuntası döneminde olan Yunanistan'a oldukça hoşgörülü davranılmıştır. 1967 ve 1974 yıllarını kapsayan dönemde AET ve Yunanistan arasında, bu ülkenin temel haklar ve demokrasi

---

¹⁶¹ Harry Flam, "Turkey and the EU: Politics and Economics of Accession", **CESifo Economic Studies**, 2004, ss. 177 - 179.

¹⁶² Belgin Akçay, "Avrupa Birliği'nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye", **Maliye Dergisi**, Sayı:155, Ankara, 2008, ss. 12 - 15.

¹⁶³ Ülger, **a.g.e.**, s. 55.

konusundaki kötü performansının düzenlemesine yönelik anlaşmalar yapılmıştır.¹⁶⁴ Albaylar cuntasından kurtulan Yunanistan bir daha benzer sorunlar yaşamamak için Avrupa bütünleşmesine dâhil olmuştur.¹⁶⁵ İspanya yeniden Franco kâbusunu yaşamamak, Portekiz’de Salazor diktatörlüğü benzeri gelişmeleri önlemek için AET’ye katılmak istemiştir. Bir başka ifadeyle güney eksenli ülkelerinin AET’ye başvurusunda siyasi mülâhazalar belirleyici olmuştur. Bu yaklaşım tarzı AET tarafından anlayışla karşılanmış ve güney ülkelerinin tam üyelikleri söz konusu olduğunda ekonomik uyumsuzluk ikinci plana atılmıştır.¹⁶⁶ Türkiye’nin demokrasi tecrübesi Yunanistan ve Polonya’ya göre daha köklü olmasına rağmen, demokratikleşme konusunda halen arzu edilen bir seviyede gözükmemektedir. Özellikle sivil-asker ilişkilerinde AB standartları henüz yakalanamamıştır. Bu konuda AB’nin Yunanistan olduğu kadar Türkiye’ye destek vermediği görülmektedir.

Adaylık sürecinde azınlıkların korunmasının teminat altına alınması konusunda AB, Yunanistan ve Türkiye arasında tam bir çifte standart uyguladığı görülmektedir. Yunanistan değil tam üye olduğu 1981 yılında, bugün bile azınlık haklarına yeterince saygı gösteren bir devlet değildir. Üstelik adaylık sürecinin hızlandığı 1974-1981 yılları Türkiye’nin gerçekleştirmiş olduğu Kıbrıs harekâtı dolayısıyla Yunanistan’daki Müslüman Türk azınlığının yoğun baskılara maruz kaldığı bir döneme tekabül etmektedir. Yunanistan, Batı Trakya Müslüman Türk azınlığını anlaşmalardan ve Yunan yasalardan kaynaklanan haklardan mahrum bırakarak göçe zorlamış, Batı Trakya’nın Türk/Müslüman kimliği için problem yaratmıştır. Burada dikkat çekici nokta, 1974’te Albaylar Cuntası devrilip yerine sivil bir hükümet geldikten sonra bile Türk azınlığın sorunlarıyla ne 1975’de

---

¹⁶⁴ Cenap Çakmak, “Human Rights, The European Union and Turkey”, **Turkish Journal of International Relations**, Vol: 2, No: 3 - 4, 2003, s. 68.

¹⁶⁵ Iacovos Tsalicoglou, **Negotiating for Entry: The Accession of Greece to the European Community**, England, 1995, s. 141.

¹⁶⁶ Ülger, **a.g.e.**, s. 55.

Yunanistan'ı yeniden üyeliğe kabul eden Avrupa Konseyi ne de Yunanistan'la ortaklık ilişkisini sürdürmekte olan AET ilgilenmiştir.¹⁶⁷

Avrupa Konseyi ve AET açısından 1981'deki üyelik öncesi süreçte Yunanistan'daki demokratikleşme ve genel insan hakları sürecini takip etmek yeterli olmuştur. Üstelik Yunanistan AET'ye girdikten sonra da bu ayrımcı uygulamalar devam etmiştir.¹⁶⁸ O zamanki adıyla AET'nin Yunanistan'ın adaylık sürecinde bu ülkede yaşayan Türk-Müslüman, Makedon ve Romanların azınlık haklarının çiğnenmesini görmezden geldiği anlaşılmaktadır. Azınlık haklarının takibi konusunda Türkiye'nin uygulamaları açısından AB'nin oldukça hassas davrandığı gözükmektedir. Avrupa'da üzerinde anlaşmaya varılmış bir azınlık tanımı yokken, AB'nin Türkiye'de azınlık yaratmaya çalışması kabul edilebilir bir durum değildir.¹⁶⁹ Türkiye'nin devam etmekte olan adaylık sürecinde gayrimüslim azınlıkların her türlü sorunları AB kurumlarında yüksek sesle dile getirilirken, Batı Trakya'daki Türk azınlığın durumu görmezden gelinmektedir. Bunda 1981'de Yunanistan'ın ve 2004'te Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin Birlik üyesi olmasının payı büyüktür.

Sonuçta yukarıdaki bilgiler ışığında söylenebilir ki AB'nin aday ülkelerden uymasını istediği siyasi kriterlerin yerine getirilmesi konusunda aynı standartları tutturamadığı görülmektedir. Adaylıktan üyeliğe geçişte, kriterlere uyum çabasında gerek Türkiye ve gerekse diğer aday ülkeler aynı kriterlerle değerlendiriliyor görülmektedir. Ancak Türkiye'nin taşıdığı ayrıcalıklı durum diğer adayların hiçbirinde görülmemektedir.¹⁷⁰ Üye bir ülkeye karşı AB ülkelerin tutumu, birlik

---

¹⁶⁷ Dia Anagnostou, "Deepening Democracy or Defending the Nation? The Europeanisation of Minority Rights and Grek Citizenship", **West European Politics**, Vol: 28, No: 2, March 2005, s. 339.

¹⁶⁸ Hakan Baş, "Türk-Yunan İlişkileri Işığında Batı Trakya Sorunu ve Çözüm Önerileri", **Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri**, (Der: Bekir Günay), İstanbul, 2005, s.304.

¹⁶⁹ Suna Boylu Ergün Emekli, Türkiye'nin Avrupa Birliği Tam Üyeliği Bağlamında Demokrasi ve İnsan Hakları Önemi, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, İstanbul, 2008, s. 262.

¹⁷⁰ Sema Zeytinci, AB'nin Beşinci Kuşak Genişleme Kararı, Genişleme Sürecinin AB, Aday Ülkeler ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, İstanbul, 2004, s. 171.

kurumlarının o ÷lkeye karşı tavrını da doğrudan etkilemektedir. Eğer bir aday ÷lkenin üyeliğı konusunda AB içerisinde genel bir kabul varsa, birlik o ÷lkeye karşı oldukça yapıcı davranmakta, siyasi reform sürecini başarıyla tamamlaması noktasında elinden gelen yardımı göstermekte ve ortaya çıkan aksaklıkları ya görmezden gelmekte ya da alçak bir sesle uyarmayı tercih etmektedir. Bu durum Orta ve Doğı Avrupa ÷lkelerinde ve/ya Akdeniz genişleme çerçevesinde güney eksenli ÷lkelere sürdür÷len üyelik süreci ile örneklendirilebilir. Diğer taraftan aday ÷lkenin üyeliğı konusunda AB ÷lkeleri arasında bir ortak görüş mevcut değilse, o ÷lkenin gerçekleştirmekte olduğı siyasi reformlara daha az destek verilmekte, buna karşılık reform sürecindeki aksaklıklar yüksek sesle ve hatta reform sürecini baltalama pahasına dile getirilmektedir. Belki de Türkiye şimdiye kadar bu grupta yer alan tek ÷lke konumundadır. Aday ÷lkelerin siyasi kriterleri yerine getirme hususunda AB'nin izlediğı çelişkili tutumlar ve üyelik kriterlerinde günümüz itibariyle standart getirilmeye çalışılırken, çifte standarda dönüştür÷lmesi birliğın temel değerler üzerine inşa etmekte olduğı Avrupalılık kimliğıne olan inandırıcılığı da azaltmaktadır.

III- TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE DARBE DÖNEMLERİ VE ÜYELİK KRİTERLERİ

Toplumu korumak amacıyla kurulmuş olan ordunun gücünü arttırdığında aynı toplum için bir tehlike haline gelebilme riski sivil-asker ilişkilerinin temelindeki sorundur. Böyle bir riski ortadan kaldırmak için yapılması gereken orduların kendi isteklerini topluma dayatmalarını önlemektir.¹⁷¹ Bunun için ordunun sivil denetimini sağlayacak demokratik yapılanmaların oluşturulması gerekmektedir.¹⁷² Ordunun sivil denetiminin gerçekleştirilmesi demokrasinin sağlamlaşmasına da ciddi oranda katkı sağlayacaktır. Türkiye’de ise ordunun Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ve özellikle çok partili hayata geçişten sonra siyasette yoğun bir etkisi olduğu görülmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin üzerinde sivil denetimin kurulamamasının nedeni ordunun demokratik siyasal hayatı 1960 ve 1980 darbeleri ile doğrudan, 1971 müdahalesi, 1997 ve 2007 darbeleri ile dolaylı olarak beş kez kesintiye uğratması ve her darbe sonrasında kendi siyasal özerkliğini arttırıcı düzenlemelerin yapılmasını sağlamasıdır. Bu düzenlemeler neticesinde ordu karar alma sürecinde etkili olabileceği oldukça güçlü yetkiler ve çıkış garantileri veya ayrıcalıklar¹⁷³ elde ederek özellikle Milli Güvenlik Kurulu gibi çok etkin kurumsal mekanizmalar aracılığı ile Türk siyasetindeki en önemli aktörlerden biri haline gelmiştir.

---

¹⁷¹ Peter D. Feaver, “Civil- Military Relations”, **Annual Review of Political Science**, Cilt: 2, 1999, s. 214.

¹⁷² Hale Akay, “Demokratik Gözetim: Kurumsal Değerlendirme”, **Almanak Türkiye 2006 - 2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, (Der: Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel), İstanbul, 2009, s. 9.

¹⁷³ Sivil-asker ilişkileri teorilerinde ordunun ülkenin demokrasiye geçmesine izin verdiği hallerde sivil yönetimler döneminde kendini korumak için yönetimi bırakıp ülkeyi demokrasiye geçmesine izin vermesi karşılığı aldığı ayrıcalıklar için reserved domains (çıkış garantileri) ve prerogatives (ayrıcalıklar) ifadeleri kullanılmaktadır. Samuel Valenzuela, “Democratic Consolidation in Post - Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions”, **Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective**, (Der: Scott Mainwaring, Guillermo O’Donnell ve J. Samuel Valenzuela), Notre Dame, 1992, ss. 62 - 70.

Ordunun siyasetteki etkinliği Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsüne kabul edilmesi sonrasında başlattığı demokratikleşme reformları ile büyük oranda zayıflamış gibi gözükmeaktadır. Bu çerçevede, Türkiye 2001 yılından itibaren Demokratik Sol Parti - Milliyetçi Hareket Partisi - Anavatan Partisi koalisyon hükümeti ve özellikle de Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri döneminde AB'nin siyasi koşulluluk stratejisinin etkisiyle ordunun siyasetteki rolünü azaltmak amacıyla anayasal değişiklikler ve uyum paketleri ile demokratikleşmeye yönelik önemli ve köklü kurumsal reformlar gerçekleştirmiştir. Bu bölümde öncelikle Türk siyasal hayatında askerin konumu irdelenecek olup, daha sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinin İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesine dayanarak gerçekleştirdiği darbeler ele alınacaktır.¹⁷⁴ Bu bölümlere müteakiben son bölümde ise darbe dönemlerinde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin nasıl etkilendiğini değerlendirilip, üyelik kriterleri açısından açıısından süreç izah edilmeye çalışılacaktır.

A- Türk Siyasal Hayatında Asker - Siyaset İlişkisi

Dünya tarihine altı yüzyıl boyunca damgasını vuran bir imparatorluğun düzenli ve disiplinli bir ordusunun bulunması elbette kaçınılmazdı. Kuruluşundan itibaren ordu ve siyasetin iç içe olduğu, onun yayılmacı bir politika uygulamasında kendini göstermekteydi. İmparatorluğun tek hâkim gücü olan padişahın, seferlerde ordunun başında olması ve savaşlarda komutan kimliğini taşıması ordu ile siyasi yaşantının birbirinden ayrılmadığını göstermekteydi. Ordu imparatorluk içinde her zaman merkezi konumunu korumuş ve sürdürmüştü. Çünkü üç kıtaya hükmetmek güçlü bir ordu ile mümkündü. Batı, siyasi ve askeri üstünlüğünü belli edinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısı devam etti, sonra on yedinci yüzyılın sonuna doğru, bu imparatorluk hızla çökmeye başladı.¹⁷⁵

---

¹⁷⁴ Bu madde şöyledir: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır."

¹⁷⁵ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temelleri**, İstanbul, 1996, s. 29.

Art arda gelen askeri ve siyasi mağlubiyet ve iktisadi krizler, Osmanlı yöneticilerini çare aramaya zorlarken geleneksel olandan da vazgeçmeye zorluyordu.¹⁷⁶ Başarısızlığın en önemli nedeni olarak ordunun bozulmasını gören yöneticiler, kadim dönemi geri getirmek üzere harekete geçtiler ve ilk olarak ordunun ıslahına yöneldiler.¹⁷⁷ Osmanlı yöneticilerine göre ordu ıslah edilirse, devlet eski düzenine geri dönerdi. Ancak ekonomik düzeydeki gerileme ve batının her alana yayılan üstünlüğü ile yapılacak olan ıslah çalışmaları gerçekten iyi bir sonuç verebilecek miydi? Çünkü artık bu ordu, üç kıtada okyanuslar arasında uzanan bir imparatorluğu savunamıyordu. Reform kabul etmiyordu.¹⁷⁸

Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama devrinde III. Selim ile başlayan reform hareketlerinin ilk uygulama alanı orduydü. Ordu düzelirse ülkenin içinde bulunduğu kötü durumda düzelir inancı vardı.¹⁷⁹ Bu amaçla, yeni askeri okullar açılmış, yurt dışından çok sayıda askeri eğitimci getirtilerek öğrencilerin yeni tekniklerle tanışması sağlanmış, ayrıca çok sayıda askeri öğrenci, eğitim amacıyla yurtdışına gönderilmiştir. Böylece, Osmanlıda modernleşme hareketi, ilk kez ordu içinde savunmacı modernleşme biçiminde başlamıştır.¹⁸⁰

III. Selim zamanında Seyfiye devlet sisteminin ana gücüydü. Seyfiyenin askeri gücü yanında Avrupalı tüccarla olan yakın ilişkileri, Kapalı Çarşı vb. ekonomik alanlardaki belirleyici etkisiyle ülkede ekonomik bir aktör olarak bilinir. Ekonomik aktör Yeniçeriye gizlice destekleyenlerin arasında zaman zaman yabancı elçiliklerinde olması manidardır. Nizam-ı Ceditle Padişah bu durumu düzeltmeye çalışır fakat başarısız olur. Nizam-ı Cedit'in ortadan kaldırılmasında rol alan Kabakçı Mustafa ve avanesinin isyan sonrası "Hüccet-i Şerifle" korunması ilerleyen

---

¹⁷⁶ Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, 2001, s. 20.

¹⁷⁷ (Çevrimiçi), www.koprudergisi.com.

¹⁷⁸ Yılmaz Öztuna ve Ayvaz Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, 1987, s. 10.

¹⁷⁹ Mithat Baydur, "Üniformalı Demokrasi", **Yeni Türkiye**, Yıl: 4, Sayı: 23 - 24, Ankara, 1998, s. 1266.

¹⁸⁰ Birsan Örs, "Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü: Türkiye Örneği", **Yeni Türkiye**, Yıl: 4, Sayı: 23 - 24, Ankara, 1998, s. 1220.

tarihimizde göreceğimiz “darbecilerin anayasa ile korunma geleneği” de bu şekilde başlatıldı.¹⁸¹

Yeniçeri ocağının varlığını devam ettirmesi imparatorluk için hala bir tehdit unsuruydu. Yeniçeri ocağı II. Mahmut döneminde lağvedilmesi ile sona erdi. Orduda başlayan ilk reformlar az çok kök salınca, bunları başka alanlarda reformlarla tamamlayıp kuvvetlendirmek üzere teşebbüslere girişildi.¹⁸² II. Mahmut’un inkılâplarının en önemlisi, devlet yönetimini asker ve ilmiye sınıflarından alarak, mülkiye sınıfına vermesidir. Bu Osmanlı tarihinin en büyük inkılâp hareketidir. Klasik Osmanlı devlet sistemindeki Seyfiye, İlmiye ve Kalemiye üçgenindeki Seyfiye II. Mahmud döneminde sistem dışına atıldı. Kurulan, Asakir-i Mansuriye-i Muhammediye Yeniçeri Ocağı kadar güçlü bir kurum değildi. Siyasi erk (padişaha) tabi bir figüran olarak tanımlandı. II. Mahmut Seyfiye’nin boşalttığı yeri Kalemiye’nin uzantısı olan yeni bir aktör ile doldurdu. Bu aktörün adı Mülkiyeydi. Mülkiye sadece Kalemiye değildi. Mülkiye, tıbbiye ve mekteplilerden (kolejliler) oluşan yeni bir birimdi. Bu yeni gücün adı “Devlet memuruydu.”¹⁸³ Mülkiye rütbeleri, askeri rütbelerden kesin şekilde ayrıldı. Askerler yalnız ordu ve donanma işleriyle uğraşarak, eyalet yönetimine katılmayacak, hiçbir subay politik fikir söylemeyecek, üstünün ve hükümetin emirlerini yerine getirmekten savaşmaktan başka bir işi olmayacaktı. Ordu ve donanma, hükümette, serasker ve kaptan-ı derya adlarını taşıyan harbiye ve bahriye nazırlarınca temsil edilecekti. Bu suretle askerin politikaya karışmaması ve yönetimden alınmasıyla, yetki sahası çok daraltılmış oldu. Fakat subayların itibarı bir kat daha arttı.

İç politika ile uğraşan asker devirleri, yeniçerilik devri diye küçük görülmeye başlandı. Subaylar, politika ile uğraşmayı aklından bile geçirmez oldu. Askeri disiplin, Prusya ve Fransa ordularında, İngiltere donanmasında ne ise aynı şekilde kuruldu. Öğrencilerde baskın olarak Fransız ekolünün devletçi asker kimliği oluştu.

---

¹⁸¹ Bekir Günay, “Osmanlı Devlet’inde Seçkin (Elit) Bürokrasi Sınıfının Oluşumu Üzerine Bazı Düşünceler-1”, **Demokrasi Platformu**, Ankara, 2009, s.170.

¹⁸² Karpat, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁸³ Günay, **a.g.m.**, s. 171.

Asakir-i Mansureye-i Muhammediye mensupları askeri mekteplerde eğitim almaya başladılar. Mülkiye-ye paralel olarak açılan okullar (Mühendishane-i Beri Hümayun, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun) “askerdeki değişimin” kaynağı idi.¹⁸⁴ En küçük itaatsizlik, “yeniçerilik hortluyor” sloganıyla ceza gördü.¹⁸⁵ Bu cezalandırma, kısa dönemde asker kimliğini siyasetten uzak tutmakta etkili olabilmisti. Ancak bu gelişmeden hareketle yönetimin tamamen sivil menşeli bürokratlara geçtiği de söylenemez.¹⁸⁶

Osmanlı İmparatorluğu’nu, kötü gidişinden kurtarmak ve onu batılı bir seviyeye ulaştırmak maksadıyla, orduda başlayan ıslah çalışmaları, batılı modeli sadece orduya değil, diğer kurumlara da yansıtma amacı güdülerek yapılmıştır.¹⁸⁷ Bir taraftan reformları ordudan gayri alanlara yaymak fikri, diğer taraftan Batılı devletlerin imparatorluğun Hristiyan ahalisine eşitlik ve teminat verilmesi yolundaki ısrarları siyasi reforma zemin hazırladı. Bu reform 1839 yılında Tanzimat hareketi olarak meydana çıktı. Gülhane Hattı Hümayunu adıyla anılan Tanzimat Fermanı Sultan Abdülmecid’in rızasıyla Reşit Paşa tarafından düşünülp yazılmış ve 3 Kasım 1839 günü İstanbul’da Gülhane Meydanı’nda okunmuştu. Reşit Paşa’nın Avrupa devlet adamları ile yaptığı konuşmalardan edildiği bir reform programı ilan ediliyordu.¹⁸⁸

Tanzimat Fermanı, hiçbir teminat göstermeksizin, bütün vatandaşlara eşit haklar ve mal ve can emniyeti vaat ediyor, mali, askeri ve adli sahalarda bazı reformlar ileri sürüyordu.¹⁸⁹ Kişi haklarının bazılarının (yaşama, mülkiyet, onur gibi) düzenleyici yasalarla korunacağı, çok açık değilse de yine anlaşılabilir bir biçimde dile getirmesiyle, yeni bir insan hakları ve onurluluk anlayışı getiriyordu.¹⁹⁰

---

¹⁸⁴ Günay, **a.g.m.**, s. 175.

¹⁸⁵ Gökdemir ve Öztuna, **a.g.e.**, ss. 18 - 19.

¹⁸⁶ Alkan, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁸⁷ Rıza Arslan, “Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 3, Ankara, 2008, s. 27.

¹⁸⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 2008, s. 213.

¹⁸⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁹⁰ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İstanbul, 1994, s. 215.

Monarşik gücün temsilcisi olan padişahın yetkilerini kısıtlayarak insan haklarını ön plana alan Tanzimat Fermanı beraberinde, yeni Batılı düşünce anlayışlarının da yer etmesine olanak sağlamıştır. Tanzimat'ın getirdiği modern siyasi fikirler, vatandaşlık hissi, vatan duygusu, devlet şuuru, hürriyet ve eşitlik, Batı tarzında eğitimin getirdiği kaçınılmaz unsurlar olarak Osmanlı zabitini etkiliyordu. Osmanlı aydınlarının müşterek kâbusu haline gelen, devletin yıkılacağı ve bunu engellemek gerektiği fikri, bu defa Osmanlı zabitini eskiye göre farklı bir sebeple siyasileşmeye itiyordu.¹⁹¹

İmparatorluğun nasıl kurtulacağı fikri, aydın ve asker bürokratlar arasında önemli bir soru haline gelmişti. Bu soruya verilen tek yanıt ise Batılılaşma olmuştur. Batının bütün kurumlarıyla Osmanlıya aktarılması esnasında batılılaşma düşüncesi de kendisine uygun bir zemin hazırlamıştı. Özellikle Batı'da eğitim alan aydın bürokratlar Genç Osmanlılar adıyla bir siyasi oluşumu başlattılar.¹⁹² Bu amaçla çıkardıkları gazetelerde yazdıkları yazılarla meşrutiyet yönetiminin kurulmasını, bir anayasanın hazırlanmasını yeni bir meclisin açılmasını istemekteydiler. Yeni Osmanlıların amacı Osmanlı İmparatorluğu'nda bir meclis-i meşveretin kurulmasını sağlayacak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak, bir kuvvetler ayrımı sağlamaktı. Kuvvetlerin dengesi, yürütmeyi kurulacak olan meclise karşı sorumlu tutmakla elde edilecekti. Yeni Osmanlılar yürütmeden padişahı değil, Abdülaziz devrinde devlet idaresini fiilen ele almış olan Babıali üst bürokrasisini kast ediyorlardı. Yeni Osmanlıların bu fikirlerini uygulamaya koymasını sağlayan grupsa devlet adamlarından, askeri liderlerden ve ulemeden oluşan bir cunta olmuştu.¹⁹³ Abdülaziz'in bir saray darbesi ile tahttan indirilmesinde ordu ve siyaset ilişkisinin yeniden su yüzüne çıktığını görmek mümkündür. Tipik bir yeniçeri ayaklanmasının benzer unsurlarını taşımasına rağmen Abdülaziz'in hali 'yeni asker ve sivil şehirli aydın' işbirliğinin ürünü olarak, farklı bir karakterde görünmektedir.¹⁹⁴

---

¹⁹¹ Alkan, **a.g.e**, s. 23.

¹⁹² Jenkins Gareth, **Civil - Military Relations In Turkey**, Oxford, 2001, s. 40.

¹⁹³ Mardin, **a.g.e**, s. 31.

¹⁹⁴ Alkan, **a.g.e**, s. 25.

Yeniçeriliğin ortadan kaldırılıp modern ordunun kurulmasından tam elli yıl sonra ordunun yeniden politikaya girmesi, Tanzimat'ı bozdu. Yeniçerilik devrindeki ayaklanmalardan daha fazla devlete zarar verdi.¹⁹⁵ Hüseyin Avni Paşanın şahsiyle Harbiyeli sistem içindeki varlığını yavaş yavaş göstermeye başladı. 1875 yıllarındaki dış politik gelişmeler (Balkanlardaki Bosna Hersek Krizi) askerin sahne de öne çıkmasını sağladı. Osmanlı tarihinde en çok tartışılan Sultan Abdülaziz'in ölümü tarihi bir olay olması yanında sonuçları itibariyle askerlerin sistemde yeniden etkin olmasıdır. Ölüm olayında Hüseyin Avni Paşa'nın rolü tartışılmaz.¹⁹⁶

Abdülaziz'den sonra tahta çıkarılan V. Murat'ın biraz da yaşadığı sıkıntılı günlerin tesiriyle akli dengesini kaybetmesi üzerine doktor raporu ve Şeyhülislam fetvası ile haline karar verildi ve karar 31 Ağustos 1876 tarihinde uygulanarak II. Abdülhamit saltanata geçti.¹⁹⁷ II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yazılı anayasası da tarih sayfalarında yer almıştır. 1876 anayasasının taslak çalışmalarında Fransa, Belçika, Alman anayasalarının yanı sıra Balkan eyaletlerindeki anayasal deneylerden ve 1856 Islahat Fermanı sonrasında Osmanlı milletlerinin kendi iç yönetimlerini düzenlemek için hazırladıkları nizamnamelerden yararlanılıyordu.¹⁹⁸ Kanuni Esasi, 23 Aralık 1876'da Beyazıt meydanında, eski ve yeni vükela, ulema ve askeri rical huzurunda törenle ilan edildi. Törenden sonra saraya gidilerek padişaha teşekkür edildi.¹⁹⁹

1876 anayasası bir darbeler dizisinin sonucunda ilan edilmiştir. Türkiye'nin ilk anayasası darbe ürünüdür. Kanuni Esasi'nin komisyonda hazırlanan taslağının Abdülhamit tarafından kabul edilmesini sağlayan Süleyman Paşa'nın baskısıdır. Süleyman paşa saraya giderek Abdülhamit'i açıkça tehdit etti, Kanuni Esasi

---

¹⁹⁵ Gökdemir ve Öztuna, **a.g.e**, s. 23.

¹⁹⁶ Günay, **a.g.m**, s. 175.

¹⁹⁷ Alkan, **a.g.e**, s.27.

¹⁹⁸ Suat Parlar, **Askeri Modernleşme Yoluyla Bayraksız İstila, Osmanlıdan Günümüze Ordu**, İstanbul, 2007, s. 440.

¹⁹⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri: 1876 1907**, Cilt:1 Ankara, 1988, s. 9.

çıkarılmazsa sonucunun kötü olacağını söyleyerek, Abdülaziz'i düşürdüğü gibi, onu da düşürebileceğini anlatmak istedi. Abdülhamit'in bu ordu komutanının tehdidini çok iyi kavradığına kuşku yoktur.²⁰⁰ Yeni anayasa ile vatandaşlara bir takım bireysel haklar tanıyor, mebusan ve ayan meclisinden meydana gelen bir parlamento sistemi kuruyordu. Ama padişahın yetkilerine hiç dokunulmuyordu; yasama meclislerini istediği zaman toplantıya çağırıp dağıtabilirdi, yürütme organının üyelerini de istediği gibi tayin eder veya vazifeden uzaklaştırabilirdi. İlk mebusan meclisi 19 Mart 1877'de toplandı. İkinci bir meclis ertesi sene toplantıya çağrıldı ama hükümet tenkitlere uğrayınca meclis müddetsiz dağıtıldı. (1908'e kadar). Abdülhamit meclisi dağıttı, anayasadaki deyimle göre "erteledi."²⁰¹ Bundan sonra 1877 ile 1908 arasında Abdülhamit kendi mutlak idaresini kurarak imparatorluğu istibdadı altına aldı. Abdülhamit'in hürriyetleri birer birer yok edip 1877'den sonra Kanuni Esasi'yi de yürürlükten kaldırması üzerine önce imparatorluk sınırları içinde, sonraları dış memleketlerde gizli cemiyetler kuruldu.²⁰²

Birkaç askeri Tıbbiye talebesinin kurduğu gizli bir örgütten (İttihad-ı Osmani) gelişen Jön Türk (İttihat ve Terakki) hareketi, ülkenin geriliğine çare bulunamamasını padişahın istibdadına bağlamış ve kurtuluşu, anayasanın geri getirilmesinde görmüştür.²⁰³ Gizli bir örgüt olarak kurulan İttihat ve Terakki, meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için yoğun bir muhalefete girişti. Bu çabalar sonuçsuz kalmadı. II. Abdülhamit 1908'de meşrutiyeti yeniden ilan etmek zorunda kaldı. Askerler yine siyaset sahnesine çıkmışlardı. İktidara gelen asker partisi "İttihat ve Terakki" idi. Artık devlet ve asker in cemiyeti (partisi) şimdi iktidardaydı. İttihat ve Terakki bir başka ifade ile asker partisi iktidar olunca halkın ve her türlü fikirlerini serbestçe söyleme düşünceleri sözde kaldı.²⁰⁴

---

²⁰⁰ Parlar, **a.g.e.**, s. 441.

²⁰¹ Berkes, **a.g.e.**, s. 336.

²⁰² Karpat, **a.g.e.**, s. 36.

²⁰³ Mete Tuncay, "Siyasal Tarih: 1908-1923", **Çağdaş Türkiye: 1908-1980**, İstanbul, 1990, s. 28.

²⁰⁴ Günay, **a.g.m.**, s. 183.

Ordu, sadece askeri ve teknik alanda değil, fakat siyasi alandaki yenileşme hamlesinde de başrolü oynamıştı. Siyasileşme, ya da siyasete müdahale etme gibi davranışlar, artık yüksek rütbeli paşalardan, askeri öğrencilere ve küçük rütbeli zabıtlara doğru sirayet etmişti. Rütbesi ne olursa olsun vatanın kurtulması, halkın hürriyetini kazanması uğruna bir padişaha yapılan baskılar sonucu askerler siyasetin odak noktasında yer almışlardı. Kendi isteklerini de kabul edebilecek kişileri yetkili makamlara oturtarak yerlerini sağlamlaştırma yoluna gitmişlerdi. Gizli bir örgüt olarak kurulan İttihat ve Terakki, artık siyaset sahnesinde de boy gösterecekti. Aslında ülkenin bütünlüğü ve geleceği açısından en tehlikeli ordu siyasete giren ve bu yüzden ikiye bölünen ordudur.²⁰⁵ 1908 yılına kadar İttihat ve Terakki sadece sultanı 1876 Anayasasına riayete zorlama amacını güden bir siyasi dernekti, oysa şimdi birden bire kendisini memleketi idare etme vazifesiyle yüklü buldu. Hükümeti devralmaya hazırlıksız olduğunu bilen cemiyet, ilkin iktidara geçmemek, sadece vatani bir dernek olarak kalma kararını verdi ama öbür yandan da 1908 seçimlerinde kendi namzetlerini öne sürerek mebusan meclisini kontrol altına almaktan çekinmedi.²⁰⁶ İktidara gelirlerse imparatorluğu kurtaracaklarından eminlerdi.

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve yerine V. Mehmet Reşat'ın getirilmesi artık ittihatçıların önü alınamayacak bir diktatörlüğünün oluşmasına olanak sağlamıştı. İttihat ve Terakki ile ordu, siyasetin içerisinde hep yer almış ve ondan uzak kalmamıştır. Özellikle Babıâli Baskını ile siyaset ve ordu ilişkisi daha net görülebilir. Bab-ı Ali Baskını ile bir hükümet darbesi düzenlenmiş, İttihat ve Terakki Partisi'nin 1918'e kadar devam edecek iktidarı başlamıştır.²⁰⁷ Meşrutiyet'in ilanından bu yana, siyasi iktidarların değişimi, genellikle siyasi kriz atmosferinde gerçekleşmiş, ordunun en direkt müdahaleleri söz konusu olmuş ama kabine değişimleri en azından Kanun-i Esasi'nin ruhuna değilse bile lafzına uygun cereyan

---

²⁰⁵ Mehmet Barlas, **Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi**, İstanbul, 2000, s. 139.

²⁰⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 38.

²⁰⁷ Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devletinde Ordu - Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış", **Studies Of The Ottoman Domain**, Cilt: 4 Sayı: 6, Samsun, Şubat 2014, s. 46.

etmişti.²⁰⁸ Balkan Harbi'nin en ağır döneminde 23 Ocak 1913'de vuku bulan Babıâli Baskını, bu defa Meşrutiyet'in siyasi hayatına hükümet darbesi kavramını sokarak iktidarın bir avuç fedai ile değiştirilebilmesinin mümkün olduğunu göstermiştir. Böylece darbe yoluyla iktidara geçmek, meşru olmasa bile fiili geçerliliği kabul edilmiş bir yol olarak iktidar namzetlerinin tercih listesine girmiş oluyordu.²⁰⁹

1908 olayı sadece militer birazda politik bir darbe olayı olarak kalmıştır. Hem de sadece aydınlar arasında kalmıştır. Toplumun sınıfları hala oldukları gibiydiler yani İttihatçılar fikri planda yeni bir şeyler ortaya koyamamışlardır. Onların tek istedikleri ilk başlarda nasıl olursa olsun iktidarı ele geçirmektir. İttihat ve Terakki'nin bir diğer özelliği de düşük rütbeli subaylardan oluşmasıydı.²¹⁰ Bu onları radikalleştiren etmenlerden biriydi. Bu haliyle 1960 darbesinin bir benzerini ve öncelini gerçekleştirmişlerdi. Muhalefetin sesini susturmak, iktidara gelme arzusu ve onu kullanma gücü, İttihat ve Terakki için istenilen bir güçtü. İlk kuruldukları dönemde, meşrutiyet sistemini getirmek için mücadele ederken, sonraları siyaset sahnesinde ve güçlü bir pozisyonda kendilerini bulmuşlardı. Bu iktidar zevkini de, diktatörlüğe kadar götürerek muhafaza etmişlerdi. Bundan sonra özellikle yaşanan siyasal çıkmazlarda ordunun yönetime el koymasına anlayışına, üstü kapalı da olsa, bir fikir vermişlerdir. Orduyu siyasetten uzak tutma çabaları hiçbir zaman sonuç vermemiştir. Üç kıtaya hükmeden imparatorluk artık varlığını koruyamaz bir duruma gelmiştir. Ordu da politik savaşın içerisinde kendini bulunca varlık tamamen yok olmuştur. İmparatorluktan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçerken ordu ve siyasetin yine ayrılmadığına tanık olunacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinden itibaren, Cumhuriyetin kurulduğu yıllara kadar devam eden zaman diliminde ordu, toplumun ilerici gücü olarak varlığını korumuştur. Ordunun modernleşmeyi sağlayan bu rolü, onun politik

---

²⁰⁸ Şerif Mardin, "Some Notes on an Early Phase in the Modernization of Communications in Turkey", [Comparative Studies in Society and History](#), Volume: 3, Issue: 03, Harvard, 1961, pp. 250 - 271.

²⁰⁹ Alkan, **a.g.e**, s. 207.

²¹⁰ Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu - Siyaset Çatışması**, İstanbul, 1993, s. 123.

hayata tam olarak katılmasını da desteklemiştir. Özellikle, politize olan ordu mensupları, Mustafa Kemal’le birlikte, kendi kışlalarına dönmek ya da siyasete atılmak seçeneklerinden birini seçme durumunda bırakılmıştır. Böylelikle Atatürk, orduyu siyasetten uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Osmanlının kötü gidişinden kurtulma konusunda da itici bir güç olan ordu ve aydın bürokratlar, Cumhuriyet döneminde de reformların asıl uygulatıcılarıydı.

Cumhuriyetin ilanında da üniformalıların Türkiye için önemi büyüktü, yalnız artık askerlerin kendi mesleklerini yerine getirmesi anlayışı Mustafa Kemal için büyük bir önem taşıyordu. Muvazzaf subayları gelecek parlamentonun dışında tutmak için adımlar atıldı.²¹¹ Aralık 1923’te, gelecek seçimlerde subay ve askerlerin milletvekili seçilmeden önce ordudan istifa etmeleri zorunluluğunu getiren ve o sırada mecliste bulunan kuvvet komutanlarının komutanlık görevlerinden istifa etmedikleri sürece meclis görüşmelerine katılamayacaklarını öngören bir yasa meclisten geçti. Halifeliğin kaldırıldığı 3 Mart 1924’te, Genelkurmay Başkanı kabinedeki görevini yitirdi ve doğrudan Cumhurbaşkanı’na karşı sorumlu hale getirildi. Nisan 1924 Anayasası’nın hiç kimse, aynı zamanda hem milletvekili hem de hükümete bağlı memuriyette bulunamaz diyen 23. maddesi bu noktayı belirtiyordu, 40. madde de Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanlığını Cumhurbaşkanı tarafından temsil edilen Büyük Millet Meclisine veriyordu. Ne olursa olsun, ordu yönetimin yasama kolundan yasal olarak uzaklaştırılacaktı. Daha sonra Askeri Ceza Kanunu’nun 148. maddesiyle ordunun siyasete karışması yasağı pekiştirildi. Bu madde, herhangi bir Silahlı Kuvvetler mensubunun siyasi bir partiye girmesini, siyasi toplantılar yapmasını ya da katılmasını, açıktan siyasi konuşma yapmasını, ya da siyasi nitelikli herhangi bir bildiri hazırlamasını, imzalanmasını ya da basına göndermesini suç sayıyordu.²¹²

Ordu siyasal hayattan tamamen izole edilmişti. Subayların siyasete girebilmeleri için emekli olmaları gerekiyordu. Çoğu emekliliği seçti ve Cumhuriyet Halk Partisi’ne katıldı. Üniforma içinde Cumhuriyete hizmet etmeyi seçenlere oy

²¹¹ Hasan Cemal, *Türkiye’nin Asker Sorunu*, Ankara, 2010, s. 120.

²¹² William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset, 1789’dan Günümüze*, İstanbul, 1996, ss. 72 - 73.

hakkı dahi verilmedi. Orduya Cumhuriyet içinde şerefli bir yer verildi. Fakat ülkenin siyasi ve sosyal akımlarından etkilenmelerine izin verilmedi, 1925'ten 1944'e kadar Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, askerlerin siyasete karışmamasına inananlar arasındaydı.

Aslında sadece ordunun siyasetten uzaklaştırılması siyasal hayatı düzene sokmak için yeterli değildi. Dinin de siyasetten uzak tutulması Cumhuriyet rejimi için zorunluydu. Bu amaçla halifelğin kaldırılması gerekiyordu. Cumhuriyetçiler açısından 3 Mart günü önemli bir kazanımı da getirmişti. Cumhuriyete karşı bir siyasal seçenek olarak kabul edilen halifelik ortadan kaldırılmıştı. Artık dinsel otorite kalmamıştı.²¹³ Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir toplumsal ve siyasal düzen oluşturulurken, ordu ve din, siyasal hayata etki etmemeliydi. Mustafa Kemal Atatürk bu konuda kararlı adımlarla ilerlemişti. Yeni Türkiye Cumhuriyeti için bu zorunluydu. Atatürk'ün bu konuda kesin ve kararlı yaklaşımı, yapılan anayasal düzenlemeleri ile pekiştirilmesi askerleri uzunca bir süre siyasetten uzak tutmuştu. Her memur gibi askerlerde kendi görev ve sorumluluğu doğrultusunda mesleklerini icra ediyordu. Ta ki 1960 yılına kadar. 1946 yılında fiilen çok partili yaşama geçilip 1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin kazanması ile ordu ile sivil otoriteler arasında dengeler sarsılmaya başladı. DP'nin uyguladığı siyaset ve orduya karşı tavrı, askerlerin sosyal ve ekonomik statüsünü önemli ölçüde sarsmıştı.²¹⁴ Dönemin başbakanı Menderes'in demokrasi ile uyuşmayan siyasi kararları, getirilen yasaklar ve baskıları, toplum içerisinde hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Ordu bu nedenleri göz önüne alarak Türkiye Cumhuriyeti'ndeki geleneği başlatan ve siyasilerin idamı ile sonuçlanan darbeyi tarih sayfalarına yazdırmıştır. Halkın siyasi kararlarıyla, iktidara gelen bir siyasi parti ne yazık ki silahların gölgesi altında mahkûmiyet yaşamıştır. Biri başbakan ve iki bakan idam sehпасına çıkarılmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra idam edilen siyasilerle tarih sayfaları demokrasinin yok edildiğine şahit olmuştur.

---

²¹³ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih: 1923 - 1950", **Çağdaş Türkiye: 1908 - 1980**, İstanbul, 1990, s. 95.

²¹⁴ Örs, **a.g.e.**, s. 1222.

27 Mayıs 1960'daki ordu müdahalesi, çağdaş Türkiye'nin siyasal geleneğinde birtakım köklü değişiklikler yaratmış, Cumhuriyet'in başından beri, en bunalımlı dönemlerde dahi korunmaya çalışılan sivil yönetim kuralı çok ağır bir yara almıştır. O günden sonra Türkiye'de askeri yönetim, daima akılda tutulması gereken bir olasılık olarak ortaya çıkmış, ülke yönetiminde derin bunalım belirttiği her sefer, artık gözlerin orduya çevrilmesi, bir alışkanlık haline gelmiştir. Olağanüstü dönemlerde kendini artık açıkça rejimin bekçisi sayan ordu, gerekli gördüğü her vesilede sivil yönetime karışmaktan geri kalmamıştır.²¹⁵ Bunun Türkiye için geleneksel hale geldiğini onar yıllık periyotlar bize göstermektedir.

1960 darbesinden sonra, 1971'de bir muhtıra, 1980'de de bir darbe yaşanmıştır. 1997'de de post modern darbe kavramı ile askerler politik yapımızda etkili olmuştur. Silahlı Kuvvetlerin siyasal sistem üzerinde - darbeler, muhtıralar ve olağan yollarla - etkili olabilmesinin başlıca nedeni ordunun devlet ideolojisinin asli bekçisi olduğu yolundaki anlayışın devlet elitleri arasında yaygın kabul görmesidir. Başka bir anlatımla, resmi ideoloji askerlerin siyasal hayatı kontrol etmelerini, hatta gerektiğinde darbe yapmalarını meşrulaştırmaktadır. Yaşanılan istikrarsızlık durumu, toplumsal çözülme ve şiddet olaylarının çözümü olarak görülen askerler, demokrasiyi hiçe sayarak sorunlara çözüm aramayı görev edinmiştir. Bunu yaparken de Türk Silahlı Kuvvetlerin İç Hizmet Kanunu'nun Umumi Vazifeler başlığı altında yer alan 35. Maddesi uyarınca 'Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamaktır'²¹⁶ ifadesi ile gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak sivil siyaset müdahale etmiş ve yönetime el koymuştu. Bunu yaparken de bazı siyasi parti ve siyasiler ile toplumun çeşitli kesimleri, askerlerin bu çözüm arayışına destek olmuştur. Darbeler alkışlarla karşılanmıştır. Hatta askerlere öyle bir meşru hak doğmuştur ki, olağanüstü döneme gerek kalmadan olağan dönemlerde de siyasal kararları etkileme ve kontrol altına alma gibi bir misyonu severek yerine getirmektedir.

---

²¹⁵ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945 - 1971", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der: İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak), İstanbul, 2003, s. 133.

²¹⁶ (Çevrimiçi), www.mevzuat.adalet.gov.tr.

12 Mart 1971 Muhtırasında da benzer olaylara tanık olunmuştur. Genelkurmay Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Komutanları, Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlarına verdikleri bir muhtıra ile sivil hükümeti, ülkeyi anarşi ve kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sürüklemek ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirmemiş olmakla suçlayarak, eğer hükümet acilen gereken tedbirleri almazsa Silahlı Kuvvetlerin Kanunların kendisine vermiş olduğu, Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine alacağını belirttiler.²¹⁷ Bu muhtıra ile iktidarda bulunan siyasiler koltuklarını bırakarak hükümetten ayrıldılar.

Ayrıca askerler 1961 anayasasının bazı maddelerinde de değişiklikler yapmayı ihmal etmemişlerdir. Çünkü bizim darbe geleneğimiz de askerler topluma yeni bir düzen verme adına, anayasa değişikliklerini uygulamaya koymadan siyaset sahnesinden çekilmemişlerdir. Ancak yapılan ayar ve yoluna devam etmeye çalışan bir ülkede, yeniden baş gösteren siyasi istikrarsızlıklar, devam edemeyen hükümetler, siyasi çekişme ve kavgalar, ekonomik sıkıntılar, yaşanan terör olayları ve cinayetler, toplumdaki dengeyi alt üst etmiştir. Bu durumdan sadece halk rahatsızlık duymuyordu. Askerler arasında da toplumdaki kaostan duyulan tedirginlik belirginleşmişti. Yalnız uygun zamanı kollayarak ve emir - komuta zincirine uygun olarak bir darbe hazırlığı yapılıyordu. Askerler bu defa kalıcı olmayı amaçlıyordu. Beklenen zaman 12 Eylül 1980, saat 04.00'di. Üçüncü defa askerler demokrasiye "Dur!" demişti. Günümüz koşullarında artık klasik darbelere rastlamak zordur. Darbe isim değiştirerek çağa ayak uydurmuştur. Post modern darbe kavramı ile 28 Şubat 1997'de tanıştı, Türk toplumu iki siyasi partinin oluşturduğu iktidar ortaklığı ile bu defa ülke din eksenli akımların etkisi altında kalmıştır. Bu istenmeyen duruma yine askerler dur demiştir. Dokuz saat süren MGK toplantısında sunulan paket ile yeni bir darbe, klasik olmamakla birlikte tekrar hayatımıza girmiştir.²¹⁸

Mustafa Kemal'in üzerinde özenle durmaya çalıştığı, ordu ve politikanın bir arada yürümeyeceği görüşü sadece kısa bir süre politik yaşantımızda etkili olmuştur.

---

²¹⁷ Stefanos Yerasimos, "Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der: İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak), İstanbul, 2003, s. 387.

²¹⁸ Arslan, **a.g.e**, s. 72.

Atatürk'ün ölümü ve onun silah arkadaşı Fevzi Çakmak'ın görev süresinin sona ermesi ile ordu yavaş yavaş politik hayatın içine girmiştir.²¹⁹ Siyasi başarılar elde etmek uğruna bazı siyasilerin de ordu mensuplarından destek beklmeleri darbe sürecini hızlandırmıştır. Aslında askerler siyasi arenadan hiç ayrılmamışlardır. Ancak yerleşmiş bir demokrasinin uygulanmasında kışlaya ihtiyaç yoktur. Çünkü demokrasi, insanların özgür olarak kendilerini ifade ettiği bir ortamda gerçekleşir ve yerleşir. Silahların gölgesinde demokrasi var olamaz. İleriki bölümde yukarıda genel bir ifade ile ele alınan 1960 askeri darbesi, 1971 askeri muhtırası, 1980 askeri darbesi ve 1997 askeri darbe izah edilmeye çalışılacaktır.

B- Askerin Siyaseti Belirleme Dönemi: Darbeler

Demokrasilerde seçimle işbaşına gelen sivil yöneticiler, ülke siyasetinde beklenileni ya da umut edilen vaatleri yerine getirmez ise, yine seçimlerle siyaset sahnesinden uzaklaştırılırlar. Çağdaş demokrasilerdeki bu anlayışın yerine, ülke siyasetinde ordu, baskı unsuru olarak sivil otoriteler üzerinde bir tahakküm kuruyorsa bunun adına demokrasi denemez. Böylesi bir durum olsa olsa o ülke için, güdümlü vatandaşlarla kurulmaya çalışılan güdümlü bir demokrasi olur. Ne yazık ki Türkiye'de ki durumu bununla izah edebiliriz.

II. Dünya Savaşı ile birlikte yıkılan faşist diktatörlerin yerini demokratikleşme hareketleri alınca, bu gelişme Türkiye'yi de yakından etkilemiş ve çok partili düzeni oluşturarak bu yolda önemli bir adım atmıştı. 1945'li yıllarda başlayan çok partili düzene geçiş süreci, 1950'de yapılan genel seçimlerle iktidarın değişmesine olanak sağlayarak demokrasi anlayışının yerleşmesine de katkı sağlamıştı. Ancak aradan geçen on yıllık sürede yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik istikrarsızlık, siyasal yaşantımızı ordunun müdahalesi ile kesintiye uğratmış ve ülkenin başında bulunan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve DP milletvekillerini de sanık sandalyesine götürmüştü. Yassıada'da on bir ay devam eden yargılama, üç idam ve müebbet hapis cezaları ile belleklerimizde ve tarih sayfalarında yer almıştı.

---

²¹⁹ Gareth, **a.g.e**, s. 99.

Ordunun siyasi hayata müdahale etmesinde halkın verdiği onayı ve darbeye kazandırdığı meşruluğu unutmamak gerekir. Demokratik rejimin yerini bir otoriter rejimin alması, halk tarafından hemen daima büyük bir ferahlama duygusu ve ezici bir onayla karşılanmıştır. İç yıkıcılıkla savaştıkları, sosyal çalkantıyı azalttıkları, kanun ve düzeni yeniden kurdukları, yolsuzluğu ve çıkarıcı sivil politikacıları tasfiye ettikleri ve milli değerleri amacı ve tutarlılığı güçlendirdikleri gerekçesiyle kendilerini meşrulaştırmışlardır.²²⁰ Yapılan her darbe kendi iç dinamiğini de beraberinde getirerek kendisine bir meşru zemin hazırlar. Zaten toplumsal kaos, bu meşru zemini hazırlamada halk tarafından yeterli desteği sağlamaktadır.

14 Mayıs 1950 Seçimlerinden Demokrat Parti'nin % 53 oranında oy alarak zaferle çıkmasıyla, Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. DP'liler seçimlerde kazandıkları bu zaferi Beyaz Devrim olarak nitelendirmişler, DP'nin lider kadrosu da CHP'nin içinde çıkmıştır. DP Türkiye genelinde 408 milletvekili ile iktidara gelmiş Adnan Menderes DP genel başkanı ve Başbakan, Celal Bayar Cumhurbaşkanı ve Refik Koraltan da TBMM Başkanı olmuştur.²²¹ Programında demokrasi, temel hak ve özgürlükler ile siyasette ve ekonomide liberal söylemlere yer veren DP, ticaret burjuvazisi, büyük toprak sahipleri, laiklik ilkesini benimsemeyen muhafazakâr kesim ve CHP'den bunalan diğer kitlelerin ittifakı ile iktidar olmuştur. Ancak ilginç olan bir nokta olarak; ordu da DP'yi desteklemiştir. Zira 1946 Seçimlerine hile karışmasından sonra, aynı durumun 1950 seçimlerinde de tekrar etmesi halinde, ordunun CHP iktidarını desteklemeyi düşünmediği anlaşılmaktadır.²²²

Bu kararda CHP'nin 1944'te Mareşal Çakmak'ı emekliye sevk ederek Genelkurmay Başkanlığını Başbakanlığa, 1949'da da tamamen Milli Savunma Bakanlığı'na başlaması da etkili olmuştur. Ayrıca ordu, Atatürk ilkelerinden tavizler

---

²²⁰ Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga, 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, (Çev: Ergun Özbudun), Ankara, 1991, s. 48.

²²¹ Merve Demiriz, Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası, **Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, Ankara, 2011, s. 26.

²²² Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Ordu'ya Etkisi**, İstanbul, 2002, s. 122.

verildiği ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Truman Doktrini ve Marshall planı çerçevesinde gelen yardımlardan orduya yeterli kaynağın ayrılmadığı görüşündedir. Bu noktada ordunun da tıpkı toplumun diğer kesimlerinde olduğu gibi, CHP iktidarının gitmesini ve sorunlara eğilen bir yönetimin iş başına gelmesini temel amaç olarak belirlediği anlaşılmaktadır. Kendisini hükümetin değil devletin hizmetinde gören, devlete hizmet için hükümetin kendisine hizmet etmesi gerektiğine inanan ordu için; işlerine karışmadığı, isteklerini yerine getirdiği ve Kemalist ilkelerden taviz vermediği sürece CHP veya DP arasında bir fark yoktur. İşte; demokrasiye geçiş sürecinde Türkiye’de, ordu-siyaset ilişkisinin ana boyutu budur.²²³

Başbakan Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950 tarihinde okuduğu DP’nin hükümet programında “Millele mâl olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız.” diyerek ilk kez tutan devrim - tutmayan devrim ayrımını yapmıştır. İlginç olan bu programda, cumhuriyeti kuran Atatürk’ün adı bir kez dahi anılmamıştır. Bu ayrım, DP’nin sahip olduğu siyasal mantığı, açıkça göz önüne sermektedir. Bu ayrıntı, ileride cumhuriyetin bekçisi olan ordunun gözünden kaçmayacaktır.²²⁴

Genel olarak DP iktidarı değerlendirilecek olursa, DP’nin Atatürk ilkelerinden verdiği tavizler, anayasayı ihlal ederek demokrasi adına dikta rejimine yönelmesi, dört temel kesime uyguladığı baskı politikası, ABD yanlısı dış politika ve uygulanan ekonomik modelin 27 Mayıs’ı getirdiği söylenebilir. Bu temel kesimler, siyasal muhalefeti temsil eden CHP ve CKMP, askeri ve sivil bürokrasi, üniversiteler ile aydın kesim ve basındır. DP’nin tek başına iktidara gelir gelmez yaptığı ilk icraatlar ordu üst komuta kademesini emekliye sevk etmesi ve 16 Haziran 1950 tarihinde halka mâl olmadığı gerekçesiyle Türkçe ezanın, tekrar Arapça okunur hale getirilmesidir. Orduda ilk rahatsızlıklar, bu kararın ardından oluşmaya başlamıştır.

---

²²³ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli**, İstanbul, 1997, ss. 21 - 22.

²²⁴ Özdağ, **a.g.e.**, s. 55.

Demokrat Parti, adıyla çelişen politikaları uygulamaya 1953'ten itibaren başlamıştır. Çıkarılan Haksız İktisap Yasası ile ana muhalefet partisi olan CHP'nin mallarına el konulması ve partinin kapatılması istenmiştir. Ancak CHP, cumhuriyeti kuran Atatürk'ün partisidir. 1954 seçimlerinde CHP'ye oy verdiği için Malatya bölünerek Adıyaman ili kurulmuş, Kırşehir CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın memleketi olması dolayısıyla ilçe haline getirilmiştir.²²⁵ Toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununa muhalefet etmekten CHP genel sekreteri Kasım Gülek ve CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı tutuklanmıştır. Radyo, adeta iktidarın resmi propaganda organı haline getirilmiş ve muhalefete söz hakkı tanınmamıştır. 1957 seçimleri esnasında radyodan, daha oy kullanma işlemleri tamamlanmadan "DP önde gidiyor." şeklinde yayınlar yapılmıştır.²²⁶ Cumhurbaşkanı ve DP'nin genel başkanı Celal Bayar, sürekli olarak DP harflerinin işlendiği bir bastonla dolaşmıştır.

1958 yılında CHP, İlk Hedefler Beyannamesi ile partizanlığın kaldırılmasını, cumhurbaşkanının tarafsız olması gereğini, ikinci meclisin açılmasını, seçim güvenliğinin sağlanmasını, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hâkimler Kurulu'nun kurulmasını, memurların yasal güvencelerinin sağlanmasını, basın özgürlüğü ve üniversite özerkliğinin sağlanmasını, sosyal adalet kavramlarının anayasaya girmesini istemiştir. DP'nin bu isteklere karşı tepkisi ise, vatan cephelerinin kurulması şeklinde olmuştur. Bu cephelere katılanlar, vatansever addedilmiş ve her akşam radyodan ilan edilmiştir. Toplum, böylece ikiye ayrılmıştır. CHP Genel Başkanı İnönü'nün Büyük Taarruz'un yapıldığı Uşak'ta DP'lilerce taşlanması sırasında, askerlerin vatanı kurtaran ve devleti kuran kadronun ikinci adamı olan İsmet Paşa'ya selam durması, DP'nin de bu duruma karşılık olarak, 27 Nisan 1960 tarihinde Meclis Tahkikat Komisyonu'nu kurarak adeta muhalefeti tamamen sindirmeye yönelmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu komisyon, olağanüstü yetkilere sahiptir. Muhalefeti ve basını yargılayabilir, cezalandırabilir. Verdiği

---

²²⁵ Tunçay, **a.g.e**, ss. 179 - 181.

²²⁶ Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, 1994, s. 166.

kararlar kesindir ve hiçbir şekilde temyizi yoktur. Adeta meclis üstünde, yeni bir meclis oluşturulmuştur.

DP'nin uygulamalarını eleştiren gazeteciler ki aralarında İnönü'nün damadı Metin Toker, 80 yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Cüneyt Arcayürek tutuklanmıştır. Ankara Cezaevi, Ankara Hilton adını almıştır. 1956 yılından sonra çıkartılan basın yasası ile iktidarın aleyhinde yazı yazan tüm gazete ve dergiler kapatılmıştır. Bunların arasında, CHP'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi de vardır. DP'nin politikalarını protesto eden gazeteler, manşetlerinde simsiyah ve yazısız sayfalarla çıkmıştır. DP iktidarının ilk icraat erinden birisi; ABD'ye hoş görünmek uğruna Kore'ye, hem de TBMM'nin onayı alınmadan asker yollanmasıdır. Gerçi Batı blokunda yer alma kararı, daha önce İnönü tarafından verilmiştir. Ancak tamamen ABD'ye bağımlı hale gelmek, amaçlanmamıştır. Kore Savaşı'na katılma kararı, Türkiye'ye 1952'de NATO üyeliğinin kapısını açmıştır.

Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde gelen ABD yardımları, ilk yıllarda DP'nin amaçladığı ekonomik atılımların ve liberalleşme söylemlerinin yerine getirilmesini sağlamıştır. 1954 yılına kadar buğday üretiminin patlaması ile Türkiye, dünya sıralamasına girmiş ancak, aynı yıl yaşanan kuraklık sonrası ABD'den buğday ithal eder hale gelmiştir. Her mahallede bir milyoner yaratacağım diyen ve Türkiye'yi küçük Amerika haline getirmeyi amaçlayan Menderes'in, hiçbir planlama yapılmadan çok büyük bir aceleyle dev yatırımlara girişip dış borçlanmaya yönelmesi, dış ticaret ve bütçe açıkları ile enflasyonist ortamı getirmiştir. Dış kredi bulunamayınca, döviz darboğazı yaşanmış, enflasyon artmış, istikrar programı uygulanmış ve devalüasyon yapılmıştır. Yatırımlar durmuş, işsizlik artmış, karaborsacılık başlamıştır. Ekonomik durumun kötülüğü, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri arttırmış, bu durum, en çok memurları özellikle de askerleri etkilemiştir. Subaylar, günlük yaşantılarını zorlukla geçirir hale gelmişlerdir. Toplum içindeki maddi ve manevi statüsünü kaybeden, hükümet tarafından itilip kakıldığı izlenimini edinen subaylar arasında, bu devleti, biz kurduk, şimdi, bu yapılanlara layık mıyız şeklinde rahatsızlıklar yaygınlaşmıştır.

27 Mayıs'a gelindiğinde ordu da meşru zeminini hazırlamıştı. Ancak darbenin yapılışı ve işleyişi hem siyasal hayatımızı, hem de ordunun hiyerarşik yapısı bozmuş ve orduyu politikaya bulaştırmıştır. 27 Mayıs'a gelinmeden önce zaten seçimlerin yapılma aşamasında ordu siyasete müdahale etme konusunda bir takım girişimlerde bulunmuştu. 1950 seçimlerinde de iktidara gelen DP bu girişimlerden haberdar olunca, Başbakan Adnan Menderes'in ilk işi üst kademedeki ordu mensupları ile ilgili bir operasyonu gerçekleştirmesi olmuştu.²²⁷

5 Haziran 1950'de bir albay, başbakan Adnan Menderes'e 8-9 Haziran gecesi yeni hükümete karşı bir darbe yapılacağı ihbarında bulunmuştur. İhbar öncesinde Ankara- Erzurum arasında kurye görevi yapan bir grup askeri uçağın şehir ve köylerden geçerken halka İnönü'nün etrafında mutlak surette toparlanılması gerektiği çağrısı yapan beyannameler atması DP iktidarını tedirgin etmişti.²²⁸ Zaten DP'nin en büyük korkusu, ordunun bir darbe yapmasıydı. Bunu önlemek için, 6 Haziran 1950 günü DP yöneticileri, orduyu bir oldu-bittiyle karşı karşıya bıraktılar. Beklenmedik bir kararla Genelkurmay Başkanı, İkinci Başkan, Kuvvet Komutanları, ordu komutanları dahil, Silahlı Kuvvetlerin önde gelen komutanları değiştirildi ve yerlerine DP'ye sadık olacağı düşünülen yeni komutanlar atandı. Böylece DP'nin gözündeki en büyük tehdit ortadan kaldırılmış oldu.²²⁹ DP'ye sadık ordu mensuplarının atanması belki DP'ye bir nefes aldırılmıştı, ama ihtilal amacıyla kurulan örgütler DP iktidarının sonu olacaktı.

Türkiye'de ihtilal amaçlı teşekküllerin 1954'ten itibaren kurulmaya başlanması²³⁰ ordunun içten içe siyasi olayları takip ettiği ve iktidarı ele geçirmeye çalıştığı düşüncesini akıllara getirmekteydi. 27 Mayıs 1960 günü askeri darbeyi gerçekleştiren ekibin nüvesi 1954 Kasımın da Tuzla Uçaksavar Okulu'nda Yüzbaşı

---

²²⁷ Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul, 2011, s. 78.

²²⁸ İrfan Neziroğlu, "Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler 1946 - 1997", **Yeni Türkiye**, Yıl: 4, Sayı: 23 - 24, Ankara, 1998, s. 1239.

²²⁹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 120.

²³⁰ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs - 12 Mart**, İstanbul, 2005, s. 61.

Orhan Kabibay ve Yüzbaşı Dünder Seyhan tarafından hazırlanmıştır ve Seyhan bu örgütün genel sekreterliğini yapmıştır.²³¹

Aslında kurulan tek örgüt bu değildir. Bir başka gizli örgüt Ankara’da Talat Aydemir tarafından kurulmuştur. 1956 Eylül’ünde Kurmay Binbaşı Sezai Okan ve Osman Köksal ve Yüzbaşı Adnan Çelikoğlu’nun katılmasıyla örgüt dört kişi olmuştur. Aydemir Yüksek Komuta Akademisi’ne devam ederken Seyhan, 1956’da kendisiyle görüştü ve Aydemir’in de bir komite kurduğunu öğrendi. Yeni bir komite kurulmak üzere teşebbüse geçilmişti. Biz kurulacak bu komitenin dışında kalamazdık diyerek kendi komitelerinin gizli temsilcileri olarak Kabibay’la birlikte Aydemir’in komitesine katıldılar. Sonradan kendi teşkilatlarından Ahmet Yıldız da bu komiteye dahil oldu. Üçüncü örgüt yine Ankara’da Kurmay Binbaşı Sadi Koçaş’ın örgütüdür. Koçaş’ın örgütüne ilk olarak Binbaşı Kenan Esengin ve Binbaşı Baha Vefa Karatay katıldılar.²³²

Kurulan üç ihtilal teşkilatından ikisi 1957’de birleşmiştir. Üçüncü komite olan Sadi Koçaş’ın başkanı bulunduğu grupla yapılan birleşme teşebbüsü sonuç vermedi. Birleşen bu iki grup, başkanlığa Faruk Güventürk’ü getirdiler. Bu ihtilal komitesi gelişmeye çalışırken, Samet Kuşçu adında bir subayla temasa geçildi. Ama onun komiteye alınmaması kararlaştırıldı. Kendine oyun oynandığını zanneden Kuşçu, örgütü ihbar etti. Bunun üzerine Komite başkanı Faruk Güventürk’ün de içinde bulunduğu dokuz subay tutuklandı.²³³ Dokuz subay olayı olarak bilinen bu olay ile ilgili yapılan tutuklamalarla, Adnan Menderes kendisine muhalif olan subayların tasfiye edildiğini ve darbe ihtimalinin bertaraf edildiğini düşünmüş olabilirdi.²³⁴ Ancak Menderes’in bu düşüncesi doğru çıkmadı. Çünkü dağıtılan komite Sadi Koçaş’ın inisiyatifi ile daha planlı çalışmaya ve darbe için lider seçimini de üstlenerek örgütlenmeye devam etmişti. Darbe için ilk lider General Necati Tacan’dı. Tacan’ın ölümü üzerine yeni bir lider arayışına gidildi ve Cemal Gürsel

---

²³¹ Baydur, **a.g.e**, s.1268.

²³² Neziroğlu, **a.g.e**, s. 1240.

²³³ Kayalı, **a.g.e**, s. 62.

²³⁴ Hale, **a.g.e**, s. 97.

komitenin yeni lideri oldu. Cemal Gürsel hemen darbeye taraf olan bir lider değildi. Beklenilmesi gerektiği, ancak yapılacak bir şey kalmadığı zaman darbenin son çare olarak yapılması gerektiğini düşünüyordu. Komite üyeleri arasında da zaten görüş ayrılıkları vardı. Bir kısım subaylar geçici iktidarı savunurken, bir kısım subaylar da sürekli olacak bir iktidarda ısrar ediyordu. Kurulan gizli komite ile ihtilal hazırlıkları devam ederken ülke de tam anlamıyla Demokrat Parti iktidarının olumsuzluklarına teslim olmuştu. Yaşanılan toplumsal, siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar da halktaki hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuştu.²³⁵

Demokrat Parti'nin oy kaygısı ile dinsel hareketleri yeniden canlandırması ve laikliği ihlal etmesi zaten ordu için bir hareketlenmeye neden olmuştu. Ancak bunun darbe için tek bir neden olduğunu söylemek yanlış olur. DP halkın dinsel duygularını siyasal propaganda amacıyla mitinglerde kullanmıştı. Bunun dışında, DP iktidarının muhalefet partisinden (CHP) basına, bürokrasiden üniversitelere kadar kendisine muhalif olan her kuruma karşı uyguladığı baskı ve sindirme politikası, toplumun belirli kesimlerinde hoşnutsuzluk ve huzursuzluk yaratan başka unsurlardı. DP'nin ilk yıllarındaki ekonomik rahatlama artık yavaş yavaş yerini sıkıntılara bırakmıştı. Memur, tüccar ve çiftçi kesimi bu ekonomik darboğazdan rahatsızdı. Özellikle DP'nin 1957 yılındaki genel seçimlerde oy kaybına uğraması siyasette daha sert tavırlar içerisine girmesine neden olmuştu. Bunu da muhalefet partisine yansıtmıştı. İzlenen bu politika, askerlerin de kendi kurumlarını zedelediği endişesini arttırmıştı. Zaten böylesi bir düşünce iktidarı devirmek için eyleme geçmelerine neden olmuştu.²³⁶

Artık Türkiye'nin önünde yeni bir süreç başlıyordu. Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde siyasetten uzak tutulmaya çalışılan askerler, seçimle işbaşına gelmiş olan bir siyasal partiyi iktidardan silah zoruyla uzaklaştırmak için gizli örgütlerle başladıkları planlarını gerçekleştirmek için uygun zamanı kolluyorlardı. Zaten Demokrat Parti iktidarının baskısından bunalan halk da askerlere yeşil ışık

---

²³⁵ Kemal Karpat, "The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio - Cultural Analysis of a Revolution", **American Historical Review**, Volume: 75 / 6, 1970, p. 77.

²³⁶ Örs, a.g.e, ss. 155 - 156.

yakıyordu. CHP lideri İsmet İnönü'nün Meclis'teki konuşması da aslında DP'nin doğru bir yolda ilerlemediğini ve sonucun ihtilal olacağını şöyle ifade etmiştir. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam... Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır.²³⁷ İhtilal için zamanın ve şartların uygunluğunu İnönü ifade ederken, Cemal Gürsel'in başkanlığını yaptığı darbe komitesi de hazırlıklarını tamamlıyordu. Çünkü zaman daralıyordu. Ordu darbeyi meşrulaştırmak için uygun zamanı kolluyordu ve 27 Mayıs onlar için uygun bir zaman olacaktı.

27 Mayıs'a az bir zaman kala ordu içerisindeki son hazırlıklar yapılıyordu. Darbenin planlayıcıları arasında yer alan generaller bir askeri rejim kurmaya karşıydılar. Çünkü askerlerin politikaya bulaşmalarını istemiyorlardı. Onların tercihleri Menderes ve Bayar'ın karşısına hükümetin istifasını ve Tahkikat Komisyonu'nun feshini isteyen bir muhtıra ile çıkmaktı. Böylesi bir düşünce ordunun hiyerarşik yapısını da zedelemeyecekti. Ancak bu muhtıranın kabul edilmeme durumunda düşünmek gerekiyordu. Böylesi bir olasılık karşısında belki fazla istekli olunmasa da generaller de darbe fikrine alışmaya çalışıyordu.

Aslında bilinen o ki, 27 Mayıs 1960 sabahı radyolardan Silahlı Kuvvetlerin iktidara el koyduğunu, Meclis'in dağıtıldığını, siyasi parti faaliyetlerine son verildiğini ilan edilecektir. Eski iktidar mensuplarının askeri birliklere teslim olmalarının gerekliliği, ayrıca yayınlanacaktır.²³⁸ Darbe için artık şartlar ve hazırlıklar tamamlanmıştı. 25 - 26 Mayıs gecesi tarih olarak belirlenmişti. Zira Menderes resmi bir ziyaret için ertesi gün Atina'ya gidecekti. Planın 25 Mayıs günü iptal edilmesi darbe tarihini de değiştirmişti. Darbe 26 - 27 Mayıs gecesi olacaktı.²³⁹

---

²³⁷ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2007, s. 258.

²³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 1993, s. 298.

²³⁹ Nilüfer Narlı, "Civil - Military Relations in Turkey", **Journal for Turkish Studies**, Cilt:1, Sayı:1, London, 2000, s. 24.

1960 yılı içerisinde erken seçim kararını alamayan DP iktidarı, tamamen gerginleşen siyasal ortamda, DP'ye yakınlığı ile bilinen Ali Fuat Başgil'in hükümetin derhal istifa ederek CHP'yle koalisyona gidilmesi ve Tahkikat Komisyonu'nun yargıya tecavüz eden yetkilerinin yeniden düzenlenmesini öneren fikrine de karşı çıkmıştır. Türk Siyasal Tarihine "555 K" olarak geçen ve gerginliğin had safhaya tırmandığı 5 Mayıs 1960 tarihinde saat 5'te Ankara Kızılay Meydanı'ndaki olayların ardından; Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir grup subay, emir - komuta zinciri dışında, 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koymuştur.²⁴⁰

27 Mayıs günü, sabahın ilk saatlerinde radyoda askeri marşlar çalınarak halkın radyoları başına geçmeleri isteniyordu. Radyoda tok ve heyecanlı bir ses bildiri okuyarak TSK'nın ülke yönetimine el koyduğunu söylüyordu. Alparslan Türkeş tarafından okunan bildiri şöyledir: "Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu harekete Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiçbir şahsa ve zümreye karşı değildir. İdaremiiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkar bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun, her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde aynı milletin aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmet ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır. Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve İnsan Hakları Prensipleri'ne tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh

---

²⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1950 - 1964**, İstanbul, 2000, ss. 411 - 439.

prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız, NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyorum: Düşüncelerimiz Yurtta Sulh, Cihanda Sulh'tur. Türkiye dahilindeki bütün garnizon komutanları o yerin mülki ve askeri idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır.”²⁴¹

Ordu bu ilk bildiri ve daha sonra yapılan bildiriler ile yönetime geçici bir süre el koyduğunu, seçimler olduktan sonra yönetimi sivillere bırakacağını, belki de en önemlisi yönetimde kalıcı olmadığına işaret ediyordu. Zaten bu kalıcı olmama geleneği bundan sonra yaşanacak darbeye de kendini gösterecekti. 27 Mayıs asker, akademik kökenli liberal aydın ve elitler ile iktidarı elinden kaçırın bürokrasinin gerçekleştirdiği bir harekettir. 27 Mayıs, sadece askeri bir çerçevede oluşmamıştır. DP'ye karşı biriken siyasal, sosyal ve ekonomik muhalefetten doğmuştur.²⁴² 27 Mayıs darbesi ile Türk siyasal hayatı, TBMM'nin bütün yetkilerini devralan Milli Birlik Komitesi ile tanıştı. 1961 yılına kadar devam eden Milli Birlik Komitesi'nin başkanı dışında kimler tarafından oluşturulduğu ve kaç kişi olduğu bilinmiyordu. MBK'yı kuran otuz subayın geçmişleri darbe sonrasında ortaya çıkmıştır.²⁴³ Bu komite 28 Mayıs 1960 tarihli bildiriyle faaliyete geçmiştir. Bu bildiride, iktidarın, belli bir zümrenin menfaatini temsil eden maddi bir kuvvet, şahsi nüfuz ve ihtiras aracı haline geldiği, Anayasa'ya aykırı davrandığı ve bu nedenle siyasi kudretin ve meşru hükümetin yeniden kurulması zorunluluğunun ortaya çıktığı, belirtilmiştir. Milli Birlik Komitesi, anayasal meşruluğunu 1924 Anayasası'nı değiştirerek, 12 Haziran 1960'da kabul ettiği yasayla sağlamıştır.

Yeni anayasanın hazırlanması için İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri, Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Tarık Zafer Tunaya, Ragıp Sarıca ve Hüseyin Nail Kubalı Ankara'ya çağırılmış, kendilerinden DP iktidarının anayasayı ve

---

²⁴¹ Öztuna ve Gökdemir, **a.g.e**, ss. 37 - 38.

²⁴² Bülent Tanör, **İki Anayasa: 1961-1982**, İstanbul, 1986, ss. 10 - 11.

²⁴³ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul, 2010, s. 324.

demokrasinin temel ilkelerini bozduğunu ve buna karşı yapılan askeri eylemin meşru olduğunu belirten bir rapor hazırlamaları istenmiştir.²⁴⁴

12 Haziran 1960 tarihinde MBK'nın hukuksal temellerini oluşturan ve geçici anayasa olarak da bilinen 1 Numaralı kanun yayınlanmıştır. Bu kanunun tam adı, 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanundur. Bu kanun ile komite bir meclis işlevi yüklenecektir. Bu kanunda önceki hükümetin bütün kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı, tek parti diktatörlüğüne yöneldiği, ordu müdahalesinin hukuki gerekçesinin de 1935 tarihli ve 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesinin olduğu yer almaktadır. Ayrıca, iktidarın yeni TBMM'ye devredileceği tarihe kadar MBK'da olduğu, komitenin Türk milleti adına egemenlik hakkını kullandığı, MBK'nın TBMM'nin anayasaya göre sahip olduğu bütün görev ve yetkilerin devredildiği bir ihtilâl müessesesi olduğu, yasamayı doğrudan doğruya kendi eliyle, yürütmeyi de içinden çıkardığı Bakanlar Kurulu eliyle dolaylı olarak kullandığı ve son olarak da 1924 Anayasası'nın MBK'nın çıkaracağı kanunlarla çelişmeyen maddelerinin yürürlükte kaldığı belirtilmektedir.²⁴⁵

Bu kanun ile seçimler yapıp iktidar devredilene kadar, TBMM'nin sahip olduğu hak ve yetkiler MBK'ne devredilmiş, yasama yetkisini doğrudan doğruya, yürütme yetkisini de Bakanlar Kurulu eliyle kullanmayı kararlaştırmıştır.²⁴⁶ Ancak 12 Haziran'da kabul edilen bu yasa ile halk bu komitede kimlerin yer aldığını da öğrenebildi. Radyodan yapılan yemin töreninde bu kişiler halka tanıtıldı. Bu kişilerin hiyerarşik düzen dışında darbe amacıyla bir araya gelen muhtelif rütbelerden oluşan 38 subay olduğu o gün öğrenildi. Bir Numaralı Kanun'da yer alan başka bir maddeye göre de, 'Düşük' diye tabir edilen eski DP'lilerin Yassıada'da yargılanmaları için Yüksek Adalet Divanı'nın kurulması öngörülmüştür. Mahkemenin işleyişine ve kararlarına itiraz edilmeyecek sadece idam kararlarının infazı MBK'nın onayı ile mümkün olacaktır. Mahkemenin kuruluşunda, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde

---

²⁴⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, İstanbul, 2000, ss. 449 - 450.

²⁴⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1975, s. 249.

²⁴⁶ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Ankara, 2006, s. 74.

savaş ve insanlık suçu işleyen Nazi rejimini yargılayan Nürnberg Mahkemeleri'nden esinlenilmiştir. Yassıda Mahkemeleri, kararlarına karşı yargı yolu kapalı olan olağanüstü ihtilâl mahkemeleridir ve kararları kesindir.²⁴⁷

Milli Birlik Komitesi üyeleri olan subaylar arasında görüş farklılığı vardı. Bu farklılık daha sonra 14'ler olarak bilinen, bu komite içerisinde yer alan 14 subayın çeşitli görevlere atanmak suretiyle yurt dışına gönderilmesi ile sonuçlanmıştı.²⁴⁸ Çünkü ordu içerisinde devam eden farklı görüşlerin dışında, hiyerarşik yapının bozulmuş olması da orduyu yıpratmıştı. Üst düzey generaller bir an önce yönetimi sivillere devredip kışlarına dönmeyi planlıyordu. Ama radikal subaylar yönetimin sivillere bu kadar kısa süre sonra bırakılmasını doğru bulmuyordu. Zaten ülkenin bu hale gelmesi de sivillerin suçu değil miydi? Ancak yönetimin askeri düzen içerisinde devam etmesi düşünülemezdi. Bunu planlayan subayların MBK'den ayrılması gerekmektedir. Bu durum MBK içinde ilk gerçek ciddi krize yol açtı ve Alparslan Türkeş ile diğer 13 radikalin 13 Kasım 1960'ta komiteden atılmasıyla sonuçlandı.²⁴⁹

Aslında MBK'nın yapmış olduğu ilk tasfiye olayı 14'ler değildi. 3 Ağustos 1960'ta bozulan hiyerarşi piramidini düzeltme amacıyla orduda gerçekleştirdiği tasfiye olayıdır. DP, CHP'ye olan bağlılığı nedeniyle her zaman bürokrasiye kuşkuyla bakmıştır. Hükümetin güvenoyu almasından sonra, ilk olarak ordunun tüm üst kademe subayları emekliye sevk edilmiştir.²⁵⁰ Yirmi beş yılını dolduran subayların resen emekliye sevk edildiği, 235 general ve amiral ile 5000'e yakın subay, Silahlı Kuvvetler mensubu olmaktan çıkarılmıştı. Emekli İnkılâp Subayları (EMİNSU) adı verilen kişilerin emekli edilmeleri, ordunun reorganizasyonu ve gençleştirilmesi kadar MBK'nın Silahlı Kuvvetler üzerindeki otoritesini meşrulaştırmak amacına hizmet etmiştir. Bunun dışında üniversitede de 147 öğretim

---

²⁴⁷ Kemal Karpat, "Political Developments in Turkey, 1950 - 70", **Middle Eastern Studies**, Volume: 8 / 3, London, 1972, pp. 349 - 375.

²⁴⁸ Öztürk, **a.g.e.**, s. 78.

²⁴⁹ Hale, **a.g.e.**, s. 119.

²⁵⁰ Özdağ, **a.g.e.**, s. 24.

görevlisi Ekim 1960'ta tasfiye edilmiştir. Tembel, yeteneksiz veya reform düşmanı oldukları iddia edilen ya da daha başka gerekçelerle üniversitelerden atılmışlardır.²⁵¹

İlgili kanunlarda yapılan değişikliklerin ardından, 1956 yılından sonra Turhan Feyzioğlu ve Turan Güneş bakanlık emrine alınmışlardır. Üniversite özerkliğini kaldıran bu karara itiraz eden Muammer Aksoy, Münci Kapani, Şerif Mardin ve Coşkun Kırca üniversitedeki görevlerinden istifa etmişlerdir. Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasının ardından, 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul Beyazıt Meydanı'nda öğrencilerin “Kahrolsun diktatörler, hürriyet isteriz.” şeklinde slogan atmalarıyla polis, olaylara müdahale etmiştir. Bu esnada, bir öğrencinin ölmesi ve İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın tartaklanması üzerine gelen ordu birliklerine karşı öğrenciler, “Türk ordusu çok yaşa! Ordu-millet elele!” şeklinde slogan atmışlardır. Ertesi gün Ankara'da SBF ve Hukuk Fakülteleri önündeki olaylardan sonra, üniversiteler kapatılmıştır. Menderes'in üniversite profesörlerine karşı bakış açısı ise, ‘kara cüppeliler’ şeklindedir.²⁵²

MBK yaptığı bu tasfiyelerle artık demokrasi yolunda ilerleyebileceği taşımaktaydı. Özellikle 13 Kasım'dan sonra, yeni Anayasa'yı hazırlayacak olan Kurucu Meclis'in açılış hazırlıklarına hız verildi. Sonunda Meclis 6 Ocak 1961 tarihinde göreve başladı.²⁵³ Kurucu Meclis MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşuyordu. Temsilciler Meclisi DP dışındaki partilerin ve meslek kuruluşları ya da benzeri sivil kuruluşların temsilcilerinden oluşuyordu. Kurucu Meclisin yaptığı anayasa 9 Temmuz 1961'de halk oylamasına sunuldu ve % 60,4 oranında olumlu oyla kabul edildi.²⁵⁴

Yeni anayasanın hazırlanmasında, 1946 Fransız, 1947 İtalyan ve 1949 Alman Anayasaları biçimsel kaynak olarak alınmıştır. Temel hak ve hürriyetlerle ilgili hükümlerin yazılmasında, ‘Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi’,

---

²⁵¹ Özdemir, **a.g.e**, ss. 199 - 200.

²⁵² Özdağ, **a.g.e**, s. 153 - 155.

²⁵³ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, 2005, s. 158.

²⁵⁴ Akşin, **a.g.e**, s. 260.

‘Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ ile ‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nden etkilenilmiştir.²⁵⁵ Ancak temel itibariyle; CHP’nin 1958 tarihli İlk Hedefler Beyannamesi’nin ortaya koyduğu hedefler, yeni anayasanın özünü oluşturmuştur. 1961 Anayasası, bir tepki anayasasıdır. 1924 Anayasası’nın kurmuş olduğu sistemin yani, meclis üstünlüğü ilkesinin DP tarafından istismar edilerek dikta rejimine yönelmesine bir tepkidir. 1924 Anayasası’ndan farklı olarak, tüm sorunları belli ölçüde çözümleyen bir anayasa yapılmak istenmiş ve 1924 Anayasası’na göre uzun bir anayasa yapılmıştır. 157 maddeden oluşan anayasa, ‘Başlangıç’ bölümünün de anayasaya dahil olduğunu belirtmektedir. Bu bölümde, 27 Mayıs darbesinin gerekçesi ve anayasanın kabulüne egemen olan demokratik hukuk devleti kurma amacı açıklanmaktadır.²⁵⁶

Son olarak 27 Mayıs dönemindeki insan hakları ihlallerine değinmek gerekmektedir. 27 Mayıs darbesinin orduya göre meşruiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı ve belirtilen gerekçelerle yapılmış olduğu, bunlara tepki olarak yeni ve özgürlükçü bir anayasayı getirdiği kabul edilebilir. Ancak kabul edilemeyecek tek yönü, siyasal idamlarıdır. Devrilen DP iktidarının mutlaka ki hataları vardır ve bu hatalar da, gerçekten çok büyük hatalardır. Yapılması gereken bir daha aynı hataların tekrarlanmaması için gerekli düzenlemeleri yapmak, temel mekanizmaları anayasaya yerleştirmek, temel hak ve hürriyetleri anayasal güvenceye almaktır. Yürütmenin her türlü eylemi, tabi ki denetime tabi olmalıdır. İcra organı, bağımsız yargı karşısında, hesap vermelidir. Ancak cezalandırma yöntemi olarak, idama başvurmak ile bir yere varılamayacaktır. DP’li milletvekillerinin hepsinin sanık sandalyesinde yer aldığı Yassıda on bir ay süren mahkemeye tanıklık etmişti.²⁵⁷

14 Ekim 1960’tan 15 Eylül 1961’e kadar on bir ay süren Yassıda mahkemelerinde toplam 592 kişi sanık olarak yargılanmıştır. Haklarında ölüm cezası istenenlerin sayısı 228’di. Mahkemenin kararına göre Adnan Menderes (eski Başbakan), Celal Bayar (eski Cumhurbaşkanı), Refik Koraltan (eski Meclis

---

²⁵⁵ Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul, 1993, s. 227.

²⁵⁶ Zafer Gören, **Anayasa Hukukuna Giriş**, İzmir, 1997, s. 41.

²⁵⁷ Akyaz, **a.g.e.**, s. 77.

Başkanı), Fatin Rüşdü Zorlu (eski Dışişleri Bakanı), Hasan Polatkan (eski Maliye Bakanı), Emin Kalafat, Agah Erozan, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Zeki Erataman, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Osman Kavrakoğlu, Rüşdü Erdulhun (eski Genelkurmay Başkanı) ölüm cezasına mahkum edildiler.²⁵⁸ Ölüm cezalarına çarptırılanlardan sadece üçü infaz edildi. 31 ömür boyu hapis cezası ile 418 kişide altı ay ile 20 yıl arasında değişen hapis cezalarına mahkum edildiler. Daha sonraki yıllarda sivil hayata geçildiğinde bu kararlardan bazıları geri alındı.²⁵⁹

1960 askeri darbesi ile demokrasiye geçiş sürecimiz ağır bir yara almıştı. Demokratik kurumlar bunalımlı bir dönemle karşı karşıya kaldıklarında bunun kendi iç dinamikleri içinde çözümlenmesine izin verilmemiş ve demokrasi ile kesinlikle tezat bir anlayış olan, askeri darbeler ile demokrasi korunmaya çalışılmıştı. Öyle ki olağanüstü dönemlerde askeri darbeler meşruluk kazanarak Türk siyasi hayatına damgasını vurmuştu. Ancak 27 Mayıs'ın 1980 darbesinden farkı, alt rütbeli subayların darbeyi gerçekleştirmesiydi. Ordu mensupları kendilerine hukuki bir zemin kazandırmak için 1924 Anayasası'nın yerine kabul edilen 1961 Anayasası ile yasallıklarını koruma altına almışlardı. Bu darbenin idamlarla sonuçlanması da kişi hak ve özgürlükleri ile kesinlikle bağdaşmayan bir hatırayı da belleklerimizde kazınmıştır. Demokrasilerde sorunlar yine demokratik bir anlayışla çözülür. Askerlerin demokrasi bekçiliğini yapması, modern bir anlayışla kesinlikle bağdaşmaz. Darbeciliğin meşru gösterilmesi de o ülke için demokrasi adına bir kayıptır.

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra Türkiye yeni bir sürecin içerisine girmişti. Siyasal yozlaşmanın, toplumsal ve ekonomik kaosun sorumlusu olarak görülen Demokrat Parti siyaset sahnesinden silinmiş ve Türkiye, insan hak ve özgürlüklerini temel alan yeni bir anayasa ile bir yeni sürece başlamıştı. Ancak başlanan bu yeni sürecin kendi sorunlarını da beraberinde getireceği fikri şüphesizdi. Askeri darbe ile Türkiye'nin siyasal yaşamına hakim olan Milli Birlik Komitesi bir an önce sivil yaşama geçilmesi yolunda kararlıydı. Özgür ve adil seçimlerle yönetim,

---

²⁵⁸ Özdemir, **a.g.e**, s. 198.

²⁵⁹ Baydur, **a.g.e**, s. 1270.

sivillere devredilecek, askerler de kışlalarına çekilecekti. Yaygın olan bu görüş doğrultusunda 1961 yılında genel seçimlerin yapılmasına karar verilmişti.²⁶⁰ Ancak MBK'nın bu görüşünü kabul etmeyen ordu içerisinde yeni bir oluşumun kendi gücünü göstermeye başlaması, sivil bir rejime geçilmesindeki sıkıntılı dönemin de habercisiydi.

MBK'nın ülkedeki gücünü yetersiz ve etkisiz bırakan bu oluşum Silahlı Kuvvetler Birliği idi. Silahlı Kuvvetlerin yıpranmasını önlemek amacıyla İstanbul'da bir araya gelen bir kısım subaylar, Kasım 1960'ta Silahlı Kuvvetler Birliği'ni kurmuşlardır. SKB'nin, ihtilalin hedefinden ve dolayısıyla ulustan uzaklaşması karşısında, Silahlı Kuvvetlerin prestijini ve askerin şerefini korumak için kurulduğu ileri sürülmüştür.²⁶¹ Belki görünüşteki temel amaç buydu, ancak bu birlik içerisinde etkin bir güç olarak, karşımıza çıkan albaylar, sivil rejime geçilmesi konusunda çok hızlı karar verildiğini kabul ediyordu. Özellikle Talat Aydemir ve grubu, yapılacak seçimlerin, istikrarı sağlamayacağını, reformları yapmaya yeterli olmayacağını savunmuşlardır. İçerisinde paşalar, Genelkurmay Başkanı (Cevdet Sunay) olmasına rağmen geride dört albayın (Talat Aydemir, Necati Ünsalan, Nazım Özkan, Halim Menteş) bulunması bu birliğin Albaylar Cuntası olarak anılmasına neden olmuştu.²⁶²

Ordu içerisindeki bazı subayların, düzenin sivillere bırakılmaması görüşüne rağmen, 15 Ekim 1961 tarihinde genel seçimler yapıldı. CHP en fazla oya sahip olmasına karşın tek başına hükümeti kurabilecek durumda değildi.²⁶³ Siyasette beklenen istikrar olmamıştı. Artık siyasi yaşamımızda dört yıl boyunca devam edecek koalisyon hükümetleri ile düzenin devamı sağlanacaktı. Yalnız askerler parlamentonun açılmasından bir gün önce siyasi parti liderleri ile bir araya geldiler. Askerlerin istekleri vardı. İstenilen şartlar ile bir protokol imzalandı. Bu protokole

---

²⁶⁰ Cüneyt Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol 1971 - 1973**, Ankara, 1985, s. 99.

²⁶¹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 78.

²⁶² Neziroğlu, **a.g.e.**, ss. 1242 - 1243.

²⁶³ Ümit Cizre, "Problems of Democratic Governance of Civil - Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", **European Journal of Political Research**, Volume: 43, 2004, pp. 107 - 125.

göre; siyasiler 27 Mayıs'a karşı çıkmayacaktı, Cumhurbaşkanlığı için Orgeneral Gürsel'in dışında kimseyi desteklemeyeceklerdi, Yassıda mahkumları için af söz konusu olmayacaktı,²⁶⁴ dini konular kullanılmayacaktı, Silahlı Kuvvetlerden emekliye sevk edilenler geri getirilmeyecekti. Ancak bu şartlar ile parlamentonun açılmasına izin verildi.²⁶⁵

Darbeden sonraki ilk hükümet CHP ile DP'nin mirasçısı olan AP arasında gerçekleşti. 26 Ekim'de yeni meclis, Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçti. Gürsel, İsmet İnönü'yü başbakanlıkla görevlendirdi. Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi ortak hükümeti 20 Kasım'da kurdu. Seçimlerde ortaya çıkan sonuçlar, meclisin açılması öncesinde yaşanan gerilimler ve orduda oluşan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin tehdit ve hedefleri yeni dönemin sancılı ve sorunlu olacağını gösteriyordu.²⁶⁶ Sivil rejime geçilmesi yine askerlerin kontrolü altında gerçekleşiyordu. Ancak sivil rejimin istikrarlı bir düzen getiremeyeceği yolundaki anlayış, özellikle SKB'nin aktif bir üyesi olan Talat Aydemir tarafından daha yoğun bir şekilde yaşıyordu. İki kez darbe girişiminde bulunan Aydemir idam ile sonuçlanan bir serüvene kapılmıştı. Silahlı Kuvvetler Birliği içinde Ankara Grubu'nun etkili bir üyesi olan Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 tarihindeki başarısız darbe girişimi huzursuzlukları su yüzüne çıkarıyordu.

Aydemir, 27 Mayıs Darbesi'nin gerçekleştirildiği sırada Kore'de olduğundan harekâta katılamamış, askeri yönetimde rol oynamamıştı. Aydemir, 1961 seçimlerinden hoşlanmamış, yönetimin sivillere erken devredilmemesini savunmuş, müdahale edilmesinden yana olmuştu. Fakat ordunun yüksek komutası ona destek vermediğinden bu darbe girişiminin bastırılması zor olmadı. Talat Aydemir ve darbeye katılanlar çıkarılan bir kanunla affediliyorlardı. Fakat Aydemir ve arkadaşları darbe arzusundan vazgeçmemiş on beş ay sonra 20 - 21 Mayıs 1963 akşamı yeni bir hükümet darbesi girişiminde bulunuyorlardı.²⁶⁷ Mayıs 1963'te patlak

---

²⁶⁴ Özdemir, **a.g.e.**, s. 209.

²⁶⁵ Baydur, **a.g.e.**, s. 1270.

²⁶⁶ Davut Dursun, **Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar**, İstanbul, 2000, s. 97.

²⁶⁷ Dursun, **a.g.e.**, s. 98.

veren yeni bir isyan sivil yönetimi bir kez daha tehlikeye attı. Bu sefer isyan, pazarlık ve uzlaşma ile bastırılamadı. Artık 79 yaşına ulaşmış olmasına karşın İsmet İnönü, hükümete sadık ordu güçlerinin başına geçerek ayaklanmayı bastırma operasyonunu fiilen yönetmek zorunda kaldı. Sonuçta, Aydemir ve arkadaşları yakalanıp mahkeme karşısına çıkarıldılar. Eylül 1963'te Talat Aydemir arkadaşı Fethi Gürcan idam edildi.²⁶⁸ Aydemir ve Gürcan'ın idam edilmeleri, emir komuta zinciri dışında darbe yapmaya niyetlenenler için bir gözdağı olmuştur.

Alt rütbeli subayların komite faaliyetleri de bir süre için son buldu. Ordu içerisinde meydana gelen darbe girişimlerinin bastırılması ve bundan sonraki dönemlerde de özellikle üst düzey komutanların emir - komuta esasına dayalı anlayışın yerleştirilmesi bakımından önem taşımaktaydı. Ordudaki bu muhalif hareketler dışında, siyaset hayatında da yeni oluşumlar Parlamenter yapımızı derinden etkileyecekti. Siyasi hayatımıza DP'nin devamı olarak katılan Adalet Partisi dışında, CHP'nin oylarına talip olan yeni bir sol parti de 1961 yılında siyaset sahnesinde yerini almaktaydı. 1961'de 12 sendikacı, Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurdular. 1962'de bu partinin başına Mehmet Ali Aybar geldi.²⁶⁹

1961 seçimleri sonrasında yeni çoğulcu Parlamento'ya 1965 yılına kadar damgasını vuran koalisyon hükümetlerinden ilkinin CHP - AP arasında olduğu belirtilmişti. Ancak bu ilk koalisyon oluşumundaki temel ayrılıklar, iki parti ortaklığının bozulmasına neden olmuştu. Eski demokratların bağışlanması ile ekonomik toplumsal uyumsuzluklar bu iki partinin devamını olanaksız kılmıştı. İkinci hükümet denemesinde yine İnönü Başbakanı. Bu defa Parlamentodaki sandalye sayıları daha az olan Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Bağımsızlardan oluşan bir üçlü koalisyondu. 25 Haziran 1962'de kurulan bu ortak hükümet döneminde Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimi bastırılmış, İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı ve İşçi Hakları kabul edilmişti. Ne yazık ki bu koalisyonun ömrü de uzun olmamıştı. Parti ortakları arasındaki görüş ayrılıkları (Kalkınma planı, 27

---

²⁶⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s.142

²⁶⁹ Akşin, **a.g.e.**, s. 266.

Mayıs devriminin korunması için çıkarılan yasa ve bakanlıkların yaptıkları işler) 2 Aralık 1963'te İnönü Kabinesi'nin görevinden ayrılmasına neden olmuştu.²⁷⁰

Üçüncü hükümet yine İnönü başkanlığında ama bağımsızlarla oluşturduğu ve YTP'nin dışardan desteği ile gerçekleşen bir koalisyon hükümetiydi. Bu hükümet döneminde seçim sistemine ulusal artık yöntemi eklendi. Amaç siyasi hayata iki partinin egemenliğini engellemek ve her oyu değerlendirmek, küçük partilerin güçlenmesini sağlamaktı. Aslında bu yöntem bu koalisyon hükümetleri döneminde hızlı bir gelişme gösteren AP için alınan bir önlem niteliğinde idi. Kurulan bu koalisyon hükümetleri CHP'ye oy kaybettiriyor, AP'yi güçlendiriyordu. Son İnönü hükümeti döneminde Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyaset sahnesinden ayrılmadığı da 16 Kasım 1964'te Genelkurmay Başkanı tarafından Başbakana ve Meclis Başkanına Adalet Partili Meclis üyelerinin Silahlı Kuvvetlerle ve 27 Mayıs'a karşı yaptıkları saldırılar hakkında bir uyarı mektubu yollaması bunun en somut örneğidir.

İnönü'nün üçüncü koalisyonu, bütçe tasarısının Millet Meclisi'nde reddedildiği Şubat 1965'te düştü. Yeni hükümetin Ekim'de yapılacak olan genel seçimlere kadar sürecek bir geçici önlem alacağı belliydi. Dolayısıyla başbakanlık görevi, CHP dışında kalan bütün partileri kucaklayan dört partili bir koalisyon kuran bağımsız Senatör Suat Hayri Ürgüplü'ye verildi. Esas olarak şimdi başbakan yardımcısı olan Demirel, siyasi konumunu büyük ölçüde güçlendirdiği ve ordu içinde olduğu kadar geniş kamuoyu içinde kabul edilebilirliğini kanıtladığı için, bu kısa ömürlü hükümet anlamlıydı.²⁷¹

1965 yılına gelindiğinde, Adalet Partisi'nin yeni lideri, 1964 yılında Ragıp Gümüşpala'nın ölümü ile daha sonraki dönemlerde adından sıkça bahsedilecek olan Süleyman Demirel'di.²⁷² Solda da CHP dışında kurulan TİP, sosyalist olduğunu daha sonra söyleyecek olsa da emekten yana planlı devletçilik ifadesini kullanıyordu. TİP'in siyaset hayatına girmesi ile oy kaybedeceği kaygısı da CHP'nin kendisini

---

²⁷⁰ Nurşen MAZICI, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, 1989, s. 140.

²⁷¹ Hale, **a.g.e.**, s. 151.

²⁷² Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, İstanbul, 2001, s. 57.

ortanın solu olarak ifade etmesine neden olmuştu. O da daha sonra kendini demokratik sol olarak somutlaştıracaktı.

12 Ekim 1965 genel seçimlerinde istikrarsız koalisyon hükümetleri sonucunda güçlenen AP oyların % 52,9’nu alarak 240 milletvekili ile birinci parti olarak sandıktan çıkıyordu. CHP bu seçimlerde çok büyük bir kayıp yaşayarak oyların % 28,7’sini alarak 134 sandalye ile Meclis’e girebiliyordu. YTP ve CKMP oylarını AP’ye kaptırmış oyların % 12, 2 ile 61 sandalye alabilmişlerdi. En önemli gelişmeyi de TİP sağlamıştı. % 3 oy ve 15 milletvekili ile parlamentoda muhalefet görevini yerine getirecekti.²⁷³ Bu seçim sonuçları ile Adalet Partisi tek başına iktidara gelerek, koalisyon hükümetlerine son veriyordu.

1965 seçimlerinden sonra kurulan Demirel hükümeti işe başlar başlamaz, Anayasa’nın yürütme organı üzerine koyduğu sınırlamalardan yakınmalar Adalet Partisi tarafından önemle öne sürüldü. Meclis’te çoğunluğa sahip olan Adalet Partisi yetki eksikliğinden dertliydi. Örneğin, hükümet, hukuksal bir gerekçe göstermeden, Anayasa’nın güvence verdiği yüksek düzeydeki memurları görevlerinden alamıyordu. Böylece AP ile 1961 Anayasası’nın yarattığı ya da güçlendirdiği kurumlar arasında sürtüşmeler başladı. Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu bu kurumlar arasındaydı. Çoğunluğun baskısını engelleyici önlemler Türk siyasal yaşamında alışlagelmiş öğeler değildi. Adalet Partisi, kendisini bu yeni duruma uydurmakta güçlük çekiyordu. Zaten Adalet Partisi’nin genel başkanı Süleyman Demirel, başbakan olduğu andan itibaren, 1961 Anayasası’nın Türkiye için bir lüks olduğunu bu anayasayla ülkenin idare edilemeyeceğini söylemeye başladı. AP’nin anayasaya yönelik eleştirileri, temel olarak egemenliğin kullanılması üzerinde odaklanmaktadır.

AP, egemenliğin millete dolayısıyla meclise ait olduğunu, anayasa ile bu egemenliğin kullanılmasına yeni ortaklar getirildiğini, ordunun MGK, aydınların Anayasa Mahkemesi, özerk üniversiteler, TRT, DPT, hatta seçim dışı gelen üyeleriyle Senato vasıtasıyla devlet yönetimine ortak olduklarını belirtmektedir. AP

---

²⁷³ Dursun, **a.g.e.**, ss. 100 - 101.

böylelikle, Osmanlı'nın karar organları olan 'Saray, Medrese ve Ordu' modeline benzer bir modelin oluşturulduğunu iddia etmektedir. AP'ye göre; bu anayasa ile yasama organı ve özellikle görev olarak nitelenen yürütme organı, çok güçsüzleştirilmiştir. Yargının elinde çok fazla yetkiler bulunmaktadır. Bu durum, devlet yönetimi ve ekonomik kalkınma hamlelerinde zaaf yaratmaktadır. Anayasa Mahkemesi, yasamanın dolayısıyla milletin iradesinin üzerinde bir güç olmakta, çıkarılan kanunların olur olmaz yere iptali hükümeti zor durumda bırakmaktadır. Üniversitelerin ve TRT'nin özerklikleri azaltılmalı, hükümetle daha uyum içinde ve koordineli çalışacakları bir yapıya kavuşturulmaları gerekmektedir.²⁷⁴

Demirel Hükümeti'nin ikinci yılında Cumhurbaşkanlığı seçiminde yine asker kökenli birinin Meclis'in tercihi ve desteği ile seçilmesi, aslında ordunun siyasi gelişmelerden uzak kalmadığını göstermekteydi. Hastalanan Cemal Gürsel, görevi yerine getiremez olunca Cevdet Sunay ordunun isteği doğrultusunda ve Meclis'in onayı ile 28 Mart 1966 yılında Cumhurbaşkanı seçilmişti. Adalet Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra halk arasında göreceli de olsa bir rahatlama yaşanmıştı. Bunda ekonomik ferahlanmanın payı vardı. Çünkü 1965'ten beri GSMH ortalama 7 oranında artmıştı. Eşit bir bölüşüm olmasa da, bu durum halk arasında bir hoşnutluğu sağlamıştı. 1965 yılına gelinceye kadar kurulan koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlığı, AP'nin seçimlerden galip çıkmasını da sağlamıştı. Ekonomik alanda yaşanmış olan dinamizm, tek başına iktidara gelen bir parti ve sorunsuz bir şekilde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimi.²⁷⁵ Ancak Türkiye 1968 yılından itibaren dünyada yaşanan gelişmelere kayıtsız kalamazdı. 1968 yılından itibaren dünyada olduğu gibi, Türkiye'de farklı görüşlerin çatışmasına şahit olacaktı. Zaman ilerledikçe bu çatışmalar şiddet olaylarına dönüşecek ve kan dökülmeye başlanacaktı.

Süleyman Demirel bu olumsuzlukları 1961 Anayasası'nın lüksüne bağlayacaktı. 1968 dünyada da önemli bir yıldır. Mayıs - Haziran aylarında önce Batı Almanya'da başlayan öğrenci hareketleri, daha sonra Fransa'ya bulaşmıştır. Bunalımın Fransa'da ulaştığı boyutlar, artık bir devrim olasılığını tümüyle dışladığı

---

²⁷⁴ Tanör, **a.g.e**, ss. 30 - 35.

²⁷⁵ MAZICI, **a.g.e**, s. 151.

sanılan Batı Avrupa siyasal düzenini temelinden sarsmıştır. Devrim yeniden Batı'nın gündemine girmiştir. Öte yandan 1968 yılı Doğu Blokunda da çok büyük sarsıntılara tanık olmuştur. O yılın baharında Prag'da başlayan demokratik sosyalizm denemesi, özellikle Batı'nın gençlik ve aydın kesimlerinde büyük umutlar aratmıştır. 21 Ağustos 1968'de Çekoslovakya'nın Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki bir küme sosyalist ülkenin Silahlı Kuvvetlerince işgal edilmesi, bu umutları yerle bir etmiştir. Kısacası 1968, Avrupa'nın hem batısında hem de doğusunda önce büyük umutlar ve korkular yaratmış, daha sonra yönetilenlere yaygın bir umutsuzluk, yönetenlere ise derin bir güvensizlik duygusu bırakarak son bulmuştur. Türkiye'de 1968 çok partili düzenin çığırından çıkmaya başladığı yıl olmuştur. Bu çürüme süreci, başlıca üç eksen üzerinde gelişmiştir. Birincisi sol kesimde yer almış bir iç parçalanma ve sistem dışına taşma süreci biçiminde belirlemiştir. İkincisi sağ kesimde olmuş, bir kümeleşme ve karşı saldırıya geçme süreci görülmüştür. Üçüncüsü ise doğrudan doğruya yöneticilerin tutumundan kaynaklanmış, hükümetin sol kesimi bastırmaya yönelik saldırgan tutumu, devletin sivil topluma saygı göstermesi esasına dayanan yeni çoğulculuğun hızla sonunu getirmiştir.²⁷⁶

1968 yılının Türkiye için yeni bir kaos ortamına yol açmasında, sağ ve sol görüşlü gençler arasında yaşanan şiddet olayları da etkili olmuştur. Soldaki bölünme ve güçlenmeye karşı sağda radikal ve örgütlü bir eyleme yönelme yolundaki çabaları da gözden uzak tutulmamalıdır. Bu süreç içerisinde sağ ve sol partilerde meydana gelen bölünmeler çoğulcu siyasal yaşamın artık istikrarını devam ettirmede yaşayacağı güçlüğü ortaya koymaktadır. Olayların gidişatı Türkiye'nin yine ordu mensupları ve siyasileri karşı karşıya getireceği bir döneme götürmekteydi.

Solda bölünme zaten Türkiye İşçi Partisi'nin kendini sosyalist bir çizgide belirtmesi ile yaşanmıştı. CHP'nin seçimlerde oy kaybetmesi onu yeni arayışlara doğru itmiş ve kopmalar meydana gelmişti. Soldaki bölünme sadece parlamentoda değil, parlamento dışında güçlenmeye başlamıştı.²⁷⁷ Bu bölünme sağ partiler arasında da devam etmişti. Parlamento dışı sol gelişmeye karşıt olarak sağ da karşı eyleme yine

---

²⁷⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s. 151.

²⁷⁷ Levent Ünsaldı, **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, Ankara, 2008, s. 89.

bu dönemde geçmişti. 1969 seçimleri dahi bu iki kutup arasındaki çatışmayı yatıştırmamış, izlenen politika sayesinde daha da şiddetlenerek 1971 Muhtırasına kadar devam etmişti.

CHP ve AP'deki bölünmelerden ilk olarak CHP'deki bölünmeyi açıklamak gerekirse, ülkenin toplumsal - ekonomik gelişmesi, kapitalizme dönük karma ekonomi çizgisinde sürüp giderken, çeşitli sınıf ve gruplar arasındaki ayrılıklar da büyüyordu. Bu durum, ortama, solcu görüşlerin güçlenmesine uygun bir nitelik kazandırıyor. Cumhuriyet Halk Partisi, 18 Ekim 1966'daki kurultayda, ortanın solu kavramını genel ilke olarak benimsemişti. Partideki sol kanadın lideri Bülent Ecevit, aynı kurultayda Genel Sekreter seçildi. Eski ve yıpranmış Cumhuriyet Halk Partisi'ne yeni bir hız verilmeye ve parti canlandırılmaya çalışılıyordu. Ortanın solu ilkesi benimsenince, Turhan Feyzioğlu'nun liderliğinde kırk sekiz milletvekili ve senatör partiden ayrıldı ve 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni kurdu.

Parlamentonun dışında da yaşanan gelişmelere de değinmek olayların açıklanması açısından önemlidir. İşçiler ekonomik ve siyasal haklarını elde etmek ve korumak için 1961 Anayasası'nın sağladığı imkanlarla yürüyüş ve grevlerle bir yandan toplumsal işbölümündeki yerlerinin bilincine varırlarken, öte yandan yönetimde söz ve karar sahibi oldukları yeni sendika birlikleri oluşturarak toplum hayatının her alanında etkili baskı grubu olma arayışı içindeydiler, 13 Şubat 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) adı ile kurulan yeni işçi birliği böylesi arayışların somut örneğidir. 1960'lı yıllarda, Sosyalistlerin parti kurarak (TİP) seçime katılmaları, yine söz konusu partiye bağlı öğrenciler tarafından Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)'nun oluşturulması oldukça geniş öğrenci kesiminin siyasallaşmasına neden olmuştur.

1969'da kurulan DEV - GENÇ (Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu) dünya çapında olay niteliğindeki öğrenci hareketinin (1968 eylemi) Türkiye'de yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır. Partiyi (TİP) daha en başından beri parlamentoculuk yapmakla eleştirilen ve sosyalist kanatta farklı çizgileri benimseyen grupların öne çıkarak, parlamento dışı muhalefet düşüncesini

savunmalarına yol açmıştır. Öğrenciler parlamento dışı muhalefet düşüncesinden geniş ölçüde etkilenmişlerdir. 1970'e gelindiğinde genelde öğrenci hareketinin, özelde sosyalist eylemin ideolojik ve fiili önderliği, devrim için silahlı eylem birlikleri şeklinde örgütlemek isteyen ve silahlı mücadeleyi savunan Marksist - Leninist grupların denetimine geçecektir.²⁷⁸ Farklı örgütler kurulsa dahi temel amaç özde yine aynıydı. Parlamenter hükümetin Türkiye'yi ABD'nin kölesi haline getirdiği ve kitleleri baskı altına aldığıydı. Devrimci eylem tek seçenek olarak sunuluyordu.

Sağda da radikal eylemler aynı şekilde hızla geliştiği gibi ileride adından sıkça bahsedilecek olan iki siyasal parti oluşum sürecini yaşıyordu. Sağ kanatta 1970'li yıllarda daha güçlü partiler haline dönüşecek olan, iki yeni radikal parti kurulmuştu. Bunlardan birisi, 1960'ta askeri diktatörlük taraftarı olan Albay Alparslan Türkeş ve emekli subaylar tarafından ele geçirilen, aşırı milliyetçi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi adını almıştır) diğeri ise, İslamcı görüşleri savunan Milli Nizam Partisi'ydı. Kısaca bu partinin görüşünü Müslüman Türkiye şeklinde ifade etmek mümkündür.²⁷⁹ Oluşum aşamalarında fazla bir etkinlikleri bulunmasa da ilerleyen dönemlerde Alparslan Türkeş ve Milli Nizam Partisi'nin lideri Necmettin Erbakan'ın adı siyasal kulvarda sıkça geçecektir.

AP içindeki bölünmede 1970 yılında Demirel'in liderliğini kabul etmeyen ve ona cephe alanlar tarafından kurulan Demokratik Parti'dir. Ferruh Bozbeyli ve AP'den ihraç edilen 27 Milletvekili ile 18 Aralık 1970'te kuruldu. Sağ ve sol kanattaki gelişmelere değinildikten sonra, 1968 yılında Adalet Partisi'nin gençlik hareketlerine yaklaşımı ve olaylara bakış açısını değerlendirmek önemlidir. 1968 yılı Demirel'in yönetim anlayışında da önemli bir tutum değişikliğine tanık olmuştur. AP yönetimi solcu muhalefete karşı hiçbir zaman hoşgörülü olmamıştı ama 1968'e gelinceye dek, sol büyük bir tehlike olarak görülmediğinden ülkede göreceli bir

---

²⁷⁸ Hikmet Özdemir, "Silahlı Kuvvetler - Sivil Otorite İlişkisinin Yeniden Düzenlenmesi", **Sivil Toplum**, (Haz: Yurdakul Fincancı), İstanbul, 1991, s. 226.

²⁷⁹ Örs, **a.g.e**, s. 159.

serbesti havası esmesine göz yumulmuştu. 1968’de bu serbesti havası kaldırılmış, hükümet sol’a karşı kesin bir mücadeleye girişmiştir. Bunun için kullanılan yöntemlerden bir tanesi, sol’a karşı örgütlenen yasadışı sağcı muhalefete yeşil ışık yakmaktı. Demirel’in sağ kesimdeki yasa dışılığı görmezlikten gelişi çok partili düzenin hızla çürüyüşünde en büyük etken olmuş, belli bir alanda gelişmesi hoş görülen yasa dışılık, giderek tüm sistemi saran bir unsur haline gelmiştir. Demirel hükümetinin kullandığı başka bir yöntem de, devlet güçlerini solculara saldırtmak olmuştur.²⁸⁰ Demirel’in işçi ve öğrenci eylem ve boykotlarına yaklaşımı şu şekilde izah edilebilir: Üniversitelerde hızlı kalkınma stratejisi arayışı içinde bulunan köktenci öğrencilerin önderlik ettiği boykot ve gösteriler yaygınlaşırken ana muhalefet lideri İnönü eylemci öğrencileri haklı buluyor, Başbakan Demirel’de görüşlerini ‘Yürümekle sokaklar aşınmaz’ biçiminde dile getirerek Türkiye’nin demokratik gelişmesi bakımından az rastlanan bir yaklaşım içine giriyorlardı.²⁸¹

Türkiye’de 1969’a gelindiğinde olaylar hiçte iç açıcı değildi. Hem ekonomik hem de siyasi alanda buhranın işaretleri gelmeye başladı. Enflasyon yükselirken ücretler düşüyor, işçilerin grevleri yaygınlaşıyordu. Artan dış borçlar, giderek yükselen ödemeler dengesi açıkları tehlikeli boyutlara varıyordu. Başbakan Demirel, ekonomide ve siyasetteki kötü gidişin sorumluluğunu ikinci Cumhuriyetin kurumlarına atıyordu. Siyasi istikrarsızlığın sebebi olarak görülen Seçim Kanunu’nu değiştiriyor ve küçük partilerin Meclis’e girmelerine imkân veren Milli Bakiye sistemine son veriliyordu.²⁸² Seçim sistemindeki bu değişiklik aslında büyük partilerin yararınaydı. Çünkü parlamentoda yüksek oranda temsil edilebilme şansını yakalayacaklardı. Bu anlayış daha çok AP’nin işine yarayacaktı.

1969 seçimleri yapıldığında AP’nin oyları 1965’e oranla düşmüştü. Ancak yine sandıktan birinci parti olarak çıkmıştı. Oyların % 47’sini almıştı.²⁸³ Yapılan bu seçimler siyasal istikrarsızlığın ve anarşi olaylarının önüne geçemedi. Olaylar daha

---

²⁸⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s. 153.

²⁸¹ Özdemir, **a.g.e.**, s. 218.

²⁸² Dursun, **a.g.e.**, ss. 103 - 104.

²⁸³ Akşin, **a.g.e.**, s. 267.

da şiddetlenerek devam etti. 1969 seçimleri Türkiye’de 1968’de başlayan siyasal çözülmeyi hiçbir biçimde durduramamıştır. Köylülerin toprak, işçilerin fabrika, öğrencilerin fakülte işgal eylemleri birbirini durmadan kovalamış, hem ideolojik karşıt kümelerin birbirleriyle çekişmeleri, hem de solcu güçlerle kolluk kuvvetleri arasındaki çatışmalar giderek büyük boyutlara ulaşmıştır. Artık sokaklarda kan dökülmesi olağan hale gelmiş, sokak anarşisine koşut olarak devletin çözülme süreci de hızlanmıştır.

1970’de olaylar tırmanışa geçti. Boykotlar, işgaller ve kanlı çatışmalar hızla devam ediyordu.²⁸⁴ 15 - 16 Haziran’da DİSK’e yönelik bir yasa tasarısını protesto eden işçiler, İstanbul’da yaptıkları gösterilerle her şeyi durdurdular. Öğrenci olayları da ‘Şehir gerillası’ tipine doğru kayıyordu. Banka soygunları ve Amerikalılara yönelik eylemler yapılıyordu. Üniversitelerde de büyük olaylar çıkıyordu.²⁸⁵ Türkiye’de kamu yetkisi artık sıfıra inmişti. İşte bu koşullarda, 12 Mart 1971’de Genekurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarının imzasını taşıyan bir muhtıra veriliyor, hükümetin çekilmesi, anayasanın öngördüğü reformları yapacak bir hükümetin kurulması isteniyordu. Bu istekler en kısa zamanda yerine getirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine doğrudan doğruya el koyacaktı. Böylece Türkiye’de çok partili düzen yolunda girişilen ikinci deneme de sona eriyordu.²⁸⁶ 12 Mart 1971’deki müdahale şekli, 27 Mayıs 1960’dan farklı olmuş²⁸⁷ ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin komuta heyeti, hiyerarşik bir düzen içinde davranarak, hükümete yönelik bir muhtıra hazırlamışlar ve bunu Cumhurbaşkanı, Senato Başkanına ve Meclis Başkanına göndermişler, eş zamanlı olarak da TRT radyolarından okutmuşlardır.

---

²⁸⁴ Serkan Kumlu, Atatürk Dönemi Sonrası Türkiye Cumhuriyet’inde Meydana Gelen Darbeler, **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretim Programı Tezli Yüksek Lisans Programı**, Niğde, 2009, s. 69.

²⁸⁵ Akşin, **a.g.e.**, s. 268.

²⁸⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s. 159.

²⁸⁷ 27 Mayıs, emir - komuta zinciri dışında, kamuoyunun büyük desteği ve ordudaki her kademe ve rütbeden subayın bir araya gelmesi sonucunda gerçekleştirilmiştir.

Demokrasi yine ağır bir darbe almıştı. Tıkanma noktasına gelen ekonomik ve siyasal hayat, çözüm üretilmemesi yüzünden yine ordu ile karşı karşıya kalınmasına neden olmuştu. Gelişmiş ülkelerde tıkanan siyasal hayat seçimlerin yenilenmesi ile giderilebilmekte, ancak ülkelerde yaşanan tıkanmalarda tek kurtarıcı olarak görülen ordu göreve çağrılmaktadır. Zaten ordu mensuplarında, ülkenin korunması yolundaki tek güç olma düşüncesi ve inancı bu görevi seve seve yerine getirmelerini sağlamaktaydı. 12 Mart Muhtırası ile ordu, sahnenin arkasında ama egemen bir güç olduğunu siyasilere ve halka anlatmıştı.

12 Mart darbesinin ardından daraltılan anayasanın hiçbir soruna çare olamadığı aksine, toplumda şiddetin şiddeti doğurduğu ve siyasal gerilimin daha da tırmandığı 1970’li yıllarda ülke, anarşi ve terör altında, sağ - sol çatışmasının, sağ - sol savaşına dönüştüğü adeta kanlı bir iç savaş ortamına sürüklenmiştir. Ardı ardına kurulan zayıf koalisyon hükümetlerinin getirdiği siyasal istikrarsızlık ortamında, petrol krizi ve ABD ambargosu altında ekonomik kriz ve darboğaz yaşanmış, 70 cente muhtaç hale gelinmiş, kuyrukların, stokçuluk ve karaborsanın hâkim olduğu dönemde ülke akaryakıt, tüp gaz, şeker, un, yağ, ampul gibi, günümüzde her an çok kolay bir şekilde temin edilebilecek, temel ihtiyaç maddelerine bile muhtaç hale gelmiştir. Grev, miting, boykot, işgal gibi eylemlerin neredeyse günlük hayatın olağan olayları haline geldiği, sosyal patlama ve çalkantıların yaşandığı 1970’li yıllar, Türkiye’nin karanlık ve bunalım yılları olarak, siyasi tarihteki yerini almıştır.

1970’li yılların ortasına gelindiğinde devlet içinde gizli örgütler oluşmaya başlamıştır. Bunların başında Bülent Ecevit’in gündeme getirdiği Kontrgerilla örgütü diğer bir adıyla Özel Harp Dairesi gelmiştir. Ecevit’e göre, örgütün finansmanı ABD iken, maddi desteği kesmiş ve örgüt zor durumda kaldığı için başbakanlıktan ekonomik destek istemiştir. Ecevit’in örgütün amacı işlevinin ne olduğuna dair dönemin Genel Kurmay Başkanı’na soru yöneltmiş cevap olarak, Türkiye’nin bazı bölgelerinin işgale uğraması durumunda, bir yer altı faaliyeti başlatabilmek için bazı vatanseverler ömür boyu görevlendirilir ve bir takım gizli silah depoları bulunur olmuştur. Özel Harp Dairesi, yurt savunması için kurulmuş, yarı askeri bir örgüttür. Kuruluş amaçlarının başında da, olası bir savaşta Türkiye’nin belli bir bölgesinin ya

da tümünün düşman tarafından işgal edilmesi durumunda halkın bir direnme savaşı yapabilmesini planlamak geliyordu.²⁸⁸

Genel olarak bakıldığında, örgüt olası bir Sovyet tehdidine karşı NATO tarafından kurulmuştur. Örgütün her ülkedeki adı farklı olmuştur. Yönetenler de Genel Kurmaya bağlı olan özel harp dairesinin sivil uzantıları olmuştur. Örgütün 1960 ve 1971 müdahalelerinde de var olduğu bilinmiş ama etkisi 1980 darbesinden daha hissedilir hale gelmiştir. Türk siyasetinde yetmişli yıllara damgasını vuran temel gelişmeler soldaki yükseliş ile sağdaki bölünme olmuştur. Soldaki bölünme ilk olarak CHP'nin kendi içinde başlamıştır.

1973 seçimlerinde CHP genel başkanı Bülent Ecevit seçim öncesi başarılı bir seçim kampanyası yürütmüştür. 1973 seçimleri sonrasında CHP oyların % 33'ne sahip olup, Türkiye'nin en büyük partisi haline gelmiştir. Ecevit'le birlikte CHP'de yeni bir dönem, farklı bir boyut başlamıştır. Ortanın solu politikasıyla tartışma ve ideolojik yeniden yapılanma sürecinde iki kez bölünme yaşanmıştır. Sağdaki bölünme ise sağ siyasetin hakim olduğu AP kuruluşundan beri bünyesinde farklı toplumsal kesimlerin çatışmasına neden olmuş, Demirel hükümeti yıllarında hükümetin izlediği politikalar partiye destek veren burjuvazi arasında çatışmalara neden olmuştur. Sağdaki bir diğer parti olan Milli Nizam Partisi Erbakan ve arkadaşları tarafından kurulmuş küçük ticaret burjuvazisinin ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla gelişen büyük burjuvazinin gücünü kırmaya yönelik siyasal bir refleks olarak sağ seçmenin toplumsal tabanını bölmeye çalışmıştır.²⁸⁹

1974 - 1975 Türkiye'sinde sağ ve sol arasındaki kamplaşmanın ve çatışmanın arttığı dönem olmuş, devletin, kontrgerilla örgütünün ve onun sokaktaki sivil uzantısının hedefi, solu durdurmak önünü kesebilmek olmuştur. Parlamentoda Demirel, sokakta Demirel sloganları dönemin cephe partilerini destekleyen gazeteler tarafından yaygınlaştırılmış, 1975'in başından itibaren MHP'nin sözde

---

²⁸⁸ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Antalya, 2006, s. 180.

²⁸⁹ Davut Dursun, **12 Eylül Darbesi**, İstanbul, 2005, ss. 19 - 24.

komandolarının sokaklardaki sağ şiddet vaka-i addiye halini almış, MHP sola karşı meclisteki gücüyle orantısız güç kullanmaya başlamıştır.²⁹⁰

12 Mart sonrasında yaşanan ilk cinayet Aralık 1974'te İstanbul'da mühendislik fakültesinde sol görüşlü bir gencin bıçaklanmasıyla meydana gelmiş, bunu kendini savunduklarını söyleyen, ortak amaçları Türkiye'yi kurtarmak olan solcu ve ülkücülerin işlediği cinayetler izlemiştir. Üniversiteler iki tarafın kaleleri haline gelmiş, öğrencilerin can güvenliği kalmamıştır. Solun kalesi olarak bilinen ODTÜ'yü ele geçirmek için önce rektör görevden alınmış, çatışmalar meydana gelmiştir. Bu sıralarda Apocular adında amaçları bağımsız bir Kürt devleti kurmak olan Abdullah Öcalan liderliğinde silahlı bir örgüt ülkedeki terör ortamından yararlanarak kurulmuştur. Diğer yandan Asala adındaki amaçları sözde ermeni soy kırımının intikamını almak olan Ermenilerin kurulduğu örgüt Türk diplomatlarını öldürmeye başlamıştır.

Türk Dış Politikasında yeni bir dönem başlamıştır. Amerika'nın ikili anlaşmaları tek taraflı olarak feshetmesi ve Kıbrıs harekatı sonrasında koyduğu silah ambargosunu devam ettirmesi üzerine Genel Kurmay ve Dış İşleri Bakanlığı'nın temsilcileri feshedilmiş anlaşmalardaki maddeleri gözden geçirmiş, tanınan imtiyazlar kaldırılmıştır. Buna göre Amerikalılar Türkiye'ye hiçbir şekilde gümrüksüz olarak giremeyecek, Ankara, İstanbul ve İzmir'de sattıkları mallar için gümrük ödeyecek, Amerikan askeri personeline tanınan posta ve gümrük kolaylığı ve Türkiye'ye silah taşıma imtiyazları kaldırılacak, şehirde ve kırsalda telsiz alıcı verici taşıma ve kullanmaları yasaklanacak, iki ülke arasındaki vize anlaşması kalkmış sayılıp, vize mecburiyeti getirilecek, Türkiye'de suç işleyen Amerikalılar Türk mahkemelerinde yargılanacak, NATO ortak tesisi sayılan İncirlik Üssü'nden uçakların iniş ve kalkışları Türkiye'nin iznine bağlanacak ve üslerdeki radyo istasyonlarının çalışmalarına son verilecektir. Truman Doktrini ve Marshall yardımının sonucu olarak, ABD Edirne'den Rize'ye birçok stratejik noktada askeri tesisler kurmuş Türk - Amerikan Dostluğu başlamıştır, ancak bu dostluk ABD

---

²⁹⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecince Türkiye: 1945 - 1980**, İstanbul, 2007, s. 427.

Temsilciler Meclisi'nde alınan bir kararla 15 dakika içinde bozulmuştur.²⁹¹ Bozulan Türk - Amerikan, Türk - Sovyet ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesine neden olmuş, Türkiye'nin Ortadoğu Politikası da bu doğrultuda yeniden şekillenmeye başlamıştır.²⁹²

Dış baskının, içteki terör, olaylarının arttığı, enflasyonun tavan yaptığı ülkede kısır döngünün meydana geldiği bir dönemde, ordu rahatsızlığını belirtmiş, teröre karşı Devlet Güvenlik Mahkemeleriyle devletin yeni bir mekanizma kurmasını istemiş, ancak buna DİSK ve CHP karşı çıkmıştır. CHP ve DİSK'in meclisteki direnişi sonucu DGM yasası meclisten geçememiştir. Cumhuriyet tarihinin en uzun hükümet krizi 31 Mart 1975'te Demirel tarafından ilan edilen Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulmasıyla son bulmuştur. Ecevit liderliğinde kurulan CHP - MSP hükümeti ise 5 Mayıs 1977 seçimlerine kadar sekiz ay görevde kalabilmiştir.²⁹³ Türk solunun kader yılı 1977 olarak kabul edilmiş CHP şemsiyesi altında DİSK ile yapılan bütünleşme ile MCP koalisyonuna karşı savaş açılmıştır. Bu yıl karmaşa içinde erken seçimlerin yapıldığı, ordunun huzursuzluğunun arttığı bir yıl olmuştur. Ayrıca döviz de kıtlık, Merkez Bankası'nın çekleri karşılıksız çıkmaya başlamış, Bulgaristan parasının ödenmediği gerekçesiyle elektriği kesmiş, Irak da ödeme olmadığını öne sürerek petrolü kesmiş, köyden kente göç hızla artmaya başlamıştır.

5 Mayıs 1977 seçimlerine doğru geline günlerde ülkede çok önemli provokatif saldırılar gerçekleşmiştir. Bunların en önemlileri, yüz binlerce insanın DİSK'in önderliğinde İşçi Bayramını kutlamak üzere Taksim Meydanı'nda toplandığı 34 kişinin öldüğü 1 Mayıs 1977 olayı, 5 ölünün olduğu 29 Mayıs 1977'de Sirkeci Garı ve Yeşilköy Havaalanına yapılan bombalı saldırı olmuştur.²⁹⁴ 1 Mayıs olayının ardından hükümet olağanüstü toplanmış Başbakan Demirel bu olayı; "Maalesef memleketin huzuruna musallat olanlar seçime tuzak kurmakla

---

²⁹¹ **Hürriyet**, 29 Temmuz 1975.

²⁹² Armaoğlu, **a.g.e**, s. 819.

²⁹³ Dursun, **a.g.e**, s. 36.

²⁹⁴ Ahmet Akif Mücek, "12 Mart Öncesinde Oligarşik Yapıda Parçalanmalar", **Türkiye'de Askeri Darbeler**, Ankara, 2009, ss. 151 - 152.

meşguldürler. İstanbul hadiseleri çok vahimdir. Üzüntü duymamak mümkün değildir. Hadise toplantı dağılmak üzere iken çıkmıştır. Güvenlik kuvvetlerince bütün tedbirler alınmasına rağmen durumun ortaya çıkması önlenememiştir.” şekilde değerlendirmiştir.²⁹⁵ Bazı görüşlere göre de 1 Mayıs olayının arkasında ABD vardır. ABD ülkede istikrarsızlığı ve çatışmayı arttırarak ülkeyi askeri darbeye sürüklemek istemiştir. Ecevit’e göre de bu olayın arkasında Özel Harp Dairesi’nin sivil uzantısı olan Kontrgerilla vardır. Demirel böyle bir şeyin söz konusu olmadığını böyle bir örgütün ancak hayal ürünü olabileceğini belirtmiştir. Üniversitelerdeki şiddetin gün geçtikçe tırmanışa geçmesi, sokaklarda şiddetin artması ve ülkedeki ekonomik krizin derinleşmeye başlaması, yıllardır çözilemeyen Kıbrıs, Batıyla ilişkiler ve Ege Sorunu gibi sorunlar yüzünden erken seçim kaçınılmaz olmuştur.

5 Haziran 1977’de yapılan erken seçimler halk tarafında olumlu karşılanmıştır. Bu memnuniyetin sebebi 21 aydır iktidarda olan Milliyetçi Cephe yönetiminin değişmesi olmuştur, çünkü 21 aylık iktidar sürecinde ekonomi dibe vurmuş, yaşanan olaylar neticesinde 170 kişi hayatını kaybetmişti. Yapılan seçimlerde CHP oyların % 41 AP % 36.9’unu almıştır. CHP Türkiye’nin ilk azınlık hükümetini kurmuş fakat meclisten güvenoyu alamamıştır. Demirel 12 Temmuz 1977 günü AP, MSP ve MHP koalisyonundan oluşan ikinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’ni kurmuştur. Seçimler beklenen başarıyı gösterememiş, ihtiyaç duyulan istikrarı sağlayamamış, ülkedeki sağ ve sol arasındaki kutuplaşmalar daha da artmıştır. İkinci MCP hükümeti Ecevit’in AP’den transfer ettiği 12 milletvekili ile kurduğu hükümet ile düşürülmüştür.²⁹⁶

Bu sırada ordunun en üst kısımlarında kritik atamalar yapılmış, Yüksek Askeri Şura’nın toplanmasını beklemeden MHP’li olduğu bilinen Orgeneral Namık Kemal Ersun emekliye sevk edilmiş, Ersun’nun ekibinden 12 Mart darbesi sırasında adlarından sıkça söz edilen Recai Ergin ve Musa Öğün başta olmak üzere 850 subay ordudan atılmış, Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na emekliliğini bekleyen Kenan Evren getirilmiştir.

---

²⁹⁵ Cumhuriyet, 2 Mayıs 1977.

²⁹⁶ Karatepe, a.g.e, s.152.

1978 yılı Türkiye Cumhuriyet'in en kanlı yılı olarak geçmiş, 12 Eylül müdahalesinin ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Ecevit kurduğu hükümetle barış ve birlik getirme sözü vermiştir. Ancak kutuplaşmanın ve şiddetin arttığı ülkede sözünü tutması zorlaşmıştır. 1978'in ilk 15 gününde 30 siyasi cinayet işlenmiş, 200'den fazla insan yaralanmıştır.²⁹⁷ CHP 1978'in Mart ayında Genel Kurmay Başkanı Semih Sancar'ın görevini bir yıl daha uzatmak yerine ideal demokratik Kara Kuvvetleri Komutanı olan Kenan Evren'i göreve getirilmiştir. Evren ülkede artan anarşi ve terör yüzünden göreve büyük sorumluluk ve tedirginlikle geldiğini belirtmiştir.

Terör Nisan ayında en kanlı yüzünü göstermiş, Malatya Bağımsız Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'nun evine Ankara Emek Postanesinden patlayıcı madde olan bir koli gönderilmiş, halk arasında Hamido olarak bilinen başkan, iki torunu ve gelini hayatını kaybetmiştir.²⁹⁸ Bu ölümle birlikte halk iyice öfkelenirilmiş ve tahrik edilmiş, cinayeti solcuların işlediği ortaya atılmış, camilerden din elden gidiyor vaazları verilmiştir. Katil iktidar diye sloganlar atılmış, PTT merkezi ve bazı iş yerlerini taşlamış, alevi ve solculara ait olduğu biline iş yerleri yağmalanmıştır. Malatya'ya gönderilen bombayla birlikte Anadolu'da farklı görüşlere ait 3 ayrı yere daha bomba gönderilmiş ancak faciaya neden olmadan önlenmiştir. Bu bombalarla sanki gizli bir el tarafından gönderilmiş ve Anadolu'daki büyük toplumsal çatışmaları başlatmıştır.

16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesinde sol görüşlü öğrencilerin üzerine bomba atılmış, polis hiçbir şekilde müdahalede bulunmamış, 5 ölü 44 yaralıyla bir katliam daha yaşanmıştır. Ankara Bahçelievler'de TİP üyesi 7 öğrenci öldürülmüş, Balgat'ta kahvehaneler taranmış 5 ölü 20 yaralı olmuştur. Bu katliamları birçok aydın ve ünlü ismin öldürülmesi izlemiş ülkede cinayetler her gün daha da artar hale gelmiştir. Ecevit hükümeti olanlar karşısında çaresiz kalmış, merkez sağ ve merkez solun yerini, devrimci örgütler ve ülkü ocakları almıştır. Sol ve sağ örgütler de kendi

---

²⁹⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 449.

²⁹⁸ **Milliyet**, 18 Nisan 1978.

içinde bölünüp yeni, farklı örgütlenmeler ile kendi içlerinde anlaşmazlıklara düşmeye başlamıştır.

Bu dönemde Apocular adıyla faaliyet gösteren bölücü örgüt Diyarbakır'ı kurulacak olan Kürt devletinin başkenti ilan ederek eylemlerine devam etmiştir. Konu askeriye'nin tepkisini çekmiştir. Silahlı Kuvvetler darbeyi gerçekleştirebilmek için, istikrarı sağlamak yerine ortamın daha da kötüleşmesi beklemiş, hatta katkıda bulunmuştur. 2 Ekim günü MHP anayasadaki esaslara uygun olarak sıkıyönetim ilan edilmesi ve sorumluluğun orduya devredilmesini istemiştir. Büyük kentler başta olmak üzere birçok yerde kamuoyunu sindirme, genel yıkıklık yaratma amacıyla sistemli saldırılar sürdürülmüş bunun en somut örneği de Malatya'da yapılan saldırı olmuştur.²⁹⁹

Asker artık olup bitene daha çok karışır, yetki ister hale gelmiş, sıkıyönetimin ilan edilmesi gerektiği vurgulanmış ancak, Ecevit terörizm, kanunların üstünlüğü feda edilmeden ve teröristlerle onların silahlarıyla savaşmadan yok edilecektir açıklamasını yaparak sıkı yönetimi taleplerini Kahramanmaraş'ta yaşanan katliama kadar geri çevirmiştir. Kahramanmaraş'ta Alevi ve Sunni vatandaşların tahrik edilmesiyle başlamış 22 Aralık günü katliam 120 ölü ile sonuçlanmıştır.³⁰⁰ Ordu kendinde müdahale etme yetkisini görmüş, 39. zırhlı birlik Kahramanmaraş'a gönderilmiş, silahlı kuvvetler durumu kontrol altına almış ve işin içine dahil olmuş, Ecevit 25 Aralık 1978'de 11 ilde sıkı yönetim ilan etmek zorunda kalmıştır.

Ecevit Milli Cephe hükümetini devirip büyük umutlarla başbakan olmuş ancak terörü önleme karşısındaki başarısızlığı ile oylarını büyük ölçüde kaybetmiştir. Sıkıyönetim ilan edildikten sonra da terör ve anarşi kesilmemiş, kanun ve düzen ihlali devam etmiştir. Muhalefet orduya gerekli yetkileri vermediği, komutanları etkisiz kıldığı sıkıyönetim uygulamaya çalıştığı gerekçesiyle Ecevit'i suçlamıştır. Ordu da muhalefetle hemfikir olmuştur. Ordu sıkıyönetim ilan edildiği halde istikrarı

---

²⁹⁹ Mücek, **a.g.e.**, ss. 152 - 153.

³⁰⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s. 451.

sağlamayıp darbe için zemin hazırlanmasını beklemiştir.³⁰¹ 1979 yılına gelindiğinde terör, pahalılık, karaborsalar, döviz yoksunluğu, elektrik ve gaz kesintileri halkı bezdirmiş, ülke yaşanması güç bir hal almış, kıtlık tehlikesiyle göstermiştir. Türkiye'nin uluslararası sitemdeki saygınlığı ve prestiji büyük zarar görmüştür. Dış temsilciliklerde çalışan görevlilerin maaşları ödenemez duruma gelmiş, Merkez Bankası'nın ödeme emirleri yerine getirilememiş haciz tehlikesiyle karşı karşıya gelinmiştir. Türkiye dış destek ümidiyle yüzünü batıya çevirirken batı ülkede olan biteni endişeyle izlemiştir. Bu sırada Sovyetler Afganistan'ı işgal etmiş, Amerika'nın müttefiki İran'daki Şah Rejimi devrilmiş, batılı değerlere tamamen karşı olan Humeyni liderliğinde İslam Rejimi kurulmuştur. Bu gelişmeler Amerika'yı son derece endişelendirmiş Türkiye'deki istikrarsız durum büyük bir dikkatle izlenmiştir.³⁰²

Türkiye'deki anarşi, terör, istikrarsızlık, kargaşa ortamı, bu ortamında genellikle Marksist ve komünist düşünceden kaynaklı olduğu düşüncesi, Amerika'nın korkulu ve endişeli zamanlar geçirmesine neden olmuştur. Bu durum İran ve Afganistan'ın durumuyla birleşince ABD'nin Ortadoğu politikası alt üst olmuş, oluşan yeni yapıda Türkiye'nin stratejik açıdan önemi daha da artmıştır.³⁰³ Türkiye'nin durumu 5 Ocak 1979'de Almanya, İngiltere, Amerika ve Fransa tarafından görüşülmüştür. Karar Türkiye'ye ivedi yardım paketinin uygulanması şeklinde alınmıştır. Bu karara göre Türkiye Uluslararası Para Fonu yani IMF'nin denetimine girip, paranın değeri düşüp devalüasyon yapacak, başta petrol olmak üzere neredeyse her şeye büyük zamlar uygulanacak, ücretler dondurulacak, karma ekonomi sistemini bırakıp, serbest piyasa ekonomisine girilecek, şartların yerine getirilip getirilmediği ise dört ülkeden oluşan bir heyet tarafından kontrol edilecek. Ancak bu koşullar Ecevit Hükümeti ve muhalefetin sert tepkisiyle karşılanmış ve uygulanmamıştır. IMF'ye uyulmadığı için de Türkiye'ye hiçbir yardım

---

³⁰¹ Ahmad, **a.g.e**, ss. 451 - 452.

³⁰² Cüneyt Arcayürek, **Müdahalenin Ayak Sesleri 1978 - 1979**, Ankara, 1985, s. 90.

³⁰³ Armoğlu, **a.g.e**, s. 824.

uygulanmamıştır. Batı'dan alınamayan yardım, Müslüman ülkelerde aranmış ancak onlarda IMF ile anlaşılması koşulunu koymuştur.

Dıştan destek alamayan Ecevit Hükümeti 1 Mayıs kutlamalarını yasaklaması nedeniyle iç de solun desteğini kaybetmiş, radikal ve sendikacılardan uzaklaşmıştır. TÜSİAD ekonomik krizin tek sorumlusu olarak hükümeti göstermiş, Ekim ayında yapılan ara seçimlerde oylarını büyük ölçüde kaybetmiş, bu duruma daha fazla dayanamayan Ecevit 16 Ekim'de istifa etmiş, Demirel AP'den oluşan bir azınlık hükümeti kurmuştur. Demirel güvenoyu alışının ertesi gününde, komutanlara bu durumu durdurmalarını bunun karşılığında istedikleri yetkiyi vereceği, devletin sokağa karşı yenik duruma düşmemesi gerektiğini belirtmiştir. İstekler, vur yetkisi, sıkıyönetim mahkemelerinin görev yetkilerinin artması, öğretmen ve polisin siyasi faaliyetlerde bulunmasının yasaklanması ve karakolların kışlaya dönüşmesi olmuştur. Ancak asker kasıtlı olarak istikrarsızlığı durdurmamış, darbeye zemin hazırlamıştır.

Devlet içinde kontrgerilla örgütlenmelerin ve NATO ülkelerinde olduğu gibi Gladio tipi yapılanmaların varlığı ortaya konurken, darbenin daha da erken yapılması gerektiğine işaret eden görüşler ileri sürülmüş, ancak ordu, şartların olgunlaşp tamam hale gelmesini beklemiştir. Uluslararası konjonktürdeki gelişmelerin 12 Eylül'e etkileri ile ilgili son olarak, Rogers Planı'na değinmek gerekir. Bu plan, Albaylar Cuntası döneminde 1974 öncesinde NATO'nun askeri kanadından ayrılan Yunanistan'ın geri dönmesine olanak sağlayan Türk vetosunun kaldırılmasını içermektedir. Nitekim Türkiye, 19 Ekim 1980 tarihinde vetosunu kaldırmıştır.³⁰⁴

12 Eylül'ün nedenleri ile ilgili olarak, ekonomik gelişmelere de değinmek gerekir. Türkiye'de 1980'le başlayan ve 1990'lı yılları da etkisine alan süreçte yaşanan en önemli olaydan biri 24 Ocak kararları, bir diğeri ise 12 Eylül darbesidir.³⁰⁵ 12 Eylül darbesi, 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasından sonra

---

³⁰⁴ Ufuk Güldemir, **Kanat Operasyonu**, İstanbul, 1986, s. 82.

³⁰⁵ Gülay Boral, **24 Ocak Kararları ve Basın: Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, 1994, s. 12.

gerçekleştirilmiştir. 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül askeri müdahalesinin ardında, Türkiye'nin 80 öncesi yaşadığı bunalım dönem bulunmaktadır. Bozulan ekonomik denge ile bağlantılı olarak ülke, terör ve anarşi olayları ile karşı karşıya kalmıştır. Dünyada Reagan ve Thatcher ile esmeye başlayan neo-liberal rüzgârların Türkiye'deki yansımaları, IMF'nin baskısıyla yürürlüğe konulan 24 Ocak kararlarında kendisini göstermiştir. Bu kararlar ile planlı dönemin ithal ikamesine dayalı ekonomik modeli terkedilmiş, ihracata dayalı büyüme, serbest piyasa ekonomisi ve dışa açılımı temel alan model benimsenmiştir.³⁰⁶ Bu modelin de uygulayıcısı Turgut Özal'dır. 12 Eylül cuntası, darbeden sonra ekonomiyi 24 Ocak kararlarının mimarı olan, sonraki dönemlerde de Bakan, Başbakan ve Cumhurbaşkanı olacak olan Özal'a teslim etmiştir.

Bu modelin uygulanması da, ancak askeri rejimin getirdiği olağanüstü koşullarda mümkün olabilecektir. Bu kararlar ile ekonomiyi serbestleştirme ve dış dünya ile bütünleşmeyi sağlamaya yönelik düzenlemelere girişilmiştir. 1970'li yıllarda işçi dövizleri ile kurulmaya çalışılan ödemeler dengesinin bozulması, petrol krizi ve ABD ambargosu ile birlikte döviz darboğazı yaşanmış ve Türkiye 70 cente muhtaç hale gelmiştir. Bu amaçla 24 Ocak kararları ile dış kaynaklı kredi bulmanın yolları aranmıştır. Yabancı kredinin de anahtarı IMF'dedir. Batı, kararların ardından Türkiye'ye gereken kolaylığı göstermiştir. Nitekim IMF, 29 Eylül'de Türkiye'ye 92 milyon dolar tutarında krediyi serbest bırakmış, ABD, 25 Ekim'de Türkiye'nin 350 milyon dolar tutarındaki borcunu ertelemiş ve 29 Ocak'ta 16 uluslararası bankanın oluşturduğu şirketler birliği, Türkiye'nin 3,2 milyar dolarlık borcunu 7 - 10 yıl süreyle ertelemiştir.³⁰⁷ 24 Ocak kararları ile yüksek oranda devalüasyon ve zamlar yapılmış, kamu harcamalarının azaltılması hedeflenmiş, vergi gelirlerini arttırıcı ve vergi kaçığını azaltıcı kararlar alınmaya çalışılmış, ihracatı özendirecek ve teşvik niteliğinde yatırım ve vergi indirimleri oluşturulmuş, KİT'lerle ilgili olarak ıslah ve özelleştirme programları hazırlanmıştır.³⁰⁸

---

³⁰⁶ Mehmet Altan, **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul, 2006, s. 144.

³⁰⁷ Güldemir, **a.g.e.**, s. 116.

³⁰⁸ Aytaç Eker, Asuman Altay ve Mustafa Sakal, **Maliye Politikası**, İzmir, 1997, ss. 345 - 350.

12 Eylül 1980 sabahı saat 04.00'te başlayan Bayrak Harekâtı ile TSK, son yirmi yıl içindeki üçüncü müdahalesini gerçekleştirmiştir.³⁰⁹ Sağ - sol çatışmaları, etnik ve din temelli mezhep kavgalarını körüklemiş, yaşanan Alevi - Sünni, laik - anti laik kavgaları ile ülkenin milli birlik ve beraberliği ile bölünmez bütünlüğü bozulmuş, devletin ve rejimin varlığı tehlikeye girerek, ülke kaçınılmaz bir şekilde yine daha önce ayak sesleri duyulan askeri bir darbeye hem de koşar adım sürüklenmiştir. Bu tarihe kadar, 57 yıllık demokrasi geçmişine sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, 12 Eylül 1980 sabahı son yirmi yıl içindeki üçüncü askeri darbesine uyanmıştır.

Türkiye'de, her on yılda bir gerçekleşen ve geleneksel hale gelen askeri darbelere bir süre ara verilmiş, 1980'den 1997'ye kadar olan süreçte, sivil otorite ile askeri otorite arasındaki ilişkide kopmalar yaşanmamıştır. Ancak, Haziran 1996'da Başbakanlığa Necmettin Erbakan'ın gelmesiyle bu denge, bozulmaya ve süreç kırılmaya başlamıştır.

28 Şubat Süreci olarak anılan dönemde ordu, geçmiş dönemlerdeki müdahale modellerini terk etmiştir. TSK, artık, seçimle iş başına gelen ve görevden ayrılmaları belirli kurallara bağlı olan sivil hükümetleri devirip, siyasal iktidarı, doğrudan eline almak ya da dolaylı olarak alma tehdidinde bulunmaktan ziyade, Milli Güvenlik Kurulu gibi anayasal zeminleri kullanma yolunu seçmiştir. Oysa daha önceki askeri darbelerde hukuki gerekçe olarak, sürekli İç Hizmet Kanunu'na atıf yapılmıştır.³¹⁰ Bu dönemlerde de, MGK bulunmasına rağmen bu kurullar, pekiştirilememiş, daha çok askeri ve güvenlik konularında sivil hükümetlerin danışma organı olarak, görev yapmıştır. Ancak, 28 Şubat 1997 tarihinde TSK, lâik cumhuriyet ve rejim ile ilgili olan hassasiyet ve rahatsızlıklarını MGK toplantısında, dönemin siyasal iktidarı olan Refahyol hükümetine iletmiştir. Böylece, Türk siyasal tarihine post-modern darbe olarak geçen, son askeri darbe yaşanmıştır.

---

³⁰⁹ Tanör, **a.g.e**, s. 30.

³¹⁰ Karatepe, **a.g.e**, s. 121.

Modern ötesi olarak bilinen müdahale yöntemlerini terk etmiş olan Silahlı Kuvvetler, 28 Şubat'ta, darpsız darbe yapmıştır. 27 Mayıs'ta ve 12 Eylül'de olduğu gibi sert bir biçimde silah ve şiddet gücüyle zorla devlet yönetimine el konulmamıştır. 12 Mart'ta olduğu gibi hükümet, uyarılıp tehdit edilmemiştir. 28 Şubat'ta yapılan, anayasal sınırlar içindeki müdahale ile lâik cumhuriyete ilişkin vurgudur. Gereken düzenlemeler yapılmadığı takdirde, ordunun müdahale edeceği ile ilgili bir koşul yoktur. Gerçi iş başındaki hükümet, 12 Mart'ta olduğu gibi, istifa etmiştir. Daha doğrusu, istifa etme zorunluluğunu kendisinde hissetmiştir. Ancak bu çekilme, hemen gerçekleştirmemiş, siyasal ve toplumsal tabanını kaybeden iktidar, önce meşruiyeti sorgulanır hale gelmiş ve 28 Şubat'tan dört ay sonra da, yönetimden ayrılmıştır.³¹¹

Türkiye'de Siyasal İslâm, DP ile başlayan bir süreçte filizlenmeye başlamıştır. Tek parti döneminde palazlanan sermaye sınıfı, toprak sahipleri ve dinci kesimin ittifakı ile iktidar olan DP, Atatürk Devrimlerinden halka mâl olmamış olanları tartışmaya açarak, ezanı Arapça haline çevirmiştir. Menderes, milli iradeyi temsil ettiğini iddia eden grubuna hitaben, “Siz, isterseniz hilafeti bile geri getirirsiniz.” demiştir. Yine Başbakan Menderes, siyasal bir gösteriye dönüşen bir biçimde, Said-i Nursi'nin elini öpmüştür.³¹²

DP'den sonra gelen ve onun siyasal mirasçısı olan iktidarlar döneminde de, oy uğruna halkın dini duyguları istismar edilmiş, ardı ardına Kur'an Kursları ve İmam - Hatip Okulları açılmıştır. 12 Mart öncesinin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, imam - hatip okullarının mezunlarını dine saygılı vatansever gençler olarak görmüştür. Bu dönemde, komünizme karşı toplu namazlar kılınmıştır.³¹³

1961 Anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceğini slogan haline getiren AP iktidarı, sol kesime karşı, hem ülkücü hem de dinci sağ kesimleri kullanmıştır. 1961

---

³¹¹ Sabiha Bozbaşı, **İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, İstanbul, 1974, s. 77.

³¹² Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, s. 246.

³¹³ Metin Heper, “Parliamentary Government with a Strong President: The Post-1989 Turkish Experience”, **Political Science Quarterly**, Cilt: 111, Sayı:3, 1996, s. 21.

Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamında; devletin lâik rejimini değiştirip, şeriat esaslarına dayalı bir devlet kurmayı amaç, bu uğurda demokrasiyi de araç edinen din eksenli siyasal partiler, kurulmuştur. 28 Şubat'ın Başbakanı olan Erbakan'ın 1970 yılında kurduğu ve bu akımın ilk temsilcisi olan Milli Nizam Partisi, 12 Mart döneminde, irticai faaliyetlerinden dolayı kapatılmıştır. Ardından gelen Milli Selamet Partisi, CHP ile koalisyon hükümeti kurmuş ve Siyasal İslâm, lâik Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kez iktidara gelmiştir. Üstelik MSP'ye bu imkânı tanıyan da, cumhuriyeti kuran parti, CHP'dir. 12 Eylül'ün gerekçelerinden olan Kahramanmaraş, Çorum ve Konya olaylarında yaşanan Alevi - Sünni çatışması ve yapılan şeriat gösterileri ile lâik cumhuriyete, adeta meydan okunmuştur.

12 Eylül'de rejimin tehlike altında olduğu iddiası ile müdahale eden askeri cunta, kendisine ideoloji olarak Atatürkçülüğü seçmiş, ancak toplumsal taban kazanabilmek için de, dini söylemlere ağırlık vermiş ve lâiklik konusunda gereken özeni göstermemiştir. Evren, pek çok konuşmasında dini içerikli açıklamalar yapmış ve Kur'an-ı Kerim'den ayetler okumuştur. 27 Mayıs öncesinde DP tarafından Arapça hale getirilen ezan, Türkçeleştirilmemiştir. Bu dönemle ilgili bir diğer gelişme de, yükseköğrenim alanında olmuştur. YÖK'ün kurulmasının yanında, imam - hatip okulları mezunlarının, mesleklerinin gerektirdiği ilâhiyat fakülteleri dışındaki diğer fakültelere de girebilmelerine olanak sağlanmıştır.³¹⁴

12 Eylül öncesinde devlette kadrolaşan dinci kesim, bu düzenleme ile yerini daha da sağlamlaştırmıştır. 12 Eylül dönemi ile ilgili son olarak, anayasasına değinmek gerekir. 1982 Anayasası'na göre, din dersleri anayasal zorunluluk haline getirilmiştir. Anayasanın 24. maddesine göre, din ve ahlâk eğitim ve öğretimi, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Oysa 1961 Anayasası, bu derslerin okutulmasını, kişilerin kendi isteğine bırakmıştır. 12 Mart ve 12 Eylül darbesini yapanlar, İslâmcı akımlara karşı sol akımlara nazaran daha hoşgörülü yaklaşmıştır. Sol etkinliği azaltılarak anti - komünizm propagandaları ile

---

³¹⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 189.

denetim altına alınmak istenmiş ve sola rakip sağ ideolojilere ağırlık verilmiştir. Bu doğrultuda toplumun geniş kitleleri tarafından kabul görecektir, milli ve manevi değerleri ön plana çıkartıp güçlendirecek yöntemlere başvurulmuştur.³¹⁵

1980'li yıllardan sonra Atatürkçü aydın, öğretim üyesi, gazeteci ve yazarların dinci teröre kurban gitmeleri, toplumda çok büyük tepkilere yol açmıştır. Bu aydınlar; Muammer Aksoy (1990), Çetin Emeç (1990), Turan Dursun (1990), Bahriye Üçok (1990), Uğur Mumcu (1993) ve Ahmet Taner Kışlalı (1999)'dır. 2 Temmuz 1993 tarihinde, Pir Sultan Abdal Kültür ve Sanat Şenlikleri için Sivas'ta bulunan Aziz Nesin'in kaldığı Madımak Hotel'i yakılmış ve aralarında aydın, yazar ve sanatçıların da bulunduğu 37 kişi hayatını kaybetmiştir.³¹⁶

1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve cumhuriyetin başkenti olan Ankara gibi ülkenin en büyük iki şehrinin belediye başkanlığını kazanarak yükselişe geçen RP, merkez sağ ile merkez sol partilerin kısır çekişmeleri ve aralarında uzlaşamamalarından dolayı, oyların da bölünmesiyle prim yapmış ve adil düzen propagandası ile 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçimde CHP, kıl payı seçim barajını aşabilmiş ve parlamentoya girmiştir. Seçimlerden ikinci ve üçüncü partiler olarak çıkan ANAP ve DYP, Mesut Yılmaz'ın dönüşümlü başbakanlığında Anayol hükümetini kurmuştur. Ancak, zaten dışarıdan DSP destekli bir azınlık koalisyonu olan hükümet, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller ile ilgili yolsuzluk iddiaları nedeniyle yıpranmış ve dağılmıştır.³¹⁷

Çiller, hakkındaki dosyaları kapatabilmek amacıyla, seçimden önce açıkça koalisyon yapmayacağını açıkladığı RP ile Refahyol hükümetini kurmuş ve cumhuriyet tarihinde ilk kez, kendisine Siyasal İslâm'ı referans alan din eksenli bir partinin liderine başbakan olma fırsatı tanımıştır. Benzer bir durum, 1973 yılında dönemin CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit tarafından gerçekleştirilmiştir. Milli

---

³¹⁵ Gencay Şaylan, **Türkiye'de İslamcı Siyaset**, Ankara, 1992, ss. 103 - 104.

³¹⁶ Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, ss. 225 - 229.

³¹⁷ Findley Carter, **Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789 - 2007**, Amerika, 2010, s. 111.

Görüş akımının önderi olan, devletin dini kurallara dayandırılmayacağına ilişkin anayasa hükmünü düzenleyen 24. maddeye sürekli eleştiriler yönelten, şeriat özlemleri içinde Siyasal İslâm'ın belki de en önemli temsilcisi olan Necmettin Erbakan, demokratik ve lâik rejimin kurallarına uygun olarak, anayasal düzende başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

1995 seçimleri öncesi adil düzen sloganı ile Batı Kulübü olarak nitelediği kurumlara çok sert eleştiriler yönelten RP, iktidarında Türkiye'nin AB, NATO, IMF gibi kurumlara olan ilişkilerini yeniden gözden geçireceklerini açıklamıştır. Erbakan'ın iktidardaki ilk icraati de, bu yönde olmuş ve ilk resmi dış gezisini İran'a yapmıştır. Türk dış politikası geleneksel olarak, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ne çizmiş olduğu çağdaş uygarlıklar seviyesini yakalama ideali ve 1945 sonrasında İnönü'nün tercihini aynı doğrultuda Batı Blokundan yana kullandığı esaslar içinde şekillenmiştir. Türkiye, 1945'ten bu yana Batı'nın temel kurumları sayılabilecek Birleşmiş Milletler Örgütü, Avrupa Konseyi, NATO, OECD, AGİK'e üye olmuştur. AB'ye tam üyelik başvurusunu yapmış ve 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Gümrük Birliği'ne girmiştir. Oysa Refahyol iktidarında dış politikada yaşanan temel dönüşüm ile Erbakan liderliğinde bir İslâm Ortak Pazarı ve İslam NATO'su kurma çabaları doğmuştur. Türkiye ile birlikte İran, Pakistan, Bangladeş, Mısır, Nijerya, Endonezya ve Malezya'dan oluşan Müslüman ülkelerin M-8 örgütü kurulmuştur. Ardından gelen Libya ziyaretinde Erbakan, Muammer Kaddafi'nin ağır eleştirileri karşısında, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olmanın sıfatını ve ağırlığını unutmuştur.³¹⁸

Refahyol iktidarı iç politikada ise türban, imam hatip okulları ve İstanbul Taksim Meydanı'na cami yapılması şeklindeki söylemleri ile daha ilk günlerinden, rejim tartışmaları başlatmıştır. Tabanının taleplerine karşılık RP üyeleri sürekli olarak, bu konuları gündeme getirmiş, bir anlamda da lâiklik karşıtı şeriat ve irtica özlemlerini kaşımışlardır. Türban, inanç hürriyeti kapsamında, imam - hatip okulları ise, RP'nin arka bahçesi olarak işlenmiştir.³¹⁹

---

³¹⁸ Akşin, **a.g.e**, s. 71.

³¹⁹ Mustafa Erdoğan, **28 Şubat Süreci**, İstanbul, 2000, s. 24.

RP, rejim ve anayasa ile ilgili sürekli olarak anayasanın din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. maddesindeki, devlet düzeninin din kurallarına dayandırılmayacağına ilişkin hükmünün değiştirilmesini istemiştir. Yine RP, TBMM’de verdiği anayasa değişikliği teklifi ile anayasada cumhuriyetin niteliklerini düzenleyen ve değiştirilemeyen, değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen 2. maddesinin, Türkiye Cumhuriyeti, vatandaşlarına her türlü baskıyı önleyen ve hizmeti esas alan, toplumun huzuru ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına dayanan, milli, demokratik ve sosyal bir hukuk devletidir şeklinde değiştirilmesini belirterek, cumhuriyetin lâik ve Atatürk milliyetçiliğine bağlı olan niteliklerinin anayasadan çıkartılmasını istemiştir.³²⁰

12 Ocak 1997 tarihinde kanunlara aykırı kıyafetlerle gelen 51 tarikat şeyhine iftar yemeği verilmesi, toplumu laik cumhuriyetin geleceği konusunda endişeye sevk etmiştir.³²¹ Türkiye, 1997 Şubat’ına bu derin endişe ve güvensizlik ortamında girmiştir. 3 Kasım 1996 tarihinde, Susurluk’ta meydana gelen siyaset - devlet - mafya üçgenini ve devletteki gizli yapılanmaları gözler önüne sererek, ülkeyi sarsan trafik kazasının sonuçlarının etkisi, büyük olmuştur. Ülkede temiz toplum, hukuk devleti ve lâik cumhuriyet özlemleri ile 2 Şubat’ta, sivil toplumun örgütlediği Sürekli Aydınlık İçin 1 Dakika Karanlık Eylemleri başlamıştır. Refahiyol iktidarı, bu olaylar karşısında tepki göstermiştir.

RP kanadı, tüm bu yaşananları bir kısım medyanın suni gündemi olarak değerlendirirken, DYP kanadı ise, savunmaya ve sahiplenmeye yönelmiştir. Bu eylemler, toplumun işbaşındaki hükümete olan tepkisini ortaya koymuş, protestolar, devlete ve rejime sahip çıkılmasında, halkın da çok yoğun ve etkin bir biçimde eylemlere katılımıyla, belki de ülke tarihinde ilk kez kamuoyunun sivil bir hareketine dönüşmüştür. Ancak RP’li Adalet Bakanı Şevket Kazan eylemleri gerçekleştirenleri, “Mum söndü, oynuyorlar.” şeklinde niteleyerek, iktidarın bu konudaki yaklaşımını ortaya koymuştur. 31 Ocak 1997 tarihinde, Sincan Belediye Başkanının İran’ın Ankara Başkonsolosu ile birlikte düzenlediği ve “şeriatı gerekirse, enjeksiyonla

³²⁰ **Anayasa Mahkemesi’nin RP Hakkındaki Gerekeçeli Kararı**, İstanbul, 1998, s. 209.

³²¹ Ali Bayramoğlu, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul, 2003, s. 42.

aşılacağız”³²² şeklinde beyanların verildiği ‘Kudüs Gecesi’nde, Humeyni rejiminin övülmesi ve şeriat bayraklarının açılarak, adeta irticai gövde gösterisi yapılması, ülkede dinamitin fitilini ateşlemiştir.

Ankara halkı, sabaha Sincan sokaklarında tank sesleri ile uyanmıştır. Tırmanan gerilimin ülkeyi yeniden siyasal bir bunalım içerisine sokması üzerine, dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Çevik Bir, “Türkiye’de 28 Şubat’ta, Sincan’da demokrasiye balans ayarı yapılmıştır.” demiştir.³²³ 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’de süngü ve postal seslerini duyan Türkiye, 28 Şubat’a giden süreci tetikleyen tankların yürüdüğü bu olayda, ‘post-modern’ darbenin ‘modern’ kısmını yaşamış ve ‘post’ kısmı, MGK toplantısına bırakılmıştır. Refah Partisinin iktidardan uzaklaştırılmasına neden olan 28 Şubat süreci, postmodern darbe olarak anılır³²⁴ zira asker bu süreçte silah kullanmadan siyasi iktidar üzerindeki gücünü ve etkinliğini göstermiştir. Bu şekilde demokratik işleyiş bir kez daha, ama bu sefer örtük bir askeri müdahale ile kesilmiş olmaktadır.³²⁵ 28 Şubat 1997’deki Milli Güvenlik Kurulu bildirisi, sivilleri rejimin laik ve demokratik kuralları üzerinde anlaşılmaya çağıran bir uyarı idi. Bildiri, daha önce de vurgulandığı gibi zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılmasından imam hatip okullarının meslek okullarına dönüştürülmesine, Türk Silahlı Kuvvetlerine yönelik tahriklere son verilmesine yönelik hükümler içermektedir. Bildiri bu yönüyle basında sivil muhtıra şeklinde değerlendirilir.³²⁶

28 Şubat 1997 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu, dokuz saat sürmüş ve oldukça gergin tartışmalara sahne olmuştur. Kurulun asker kanadı, lâik cumhuriyetin korunması ve köktendinciliğin yayılmasının önlenmesi amacıyla, 20 maddelik bir bildiri hazırlamıştır. MGK’nın 28 Şubat 1997 tarih ve 406 sayılı

---

³²² Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, ss. 279 - 280.

³²³ **NTV On Yıl Almanagi**, İstanbul, 2005, ss. 38 - 39.

³²⁴ 28 Şubat diğer askeri darbelerden farklı olarak TSK’nın kışlasını terk etmeyerek Milli Güvenlik Kurulu’nda aldırıldığı kararlar sonucunda mevcut hükümetin devrilmesine neden olduğu bir müdahaledir.

³²⁵ Türköne, **a.g.e**, s. 446.

³²⁶ Türköne, **a.g.e**, s.445.

kararına dayanılarak açıklanan bildiride, lâiklik ilkesinin büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunması, bu doğrultuda mevcut yasaların hiçbir ayırım gözetilmeksizin uygulanması ve nitelikleri anayasanın 2. maddesinde sayılan lâik cumhuriyeti hedef alan rejim aleyhtarı faaliyetler karşısında ödün verilmemesi gerektiği, anayasanın 174. maddesinde koruma altına alınan devrim kanunlarının ödünsüz uygulanmasının esas olduğu, yasanın uygulanmasının gözetim ve denetiminin hükümet ve savcılarının görevi olduğu, sarık ve cüppe gibi kılık kıyafetleriyle yasayı ihlal edenlerin onurlandırılmamaları ve ilgili dergâhların kapatılması gerektiği, TCK'nın 163. maddesinin kaldırılmasının yarattığı hukuki boşluğun irticai akımlar ile laikliğe aykırı eylemlerin güçlenmesine yol açtığı ve bu boşlukları telafi edecek yasal düzenlemelerin yapılmasının zorunlu olduğu, köktendinciliğin kontrolündeki Kur'an kursları, özel yurt, vakıf ve okulların denetim altına alınması veya kapatılması, eğitim politikalarında yeniden Tevhid-i Tedrisat Kanunu ruhuna uygun bir çizgiye gelinmesi, zorunlu temel eğitimin sekiz yıla çıkartılarak imam hatip okullarının orta kısımlarının kapatılması ve ihtiyaç fazlası okulların meslek okullarına dönüştürülmesi gerektiği belirtilmiştir.³²⁷

Ayrıca bildiride, devlet daireleri ve belediyelerde köktendinci kadrolaşmaların yaşandığına, irticai faaliyetleri ve disiplinsizlikleri nedeniyle Yüksek Askeri Şûra kararları ile TSK'dan ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurumlarında istihdamına imkân verilmemesine, cami yapımı ve kurban derileri toplanmasının denetim altına alınmasına, tarikatların denetimleri altındaki finans kuruluşları ve vakıfları aracılığıyla ekonomik güç haline geldiğine, TSK'yı din karşıtı olarak gösteren ve lâiklik aleyhtarı çizgisi olan medya organlarının yayınlarının izlenmesine, Milli Görüş teşkilatının bazı belediyelere yaptığı usulsüz para transferlerinin durdurulmasına ve son olarak da, Atatürk'e karşı işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemesi gerektiğine, işaret edilmiştir.³²⁸

---

³²⁷ Mustafa Karaalioğlu, **Uygun Adım Siyaset**, İstanbul, 1999, ss. 24 - 27.

³²⁸ Metin Heper, "Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?", **Turkish Studies**, Vol: 12, No: 2, Ankara, 2011, pp. 241 - 252.

Görüldüğü üzere, MGK'dan çıkan bildirinin en can alıcı noktaları, irtica tehlikesi ve zorunlu ilköğretimin beş yıldan sekiz yıla çıkartılması olmaktadır. Alınan kararları, kendi partisinin tabanına açıklayamayacağına inanan ve siyasal yaşamı boyunca Siyasal İslâm'ın sözcülüğünü yapmış olan Başbakan Erbakan, önce direnmiş, ancak, beş gün sonra bildiriye imzalamak zorunda kalmıştır. Erbakan, anayasanın ilgili maddesinin, MGK'da alınan kararların, öncelikle dikkate alınmak suretiyle Bakanlar Kuruluna bildirilir şeklindeki hükmü doğrultusunda alınan kararları, demokrasiye müdahale olarak değerlendirmiş, hükümetin MGK'da değil, TBMM'de kurulduğunu, kanunları TBMM'nin yaptığını, MGK'nın ne meclise ne de hükümete telkinde bulunamayacağını ve konuyu meclise getirmeyi düşündüğünü açıklamıştır.³²⁹

RP, 28 Şubat bildirisini meclise getirmekle, MGK'nın varlığını, işlevini, yetkilerini ve aldığı kararları siyasal tartışmaya açmaya çalışmış ve bildiri önerileri askerlerden geldiği için, TBMM ile TSK arasında güç çekişmesi yaratmıştır. Nitekim RP, MGK'nın hükümete bildirdiği kararlardan ne kadarının uygulanabileceği ile ilgili kararın, hükümet tarafından verileceğini belirterek, daha ilk günlerden itibaren muhalefetini ortaya koymuştur. RP'nin kurul kararlarını uygulamadaki isteksizliği ve sözcülerinin yaptığı, “RP iktidarında, imam hatipleri kapatmaya kalkarsanız, oluk gibi kan dökülür. Türkiye, kan gölüne döner, Cezayir'den beter olur. Ben de kan dökülmesini istiyorum. Demokrasi böyle gelecek ve fıstık gibi olacak. Kolaysa, uygulasınlar bakalım. Ordu, 3500 PKK'lı ile baş edemedi. Altı milyon İslamcıyla nasıl baş edecek. Rüzgâra karşı tükürürlerse, yüzlerine geri gelir. Bana vurana, ben de vururum. Ben sapına kadar şeriatçıyım. Şeriatın gelmesini istiyorum.” ve “Zalimin topu, güllesi varsa, hakkın da bükülmez bileği var.” şeklindeki konuşmalardan sonra Silahlı Kuvvetler, Nisan 1997'de verdiği 'Brifingler' ile lâik cumhuriyeti korumadaki kararlılığını, bir kez daha ortaya koymuştur.³³⁰

Bu brifingler, savcı ve hâkimler, üniversite öğretim üyeleri, basın ve kamuoyunu yönlendirebilecek kişilere verilmiştir. Brifinglerde, irticanın lâik cumhuriyeti açıkça yıkma faaliyetine giriştiği, devlet kurumlarında kadrolaştığı,

---

³²⁹ Karaalioğlu, **a.g.e**, ss. 23 - 24.

³³⁰ Şaylan, **a.g.e**, s. 120.

bunun üzerine, TSK'nın durumdan vazife çıkararak anayasal rejimi korumak için olaya el koymaya mecbur kaldığı açıklanmıştır. Nitekim askerler, TSK'nın lâiklik karşıtı akımlarla olan mücadelesinin, bölücü terörle olan mücadelesinin önüne geçtiğini ve bir numaralı önceliği haline geldiğini açıklamışlardır. Brifinglerde ayrıca, Siyasal İslâmcı kesimin, askerin dayatması olarak yansıtılan MGK kararlarını uygulamamak için cephe oluşturduğu, ordunun din karşıtı olarak gösterilerek, halkla karşı karşıya getirilmek istendiği ve hedef gösterildiği, İslami sermaye ve bunlara destek veren medya kuruluşlarının irtica tehdidini her geçen gün arttırdığı ve irtica tehlikesine karşı yargının da katkısının beklendiği belirtilmiştir. İrtica tehlikesinin izlenmesi ve önlenmesi için TSK, bünyesi içerisinde 'Batı Çalışma Grubu' adı altında bir birim oluşturmuştur.³³¹

Genelkurmay brifingleri ile TSK'nın, post - modern darbenin koşullarına paralel bir biçimde tek taraflı müdahale etmek yerine, kamuoyunu oluşturan ve etkileyen aktörlerden basın ve üniversite başta olmak üzere aydın kesim ile meslek örgütlerini yönlendirerek, sivil toplumu harekete geçirmeyi ve sivil bürokrasinin özellikle de yargı mensuplarının tıpkı ordu gibi, rejime sahip çıkmalarını istediği düşünülebilir. Nitekim aynı doğrultuda hareket edecek olan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Mayıs 1997'de, anayasal rejimin hiçbir dönemde olmadığı şekilde irtica tehlikesi ve tehdidi altında bulunduğu, hiçbir partinin kendi anayasasına RP kadar ters düşmediği ve RP'nin irticai faaliyetlerin odağı haline geldiği gerekçeleriyle, Anayasa Mahkemesi'ne kapatma davası açmıştır. Ahmet Necdet Sezer başkanlığında 16 Ocak 1998 tarihinde toplanan Anayasa Mahkemesi, lâiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği ve demokrasinin ortadan kaldırılarak, şeriat düzeninin getirilmesi için araç olarak kullanıldığı gerekçesiyle, RP'yi temelli olarak kapatmış, söz ve eylemleri nedeniyle genel başkan ve iddianamede sayılan üyelere, beş yıl siyasi yasak getirmiştir. Böylece cumhuriyet tarihinde ilk kez, koalisyon iktidarının büyük ortağı olan bir partiye dava açılmış ve parti kapatılmıştır.

Dönemin RP'li İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, yaptığı konuşmalarda; demokrasinin amaç değil, araç olduğunu belirtmiş

---

³³¹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, ss. 284 - 288.

ve “minareler süngümüz, camiler kışlamız” diyerek, daha sonra yargılanıp mahkûm olacağı ve siyasi yasaklı ilan edileceği o ünlü şiirini okumuştur. RP’nin kapatılmasında adı geçen Şükrü Karatepe’nin; “Türkiye lâiktir, lâik kalacak diyorlar. Türkiye’de, laikliğin tarihi ne kadardır? Türkiye, falancanın yolunda gidecektir deniliyor, kaç yıldan beri gidiliyor? Kimse, Türkiye lâiktir, lâik kalacak diye geleceğe ilişkin kehanetlerde bulunmasın.”³³² şeklinde yaptığı konuşma ile aynı tarihlere rastlayan dönemde, Aralık 1997’de RP’nin hukuken değil ancak siyasal ve sosyal mirasçısı olarak kurulan Fazilet Partisi de, 1999 seçimlerinin ardından toplanan TBMM Genel Kurulu’na türbanı ile giren Merve Kavakçı ve kendisine destek veren Nazlı Ilıcak’ın eylemleri nedeniyle, RP’nin kapatılmasına benzer gerekçelerle Haziran 2001’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacaktır. Görüldüğü üzere, Erbakan liderliğindeki Milli Görüş hareketinin siyasal partileri olan MNP, MSP, RP ve FP benzer gerekçelerle kapatılmıştır. Ardından görüş ayrılıkları ile hareket, ikiye bölünecek, SP ve günümüzün iktidarı AKP kurulacaktır.³³³

TSK brifingleri ile harekete geçen sivil toplumun oluşturduğu tepkinin ardından, Haziran 1997’de istifa etmek zorunda kalan Erbakan’ın, gerekli sayısal çoğunluğun mevcut olduğu ve yeni hükümeti kurma görevinin ortağı Çiller’e verilmesi yönündeki talebi, Cumhurbaşkanı Demirel tarafından geri çevrilmiş ve görev artan tansiyonu azaltmak amacıyla, ANAP Genel Başkanı Yılmaz’a verilmiştir. DP’nin 27 Mayıs öncesinde, sayısal milletvekili çoğunluğunu halkın çoğunluğu olarak görme anlayışının, onun siyasal devamı olan DYP’ye de miras kaldığı görülmektedir. Refahyol hükümetinin istifası üzerine Org. Bir; “İlk defa silahlı kuvvetler öncülüğünde, sivil toplum örgütleri ve halkın desteğiyle, Türkiye’yi lâiklikten uzaklaştırmaya çalışan güçler engellenmiştir. Bu, silah kullanılmadan, rejimin öz gücü ve sivil inisiyatif ile yapılan post-modern bir darbedir.” demiştir.³³⁴

---

³³² John Redmond, Parliamentary Government with a Strong President: The Post - 1989 Turkish Experience, **Political Science Quarterly**, Cilt: 111, Sayı: 3, 1996, s. 27.

³³³ Dördüncü bölümde detaylı olarak izah edilmeye çalışılacaktır.

³³⁴ Mim Kemâl Öke, **Derviş ve Komutan: Özgürlük - Güvenlik Sarkacındaki Türkiye’nin Kimlik Sorunsalı**, İstanbul, 2004, s. 123.

Ardından, Yılmaz, DSP ve DYP'den ayrılanların kurmuş olduğu DTP ile dışarıdan CHP ve aslında cumhurbaşkanı destekli azınlık koalisyonu olan ANASOL - D hükümetini kurmuştur. Bu hükümet döneminde, temel eğitim sekiz yıla çıkartılarak kesintisiz hale getirilmiş, imam hatip okullarının orta kısımları kapatılmış ve rejimin normalleşmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Yaşanılan siyasal ve toplumsal tıkanmaların üstesinden gelemeyen ya da bunlara zemin hazırlayan siyasiler, demokratik bir anlayışın bütün kurum ve kuralları ile işletilmesine engel olarak post modern diye ifade edilen darbeye zemin hazırlamıştır. Yaşadığımız, adı ne olursa olsun, her askeri darbe ile demokrasi yolunda verilen mücadelede sınıfta kalmışızdır. Sivil siyasal yaşam, kuralları ve kurumlarıyla, denetim mekanizmasıyla düzgün işlerse, tıkanmazsa darbeye de gerek kalmaz. Özgür bir platformda hoşgörü ve uzlaşma ile tartışmaya olanak sağlayan bir meclis ile demokrasiyi işler hale getirebiliriz. Uzlaşmazlık ve hoşgörüden yoksun olmak ancak darbelere meşru bir zemin hazırlar.

C- Darbe Dönemleri Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Üyelik Kriterleri ve Etkileri

1- 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Avrupa Topluluğu Kriterleri

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na başvurduğu yıl, aynı zamanda Türk iç politikasında darbeler döneminin ilk nüvelerinin olduğu dönemdir. Demokrasi rüzgarına açtığımız kapılar, askerin vesayet geleneği ve/ya siyasetteki konumundan dolayı yarım aşırı aşan süreçten beri bir türlü sisteme entegre olamadığımız, yıllardır aşındırdığımız kapı olmasına dönüşmüştür.

Kopenhag siyasi kriterleri öncesi ele aldığımız dönem itibariyle Türkiye'nin üye olması için gerekli olan koşul demokrasi iken daha ilk tanışma evresinde bu koşulun darbe üzerinden ihlali Topluluk açısından hoş karşılanmamış, bu kavram yumuşatarak olsa Türkiye'nin önüne engel olarak yıllarca çıkmıştır.³³⁵

---

³³⁵ Cengiz Aktar, *Avrupa Yol Ayırımında Türkiye*, İstanbul, 2001, s. 77.

Çok partili hayata geçişle birlikte asker - sivil ilişkilerinde önemli değişiklikler kendini göstermeye başlamıştı. Zamanla Demokrat Parti iktidarından ve onun icraatlarından rahatsız olan bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu süreç 1960 darbesi ile sonuçlandı. 1960’larda Türkiye’deki iç siyasete baktığımızda, bir önceki on yılın tam tersine tamamen siyasallaşmıştır ve anayasanın tanıdığı özgürlüklerle ilk defa ideolojik siyasete izin verilmeye başlanmıştır. Kuşkusuz bu gelişmelerin etkisiyle dönemin en önemli siyasi gelişmesi 27 Mayıs 1960’daki askeri darbesi olmuştur. 27 Mayıs rejimi, temeli aynı kalmakla birlikte siyasal hayatın yapısında büyük bir değişiklik yaratmıştır.³³⁶ Bu gelişme Türkiye’nin müzakere sürecinin aksamasına, Topluluğun pazarlık gücünün azalmasına ve Fransa’nın yoğun muhalefetine sebep olmuştur. Özellikle insan hakları açısından 27 Mayıs müdahalesi, Başbakan Adnan Menderes ile Eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan’ın idam edilmesi, Türkiye’nin Toplulukla devam eden Ankara Antlaşması öncesi müzakere sürecinin ve Topluluk - Türkiye ilişkilerinin Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle’nin isteğiyle dondurulmasına neden olmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle “Böyle bir yaklaşımdaki ülkenin 6’lar arasında yer alması güçtür” diyerek ilişkilerin dondurulmasını istemiştir.³³⁷

1960’da MBK’da³³⁸ kabul edilen bir yasayla, MBK ve Temsilciler Meclisinden oluşan Kurucu Meclis kabul edilmiştir. 27 Mayıs 1960 müdahalesinin önceki sorunlara çözüm üretmek ve bu dönemde karşılaşılan güçlükleri ortadan kaldırmak için müdahaleden sonra yaklaşık beş ayda hazırlanan 1961 anayasası halk oylamasına sunularak kabul edilmiş ve yürürlüğe konulmuştur. 1961 anayasası ile hukuk devleti ilkesi önem kazanmış, kişi hak ve özgürlükleri genişletilmiştir. Bu hususlar üzerinden değişimler Avrupa Topluluğu açısından olumlu karşılanmıştır.³³⁹

---

³³⁶ Ahmad, **a.g.e**, s. 163.

³³⁷ Karluk, **a.g.e**, s. 368.

³³⁸ Acar, **a.g.e**, s. 6.

³³⁹ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku, Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, Ankara, 1998, ss. 137 - 140.

1960 yılından sonra, 1961 anayasasının da genişlettiği özgürlükler sayesinde siyasal yaşam ideolojik açıdan çeşitlenmiş ve hükümet programlarında AT olan ilişkilere yer verilmiştir. 30 Mayıs 1960 tarihinde kurulan Cemal Gürsel Hükümeti, Ortak Pazar’a katılmak için başlatılan çalışmalara devam edildiği ve Ortak Pazar organlarıyla müzakerelere kısa zamanda tekrar başlanacağı, hükümetin yeni iktisadi, ticari ve mali politikasının ve iktisadi bünyede yapılmakta olan geniş reformların müşterek pazara girişi kolaylaştıracak unsurlar olduğu belirtilmiştir. Programın hedefleri ise şöyle sıralanmıştır, Süratle kalkınmamızı temin edecek, yeni kurulmakta olan sanayimizin himayesini mümkün kılacak ve fakat aynı zamanda Müşterek Pazar anlaşmasının mükellefiyetlerine de tedricen intikal etmemizi sağlayacak esasların, Müşterek Pazar devletleri ile birlikte tespitine çalışılacaktır.³⁴⁰ Yeni hükümet Topluluk ile ilişkileri eskisi gibi yürütme isteğini açıkça ortaya koymasına rağmen Avrupa, Türkiye’deki müdahale sonrası sürece dönük tutumunu değiştirmemiştir.

Yine de 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimler ve ardından kurulan İsmet İnönü Hükümeti, ilişkileri rayına sokmayı başarmıştır. Bu hükümetin programında, “Avrupa bütünleşme hareketinin bugün iktisadi sahada varmış olduğu en ileri merhaleyi temsil eden ve dış ticaret bağları bakımından en yakın olan Avrupa İktisadi Camiasına katılmanın samimiyetle arzu edildiği, bu husustaki teşebbüslerin camia ile memleketimizin karşılıklı menfaatleri bakımından mesut bir neticeye ulaşması, şüphesiz ki, Ortak Pazar üyesi olan dost ve müttefiklerimizin gösterecekleri anlayışa bağlıdır” denilmiştir.³⁴¹

Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu’nun öncülüğünde bu hükümet, askeri müdahale nedeniyle kesintiye uğrayan ilişkileri tekrar canlandırmak için işe koyulmuştur. Bakanlıklar arası dış ekonomik ilişkiler komitesi kurulmuş, önemli diplomat Kamuran Gürün’ün genel sekreteri olarak başında bulunduğu bu kuruma maliye, ticaret, planlama, Merkez Bankası ve ilgili bakanlıklardan temsilciler alınmıştır.

---

³⁴⁰ Muhittin Acar, **Türkiye - Avrupa Topluluğu İlişkilerinin Hükümet Programlarında ve Kalkınma Planlarında Ele Alınışı**, Ankara, 1992, s. 5.

³⁴¹ Acar, **a.g.e.**, s. 5.

1962 Haziranında De Gaulle ile görüşen Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, bu görüşmenin meyvesini topladı: Türkiye'nin Fransa'nın kurduğu Cezayir Hükümeti'ni tanımasına karşılık, De Gaulle engelinin kalkmasını sağladı.³⁴² Yılın aynı ayında bir kez daha hükümet kuran İnönü programında, Avrupa iktisadi camiasının, Avrupa bütünleşme hareketlerinin, özellikle ekonomik alanlardaki gelişmesinde en önemli rolü oynadığı ve üye adedinin çoğalması sonucunu verecek teşebbüslerin gittikçe kesafet peyda ettiği hem ekonomik hem de siyasi bütünleşmeyle ilgili temasların da arttığı ve en yüksek seviyede görüşmelere konu olduğu değerlendirmesini yaparak, “Türkiye'nin Müşterek Pazar memleketleri ile ülkemizin iktisadi gerçeklerini ve batı âlemi ile kader birliğini göz önünde tutan bir ortaklık anlaşması akdini lüzumlu saydığını” ifade etmişti.³⁴³

1 Temmuz 1962'de Topluluk Bakanlar Konseyi komisyona, Türkiye ile belli ilkeler çerçevesinde resmi müzakereler yapma yetkisi verdi. Avrupa Ekonomik Topluluğu Konseyi, 24 Temmuz 1963 tarihinde Türkiye'deki demokratikleşme sürecini desteklemek hedefiyle, Gümrük Birliğine giden bir anlaşma için Türkiye ile resmi görüşmelerin açılmasını kararlaştırmıştır. Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki görüşmeler zor bir süreç sonunda sonuçlanmış ve 12 Eylül 1963 tarihinde Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında ortaklık kuran Ankara Antlaşması, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanarak, Topluluk üyesi ülkeler ile TBMM'de onaylandıktan sonra 1 Aralık 1964 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Böylece 1960 darbesi ile kopan ilişkiler yeniden tesis edilmiş olmaktadır.³⁴⁴

---

³⁴² Fırat Melek ve Ömer Kürkcüoğlu, “ 1960 - 1980: Ortadoğu'yla İlişkiler ”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, 2001, ss. 785 – 786: 27 Mayıs askeri Müdahalesinden sonra iktidara gelen Milli Birlik Komitesi (MBK), Demokrat Parti hükümetinden farklı bir tutum takınacağını, Cezayir'in Fransa'ya karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşına destek vereceğini belirtiyordu. Bu konuda 16 Eylül 1960 tarihinde MBK'nın bir grup üyesi tarafından bir bildiri yayımlandı. Ancak Türkiye, Sonraki süreçte tercihini Batılı bir devletten yana koydu ve Fransa'nın kurduğu Cezayir Hükümeti'ni tanıdı. Bu olay De Gaulle'in Türkiye üzerindeki vetosunu kırmaya yardımcı oldu.

³⁴³ Karluk, **a.g.e**, s. 72.

³⁴⁴ Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, **a.g.e**, s. 312.

1961 Anayasası birtakım haklarla beraber siyaset kurumu üzerinde bazı kontrol mekanizmalarını da inşa etmiş, bunlar demokratik bir siyasal yapılanmanın önünde her açılım döneminde sorun yaratmıştır.³⁴⁵ 1961 Anayasası ile askerin statü kaybetmesine son verildi. Ordu adeta özerk bir konum elde etti. Avrupa Topluluğunun demokratik ilkesiyle bağdaşmayan haklar elde eden asker, 1961 anayasası ile yeni yetkiler kazanmıştır.

Genelkurmay Başkanlığı için hiyerarşik bir bağlantı söz konusu olmadığı gibi, genel idareden bağımsızlaştırılmış, adeta özerk bir yapıya kavuşturulmuştur. Genelkurmay başkanı, yetkileri ve görevi nedeniyle başbakana karşı sorumlu hale getirilmiştir ve Bakanlar Kurulunun teklifi ile cumhurbaşkanı tarafından atanacağı öngörülmüştür. 1961 tarihinde çıkarılan 211 Numaralı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. ve 36. maddelerinde, TSK'nin görevleri yeniden belirlenmiştir. 35. maddeye göre TSK'nin görevi "Türk Yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır." Bu madde ile kastedilen şey TSK'nin Türkiye'ye yönelebilecek tehditlere karşı her zaman için hazır olmasının gerekliliğidir. Korumak kavramıyla ise, ülkenin ve anayasal düzenin fiili saldırılara karşı korunması kastedilmektedir. Fakat ülkenin fiili saldırıya uğraması durumunda, anayasanın yetkili kıldığı organların karar vermesi ile harekete geçilir. TSK'nin harekete geçebilmesi anayasada yetkili kılınmış olan sivil organların talimatı çerçevesinde olabilir. Yoksa ordunun kendiliğinde harekete geçmesi söz konusu olamaz. Böyle bir durumda Genelkurmay Başkanı Başkomutanlığı cumhurbaşkanı adına yerine getirecek olmakla beraber, bu görevi yerine getirirken başbakana karşı sorumludur. Genelkurmay başkanının savaşın stratejisini belirlemesi mümkün değil. O, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenecek stratejiler çerçevesinde hareket etmek zorundadır.³⁴⁶ Ordu, İç Hizmet Kanununun 35. maddesini gerekçe

---

³⁴⁵ (Çevrimiçi), <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=14218&q=2000-livillarda-askerve-siyaset>.

³⁴⁶ Mustafa Erdoğan, "Silahlı Kuvvetler, Darbe ve Demokrasi", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 17, 1997, ss. 276.

olarak sunarak, daha sonraki dönemlerde yaptığı askeri müdahaleleri meşrulaştırma yoluna gitmiştir.

Sonuç olarak 1960 darbesinin idamlarla sonuçlanması, askerin elde ettiği yeni anayasal haklar ve demokrasinin sekteye uğraması Avrupa Topluluğunun kişi hak ve özgürlükleri, insan hakları ve demokrasi kavramlarıyla bağdaşmadığından ilişkilerin zedelenmesine neden olmuştur.

2- 12 Mart 1971 Muhtırası ve Avrupa Topluluğu Kriterleri

Bu dönemde, hükümet ile ordu, hükümet ile Cumhurbaşkanlığı, hükümet ile üniversite, hükümet ile dışişleri, hükümet ile iş dünyası ilişkileri en krizli dönemlerinden birini yaşamıştır. Kurumlar birçok konuda karşı karşıya gelmişlerdir.³⁴⁷ Avrupa Birliği demokrasi ilkesi ile ters düşen bu durumda ilişkiler donma noktasına gelmiştir. 12 Mart müdahalesi sonrasında kurulan Erim hükümeti, Demirel hükümeti döneminde AET ile başlatılan ilişkilerin devam ettirilmesinden yana olmuşsa da, AET ile olan ilişkilerde bir ilerleme kaydedememiştir.³⁴⁸

Avrupa ile olan ilişkilere bakıldığında, Erim hükümeti açıkladığı hükümet programında 12 Eylül 1963'te üye olunan AET ile olan ilişkileri şu şekilde değerlendirmiştir: “Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklığımız yeni bir dönemin eşiğine varmış bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal ve politik önemi gün geçtikçe kıymet kazanan bu ortaklığın, menfaatlerimize en uygun şekilde geliştirilmesinin gayreti içindeyiz. Bu anlayışla yürütmekte olduğumuz Geçiş Dönemine giriş müzakerelerini müspet sonuçlara bağlamayı ümit ediyoruz ve ulaşacağımız bu ileri merhalenin olumlu şartlar içinde ekonomimizin kazanacağı yeni dinamizmin kalkınma gayretlerimize önemli katkılarda bulunacağına inanıyoruz. Ülkemizin geleceğini büyük ölçüde ilgilendiren ortaklığımızı tam bir başarıya ulaştırmak üzere iktidar olarak göstere geldiğimiz her türlü gayrete devamla, Kalkınma Planımız çerçevesinde, sanayimizin ve tarımımızın geçiş döneminin şartlarına süratle ve

---

³⁴⁷ Sami Kohen, “Refah Partisi Neden Kaybetti?”, **Milliyet**, 30.06.1997.

³⁴⁸ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, 2006, s. 243.

kolaylıkla intibakını sağlamak için, ekonomik, mali ve idari alanlarda gerekli olan tedbirleri almaya kararlıyız.” 12 Mart’ın ardından Türk – Avrupa ilişkileri sekteye uğramıştır.³⁴⁹

Türkiye ile AET arasında Bruxelles’de geçici bir anlaşma imzalanmış, Katma Protokolü yürürlüğe girişine kadar uygulanacak olan ticari hükümler belirlenmiştir. Geçici anlaşmaların yürürlüğe gireceği 1 Eylül 1971’de Türkiye gümrük oranlarını yüzde 120 arttırmıştır. Bu yolla Türkiye anlaşma yürürlüğe girdiğindeki Türk gümrük hadleri son derece yüksek gösterilmiş, Türkiye’de taahhüt ettiği indirimleri bu yüksek hadler üzerinden yapma hakkını elde etmiştir. Ankara’nın bu girişimi AET komisyonu tarafından kötü niyet göstergesi olarak yorumlanmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda Katma Protokol³⁵⁰ 1 Ocak 1973’de yürürlüğe girmiştir.

1970’li yıllarda Türkiye iç siyasetin de yaşanan istikrasızlıklarla Ortaklık Anlaşmasının takviminde aksamalar yaşanmasına neden olmuştur. 1973 - 1976 ile 1977 - 1981 yıllarını kapsayan Mali Protokollerden (II ile III Protokoller) de Türk hükümetleri hoşnut kalmamışlardır. Türk hükümeti, Protokollerde değişiklikler yapılmasını talep etmiştir. AT tarafından, Türk hükümetinin bu isteğine karşılık olumlu bir cevap vermemiştir. AT’nin bu politikası nedeniyle 25 Aralık 1976 tarihinde Türk hükümeti, AT’ye karşı yerine getirmesi gereken tüm yükümlülüklerini dondurduğunu açıklamıştır.³⁵¹ Türkiye 1 Ocak 1976 tarihine kadar yerine getirmesi gereken gümrük indirimlerinin 1977 ve 1978 yıllarında yapamayacağını ve

---

³⁴⁹ (Çevrimiçi), <http://www.turkiyeavrupavakfi.org/index.php/avrupabirligi/tarihce/1587-1971.htm>.

³⁵⁰ Tam üyelik başvurumuza o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından verilen cevapta, Türkiye’nin kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı bildirilmiş ve tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması önerilmişti. Söz konusu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır. Ankara Anlaşmasının önsözünde Türk halkının yaşam standardının yükseltilmesi amacıyla Avrupa Ekonomik Topluluğunun sağlayacağı desteğin ilerdeki bir tarihte Türkiye’nin Topluluğa katılmasına yardımcı olacağı belirtilmektedir.

³⁵¹ Deniz Vardar, “Türkiye-AT İlişkileri”, **Türk Dış Politika Analizi**, (Der: Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, 1994, s. 125.

ertelediğini dile getirmiştir.³⁵² Ancak Türkiye’de ekonomik koşulların kötüleşmesi sebebiyle, AT sanayi ürünleri için gerçekleştirdiği kademeli indirimleri 1978 yılından itibaren ertelemiştir. Türkiye, Topluluk arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi için iki talepte bulunmuştur. İlk talep Topluluğun, Türkiye’ye 8 milyar dolar yardımda bulunmasıdır. İkinci talep ise Türkiye’nin, Topluluğa karşı olan yükümlülüklerinin bir süreliğine dondurulmasıdır. Topluluk, Türkiye’nin birinci talebini ret etmiş olup, ikinci talebi ise kabul etmiştir.³⁵³ 21 Eylül 1979 tarihinde Türkiye ile Topluluk arasında anlaşma yapılmıştır. Taraflar arasında yapılan bu anlaşmaya göre, Türkiye’nin, Topluluğa karşı olan yükümlülüklerinin beş yıl dondurulması uygun görülmüştür.³⁵⁴

Bu dönemdeki diğer uygulamalara da değinirsek, balyoz harekâtı ile sol adeta ezilmiş, 10.000’i aşan siyasi tutuklama yapılmış, pek çok aydın, yazar, gazeteci, üniversite öğretim üyesi, sendikacı ve sanatçı tutuklanmıştır. Bu olaylar Avrupa Topluluğunun, Türkiye açısından insan hakları ve temel hak karnesinin olumsuz eleştirilmesine neden olmuştur.

3- 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Avrupa Topluluğu Kriterleri

12 Eylül 1980 öncesinde Türkiye’de iç savaşa yakın bir anarşik ortam yaşanmaktaydı. Günde 20 - 30 kişinin çatışmalarda, suikastlarda öldürüldüğü Türkiye’de Güvenlik Güçleri kontrolü elden kaçırmış, ülkenin bazı bölgelerde sıkıyönetim ilan edilmiş olmasına rağmen olaylar büyüyerek devam etmekteydi. Bu durum, Silahlı Kuvvetlerin müdahalesinin ülke içinde genel bir kabul görmesine neden oldu. İnsanlar yıllardır süren güvensizlik ve şiddet ortamından bıkmış, en azından huzurlu bir ülke özlemi içinde müdahaleyi selamlamışlardı. İşin ilginç Batı’da da bu müdahale özellikle başlangıç aşamasında geniş bir anlayış ile karşılanmıştı. Özellikle NATO’nun güney ayağı olan Türkiye’nin içine düştüğü

---

³⁵² Karluk, **a.g.e**, s. 395.

³⁵³ Ahmet Çimen, **Türkiye’nin Tam Üyeliliğinin Avrupa Birliğine Etkileri**, Ankara, 2007, s. 154.

³⁵⁴ Vardar, **a.g.e**, s. 126.

kargaşa ortamının Batının çıkarlarını tehdit ettiği ve batı savunması için büyük zaafılar yarattığı düşüncesinde olan NATO’da büyük bir rahatlama olmuş, bu net olarak da ortaya konulmuştu. Yine ABD’nin bu askeri darbeye son derece olumlu baktığı farklı şekillerde ifade edilmişti. Son dönemde Türkiye ile ABD arasında yaşanan bazı ciddi sorunların varlığı (örneğin Hızlı Müdahale Birliklerinin Türkiye’de konuşlandırılması, Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına yeniden dönüşünün sağlanması, U-2 casus uçaklarının Türkiye’den kalkarak Sovyetler Birliği’ni kontrol etmesi, Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması’nın imzalanmasında Türkiye’nin direnmesi, İncirlik üssünün kullanımının sadece NATO hareketleri ile sınırlandırılmış olması, İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinde yaşanan engeller vb. gibi) ile Türkiye’nin ABD’nin politik ve askeri stratejilerinde çok önemli bir rol oynaması arasındaki dengesizliklerin bir biçimde giderilebilmesi için de darbenin sivil yönetimlere göre (Demirel ve Ecevit Hükûmetleri) kolaylıklar sağlayacağı biliniyordu. Hatta bu dönemde Türkiye’de ABD Büyükelçiliği görevinde bulunan James Spain’e göre 1980 yılında Amerika’nın gözünde Türkiye’de demokrasi olması öncelikler listesinin en altında yer almaktaydı.³⁵⁵

Ancak 12 Eylül ile birlikte ABD ile dış politik gerekçelerde daha da yaklaşan Türkiye’nin Batı ittifakında gördüğü anlayışta ciddi çatlaklar yaşandı. Bunda Yunanistan’ın AB’ye tam üye olmasının ve Avrupa Parlamentosu’nun Türkiye karşıtı tutumunun da etkisi büyük oldu. Aynı zamanda Türkiye’nin uzun süreli batı politikasında da önemli bir dönüşümün de işaretiydi.³⁵⁶ Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali ve İran devrimi Türkiye’nin stratejik önemini artırırken, demokrasi, insan hakları gibi değerlerin daha ön plana çıktığı AT’de bir tavır belirlemesi oldukça zordu. Başlangıçta Toplulukta da olumlu olmasa bile en azından başlangıç aşamasında beklemeli bir tavır benimsendi. Topluluktan gelen ilk açıklama Komisyon Başkanı Gaston Thorn ile Dış ilişkiler Sorumlusu Hasselkamp’ın tarafından yapılan basın açıklamasıydı ve oldukça yumuşak bir dille

---

³⁵⁵ Güldemir, **a.g.e.**, s. 68.

³⁵⁶ Atilla Eralp, “Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri”, **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, 1997, ss. 99 - 100.

hazırlanmıştı: “Avrupa Komisyonu hem bir antlaşma ile hem de tarihi ve karşılıklı çıkar bağlarıyla bağlı olduğu Türkiye’deki gelişmeleri kaygı ile izlemektedir. Avrupa Komisyonu insan haklarına tam anlamıyla saygı gösterileceği ve demokratik kuruluşların kısa sürede yeniden kurulacağı ümidini açıklar.”³⁵⁷

15 Eylül 1980’de toplanan Dışişleri Bakanları Konseyi’nde ise Danimarka, Hollanda ve Fransa’nın itirazlarına rağmen Alman Dışişleri Bakanı Genscher’in tavrı etkili oldu. Genscher Türkiye’de 12 Eylül öncesinde demokrasi yoktu. Simdi demokrasi başladı. Türk ordusunun demokrasiyi kurtarmak için geldiği ortadadır. Dünya üzerinde, askeri darbenin otomatik olarak demokrasinin sonu diye niteleyemeyeceğimiz tek ülke Türkiye’dir. Bu nedenle Türk Ordusunun bu geçici dönemine destek vermeliyiz sözleri genel bir kabul gördü ve AT’nin sert bir tavır takınmasını engelledi.³⁵⁸ Sonuçta da Türk askeri yöneticilerine belirli bir süre için zaman kredisi verildiği, bu süre içinde anlaşmanın dondurulmayacağı belirtiliyor ve gerekçe olarak da Türk askeri yöneticilerinin demokrasiye en kısa sürede dönme ve insan haklarına saygı göstereceklerine dair verdikleri güvence gösteriliyordu. Bildiri, özellikle gözaltına veya koruma altına alınan siyasi parti liderleri ve politikacılara iyi muamele edilmesi gerektiğini de belirtmiştir.

12 Eylül müdahalesi, 17 Eylül 1980 tarihli Avrupa Parlamentosu’nda sert tartışmalara neden oldu. AP içinde yer alan Muhafazakârlar müdahaleye bütünüyle anlayış gösterdiklerini ortaya koydular. Liberallerin bir bölümü ve sosyal demokratlar ise 12 Eylül’ün bir basit askeri müdahale olarak nitelendirmenin yanlış olacağı ve başka önemli yönlerinin de bulunduğunu dile getirdiler. Ancak başta Fransız Komünistler ve İtalyan Radikaller ile Sosyalist milletvekilleri ise çok sert bir tavır içindeydiler. Onlara göre Türkiye ile ilişkiler derhal askıya alınmalıydı. Neticede alınan karar yine temkinli ve ilişkileri koparmayan nitelikte oldu. 18 Eylül 1980 tarihli karara göre ilişkiler kesilmeyecek, Türkiye’ye biraz zaman verilecekti. Uluslararası değer yargıları çerçevesinde kabul edilen insan haklarına saygı

---

³⁵⁷ Mehmet Ali Birand, **Türkiye’nin Avrupa Macerası**, İstanbul, 2001, s. 391.

³⁵⁸ Tuba Ünlü Bilgiç, “The Military and Europeanization Reforms in Turkey”, **Middle Eastern Studies**, Cilt: 45, Sayı: 5, London, 2009, s. 11.

göstermenin bir Avrupalı ülke (Türkiye) ile AET arasındaki diyalogun temel koşulu olduğunu tekrarlar, demokratik olmayan uygulamaların uzamasının, (Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu, Ortaklık Anlaşması hükümleri çerçevesinde) Türkiye’yi anlaşmaları tam ihlal etme durumuna sokacağı belirtilir.³⁵⁹

Aralarında Karma Parlamento Heyeti üyelerinin de bulunduğu parlamenterlerin de bulunduğu tutuklu siyasilerin hayatlarının güvenceye alınması, sendikal haklara dokunulmaması ve insan haklarına saygı gösterilmesi ise AP’nin Türkiye’den mutlaka istedikleri olarak bildiriye eklendi. Avrupa Parlamentosu ayrıca Türkiye’ye durumun yerinde incelenmesini sağlamak üzere bir delegasyon gönderme kararı aldı. Bu arada daha Önce 20 Ekim 1980’de İzmir’de toplanması planlanan Karma Parlamento Komisyonu’nun toplantısı iptal edildi.

12 Eylül 1980’de yapılan Askeri Müdahalenin Türkiye’nin AT ile ilişkilerini belki de uzun vadede en çok etkileyen gelişmesi Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönüşünün sağlandığı ve Rogers Planı adı verilen olay oldu.³⁶⁰ 12 Eylül darbesinden sadece 35 gün sonra 19 Ekim 1980’de Türkiye’nin onay vermesi ile tamamlanan süreç sadece 1980 sonrası Türkiye ile Batı Avrupa arasındaki ilişkileri etkilemekle kalmadı, 2000’li yıllara kadar uzanan önemli sonuçlar doğurdu. 1974’de Türkiye’nin Kıbrıs’ta Makarios’a karşı yapılan darbenin ardından anlaşmaların kendisine verdiği garantörlük hakkını kullanarak müdahalede bulunması sonrasında Yunanistan, NATO’nun tutumunu eleştirerek NATO’nun askeri kanadından çekilmişti. Ancak bu çekilmenin ardından hem NATO içinde hem de Yunanistan tarafında geri dönüşün yolları aranmıştı. Dönemin Başbakanı Ecevit’in Kıbrıs harekâtının hemen ardından Ege’deki fiili Yunan egemenliğini kırmak için, Yunanistan’a gerek yok, Ege’deki NATO sorumluluğunu biz üstleniriz açıklaması Yunanistan’ı telaşlandırmış ve geri dönüş için hemen temaslara başlanmıştı.³⁶¹

Türkiye ise artık hiçbir şekilde Ege ve Kıbrıs’ta 1974 koşullarına dönüşü kabul etmeyeceğini belirtmiş, Yunanistan’a daha önce bol keseden verilen ödünlerin geri alınmasını, Türkiye’nin NATO kapsamındaki hava ve deniz sorumluluğunu

---

³⁵⁹ Birand, **a.g.e.**, ss. 395 – 396.

³⁶⁰ MAZICI, **a.g.e.**, s. 90.

³⁶¹ Güldemir, **a.g.e.**, s. 72.

genişletici teknik düzenlemeleri hazırlamak için de Genelkurmay Başkanlığı'nı görevlendirmişti. Ancak NATO'nun güne kanadında zaaf oluşmasından endişe eden ABD daha ilk başından beri iki tarafı uzlaştırma için yoğun çaba gösteriyordu. Bunun için NATO Başkomutanı Alexander Haig bir dönüş planı hazırlamış ve Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulunmuştu. Ancak bundan bir sonuç alınmadı. Türkiye NATO'da Yunanistan'ın dönüşüne ancak yeni koşullar altında izin verebileceğini açıklıyor, aynı zamanda bu konudaki tavrını Türkiye'nin AT ilişkileri ile de bağlanılıyordu.³⁶² Aradan geçen beş yıl içinde hem Ecevit hem de Demirel Yunanistan'ın NATO'ya geri donuşu konusunda özellikle ABD'den gelen baskıları göğüslediler ve geri dönüşe engel oldular.

12 Eylül darbesi ile birlikte atmosfer aniden değişiverdi. Aslında 12 Eylül'den kısa bir süre önce Roger Brüksel'de görüştüğü Genelkurmay Başkanı Evren'e (Demirel'i kastederek) Türkiye'nin Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünü AT konusunda bir koz olarak kullanmak istemesinin NATO için önemli bir sorun yarattığını, yeni koşullar çerçevesinde Türkiye'nin ve NATO'nun güvenliğinin bu konulardan önemli olduğunu belirttiği, Evren'in de Türkiye'nin savunma ihtiyaçları bizim için her şeyin ötesinde önem taşımaktadır, ancak Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne sırf Amerika Türkiye'ye daha çok yardım verecek diye razı olmamız mümkün değildir. Fakat biz askerler olarak zaten Yunanistanlı bir NATO'nun daha güçlü olacağına inanıyoruz. Yetki bizim elimizde olsa bu işi bitiririz dediği iddia ediliyordu. İşin ilginç 12 Eylül darbesinin yapıldığı gün Yunanistan Dışişleri Bakanı Micotakis Artık Yunanistan NATO'nun askeri kanadına dönebilecek açıklamasını yapıyor, bu sonuca nereden vardığını soran gazetecilere ise harekâttan 2 - 3 saat önce Türkiye kaynaklı bir mesaj aldım diye cevap veriyordu.³⁶³

General Rogers 12 Eylül'den sonra 4. kez 17 Ekim 1980'de Ankara'ya geldiğinde Evren'in Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü konusunda

---

³⁶² Murat Ercan, **Avrupa Birliği ve Türkiye İle İlişkilerin Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Kültürel Çerçevesi**, Ankara, 2012, s. 75.

³⁶³ Nilüfer Narlı, **Aligning civil-military relations in Turkey: Transperancy Building in Defense Sector and the EU Reforms**, Vienne, 2005, p. 29.

izni almıştı.³⁶⁴ Ardından Brüksel'e donen Rogers hemen NATO'daki Savunma Planlama Komitesi'ni toplamadan önce Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi Osman Olcay ile görüşmüş ve Evren'in Yunanistan'ın NATO'ya tam üyeliğini veto etmeyin" şeklindeki özel mesajını iletmişti. Konudan habersiz olan Olcay Dışışleri Bakanı İlder Türkmen ile telefonla görüşmüş ve Türkmen'in de hatta daha sonra ulaştıkları Başbakan Ulus'unun da olaydan haberdar olmadıklarını öğrenmişti. Ama yapacak bir şey yoktu. NATO Genel Sekreteri Luns 19 Ekim 1980'de yapılan Savunma Planlama Komitesi toplantısında Yunanistan'ın NATO'ya re-entegrasyonunun tamamlandığını bildirerek konuyu kapatmıştı. Böylece Türkiye'nin önce Ege'deki sorunlar çözülsün, sonra Yunanistan NATO'ya dönsün şeklindeki tezi, önce Yunanistan NATO'ya dönecek, sonra Ege'deki sorunlar halledilecek şekilde değişmişti.

Türkiye'nin (ya da askeri yönetimin) ikna edilmesinin hiç kuşkusuz birden fazla nedeni vardı. Rogers planının ilk paragrafı Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına döndüğünü açık ve net bir biçimde ortaya koyuyordu. Ancak Rogers planında direkt anlaşma maddesi olarak yer almamakla birlikte anlaşmanın kabul edilmesiyle Ankara'nın elde edeceği yan avantajlar gayri resmi sohbetler sırasında gündeme getirilmişti. Bunların en başında da Yunanistan'ın dönüşüne izin verilmesinin, Washington nezdinde Türkiye'deki yeni rejimi meşrulaştırmasıydı. Bunun yanı sıra Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarına ABD Yönetimi daha titizlikle yaklaşacak, Rogers hem bu konuda hem de olası Yunan engellemelerinde Türkiye'ye destek olacak, ABD Yönetimini bu yönde harekete geçirecekti. Bir başka önemli konu da Ermeni lobisinin faaliyetlerine karşı ABD'de son derece etkili olan Yahudi Lobisi'nin Türkiye'ye destek verme sözüydü. Özellikle Amerikan Senatosu'nun gündemine getirilen soykırım tasarılarının bir karar haline dönüşmemesi için ABD Başkanları özel çaba sarf edeceklerdi. Türk diplomatlara yönelik Ermeni terör gruplarının saldırılarını bertaraf etmek için de CIA ve MOSSAD'ın istihbarat desteği verebileceği vaatler arasındaydı.³⁶⁵

---

³⁶⁴ Güldemir, **a.g.e.**, ss. 78 – 79.

³⁶⁵ Bilgiç, **a.g.e.**, s. 77.

Anlaşmanın kabulünün hemen ardından Devlet Başkanı Evren'in Rogers'a "Peki Sayın Rogers, biz Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne izin verdikten sonra Yunanistan'ın problem çıkarmayacağına kefil oluyor musunuz?" sorusuna Rogers'ın kısa cevabı söyle olmuştu: "Size asker sözü veriyorum Sayın Evren!". Ama kısa zaman içinde görüldü ki bu olay Yunanistan için bu diplomatik bir zaferdi. Yunanistan'daki seçimleri kazanan ve işbaşına gelen Papandreou da Rogers Planı'nın Yunanistan için getirdiği yükümlülükleri yerine getirmeye hiç yanaşmamış ve asker sözü dışında hiçbir yazılı yaptırımın söz konusu olmadığı bu plan Türkiye'nin elindeki en önemli kozun kaçmasına neden olmuştu Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşünden iki yıl sonra Evren ile bir araya gelen Rogers, Müzakereler sırasında Atina'ya gitmeme izin vermeyip kimi yolladırlarsa onunla görüşmek zorunda kaldım. O görüştüklerim şimdi hükûmette değil. Bu yüzden bir ey yapamıyorum Sayın Evren!" diyecekti.³⁶⁶

Türkiye'nin 12 Eylül sonrasında NATO ve özellikle de ABD ile ilişkilerinde bölgesel güvenlik ve istikrar kaygılarının ön plana çıkması ile adeta bir balayı dönemi yaşanırken, Batı Avrupa ile ilişkilerde tam tersi bir gelişme yaşandı. Soğuk savaş döneminden farklı olarak ABD ile iyi ilişkilerin AT ile yakın ilişkileri beraberinde getirmesinin pek de mümkün olmadığı ve yekpare bir batı ittifakının artık varsayılmayacağı anlaşılmaya başlandı. Türkiye dış politika yaklaşımları açısından ABD'ye yakınlaşırken AT'den uzaklaşma sürecine girdi. Bu uzaklaşma sürecinde demokrasi ve insan hakları konuları en çok ön plana çıkan unsurlar oldu.³⁶⁷

Aslında 1980 yılı birçok yönü ile önemli bir yıldır. 1981'de Yunanistan tam üye olacaktı, Türkiye bunun öncesinde tam üye başvurusunu yapmak istiyordu. Dahası serbest dolaşım konusundaki takvime de işlerlik kazandırılması konusunda Türkiye'nin ciddi cabaları vardı. Ancak daha Temmuz 1980'de Almanya Türkiye'yi haberdar bile etmeden Türk vatandaşlarına vize uygulaması başlattı. Bunun geçici mi yoksa sürekli mi bir uygulama olduğu tartışılırken, artık Türk vatandaşlarına yönelik serbest dolaşım hakkının pratik ve hatta hukuki temellerinin ortadan kalktığı

---

³⁶⁶ Güldemir, **a.g.e.**, s. 84.

³⁶⁷ Dağı, **İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut**, ss. 120 -176.

anlaşıldı. Almanya bir taraftan 1977'den beri artan siyasi ilticaları dizginlemek, bir taraftan da yeni işsiz Türklerin gelişini engellemek istiyordu. Avrupa'da 1974 - 1984 arasında yaşanan ekonomik kriz ve bununla bağlantılı olarak artan enflasyon ve işsizlik, kararların alınmasında oldukça etkili olmuştu. 12 Eylül 1980 sonrasında da Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve Fransa vize uygulamasını başlattılar.

Bu arada 12 Eylül sonrasında AP'nin Türkiye'ye yönelik tavrı her geçen gün daha da sertleşirken, Topluluk Hükûmetleri ilişkilerin devamı için özel çaba sarf ettiler. Türkiye'ye verilen önemi göstermek ve ilişkilerdeki kararlılığı göstermek için, dokuz AT ülkesinin temsilcileri Türkiye ile Avrupa Siyasi İşbirliği'ni (ASİ) geliştirme kararı aldılar. Gerçi ASİ toplantıları 1972'den bu yana Türkiye ile resmi olmayan boyutta ve danışmalar şeklinde yapılıyordu. Ancak Yunanistan'ın üyelik başvurusunun ardından, Türkiye ile Yunanistan arasındaki siyasi dengelerin gözetilmesi için Ortaklık Konseyi ASİ sürecine Türkiye'nin resmen dahil edilmesi kararını aldı. Dokuzlar gelecekte Türkiye'nin çıkarlarını etkileyecek konularda Türkiye ile görüşmeler yapma kararı aldılar. Bunun için de bir troika yapılanması uygun görüldü. Bakanların ve ardından da siyasi komitenin toplantısının ardından, Türkiye ile dönem Başkanı ve sonraki dönem başkanı ülke temsilcisi bir araya gelecek, böylece Türkiye'nin kendi siyasi talep ve görüşlerini ifade edebileceği bir platform oluşturulmuş olacaktı. Burada dokuzlar için ileri hedef Yunanistan'ın tam üyeliği sonrasında gündeme gelebilecek çatışmaları şimdiden önlemektir.

1970'lerin başında AET'den gelen bu teklife Türkiye'nin olumlu cevabı ancak Kasım 1979'da yani Demirel iktidara gelince verebildi. Türkiye, ASİ içindeki ilişkilerin daha da yoğunlaştırılabilmesi için sürekli görüşmeler yapılmasını istedi. Ama bu kabul edilmedi. Dokuzların Dışişleri Bakanlarının, askeri darbeye rağmen yapmakta kararlı oldukları bu görüş alışverişi toplantısının ilki, askeri yönetime rağmen 19 Aralık 1980'de siyasi direktörler seviyesinde gerçekleştirildi.³⁶⁸ Bu noktada özellikle belirtmek gerekiyor ki, Türkiye'nin AT ile ilişkilerinde en önemli bağlantı noktası olan Batı savunmasında Türkiye'nin jeostratejik önemi burada da ilişkilerin devamında temel faktör olmuştur. Afganistan işgali ve İran-Irak savaşının

---

³⁶⁸ MAZICI, a.g.e, s. 89.

yarattığı tedirginlik ortamında Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini zaafa uğratabilecek bütün kararlar dikkatlice ele alınmıştır.

Toplulukla ilişkilerde 1981 karışık bir yıl oldu. Bir taraftan ASİ çerçevesinde ilişkiler devam ettiriliyor, öte yanda ise Türkiye'ye yönelik eleştiriler, başta AP olmak üzere AT kurumlarında yoğunlaşarak artıyordu. İşin ilginç yönetime el koyan askerler de AT ile ilişkileri Türkiye'nin kalkınması ve Atatürk'ün hedef gösterdiği muasır medeniyete ulaşmanın bir göstergesi oluşarak kabul ettiklerinden AT ile ilişkileri bir biçimde korumaya çalışıyordu. Hatta 1981 başında, Türkiye'nin demokrasiye geçilir geçilmez AT'ye üyelik başvurusu yapmak için hazırlık yaptığı, bu çerçevede Ortaklık Konseyi kararlarının uygulamasına da başlanacağı kararı alındı. 25 Şubat 1981'de ASİ ikinci toplantısını yaptı. Bu arada 9 - 10 Mayıs 1981'de Venlo'da toplanan AT Dışişleri Bakanları toplantısında Türkiye'nin demokrasiye dönüşü ile ilgili olumlu beklentiler vurgulandı. 5 Haziran 1981 tarihli Ortaklık Konseyi toplantısında ekonomik içerikli bazı önemli kararlar alındı. Bu kararlarda 24 Ocak 1980 sonrasında başlatılan yeni ekonomik programın 12 Eylül sonrasında da devam etmesi ile yakın ilişkisi vardı. Ekonomiden sorumlu Bakan olan Turgut Özal, yeni kalkınma stratejisi gereği dışı açılmayı çok önemsiyor ve bu çerçevede AT ile yapılan anlaşmalarda yer alan Türkiye'nin yükümlülüklerinin yerine getirilmesini destekliyordu. Bu arada 4. Mali Protokol konusunda görüşmeler yapılması konusu da karar bağlandı. 3. Mali Protokol 31 Ekim 1981'de sona ereceği için, 4.'nün 1 Kasım 1981'den itibaren devreye girmesi üzerinde uzlaşıldı. ASİ toplantıları da daha ciddi bir hal almıştı.³⁶⁹

16 Eylül 1981'de ASİ Başkanlığını temsilen İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Carrington ile Türk meslektaş İlter Türkmen'in katılımı ile ilk bakanlar düzeyinde gerçekleştirildi. Bu toplantının ardından her yıl siyasi direktörler seviyesinde 3 - 4 ASİ toplantısı yapıldı. Dönem başkanlığı sırası Yunanistan'a geldikten sonra ise görüşmeler kesildi. Toplantıların yapılamamasında Yunanistan ile Türkiye arasında ikili sorunların oynadığı rolün yanı sıra, Fransa ve İrlanda'nın da genel tavırları etkili

---

³⁶⁹ Dağı, a.g.e, s. 170.

oldu. ASİ konsültasyon toplantıları 1985’de İtalya’nın dönem başkanlığını almasının ardından yeniden başladı.

Türkiye’de 12 Eylül’e gelen tepki nispeten yumuşak olmuştu. Ancak 1981’den itibaren bir taraftan demokratikleşme takviminin beklenilenden fazla uzayacağını anlaşılmaması, öte taraftan da bazı tutuklama, kapatma ve insan hakları ihlallerine yönelik haberlerin artması ile Avrupa’da Türkiye’ye yönelik eleştirilerin dozu artmaya başladı. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) konusunda yapılan yargılama AP’de büyük bir tepki ile karşılandı. AB Parlamentosu içinde Türkiye konusunda iki blok oluşmuştu. İçinde Hristiyan demokratlar, muhafazakârlar ve liberallerin bulunduğu grup Türkiye’ye anlayış gösterilmesinden yana tavır koyar ve özellikle de batının güvenlik politikaları bakımından Türkiye’nin kaybedilmemesi gerektiği savunurken, sosyalistler, komünistler ve İtalyan solcularının başını çektiği grup ise ilişkilerin derhal dondurulmasını istiyordu. Bu arada Yunan milletvekilleri özel bir konumdaydı. Onlar hemen her seferinde Türkiye ile ilgili sorunlarını bileterek AP’na taşıdılar ve fraksiyon farkı gözetmeksizin Türkiye’nin en sert şekilde eleştirilmesi ve yaptırımlara çarptırılması için uğraştılar.³⁷⁰

Türkiye’de askeri yönetimin uygulamaları her geçen gün daha büyük eleştiriler topluyordu. Batı Avrupa’da sadece AP değil, Avrupa Konseyi ve başta Alman Parlamentosu olmak üzere ulusal platformlarda da Türkiye’ye yönelik eleştiriler yoğunlaşıyordu. Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi ile AP arasında çok yakın bir görüş oluşmuş, her iki taraf biri birini destekler bir politika izlemişlerdi. Avrupa Konseyi’nde Norveç, İsveç, Hollanda ve Fransa Türkiye’deki askeri iktidara cephe almış ve genç demokrasiler olarak niteledikleri Yunanistan, Portekiz ve İspanya’ya olan desteklerini artırmışlardır. Batı Avrupa’daki sol siyasi güçler artık çok açıkça Türkiye’yi eleştiren bir politika izlemiş, Türkiye sadece Almanya ve İngiltere gibi muhafazakârların iktidarda olduğu ülkelerden destek alabilmiştir. Türkiye’de Milli Güvenlik Konseyi, Batı Avrupa’dan gelen eleştirileri hafifletmek için AP’dan bir heyeti Türkiye’ye davet etmiş, ancak buna da sosyalist

---

³⁷⁰ Heinz Kramer, *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, İstanbul, 2010, s. 54.

grup katılmak istemedi. AP’da ortaklığın dondurulması konusu artan bir destekle talep ediliyordu artık. AP 21 Ocak 1982 tarihli kararında mali yardımların dondurulması kararını aldı. Yine bu kararla birlikte Karma Parlamenter Komisyonu’na üye atamayacağını da ilan etti. Bu eleştiri ve baskılar sonunda etkisini gösterdi ve 1981 Sonbaharında Komisyon dördüncü mali Protokol konusundaki çalışmaların durdurulmasını ve pratikte 3. mali protokol ile verilmesi taahhüt edilen bazı yardımların da dondurulması talebinde bulundu.

7 Temmuz 1982’de AP Siyasi Komisyonu’nda AP’nin Türkiye’deki durum konusunda rapor hazırlamasını istediği Hristiyan Demokrat Von Hassel’in raporu görüşüldü. Bu raporda Hassel Türkiye’deki demokrasiye dönüşünün desteklenmesi için Türkiye’yi dışlamanın yanlış olacağını, terörizmin mahvettiği ülkenin yeniden normale dönüşüne siyasi ve maddi desteklerle yardımcı olunması gerektiğini, aksi takdirde yapılacak eleştiri ve yaptırımların istenilmeyen tepkilere neden olabileceğini ifade ediyordu. Von Hassel’in bu görüşleri içeren raporu Komisyonda oylanarak kabul de edildi. Ancak 5 - 9 Temmuz 1982’deki toplantılarında konuyu Genel Kurul’da ele alan AP’da taraflar ayrıldılar. Yine Yunanistan milletvekillerinin politik ayrım gözetmeksizin Türkiye’nin aleyhinde karar çıkarmak konusundaki yoğun caba gösterdiler. Neticede AP’de Türkiye’ye genelde anlayış gösterilen bir karar alındı. Ancak aynı kararda 4. Mali Protokol’ün Türkiye’de belirgin demokratik gelişmeler olmadığı sürece dondurulması kararı alındı. Karma Parlamento Komisyonu’na da demokratik seçimler yapılamadıkça atama yapılmayacaktı.³⁷¹

Bu dönemde AT kurumları gibi Avrupa Konseyi’nde de Türkiye’ye yönelik eleştiriler her geçen gün daha da artarak devam etti. Avrupa Konseyi’nin tüzüğü ve insan hakları konvansiyonu hükümleri çerçevesinde Türkiye ile ilişkilerin dondurulması sürekli olarak gündeme geliyordu. 16 Mayıs 1981’de de Parlamenterler Asamblesi Türk milletvekillerinin görevlerinin yenilenmemesi kararı aldı. Ocak 1982’de Avrupa Konseyi’ndeki tepkiler insan hakları ihlalleri, yayın yasakları yoluyla düşünce özgürlüğüne yönelik aşırı sınırlamalar, eski Başbakan Bülent Ecevit hakkında yürütülen ceza davası ve ona yönelik konulan yasaklar

---

³⁷¹ Heinz Kramer, “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Adaylık Perspektifleri”, **Küreselleşme ve Türkiye**, Hamburg, 2003, ss. 101 - 120.

nedeniyle yeniden şiddetlendi. İsveç, Norveç, Danimarka, Fransa ve Hollanda bu konuları gündeme getirerek İnsan Hakları Komisyonu'na devlet şikâyetinde bulunma çabasına girdiler. Türkiye'de ise Batı Avrupalıların bu tutumu anlaşılmaz ve kabul edilemez bulunuyor, demokrasinin rayına oturtulması ve ekonomide yapısal düzenlemeler için zamana gerek bulunduğu iddia ediliyordu. Acele davranmanın demokrasiyi ileride yine tehdit edecek oluşumların ortadan kaldırılamamasına yol açacağı vurgulanarak, temel amacın da demokrasiye dönüş olduğu ifade ediliyordu.

Dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren 12 Eylül 1981'de yaptığı konuşmada, Türkiye'ye yönelik eleştiride bulunan ülkeleri anti - Türk faaliyetler ve terörizme gözlerini kapamak ve gerçek insan haklarını ihlal eden bu insanlara kucak açmakla suçluyordu. Evren 31 Ocak 1982'de yaptığı konuşmada ise Avrupa Konseyi'nin Türkiye'ye yönelik tavrını çok sert bir biçimde eleştiriyor ve bunun her türlü dostluk ve iyi niyetten yoksun olduğunu, dahası uluslararası ilişkilerdeki usullere de aykırı olduğunu soyluyordu. Türk tarafının ısrarla vurguladığı bir başka konu da Türkiye'de 12 Eylül öncesinde yaşanan kaosta Moskova'nın etkisiydi. Türkiye, 12 Eylül askeri müdahalesinin Batı tarafından bir de bu yönüyle değerlendirilmesi gerektiğini, yapılan müdahalenin Türkiye'nin Komünist bloğa kaymasına engel olarak Batı güvenliğine ciddi bir katkısı olduğunu vurguluyorlardı. Evren AP'dan Türkiye'ye gelen bir parlamenter heyetini kabulünde de onları eleştiriyor ve AP'nin tavrının Türk halkının şeref ve haysiyetini hiçe saymak olduğunu ifade ediyordu.³⁷²

Burada aslında Türkiye'deki Kemalist, Batıcı elitin önemli bir çelişkisi ortaya çıkmıştı. Onlar yapılan müdahalenin Batılı, laik, demokratik bir Türkiye için yapıldığını, bunun da aslında Batının yararına olduğu görüşündelerdi. Batılı kurumların 12 Eylül öncesindeki kaos ve anarşik ortamı görmemezlikten gelerek, eleştirilerini yoğunlaştırmaları, Türk tarafı için ancak kötü niyetli ve anti - Türk nedenlerle açıklanabilirdi.³⁷³ Gerek Avrupa Topluluğu kurumlarından ve gerekse de Avrupa Konseyi'nden gelen tepkiler, daha yeni şiddet ve terör dönemini geride bırakan Türkiye'de hem yönetim hem de geniş halk kitleleri tarafından Türkiye'nin içişlerine müdahale olarak algılandı. Bu arada Demirel'in çevresindeki kişilerce

---

³⁷² Karluk, **a.g.e.**, ss. 88 - 89

³⁷³ Kramer, **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Adaylık Perspektifleri**, ss. 98 - 99.

kurulan Büyük Türkiye Partisi'ni gerekçe gösteren askeri yönetim 31 Mayıs 1983'de Demirel ve Ecevit'in Zincirbozan'da gözlem altına alınmasına karar verdi. Bu durum Avrupa kurumlarında Türkiye'ye yönelik endişeleri daha da artırdı.

Türkiye ile Batı Avrupa arasındaki ilişkiler gerginleşirken, Türkiye'de de askeri yönetim tarafından atanan üyelerden oluşan danışma meclisi yeni bir anayasa yapılması konusunda çalışmalarını devam ettirerek, demokrasiye geçiş ortamını hazırlamaya devam etti. Hazırlanan anayasa 7 Kasım 1982'de referanduma sunuldu. Muhalefet olanağının tanınmadığı ortamda Kenan Evren il dolaşarak Anayasa'ya oy verilmesini istedi. Yapılan referandum sonunda demokratik dönemin başlangıç koşulu da olan anayasa % 92 gibi çok yüksek bir oy oranı ile kabul edildi. Bu referandum ile Askeri Müdahalenin lideri Kenan Evren 7 yıllığına Cumhurbaşkanı da olmuş, Meclis'in yetkileri kısılmış, Cumhurbaşkanı'na ciddi yetkiler verilmiş, Milli Güvenlik Kurulu'nun ülke yönetimindeki önemi ve yetkileri artırılmış, istikrar ve düzenin bireysel özgürlüklere, yani devletin bireye tercih edildiği yeni bir anayasal anlayış geliştirilmişti. 1983 baharında da siyasi partiler yasası kabul edilerek yeni siyasi partilerin kurulmasının yolu açılmış oldu. Ardından da yeni yapılacak seçimlerin 6 Kasım 1983'de yapılacağı açıklandı. Ancak bu kararlar AP'de beklenen olumlu tepkiyi almadı. Tam tersine gittikçe tavrını daha da sertleştiren AP, seçimlerin yapılmasına üç hafta kala 13 Ekim 1983'de aldığı kararda Türkiye'de yapılacak seçimlerin demokratik olmayacağını açıkladı. Bu kararın alınmasında seçimlere bazı partilerin sokulmaması, başta eski siyasiler olmak üzere, seçimlerde milletvekili adayı olarak başvurusunda bulunan yaklaşık 450 kişinin veto edilmesi, anayasa gereği hazırlanan yeni yasaların (basın, sendika, dernekler vs.) kabul edilemeyecek anti - demokratik hükümler taşıması etkili oldu.

Askeri Yönetim 12 Eylül öncesindeki ortamı yaratan en önemli unsurlardan birisinin de siyasi bölünmüşlük olduğunu düşünmekteydiler. Koalisyonların ülkede gerekli reformları yapmayı becerememeleri bir yana küçük radikal partilerin parlamento aritmetiği sayesinde ülke yönetiminde aşırı bir etkiye ve güce sahip olmaları yeni bir yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Askeri liderler sık sık siyasi istikrar için iki ya da üç partili bir siyasal yapının çok yararlı olacağını vurgulayan konuşmalarla halkı bu yönde teşvik etmeye çalışmışlardı. Seçim yasası bir partinin

milletvekilliği kazanabilmesi için ülke genelinde % 10 gibi çok yüksek bir seçim barajı getirmişti. Bu nedenle seçimlerde mümkün olduğunca az partinin katılması ve parlamentoya da mümkün olan en az sayıdaki partinin girmesi tercih edilerek, örneğin eski Cumhurbaşkanı ve Atatürk'ün en yakın arkadaşı olan İsmet İnönü'nün oğlu fizik profesörü Erdal İnönü tarafından kurulan SODEP'in bile seçime girmesine, gösterdikleri adayların MGK tarafından veto edilmesi yolu ile izin verilmemişti. Askeri Yönetim biri sağda emekli bir asker olan Sualp'e MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi) kurdurdukları, diğeri ise solda yine emekli bir askere kurdurdukları Halkçı Parti'nin meclise girmesini ve iktidarın da bunlardan oluşmasını arzu ettiklerini hiç saklamadılar.³⁷⁴

Bu arada 24 Şubat 1980'de Demirel'in müsteşarı olarak Türkiye'de en köklü ekonomik değişim programını gerçekleştiren, ihtilal sonrasında da kurulan hükûmette ekonomiden sorumlu bakan olarak görev yapan Turgut Özal 13 Temmuz 1983 tarihinde hükûmetteki görevinden istifa ederek kendi partisini kurmaya karar vermişti. Askerlerin karşı çıkmasalar da çok hoş karşılamadıkları bu partinin seçimlere katılmasına izin verdiler.³⁷⁵ Hatta Özal'ın liberal muhafazakâr kimlikli ve dört eğilime açık partisinin kısa zamanda büyük bir popülerite kazanması hesapları bozacak gibi olunca cumhurbaşkanı Kenan Evren son bir çaba ile 4 Kasım 1983'de bir televizyon konuşması yaparak halkın MHP'ye oy vermesini, en azından ANAP'a oy vermemesini istedi.³⁷⁶ Bu durum seçimleri ANAP'ın kazanması halinde bile Askeri Yönetim'in Hükûmetin kurulmasına engel olabileceği gibi bir havanın oluşmasında neden oldu.

7 Kasım 1982'de Askeri İdarenin hazırladığı Anayasa'ya % 92 oy veren halk bundan tam bir yıl sonra yapılan seçimlerde Askeri İdarenin açıkça yönlendirdiği siyasi partiler yerine halk tercihinin ANAP'tan yana kullandı. 6 Kasım 1983'deki seçimlerden % 45,1 oy ile 211 milletvekilliği, HP % 30,5 oy ile 117, MDP ise %23,3 ile 71 milletvekilliği kazandı. Özal liderliğindeki ANAP tek başına iktidar olacak oy almıştı. Kenan Evren daha fazla Başbakanlığı Özal'a verdi ve askeri dönem formel

---

³⁷⁴ Eralp, **a.g.e**, s. 89.

³⁷⁵ Mehmet Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, İstanbul, 1994, ss. 28 - 29.

³⁷⁶ Birand, **a.g.e**, s. 417.

olarak sönerdi. Hükûmet Programında AT konusunda şunlara değinilmiştir:³⁷⁷ AET ile münasebetlerimizde esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız.

Türkiye’de bu gelişmeler Avrupa’da farklı şekillerde değerlendirildi. Bir taraftan sınırlama ve yasaklamaların etkisinde yapılan secimler ve Askeri Yönetimin yaptığı Anayasa ve yasaların devam ediyor olması eleştirildi, öte taraftan ise demokrasiye geçilmiş olması, sivil iktidarın yönetime gelmiş olması olumlu olarak değerlendirildi. Özal iktidarının ekonomik ve siyasi liberalleşmeye önem veren tutumu ve uygulamaları umutları artırmış olsa da ne AK ve ne de AP ile ilişkilerin normale dönmesi kolay olmadı. Hatta AK Parlamenterler Asamblesi TBMM üyelerinin üyeliğini onaylamayınca Türk Hükûmeti alınan kararları sertçe eleştirdi ve hatta AK’den ayrılabilceğı tehdidinde bulundu. AP gibi AK’de de insan hakları ihlalleri, polis karakollarında ve askeri cezaevlerinde devam eden işkence uygulamaları, düşünce ve ifade özgürlüklerine yönelik tehditlerin devam etmesi, sıkıyönetim ve olağanüstü hal uygulamalarının sadece kısmen kaldırılmış olması, başta Kürtler olmak üzere etnik azınlıklara yönelik olumsuz uygulamalar ile başta Ecevit ve Demirel olmak üzere eski siyasilere, DİSK’e ve Barış Derneğı’ne yönelik yargılamaların devam etmesi ilişkilerin önündeki engeller olarak ortaya konulmuştur. AK ile ilişkiler Mayıs 1984’de yapılan ve bütün siyasi partilerin bu kez girmesine müsaade edilen yerel seçimlerin ardından normalleşme sürecine girdi ve AK Türk parlamenterlerin Konseye katılımına uzun tartışmaların ardından izin verdi. 1985 yazından itibaren ise ilişkiler bütünüyle normalleşti.

AK’nin tersine AT kurumlarında ise işler yoluna gireceğine daha da problemli bir hal aldı. 1983 basında AT Dönem Başkanlığı Almanya’ya geçmişti. Bu dönemde Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher’in Türkiye ile Ortaklığın yeniden canlandırılması konusundaki çabaları sonuç vermedi. Hem Komisyon, hem Bakanlar Konseyi ve hem de AP buna büyük direniş gösterdi. Türkiye’deki 7 Kasım seçimlerinden kısa bir süre önce 13 Ekim 1983’de AP’de yine Türkiye’nin ele alındığı bir oturum gerçekleştirildi ve bazı kararlar alındı. Burada dikkati çeken en

---

³⁷⁷ Cayhan, a.g.e, s. 254.

önemli husus, Türkiye’ye yönelik eleştirilerin özellikle ülkenin Batı için taşıdığı büyük stratejik önemine vurgu yapan muhafazakârların katkıları ile ılımlı tutulması idi. Burada Türkiye’de demokrasi ve düzenin yeniden kurulmasının Topluluk için de öneminin vurgulandığı kararda Türkiye’nin çok özel stratejik konumunun dünya ve Avrupa için ne kadar önemli olduğu hususuna yer verildi. Eleştiri konusu olarak da ülkede yaygın insan hakları ihlallerinin devam etmesi ve yapılacak seçimlerin demokratik serbestiyeti yeterince sağlayamadığına yönelik olmuştur. Kararda ölüm cezasının kaldırılması ve işkence uygulamasına son verilmesi çağrılarına da yer verilmişti.³⁷⁸

Seçimlerin yapılmasının ardından Türkiye ile ilgili gelişmeler daha çok insan hakları ihlalleri ve demokratik özgürlükler konusunda yoğunlaştı. AP içinde yer alan başta Alman CDU / CSU (Hıristiyan Birlik Partileri) üyeler olmak üzere halk partileri, İngiliz muhafazakârları ve Türkiye’deki yeniden demokratikleşmeyi onore etmeyi isteyen milletvekilleri Yunan, komünist ve Sosyalist kanatlardaki parlamenterlerin 13 Nisan 1984’de verdikleri Türkiye’yi sertçe eleştiren karar tasarılarının geçmesine izin vermediler.³⁷⁹ Burada sıkça sol eğilimlerin sürekli olarak yaptıkları baskının etkisi altında kalmamak, Türkiye’nin Batı güvenliği için anlayış gösterilmesi vb. savunmalar yapılıyordu. Mesela AP’de Avrupa Halk Partileri’nden (EVP) olan Alman Parlamenter Kai - Uwe vom Hassel şöyle diyordu: “Türkiye, aptalca akıl vericilik ve ahlakçı-demokratik bir ukalalık yaklaşımlarına rağmen eğer hala geleneksel Avrupa dostu yaklaşımından ayrılmadıysa, bize teşekkür edilmesi gerekir.”³⁸⁰

Bu arada Türkiye’de büyük bir güçle iktidara gelen ve Türkiye’de gerek ekonomik, gerekse de siyasal anlamda ciddi yapısal reformları hızla gerçekleştiren Özal, AT konusunda bir maliyet hesabı yapılmasını istiyordu. 24 Ocak 1980’den itibaren yine Özal’ın hazırladığı bir ihracata dayalı kalkınma stratejisi ile Türkiye’deki özel sektörün büyük ve istikrarlı pazarlar arayışı her gecen gün daha da

---

³⁷⁸ Kramer, **a.g.e.**, s. 110.

³⁷⁹ Meltem Müftüler Bac, “Turkey’s Role in the EU’s Security and Foreign Policies”, **Security Dialogue**, 2000, pp. 489 - 502.

³⁸⁰ Çayhan, **a.g.e.**, s. 47.

büyümekteydi. 1979'da 2,2 milyar dolar olan ihracat, 24 Ocak kararlarının alındığı 1980'de 2,9, 1981'de 4,7, 1982'de 5,7, 1983'de 5,7, 1984'de ise 7.1 milyar dolara çıkmıştı.³⁸¹ Dışa açılan Türkiye'nin en basta gelen lokomotif sektörü olan ihracatçılar ve genel olarak bütün özel sektör Türkiye'nin AT ile ilişkilerinin mümkün olduğunca hızlı bir biçimde ve kapsamlı olarak geliştirilmesine yönelik taleplerini sıkça dile getiriyorlardı. Politik cephede de AT'ye olan sempati ve destek artmıştı. Türkiye'nin AT ile ilişkilerine siyasi olmaktan daha çok planlamacı ekonomistlerin kapalı ekonomi tercihleri ile yaklaşan ve bunun için de Türkiye'nin 1980 öncesinde iki kez önüne gelen şansı kullanmayan Ecevit bile artık AT'yi Türkiye'de demokrasinin tesisi ve istikrarı için istediğini ifade ediyordu. CHP'nin 1975 - 80 arasındaki politikasından ciddi bir ayrılıştı bu. Türkiye'deki sol çevreler de (hatta 1997 sonrasında İslamcı kesim de buna katılacaktır) yine aynı siyasi amaçlar çerçevesinde Avrupa ile entegrasyonu önemseyen söylemler geliştirdiler.

AP Temmuz 1984'de ikinci kez doğrudan seçimlerin yapıldığı seçimlerle oluştu. Genelde siyasi gruplar arasındaki dengelerin fazla değişmediği AP'de Türkiye konusundaki tutumda da önemli bir farklılık yaşanmadı. Doğrudan seçilen Parlamenterlerin nispeten kendi hükûmetlerinden bağımsız hareket ettikleri ve demokrasi, insan hakları gibi konuların üzerinde büyük hassasiyet gösteren AP Topluluk ile ilişkilerde ön plana çıkmış ve devamlı sorun yaratan bir kuruluş haline gelmiştir.³⁸²

Yunanlı ve Avrupa'daki aşırı sol ve Kürt gruplarla yakın temas halinde olan sol - sosyalist - yeşil parlamenterlerin bu konuda önemli katkısı olmuştur. Bu hassasiyetin en başta gelen kurbanı da Türkiye olmuştur Türkiye'deki idam cezaları ve bunların infazı büyük infial yaratıyordu. Bunun için 23 Ocak 1985'de AP'de Türkiye için özel bir araştırma komisyonu oluşturulmasına ve bunun basına da İngiliz İşçi Partisi'nden Richard Balfe'nin getirilmesi kararlaştırıldı. Balfe Raporu olarak bilinen ve Türkiye ile Topluluk ilişkilerinde uzunca bir süre etkili olan rapor, Komisyon'da 19 - 21 Haziran ve 24 - 25 Eylül 1985'de yapılan görüşmelerden sonra

---

³⁸¹ 1987'de 10,1, 1990'da 12,9, 1993'de 15,3, Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996'da ise ihracat 23,1 milyar dolarlık ihracat rakamına ulaşıldı.

³⁸² Karluk, **a.g.e.**, s. 399.

8 karşı, 1 çekimser oya rağmen 20 kabul oyu ile kabul edildi.³⁸³ 1 Ekim’de de Politika Komisyonu Adına Hazırlanan Türkiye’deki İnsan Haklarının Durumu Hakkındaki Rapor adı ile bir karar tasarısı olarak 1 Ekim 1985’de Parlamento’ya sunulan raporda Türkiye’ye çok sert eleştiriler yöneltiliyor ve ilişkilerin dondurulmasına varacak kadar talepler sıralanıyordu.³⁸⁴ Aslında Parlamento’da Türkiye’deki insan hakları ihlalleri ve demokrasideki sorunların varlığı konusunda genel bir görüş birliği vardı. Ayrılık ortaya konulacak tutum noktasında başlıyordu.

Ülkede çok partili siyasi hayata geçildikten neredeyse iki yıl sonra hazırlanan, askerlerin siyasi otorite üzerinde etkilerinin nispeten azaldığı ve sıkıyönetim uygulamasının kısmen kaldırıldığı bir döneme denk gelen Balfe Raporu’nun üslubu çok ağırdı ve 1982 yılında Türkiye’de askeri yönetim varken ve ülkenin neredeyse tamamının sıkıyönetim altında olduğu dönemde hazırlanan Hasel Raporu’nun gösterdiği anlayışı hiçbir şekilde göstermeyen bir tutum benimsenmişti. Türkiye’nin temel insan haklarına saygı göstermeye açık bir biçimde davet edildiği başlangıç kısmının ardından, idam cezasının derhal kaldırılması, işkenceye son verilmesi, adli yargılama, toplu yargılamaların sona erdirilmesi, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na bireysel başvuru hakkının tanınması, bütün demokratik özgürlüklerin ve azınlık haklarının tanınmasını, DİSK, Türk Barış Derneği davalarının, bazı akademisyen ve eski politikacılara yönelik soruşturma ve yargılamaların sona erdirilmesi, Karma Parlamento Komisyonu’nun faaliyetlerine başlamamasın talep ediliyordu.³⁸⁵

Balfe Raporu’nu destekleyen ve Parlamento’da da çoğunlukta bulundukları için tasarının bir karar haline dönüşmesini sağlayan Sosyalistler, Komünistler, Gökkuşluğu Fraksiyonu ve bütün Yunanlı parlamenterler Türkiye’ye yönelik karantina politikasının devam etmesini arzu ediyorlardı. Aynı kesim Karma Parlamento Komisyonu’nun da toplanmasına karşı³⁸⁶ çıkıyor, hatta Ortaklık

---

³⁸³ Çayhan, **a.g.e.**, s. 45.

³⁸⁴ Ali Bozer, **Turkey and the European Community: A Forum Europe Conference**, Brussel, 1991, s. 76.

³⁸⁵ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 54.

³⁸⁶ Ali Bulaç, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, 2001, s. 50.

Anlaşmasında yer almayan özel bir Türkiye ile Temas Grubu adı altında bir kurum öneriyorlardı. Buna Türkiye şiddetle karşı çıktı. EVP Fraksiyonu ise bunun yapıcı bir önlem olmayacağına ve bu kadar sert eleştirinin insan haklarının korunması konusundaki çabalara da yardımcı olmayacağını vurguluyor, diyalog yollarının açılması gerektiği görüşünü dile getiriyorlardı. Parlamento'daki Liberaller ise bir taraftan EVP'nin teklifine destek olurken, Balfe raporundaki sert tutuma da itiraz etmediler. Sadece muhafazakârlar Türkiye ile hemen ve koşulsuz olarak ortaklık ilişkisinin yeniden ele alınmasını talep ediyorlardı. Hatta bunun için Balfe Raporu'nu delmek amacı ile 35 ayrı değişiklik önergesi veren EVP'nin bu tavrı, Parlamento'da kişisel saldırılara neden olacak kadar tansiyonu artırdı.

AP içindeki sağ ile sol arasında ayrışım çok net ortaya çıkmıştı. Sağ kanattakiler (mesela Hassel) rapor hazırlayınca başka bir Türkiye portresi ve ilişki biçimi, solcular (mesela Balfe) hazırlayınca bambaşka bir tablo çıkıyordu. AP içinde çoğunluk kaymaları Türkiye politikasını birebir etkileyebiliyordu. Hristiyan Demokratlar ve özellikle de Muhafazakârlar, kendilerince tek tek insan hakları ihlalleri olarak niteledikleri sorunları ön plana çıkarmak yerine, Türkiye'de kurulan istikrar ve düzen konusundaki çabaların desteklenmesini tercih ediyorlardı. Sosyalistler ve diğer sol gruplar ise demokrasi ve insan hakları konusundaki standartları aşağı çekmeye razı olmuyorlar ama Türkiye ile Topluluk arasında ilişkilerin kurulması konusunda da hiçbir yapıcı çaba içine girmiyorlardı.

Buna ilaveten Yunanlı milletvekillerinin fraksiyon farkı gözetmeksizin Türkiye konusunda kararlı bir cephe oluşturmaları AP'nin Türkiye karşıtı bir organ haline dönüşmesinde çok etkili olmuştur. Balfe Raporu 118 karşı, 9 çekimser oya karşı 159 oy ile AP'da kabul edildi.³⁸⁷ Bu durum Türkiye'de büyük bir tepki ile karşılandı. Dışişleri Bakanlığı yaptığı resmi açıklamasında: Balfe Raporu tek taraflı, kötü niyetli ve önyargılıdır. Raporun incelenmesi halinde kolayca görülecektir ki raporun amacının Türkiye ile Batı Avrupa'nın ilişkilerini olumsuz yönde etkilemek amacının güdüldüğü anlaşılabacaktır. Türkiye'nin demokrasi için başkalarının akıl öğretmesine ihtiyacı yoktur. Bu raporun kabul edilmesi ile AP'nin inanılabilirliği ve

---

³⁸⁷ Sadi Ergüvenç, "Turkey, Strategic Partner of the European Union", **Foreign Policy**, Ankara, 1996, s. 20.

prestiji yara almıştır. Dışışleri Bakanı Vahit Halefoğlu ise Türk halkı için tek tek ülkeleri ile çok iyi ilişkiler içinde olduğu bir Topluluğun bu tur düşmanca bir tavır takınması anlaşılmazdır. Biz, sayıları az olmayan Türkiye dostlarının bu önergeye karşı çıkmalarını beklerdik. Ama Türkiye bu raporu sineye çekmeyecektir açıklaması yapmıştır.³⁸⁸

Aslında Türkiye’den gelen bu eleştiriler, Türkiye’deki bir hayal kırıklığının da göstergesi olarak anlaşılabilir. Zira Türkiye Özal Hükûmeti ile çok önemli reformlar gerçekleştiriyor ve Avrupa’ya yakınlaştığı düşünülüyordu. Bu dönemde Türkiye’nin AT ile ilişkilerinde yine Almanya önemli rol oynuyordu. 1985 ilkbaharında Hannover Fuarında Türkiye’ye Ortak Ülke konumu verilerek,³⁸⁹ Türkiye’ye verilen önem ortaya konulmuş oluyordu. Özal’ın da katıldığı fuarın ardından aynı yıl bu sefer Başbakan Helmut Kohl Türkiye’yi ziyaret ediyor ve bu ziyaretinde Almanya’nın Türkiye’nin AT ile ilişkilerinin düzeltilmesi konusunda çaba göstereceği sözü veriyordu.

Gerek Özal Hükûmetinin gösterdiği çabalar ve dışa açılma politikası, gerek Almanya’nın ilişkilerin düzelmesi konusunda gösterdiği çabalar ve gerekse de dışa açılmak isteyen özel sektörün çabaları ile 1984 sonrasında Türkiye’nin AT’ye tam üyeliği konusu Türkiye’nin sürekli olarak gündeminde kaldı. Türk İş Dünyası’nın başta TUSİAD olmak üzere farklı kuruluşlarının hemen hepsinin ortak dileği Türkiye’de mümkün olduğunca hızlı bir reform süreci yaşanması ve bunun AT üyelik hedefine odaklanması şeklindeydi. Bu anlamda daha 1961’de özel sektör tarafından kurulan ve Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerde önemli rol oynayan İktisadi Kalkınma Vakfı’nın (İKV) toplantı, yayın ve çağrılar önemli bir yer tutmuştur. Rekabet koşullarının olumsuzluğuna ve sanayinin yeterince gelişmemiş olmasına rağmen Türkiye’de büyük sanayi neredeyse bütün dönemlerde AT’ye üyeliği cesaretle desteklemiştir.

---

³⁸⁸ Zeynep Dağı, **Avrupa Kimliği’nin Sınırları ve Türkiye’nin AB Üyeliği**, Ankara, 2005, ss. 53 - 71.

³⁸⁹ Michael C. Evans, **Turkey and the European Union A Strategic Discontinuity**, London, 1993, pp. 11 - 15.

Toplulukla ilişkilerin sembol başlıklarından birisi haline gelen ve Ankara Anlaşmasının 12. Katma Protokol'ün 36. maddesine göre en geç 1986'da başlaması gereken serbest dolaşım konusu Türkiye'de çeşitli platformlarda dile getirildi. Ancak bu anlamda Türkiye için büyük bir şansızlık söz konusu idi.³⁹⁰ Zira Türkiye'ye bu dönemde en çok destek veren, dahası 1959'da kendi ihtiyaçlarını dikkate alarak böyle bir düzenleme yapılmasına önayak olan Almanya artık serbest dolaşım konusunda en olumsuz tavrı takınan ülkeydi.

AP'ni ısrarlı olumsuz tavrı yanında tekstil konusunda AB'nin gösterdiği direniş (buna Tekstil Savaşı adı verilmişti), 3. ve 4. Mali Protokol'ün öngördüğü mali yardımların alınamaması ve serbest dolaşım konusunda başta Almanya olmak üzere AT'nin yan çizmesi 1980'li yıllarda üzerinde en çok durulan konulardı. 21 Temmuz 1985'de Özal yanındaki gazeteciler Almanya'nın serbest dolaşım konusundaki olumsuz tavrını anlatırken, sinirlenerek fazla azdırmalarını. AET'ye başvuruveririm o zaman günlerini görürler! demiştir.³⁹¹

4- 28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Avrupa Birliği Kriterleri

28 Şubat 1997'deki MGK Toplantısı sonrası hükümete uyarı niteliğinde alınan kararlar sonrası başlayan 28 Şubat post-modern darbenin etkileri siyasi tarihimizde önemli bir yer tutmaktadır.³⁹² Bunun sebebi askerin direkt müdahale anlayışı yerine birtakım sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra basın-yayın kuruluşlarının, üniversitelerin, sendikaların, sermaye çevrelerinin, sivil bürokrasinin, yargı mensuplarının desteği alınarak baskı, tehdit, şantaj ve ikbal vaadiyle hükümetin işlevsiz hale getirilerek, istifaya zorlanmasıdır. Sürecin bir diğer dikkat çekici noktası ise AB'nin, 28 Şubat MGK kararlarına karşı ciddi bir eleştiride bulunmamasıdır. ABD ve AB gibi liberal demokratik mekanizmaların efektif bir şekilde kullanıldığı ülkelerin hukuksuz ve anti - demokratik bir uygulamaya ses çıkarmamalarının altında araştırılması gereken üstü kapalı sebepler olmalıdır. 1998 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Türkiye İlerleme Raporunda da 28 Şubat süreci hakkında direkt olarak herhangi bir yorum yer almaması dikkat çekicidir. Direkt yorum yerine,

³⁹⁰ Jonathan Farley, *Turkey's Foreign Policy*, 1995, pp. 81 - 88.

³⁹¹ Birand, *a.g.e.*, s. 424.

³⁹² Ergüvenç, *a.g.e.*, s. 32.

üstü kapalı bir takım eleştiriler yapılmıştır. MGK Kararlarına verilmeyen tepki kadar AB'nin, 16 Ocak 1998 tarihinde Refah Partisinin Anayasa Mahkemesi tarafından laiklik karşıtı odak olma gerekçesiyle kapatılması konusundaki tutumu da o dönem bazı kesimlerce eleştiriye maruz kalmıştır.³⁹³

AB'nin kurumsal olarak 28 Şubat sürecine bakış açısı ne yazık ki net değildir. Çünkü sürecin bir darbe olup olmadığı ilk etapta anlaşılamamıştır. Hatta AB'den de öte ülke içerisinde dahi 28 Şubat'ın darbe olduğu çok sonra anlaşılabilmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye üye bir ülke olmadığı için herhangi bir yaptırım da söz konusu olmamıştır. Ancak yaptırım söz konusu olmasa da AB'nin kurumsal olarak anti-demokratik, post-modern askeri müdahaleye daha sonra karşı bir hamle yapması kaçınılmazdı ve bunu 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü vermeyerek göstermiş oldu. Görevdeki hükümetin ise buna cevabı tek taraflı olarak sürecin durdurulması gibi yanlış bir adım olmuştur. Tam da bu demokrasi eksikliğinin hissedildiği dönemde Türkiye'yi az da olsa demokrasi limanına itebilecek tek itici güç olabilecek Avrupa Birliği ile ilişkilerin durdurulmasının akıl ve mantıkla izah edilmesi söz konusu değildir. Bir başka ifade ile zaten Kopenhag siyasi kriterinin bütünüyle çiğnendiği bir süreçte AB'nin en azından bunu yapması anormal değildir. Buradaki mühim nokta AB'nin süreci geç okuması ve kurumsal hamlelerin geç gelmesidir. AB'nin kurumsal olarak yapması gerekeni geç yapmasıdır çünkü halk tarafından iktidara getirilen bir hükümete karşı sivil bir darbe yapılmıştır ve bunun temel AB normları ile bağdaşır bir tarafı bulunmamaktadır.³⁹⁴

28 Şubat'tan sonraki günler içerisinde AB ile Türkiye arasındaki ilişkide de bir kopukluk yaşanmıştır. Ancak 22 Mart 1997'de Avrupa Parlamentosu Sosyalist Grup Başkanı Pauline Gren başkanlığındaki bir heyet Org. Çevik Bir ile bir görüşme sağlayarak bu kopukluğu kısmen gidererek mevcut durum hakkında karşılıklı bilgi alış verişinde bulunmuşlardır. Bu görüşmede Çevik Bir de heyete demokrasi güvencesi vermiştir. Burada üzerinde durulması gereken husus AB'nin post - modern darbeyi gerçekleştirenleri direkt eleştirmedikleri gibi siyasi muhatap olarak da Dışişleri Bakanlığı yetkilileri yerine askeri yetkililerle irtibat kurmaları AB'nin var

---

³⁹³ Farley, **a.g.e.**, s. 82.

³⁹⁴ Evans, **a.g.e.**, s. 16.

olan hukuksuzluğu görmezden geldiği gibi diplomatik sınırları da ihlal ettiğinin göstergesidir. Türkiye - AB ilişkilerinin seyri de bu karmaşadan etkilenmiştir. Hükümetin izlediği dış politika, AB ve Batı ülkeleri açısından önemli bir sapma ve tehdit içermemekle birlikte iç siyasal alandaki belirsizlik ve gerilim AB'nin ve AB üyesi ülkelerinin, Türkiye politikalarına yansımıştır. Şeriat - darbe tartışmalarıyla siyasi krizin doruğa çıktığı Türkiye'nin bu haliyle üyelik için bastırması, AB başkentlerinde çelişkili olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'deki belirsizlik, AB'nin tutumunu da belirsizleşmesine neden olmaktadır. Ankara'yı net göremeyen AB, Türkiye'ye ilişkin her şeyi ertelemektedir. Bu sebepler nedeniyle AB Komisyonu, Türkiye ajandasına son şeklini vermeyi geciktirmektedir. Dış ilişkiler sorumlusu Hans Van Den Broek, ajandaya son noktayı koymadan önce, Türkiye'deki gelişmeleri bekleyip görmek istemektedir.

Avrupa Parlamentosu'nda, Gümrük Birliğinden sonra Türkiye ile ilişkiler konulu bir ajanda hazırlamakla görevlendirilen İngiliz muhafazakâr milletvekili Mc Millan Scott, Türkiye ziyaretini sürekli ertelemiştir. Bunun nedeni şimdi hazırlayacağı bir ajandanın kısa zamanda zaman aşımına uğrayacağını düşünmektedir. AB dönem başkanı Hollanda Başbakanı Wim Kok, diğer aday ülkelerle birlikte, Türk Başbakanı da 27 Haziran'da Amsterdam'a bilgilendirme toplantısına davet etmiştir. Kok bu toplantıya Türkiye'den kimlerin katılacağını bilmediğini dile getirmiştir. Aynı zamanda Alman Başbakan Helmut Kohl, bir süredir Türk Başbakanı'nı ülkesine davet etmek istiyor, ancak kimi davet edeceğini bilmemenin sıkıntısını yaşamaktadır.³⁹⁵

AB'nin kurumsal olarak 28 Şubat'a karşı net bir tutumu olmadığı gibi üstü kapalı olarak da darbecileri kendilerine muhatap almışlardır. Ancak kısa bir süre sonra 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmeyerek gecikmiş kurumsal cevap verilmiş oldu. İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa Birliği içerisinde ağırlığı olan bazı üye ülkelerin sürece bakışlarını haber sayfalarından inceleyerek kurumsal kimlik kadar üye ülkelerin bakış açılarına da incelemek gerekirse, İtalya - Corriere Della Sera: "Askerler Erbakan'ı yargılıyor.

---

³⁹⁵ Ahmet Sever, "Almanya ile Türkiye Arasındaki İlişkiler", **Milliyet**, 24.06.1997.

1974 Kıbrıs çıkarması öncesinde bile MGK toplantısı bu kadar uzun sürmedi. Şeriatı getirmek isteyen RP liderinin laikliği tehlikeye sokacak macerasına dur denildi ve askerler laikliği korumak için yemin etti.”³⁹⁶ Fransa - AFP: “MGK, devletin laik kurumlarını savunacağını ve İslami radikallere göz açtırmayacağını vurguladı ki, bu gelişme Erbakan Hükümeti’ne son uyarı olarak değerlendiriliyor. Konsey, 9 saati aşan toplantı sonunda, TC’nin demokratik sistemde de çağdaş uygarlık yolunda gelişmesini güvence altına alan yasalardan ve anayasanın uygulamasından ödün verilmeyeceği bildirisini yayınladı.”³⁹⁷ Almanya - Die Welt: “Laikliğin bekçisi olan Demirel ve generallerin, İslamcı Başbakan Erbakan’a karşı sabırları artık tükendi. Bugüne kadar el altından yaydıkları düşüncelerini şimdi açıkça söylediler.”³⁹⁸

İngiltere - Reuters: “Laik generaller ve koalisyon yönetimi arasında süregelen gerginliğin ardından toplanan MGK, İslamcılarının önderliğindeki hükümeti demokrasi ve laiklikten ayrılması konusunda uyardı. Gece yarısına kadar süren toplantı sonunda yayınlanan bildiri, ordunun geleneksel yaklaşımını yansıtıyor.” İngiltere - BBC: “Generallerin MGK kararları Türkiye’nin gerçekleri ile uyuşmayan zorba maddeler içeriyor. % 99’u Müslüman olan bir ülkede bu kararların uygulanması oldukça zordur. Bu kararların uygulanması demek, Türkiye’nin insan hakları açısından elli yıl geriye gitmesi demek.” İngiltere - Daily Telegraph: “İslamcı radikallerin önünü kesme hareketi, Türk ordusunun rolünü sorguluyor” başlıklı yazı, ordunun Türk siyasetindeki ağırlığından bahsederken, 1997’de ilk İslamcı Başbakan olan Erbakan’ın görevden alındığını dile getiriyor. Yazıda ön plana çıkarılan husus ise AB’nin Türkiye’ye bir takım şartlar öne sürmüş olduğudur. Bu şartlar arasında ordunun siyasetten uzak durması da vardır. “Ordu müdahalesi, Türkiye’nin AB şansını tehdit ediyor” başlıklı bir diğer yazıda ise, Avrupa Birliği’nin Türk ordusunun siyasete müdahale etmemesi gerektiği yoksa ülkenin AB’ye giriş şansının azalacağını belirtiyor. Ayrıca Olli Rehn’in sözlerine de yer

---

³⁹⁶ Şeyma Akın, 28 Şubat Süreci ve Batı Medyasındaki Algılaması, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, Karaman, 2011, ss. 106 – 107.

³⁹⁷ Akın, **a.g.e**, s. 107.

³⁹⁸ Akın, **a.g.e**, s. 108.

verilmiş, buna göre Avrupa, özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı, hukuk devleti, demokratik sivil iktidarın ordu üzerindeki üstünlüğü ilkelerine dayanmaktadır ve Türkiye de bunlara saygı duymalıdır.³⁹⁹

İtalyan, Fransız, Alman ve İngiliz medya organlarının 29 Şubat'ta gazetelerindeki haberlerin analizleri yapıldığında ortaya çıkan sonuç 28 Şubat'ın Batı medyasında doğrudan bir darbe olarak algılanmamış olmasıdır. Diğer sonuçlar ise şu şekildedir:⁴⁰⁰ i- İtalyan haber ajansı anti-demokratik darbe sürecinden ziyade laiklik vurgusunu ön plana çıkartarak Erbakan Hükümeti'ni eleştirmiştir. ii- Fransız haber ajansı 28 Şubat'ın darbe olduğunun farkında olmadığından eleştirisini dinci Erbakan Hükümeti'ne yöneltilmiştir. iii- Alman haber ajansı da İtalyan ve Fransız ajansları gibi darbe vurgusu yerine laikliğe vurgu yapmıştır. iv- İngiliz Reuters ve Daily Telegraph haber ajansları İtalyan ve Fransız haber ajanslarına nazaran geleneksel darbeci tutumu ön plana çıkarmışlardır. 28 Şubat'ın bir darbe olduğunu kavrayabilen tek ajans muhtemelen BBC olmuştur. Özellikle haberin son ifadesinde belirtildiği gibi bu kararların uygulanması demokrasi ve insan hakları açısından ilerleme değil gerileme sebebidir.

Avrupa Birliği Komisyonu'nun o dönemki genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn'in sözleri ise aslında AB'nin kurumsal olarak veremediği tepkinin açığa vurulmasıdır. Avrupa Birliği'nin özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, hukuk devleti gibi kavramlar üzerindeki hassasiyetine vurgu yapan Rehn, demokratik sivil iktidarın ordu üzerindeki hâkimiyetine de atıfta bulunarak 28 Şubat'ta askerin sivil otorite üzerinde baskı kurduğunu üstü kapalı olarak ifade etmiştir.

1998'deki İlerleme Raporunda Türkiye'de yaşanan genel siyasi havaya üstü kapalı olarak eleştiriler yöneltilmiştir. İlerleme Raporu'ndaki en dikkat çekici husus⁴⁰¹ “ordunun sivil denetiminin olmayışı, kaygı vericidir. Millî Güvenlik Kurulu kanalıyla ordunun politik yaşamda oynadığı büyük rol, bunu yansıtmaktadır.” ifadesidir. Türkiye'de kamu otoritelerinin örgütlenişi, demokratik bir sistemin temel

---

³⁹⁹ Akın, **a.g.e.**, s. 113.

⁴⁰⁰ Akın, **a.g.e.**, s. 111 - 112.

⁴⁰¹ “Türkiye 1998 İlerleme Raporu”, **Avrupa Komisyonu**, Brüksel, 1998, s. 17.

özelliklerinin çoğuna sahiptir. Otoriteler, genel olarak, Topluluk müktesebatıyla uyumlu mevzuat hazırlama ve uygulama kabiliyetinde olan ehil bir idareye sahiptirler. Ancak, çeşitli faktörler, bu otoritelerin, Avrupa Birliği'nin üye devletlerindeki gibi işlenmesine engel olmaktadır. Millî Güvenlik Kurulu, ordunun siyasî hayatta oynadığı büyük rolü gösterir. Ordu sivil denetime tabi değildir ve hattâ bazen, büyük çaplı bazı baskı uygulayıcı askerî operasyonlar gerçekleştirdiğinde, hükümetin bilgisi olmaksızın hareket ettiği görülmektedir. Adli sistem içinde, demokratik bir sistemle bağdaşmayan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilkelerine aykırı olan olağanüstü hal mahkemeleri (Devlet Güvenlik Mahkemeleri) vardır. Yargının gerçekten bağımsız olmasını sağlamak ve hukukun üstünlüğüne uygun biçimde işlemesi için ihtiyaç duyduğu insani ve maddi kaynakları yargı sistemine vermek amacıyla büyük çabalar sarf edilmesi gereklidir.

1998'deki ilk İlerleme Raporumuz 28 Şubat'ın AB'ye üstü kapalı olarak çok ufak eleştiriler yaptığı resmi bir belgedir. Bu üstü kapalı ve ufak eleştirilerden bazıları şu şekilde sıralanmıştır: “Türkiye’deki durum hakkında önceki değerlendirmeler” kısmı; “İdare ve eğitim sistemindeki son gelişmeler, laikliği güçlendirmeye yönelik olmakla beraber, Türk toplumunda ordunun özel rolünü göstermektedir... Ordunun sivil politik denetimi bakımından Türk hukuku sisteminde belirsizlikler vardır.”⁴⁰² Türkiye’deki son politik gelişmeler kısmı, “Geçen bir kaç yılda, Türkiye’deki politik durum nispeten istikrarsız olmuştur. Başbakan Yılmaz’ı idaresindeki mevcut azınlık koalisyonu, haftalarca süren bir bunalımdan sonra, Erbakan ve Çiller önderliğindeki hükümetin yerine geçerek Haziran 1997’de iktidara geldi. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde çoğunluğa sahip olmayışı nedeniyle, Yılmaz Hükümeti, koalisyon dışında kalan partilerin desteğine muhtaçtır.” “Ocak 1998’de, Türk Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi’ni kapattı, tüm malvarlığına el koydu ve partinin başlıca liderlerini, beş yıl boyunca, herhangi bir politik gruba üye olmaktan men etti. Bu kapatma kararı, 21 Ocak 1998 tarihinde Avrupa Birliği adına yapılan bir Başkanlık açıklamasına konu oldu. Söz konusu açıklamada şöyle deniyordu: “Bu karar, Türk Anayasası’nın hükümlerine uygundur.

---

⁴⁰² Avrupa Komisyonu, **a.g.e.**, s. 6.

Fakat Avrupa Birliği, bu kararın, demokratik çoğulculuk ve ifade özgürlüğüne ilişkin sonuçlarından endişelidir.” Refah Partisinin kapatılmasından bu yana, milletvekillerinin hemen hepsi, yeni bir partiye, Fazilet Partisi’ne katılmışlardır.”⁴⁰³

Bu iki kısımda raportörün bakış açısına göre Türkiye’de gayri demokratik olaylar olmuştur ve ordunun sivil politik denetimden yoksun olmasının hukuken belirsizlik arz etmesi ifade edilmiştir. Ancak AB nasıl ki bugün Ortadoğu’da yaşananlara ses çıkarmıyor ve darbeye darbe diyemiyorsa o gün de Türkiye’de yaşanan sürece darbe demekten imtina etmiştir. Böyle bir tabloya rağmen sadece bir yıl içerisinde dönemin Dışışleri Bakanı İsmail Cem tarafından etkin bir diplomasi yürütölerek 1999’daki Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’ye aday ülke statüsü verilmesi ise dikkate değer bir başarıdır. Bu vesileyle süreç öncesindeki durumdan bir adım daha ileriye gidilmiştir. Devam eden süreç içerisinde de 8 Mart 2001’de Avrupa Konseyi Türkiye’nin AB katılım sürecinin yol haritası olan katılım ortaklığı belgesini kabul ederek aslında iyi niyetini ortaya koymuştur.⁴⁰⁴

Sonuç olarak 28 Şubat 1997’deki yapılan MGK toplantısında alınan kararlarla askerler halkın oyuyla iktidara gelmiş sivil bir iktidarı, dördüncü kez bozguna uğratmış oldular. Ancak sürecin ülke içerisindeki etkileri kadar ülke dışındaki etkileri de göze çarpmıştır. Gümrük Birliği ile AB’ye bir adım daha yakınlaşan Türkiye’ye ne yazık ki o dönem gerekli ideolojik yardım AB tarafından yapılmamıştır ve/ya yapılamamıştır. Süreci geç okuyan ve geç tepki veren AB’nin 1997 sonunda Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye’yi aday ülke olarak tanımaması kurumsal olarak verilebilecek tek tepkidir. Bunun yanı sıra AB üye ülkeleri de genellikle darbe olgusundan ziyade laiklik olgusuna vurgu yaparak sürecin bir darbe olduğunu anlayamadıkları da aşikârdır. Yapılan haber analizlerinde de askerin rolüne bir eleştiri olmadığı gibi generallerin arkasındaki geniş destekten bahsedilmiş ve neredeyse yaramaz çocuk tasviriyle Erbakan ve İslamcılarının hizaya getirildiği aktarılmıştır.⁴⁰⁵

---

⁴⁰³ Avrupa Komisyonu, **a.g.e.**, s. 8.

⁴⁰⁴ Karluk, **a.g.e.**, s. 121.

⁴⁰⁵ Akın, **a.g.e.**, s. 108.

IV-AKP'NİN İKTİDAR OLMASI VE 27 NİSAN 2007 E-MUHTIRASI

A- AKP'nin İktidar Olması

26 Ocak 1970'de kurulan Milli Nizam Partisi, 12 Mart Muhtırasından sonra 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Partinin kurulma süreci, Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli tüccar ve sanayicilerini, büyük sanayi ve tüccarlara karşı savunan bir ismin giderek yükselişine tekabül etmiştir. Ancak partinin ömrü çok kısa olmuştur. MNP'nin Türk siyasi hayatındaki önemi iki tespitle özetlenebilir: Birincisi, burada ortaya çıkan ve şekillenen çekirdek kadro, Türkiye'nin tek bağımsız siyasi İslami Hareketi'ni temsil etti. Diğer İslami grupların zaman zaman desteklediği, çoğunlukla ise mesafeli davrandığı bu siyasi hareket, muhtevasına yönelik tüm eleştirilere rağmen bu özelliğini korudu. MNP'nin İslami kimliği ile yakından ilgili ikinci temel özelliği, ilk defa bu kadar net bir biçimde küçük ve orta sanayici tüccarın desteklenmesi ve parti tabanında bu unsurların belirleyici rol oynamasıdır. MNP'den başlayan bu taban oluşturma süreci, Refah Partisi'nin iktidar oluşuyla belirginleşen yeşil sermaye diye tanımlanan ve artık orta ölçeğin üzerine çıkan yapılanmaların da temeliydi. RP'deki geleneksel liderliğin küreselleşme sürecindeki dönüşümü algılayamadığını gören Anadolu'da konumlanmış İslamcı burjuvazi, küresel sistemle bütünleşmesini kolaylaştıracak, Türkiye'de devlet aygıtıyla daha az sorunlu ve Batı sistemini karşısına almayan bir siyasal hareket arayışına girmiştir. Bu yüzden AKP'nin ortaya çıkışında bu sınıfın talep ve beklentileri kritik bir yere sahip olmuştur.⁴⁰⁶

MNP'nin programı, oldukça belirgin bir İslami hava taşıyordu. Aynı zamanda milli ve manevi kalkınma üzerinde önemle duruluyor, ahlak ve fazilet kavramları öne çıkıyordu. Bunlardan daha önemlisi serbest rekabet sisteminin acımasızlığı ve faizin zararları belirtilerek, devletin de müdahil olduğu bir ekonomik nizam savunuluyordu.

---

⁴⁰⁶ İlhan Uzgel, **AKP El Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, (Der: İlhan Uzgel, Bülent Duru), Ankara, 2009, ss.17-18.

Ağır sanayi dűşüncesi ortaya atılırken, Avrupa Topluluđu'na girilmesine de karşı çıkılıyordu.

Kuruluşundan çok geçmeden 12 Mart Muhtırasıyla kapatılan parti aynı ideolojik örgütlenme ile bu defa da Milli Selamet Partisi adıyla kuruldu. Milli Nizam Partisi ile başlayan bu geleneği İslamcılıktan ayırmak imkânsızdır. Bu nedenle de partilerin kapatılması, irtica ile mücadele ya da laik devleti korumak gerekçesiyle yapılmıştır. Ancak buna rağmen partililer bu örgütlenmeden vazgeçmemişlerdir.

11 Ekim 1972'de MSP kuruldu. Erbakan'ın partiye resmen katılması ise 1973 Mayıs'ında gerçekleşti. Yani parti 1973 seçimlerine Süleyman Arif Emre'nin genel başkanlığında girdi. Hemen ardından Erbakan partinin genel bakanı olarak seçildi. Parti elde ettiği bağlarıyla CHP ile koalisyon oluşturdu ancak tahmin edileceği üzere bu koalisyon ortaklığı kısa ömürlü oldu. MNP'nin siyasi çizgisi, kendi kitlesi tarafından sık sık solcu bir ağız kullanmakla, MSP ise CHP ile koalisyonu sonrasında komünistlerle bir olup ülkeyi bölmekle suçlandı. MSP'nin sekiz yılı aşan etkin siyasi hayatı boyunca Erbakan, liderliğini korumuştur. Süleymancılar ve bazı Nurcu gruplar tarafından zaman zaman çok sertleşen eleştiriler alsa da, MSP ve Erbakan, Türkiye'de İslami vurgusu ağır basan bir siyasi merkez olmayı ve zaman içinde de bu yönde bir kadro oluşturmayı başarmıştır. MSP, küçük ve orta kesimlerin merkeze takınmasının bir aracı olmuş ve bunu yaparken de maneviyatçı yapısıyla onlar için bir sığınak olmuştur. MSP yakın dönem tarihinde ilk meşru, örgütlü ve hükümet düzeyinde etkin İslami hareket ve aynı zamanda MSP bugünkü AKP'nin atası olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰⁷

12 Eylül darbesinin ardından Türkiye'nin kurucu partisi olan CHP'nin dahi kapatıldığı bir süreç yaşanmıştır. Bu süreçte MSP kapatılmış, Erbakan'a siyaset yasağı getirilmiştir. 1983'te siyasi partilerin faaliyetlerine izin verilmesinin ardından Milli Görüş geleneği yalnızca isim değiştirterek bu defa Refah Partisi olarak yoluna devam etmiştir. Milli Görüşün karizmatik lideri Erbakan'ın siyaset yasağı boyunca mevcut oy oranının bir kısmının ANAP'a kaymasına rağmen, kitlesinin Milli Görüş

---

⁴⁰⁷ H. Bülent Kahraman, **Türk Sağı ve AKP**, İstanbul, 2007, s.69.

desteği azalmamıştır. Yerel seçimlerde birçok belediye başkanlıklarını kazanan RP, 1991 Seçimlerine MÇP ve IDP gibi iki partiyle birlikte ittifak halinde girmiş ve toplamda yüzde 16,2 gibi bir oy oranına ulaşmıştır. MHP ve IDP milletvekilleri ayrıldıktan sonra kırk milletvekili ile parlamentoda yer almıştır.⁴⁰⁸

RP için asıl dönüm noktası 1994 yerel seçimlerinde büyük şehirlerde ve yüzlerce belediyede seçimin galibi olmasıydı. İstanbul ve Ankara gibi iki merkezde, büyükşehirde ve pek çok ilçede seçimi RP'nin kazanması tüm dikkatleri RP üzerinde toplamıştı. Bu dikkatleri çekme 1995 seçimlerinde kendisini göstermiş ve RP ciddi oy artışına uğramıştır. DYP ile Refah-Yol koalisyonundan oluşan hükümet yine aynı taktik ve halk üzerindeki irtica tahrikleriyle 28 Şubat sürecinde kapatılmıştır. Ancak 28 Şubat Milli Görüşçüler için bir dönüm noktası, bir yol ayrımı olmuştur. Partilerinin kapatılmasının artık bir gelenek haline dönüştüğünü gören bazı partililer, bu durumun önüne geçmek için Refah Partisi'nin ardından kurdukları Fazilet Partisinde bir yol ayrımına gelmişler ve önündeki on yılı hatta belki daha fazla olan bir sürece etki eden siyasi aktörleri çıkarmışlardır.⁴⁰⁹ 18 Nisan 1999 seçimlerinde RP'nin uğradığı ciddi oy kaybı parti içinde artık yüksek sesle ifade edilir hale gelen değişim taleplerini daha da artmasına yol açtı. Ancak Erbakan hem parti lideri hem de otuz yıllık siyasi görüşün lideri olarak bu seslere gereken ehemmiyeti hiçbir zaman vermemiş ve kendi tabanındaki değişimleri ve istekleri göz ardı etmiştir.

Refah Partisi'nin kapatılıp, Fazilet Partisi'nin yeniden kurulmasıyla, kapatılan partilerinin hemen ardından aynı kadroyla, aynı zihniyetle, aynı ideolojik örgütlenmeyle yola devam etmenin çok akıllıca olmadığını ve bu nedenle partide radikal değişimler yapılması gerektiğini savunan yenilikçi bir kesim vardı. 28 Şubat'ın Milli Görüş cephesindeki en büyük etkisi, belki de yenilikçiler denilen kesimle, gelenekçiler arasındaki ayrımın ilk defa bu kadar gün yüzüne çıkılması idi. Bu tarihten sonra yaşananlar koşulsuz itaat ve kabullenme mantığının ve bu mantığın üzerinde yükselen liderlerinin sınırlarından dışarı çıkılmasını ifade etmektedir.

---

⁴⁰⁸ Taşkın Yüzgün, **AKP İktidarı ve Türkiye Siyaseti**, İstanbul, 2013, s. 39.

⁴⁰⁹ Nasuhi Güngör, **Yenilikçi Hareket: Yeni Dünya Düzeni Ekseninde Bir Değerlendirme**, İstanbul, 2002, ss. 23 - 36.

Sorgulama geleneği artık Milli Görüş'te de başlamıştı. Darbelerin belki de toplum üzerinde tartışmalı da olsa kazandığı sivil uyanış ve bilinci, bu geleneğin sorgulanmasında da görülmektedir.

Kurulan ismen yeni olan partiler birbirinin devamı niteliğinde oluyor ve hepsi de aynı sebeplerden dolayı kapatılıyordu. Yenilikçiler olarak adlandırılan bu kesimin sesinin bu kadar gür çıkması sadece uğradıkları malum sonuçtan kaynaklanmamaktaydı. 27 Mayıs'tan beri verilen var olma, politik kültürün aktif bir parçası olmaya çalışma ve yok sayılmadan kaynaklanan ideolojik tepkinin sonucu olarak doğan bir gücün etkisi de vardı. Özellikle orta sınıf, 1960'larda çok cılız çıkan sesini Özal'ın liberal politikalarının etkisiyle gürleştirmiş ve kitleler üzerinde bu kopuşu destekleyecek belli bir sosyal ve siyasi yapının temelini atmıştı.

Yenilikçiler 28 Şubat sürecinde Erbakan'ı sessiz kalmakla suçlamıştı. İstanbul'dan gelerek grup toplantısına katılan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Erdoğan, MGK kararlarını imzalayan Erbakan'a "Size kendi ellerinizle çocuğunuzu boğdurmak istiyorlar" diye karşı çıkıyordu. Erdoğan, "30 yıllık siyasi hayatımızda eğer böyle bir tasarımı meclise sevk edecek olursak bu hareketimizin bitişi olur. Hocam bu sizin için de bitiş demektir" diyordu ancak Erbakan bu itirazları ve uyarıları dikkate almıyordu. Mevcut tasarımı meclise göndererek onaylanmayacağını bu sayede tasarının hayata geçirilmeyeceğini düşünüyordu. Ancak olaylar beklediği gibi olmadı ilk olarak koalisyon ortağı tarafından yarı yolda bırakıldı ve Erdoğan'ın dediği gibi Erbakan, bu tasarının hemen akabinde kitlesinin büyük kısmını kaybetti. Milli Görüşün lideri olarak var olan karizmasını devam ettiremedi. Milli Görüşün büyük çoğunluğu bu tasarının imzalanmasını içine sindiremedi.⁴¹⁰

14 Mayıs 2000'de Fazilet Partisi Genel Kongresi toplanmıştı. Parti içinde güçlü bir mevkîe sahip olan Recep Tayyip Erdoğan mahkeme kararı ile siyasetten men edilmişti. Siyaset yasağı bulunan Erdoğan'ın yerinde, Yenilikçi kanadın başı olan Abdullah Gül vardı. Genel bakan seçimini 633'e karşı 527 oyla Kutan kazanınca yenilikçiler muhalif tutumlarını artırdılar. Bir ay içerisinde de Fazilet

---

⁴¹⁰ Hüseyin Özalp, **AK Asker: Bir ABD, AKP ve Cemaat Projesi**, İstanbul, 2011, s. 32.

Partisi kapatıldı. 22 Haziran 2001'de Anayasa Mahkemesi RP'yi kapatma gerekçeleriyle, FP'yi de kapatmıştır.⁴¹¹ Anayasa Mahkemesi Fazilet Partisi'ni kapatınca gelenekçi parti üyeleri Recai Kutan başkanlığında 20 Temmuz 2001'de Saadet Partisi'ni kuracaklardı.⁴¹²

Yenilikçiler devletle barışık, gerilimden uzak ancak dik duruş sergileyen bir anlayışı savunduklarını söylediler, sürekli gerginlikten uzak duracakları mesajı verdiler. Askere yalın durmaya ve asker adaylar göstermeye çaba sarf ettiler. Gelenekçiler ise otuz yıllık Milli Görüş çizgisine sahip çıktı. Yeni bir kimlik arayışına giren yenilikçiler partiyi kurarken, geçmişlerine sünger çekerek kendilerini muhafazakâr demokrat olarak tanımladı. Gelenekçiler ise yenilikçileri davaya ihanetle suçladı. Bu durum yenilikçilerin değişim iddialarını kolaylaştırdı. Eğer eski politikaları aynen savunan bir başka parti olmasaydı, yenilikçiler milli görüş gömleğini çıkardıklarını bu kadar kolay söyleyemeyecekti.⁴¹³

Gelenekçiler Saadet Partisi olarak yoluna devam etmeyi seçerken, Yenilikçiler arasında da partileşme süreci yaşanıyordu. Ayrıca toplumda da özellikle İslami kesimde bir temsili parti arayışı vardı. Cemaatler en başından beri mesafeli durdukları kimi zaman destekledikleri kimi zaman sert sözcüklerle eleştirdikleri Milli Görüş geleneğinin kopan kanadını destekleme yoluna gitmişlerdi. Tarikatların ise yenilikçilere karşı bir hayli sıcak oldukları, ancak siyasetle ilgili genel tavırları gereği temkinli oldukları gözlemlenmekteydi. Yenilikçi hareketin, önce RP içinde, daha sonra da FP içindeki tartışmalar sırasında özellikle cemaatler tarafından hararetle desteklenmesi önemli bir gelişmedir. Yenilikçiler cemaatler tarafından daha partilerinden ayrılmadan desteklense de, bu grupların partide operasyon el anlamında güçleri ve ekipleri bulunmadığı için, sürekli olarak yenilikçi grubu, yeni bir oluşuma yönlendirmişlerdir. Cemaatler açısından artık kemikleşen kanaat, Erbakan'ın

---

⁴¹¹ Süleyman Sıdal, Muhafazakâr Demokrasi ve Adalet ve Kalkınma Partisi, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, İstanbul, 2010, s. 97.

⁴¹² Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi: 1800 - 2012**, İstanbul, 2012, s. 243.

⁴¹³ Özalp, **a.g.e.**, s.58.

kontrolünde herhangi bir İslami gelişmeye izin verilmeyeceği, hatta aksine zarar görüleceğidir. Bu nedenle yeni ve daha merkezde bir siyasi harekete destek verilmesi hesaplanmaktadır.⁴¹⁴ Yenilikçilerin siyasi kanadı olarak var olan AKP'nin kısa zamanda bu kadar yükselmesinde de bu kesimlerin ciddi katkısı vardır.

14 Ağustos 2001'de yenilikçiler Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurarak yollarına devam etme kararı aldılar. AKP muhafazakâr demokrat bir parti olarak Milli Görüş'ten farklı olduğunu vurgulayarak yeni bir dönem açma yolundaydı. AKP demokrasiyi evrensel değeri olan bir ana prensip olarak benimsediği gibi, hukuk devleti, insan hakları, hoşgörü ve kültür farklılıklarına saygılı davranmayı da temel ilke kabul etmiştir. Milli iradeyi, akıllı, bilimi, ahlaklı yol gösterici fikirleri kabul ettiklerini, farklı dini inançlara hürmet edeceklerini belirten parti, aynı zamanda kültürel farkların bir zaaf olmayıp aksine milli dayanışmayı güçlendirdiğini vurgulamıştır.⁴¹⁵

AKP'nin kuruluşu aynı zamanda Türkiye'yi son elli yıldaki en kötü ekonomik krize sokan Şubat 2001 mali krizinden hemen birkaç ay sonrasına denk gelmiştir. Bu kriz, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in başbakan Bülent Ecevit'e anayasa kitapçığını fırlatmasıyla başlamıştı. Kriz seçmenin mevcut siyasi partilere olan ilgisini azaltmış, halkın siyasetçileri başarısızlıklarından dolayı sorumlu tutmasının daha önce görülmemiş bir tezahürü olarak, bir önceki, Nisan 1999 genel seçimlerinde mecliste sandalye sahibi olan partilerin hiçbirisi Kasım 2002'de mecliste temsil için gerekli olan %10 barajını aşamamıştır. Mecliste AKP karşısında tek muhalefet, toplam sandalye sayısının ancak üçte birinden azına sahip olan, Deniz Baykal'ın genel başkanlığını yaptığı Cumhuriyet Halk Partisi idi.⁴¹⁶ Bu arada meclisin 3 Kasım'da seçime gidileceği kararını vermesinin ardından Tayyip Erdoğan Diyarbakır 4 no'lu DGİM'ye başvurarak adli sicil kaydının silinmesi talebinde bulunmuştur. DGİM Erdoğan'ın sicil kaydının silinmesine karar vermiştir. 19

---

⁴¹⁴ Güngör, **a.g.e**, s.37.

⁴¹⁵ Karpat, **a.g.e**, s.246

⁴¹⁶ Gareth Jenkins, "Semboller ve Gölge Oyunu Ordu - AKP İlişkileri 2002 - 2004", **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, (Ed: Hakan Yavuz), İstanbul, 2010, ss. 240 – 241.

Nisan’da AKP’ye Erdoğan’ın kurucu üyelikten çıkarılması yönünde ihtar verilmiş 19 Ekim tarihinde Erdoğan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına AKP kurucu üyeliğinden istifa ettiğine dair kararını bildirmiştir. Sonucunda 3 Kasım’da seçime gidildiğinde AKP birinci parti olarak seçimden çıkmış ve tek parti olarak iktidara gelmiştir. AKP’nin iktidara gelmesinin ardından Abdullah Gül başbakan olmuş ve 58. hükümetin başbakanlık koltuğuna geçmiştir.

Abdullah Gül, başbakan olmasından itibaren yoğun bir dış politika gündemi ile karşı karşıya kaldı. ABD’nin Irak’a yapacağı müdahale öncesinde Türkiye topraklarını kullanma isteği ve Kıbrıs’ta BM Genel Sekreteri Kofi Annan liderliğinde hazırlanan plan çerçevesinde yürütülen görüşmeler yeni AKP hükümetinin karşılaştığı en ciddi konular oldu. ABD, Irak lideri Saddam Hüseyin’i devirmek amacıyla başlatacağı askeri harekâtın kuzey cephesini Türkiye üzerinden açmayı planlıyordu. Bu amaçla TSK’nın yabancı ülkelere gönderilmesi, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye’de bulunmasına izin verilmesine ilişkin Başbakanlık Tezkeresi milletvekillerinin oyuna sunuldu. 1 Mart tarihinde yapılan oylamada 264 kabul, 250 repoyu çıkmasına rağmen tezkere için gerekli olan salt çoğunluk sağlanamadığı için tezkere reddedildi. Muhalefet partisi CHP’nin yanı sıra AKP’li bazı milletvekilleri de tezkerenin reddi yönünde oy kullandı. ABD tezkerenin reddedilmesi üzerine İskenderun limanına getirmiş olduğu askeri araç ve teçhizatları geri çekti. Bu olay ABD ile Türkiye arasında uzun bir süre devam edecek olan siyasi soğukluğun da başlangıcı oldu.

Yüksek Seçim Kurulu’nun Siirt’teki seçimleri iptal etmesinin ardından Erdoğan’ın milletvekili olma yolunu açacak milletvekili seçimi kanunun 11. maddesinin değiştirilmesini içeren paket TBMM’ye sunulmuştur. Sonuçta Erdoğan Siirt milletvekili olarak meclise girmiştir. Bu durumun aslında özel bir anlamı da bulunmaktadır. Siirt’te yaptığı konuşma nedeniyle siyasi yasaklı durumuna gelen Erdoğan’ın yine Siirt’te milletvekili ve başbakan olma yolu açılmıştır.⁴¹⁷ 9 Mart tarihinde Siirt’te yapılan yenileme seçiminde AKP Genel Başkanı Recep Tayyip

---

⁴¹⁷ Uzgel, a.g.e, s. 30.

Erdoğan'ın milletvekili seçilmesinin ardından Başbakan Abdullah Gül istifa etti. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer yeni hükümeti kurma görevini Erdoğan'a verdi. Tayyip Erdoğan 14 Mart 2003'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 59. hükümetini kurmuştur.

1 Mart tezkeresinin reddedilmesinin ardından 20 Mart tarihinde ikinci bir tezkere TBMM'ye geldi. Türk askerinin Kuzey Irak'a gönderilmesi ve ABD uçaklarının Türk hava sahasından geçişlerine izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi bu kez 202'ye karşı 332 oyla kabul edildi. 2004 yerel seçimleri, AKP ve Başbakan Erdoğan'ın merkezi iktidarın ardından yerel yönetimlerdeki gücünü pekiştirmesiyle sonuçlandı. AKP, 2002 yılında almış olduğu oy oranını da aşarak yüzde kırkı buldu. Kazandığı toplam belediye başkanlığı sayısı ise 1753 oldu. Muhalefet partisi CHP ise yüzde yirmi ile 469 belediye başkanlığı kazandı. İstanbul, Ankara, Adana, Bursa gibi büyük şehirlerde AKP kesin bir başarı kazandı.⁴¹⁸ 59. hükümet programı hakkında TBMM'de yapılan konuşmada partinin siyasal gerçeğine ilişkin ifadeler yer almaktadır. Hükümet programı şu şekilde açıklanmıştır:⁴¹⁹

- ✚ AKP siyasal kimliğini “muhafazakar demokrat” olarak tanımlamaktadır. Yeni “muhafazakar demokrat” çizginin muhafazakarlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde ama siyaset yaptığımız coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya koyması Türk siyasetine yeni bir soluk getirecektir.
- ✚ Toplumsal alandaki çeşitlilik ve farklılığı siyasal alanda da kabul ediyor ve siyasetin taraflarını her zeminde uzlaşıya davet ediyoruz.
- ✚ AKP'nin muhafazakar kimliği, siyasal gücün bir kişinin veya grubun elinde yoğunlaşmasını destekleyen, bireysel ve siyasal özgürlüklere karşı olan, siyasal katılımın hemen hemen tüm biçimlerini reddeden, baskı ve güç kullanımını öngörün dayatmacı siyasal anlayışları reddetmektir.

---

⁴¹⁸ Yalçın Akdoğan, **Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, İstanbul, 2009, s. 56.

⁴¹⁹ (Çevrimiçi), <http://www.byegm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=24>.

✚ Muhafazakâr demokrat siyasî kimliğimizin genel tutumu, kanun hâkimiyeti yoluyla sınırlı devleti savunmak, doktriner ve dogmatik olandan hoşlanmamak olarak özetlenebilir. Bireysel hak ve özgürlükleri ön plana çıkarırken diğer yandan aile gibi geleneksel birliklere yönelik tutumuyla yeni sağın en önemli niteliklerini taşımaktadır.

AKP'yi 3 Kasım'da iktidara taşıyan ve seçmen kitlenin tercihini etkileyen en önemli nedenler seçim vaatleri ve partinin kurucu kadrosu olmuştur. Örneğin, hiçbir şekilde Milli Görüş gelenekçilerinin ön planda tuttuğu başörtüsü problemini dile getirmedi. Seçim mitinglerinde halkla iletişimde her zaman güçlü bir duruş sergiledi. Oy istediği kitle ile yakın, Milli Görüş geleneğindeki alışkanlıkları devam ettirerek halkla yüz yüze iletişime özen gösterdi. Kısacası oy istediği kesime yakın durdu.

Seçim vaadi olarak Avrupa Birliği'ni kullanan tek parti olarak AKP seçmen kitleyi etkilemiştir. 1995 ve 1999 seçimlerinde, seçimlerde etkili olan aktörler ulusal çerçeve ve Türk siyasetindeki partilerle sınırlıyken 3 Kasım 2002 seçimlerinde siyasi aktörler AB ve IMF aracılığı ile uluslararası nitelikler kazandığı ve sivil toplum örgütlerinin de sürece dâhil olmuşlardır.⁴²⁰ Türk siyasi yaşamında ilk kez bir siyasi parti seçim vaadini ulusal sınırların dışındaki ilişkileri ön plana çıkararak seçmen kitleyi etkilemeye çalışmış ve etkili olmuştur. Dahası kendinden sonraki siyasi partileri de etkilemiş ve AKP dışındaki siyasi partiler de seçim vaatleri arasına AB'ye girme eklemiştir.⁴²¹

Bu yıllarda 2000 Krizi ve ardından gelen 2001 ekonomik krizlerinin yaratmış olduğu tahribat ve ülke içerisindeki seçkinlerden umudunu kesen toplum büyük bir çoğunlukla umudunu Avrupa Birliği üyeliğine başlamıştı.⁴²² Toplumun % 84 oranında AB üyeliğine destek verdiği ortamda AKP'nin gerek seçimlerde gerekse

---

⁴²⁰ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği'ne Evet mi? Hayır mı?**, İstanbul, 2008, s. 77.

⁴²¹ Ahmadow Ramin, "Counter Transformations in the Center and Periphery of Turkish Society and the Rise of the Justice and Development Party", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol: 7, No: 2 - 3, pp. 15 – 36.

⁴²² Kemalettin İnâat ve Burhanettin Duran, "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama", **Demokrasi Platformu**, 2005, s. 41.

seçimler sonrası izlemiş olduğu politikalar bu partiye büyük siyasal destek ve önemli ölçüde oy kazandırmıştır.⁴²³ Zaten 1980 sonrası dünya ekonomisine entegre bir ekonomik modele geçilmiş serbest piyasa ekonomisi benimsenmiş olup, Adalet ve Kalkınma Partisi de ekonomik model olarak bu durumu aynen devam ettireceğini parti programında açıkça belirtmiştir. Ayrıca 28 Şubat süreci sonrası büyük bir kriz yaşayan Milli Görüş geleneği ile yollarını ayıran AKP yani yenilikçiler kanadının yaşadığı süreç yine tam da dünyanın içinde bulunduğu süreçle birebir örtüşür durumları sergilemiştir. Özellikle 11 Eylül saldırıları ile birlikte dünya siyasetinde ön plana çıkmaya başlayan din olgusu ve İslamiyet’e karşı tutum ve İslami hareketlerin yeni biçimsel duruşları dünya konjonktüründen büyük oranda etkilenen Türkiye’yi de ciddi oranda etkilemiştir. 11 Eylül’ün yarattığı dehşetten kendilerini ayrı tutmaya çalışan İslamcılık yanlıları, İslam’ın liberal yönlerini keşfettiler. Sadece İslam’ı ön plana çıkaran kimlik siyasetinin artık geçerli olamayacağını görüp, onun dışında argümanlar geliştirmeye yöneldiler. AKP’nin yaşadığı biçimsel değişim tam da bu noktaya işaret etmektedir.

AKP, 3 Kasım 2002 seçimlerinde ekonomik programı ile ön plana çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni ise 2001 yılında yaşanan ve oldukça ağır bir ekonomik krizin halk üzerindeki etkisi olmuştur. 1989-1993 yıllarındaki krizlerin aşılması işlevi IMF’ye verilmiş ve krizin faturası birer yük haline geldiği düşünülen KİT’lere çıkarılmıştır. KİT’lerin tasfiyesinin bu krizi aşacağı düşüncesi 2001 krizinde de aynı şekilde uygulama alanı bulmuştur. KİT’lerin tasfiyesi adım adım uygulanmaya başlamıştır. 1994 sonrasında etkinlik amacı ile özelleştirme söylemi giderek ortadan kalktı, kamu açıklarını kapatma amacı ile özelleştirme öne çıktı. Zamanla, özelleştirme uygulamalarının örtülü hedeflerinden birinin, siyasal iktidara yakın iş çevrelerine avanta ve kaynak aktarımı olduğu da ortaya çıkacaktır. 2003 yılında, hala kamu mülkiyetinde bulunan ve satış vitrinine konan önemli büyüklükteki kuruluşlar PETKİM, TÜPRAŞ, TEKEL, TÜGSAŞ ve THY’den ibaret kalmıştır. KİT’lerden özelleştirilmemiş kalan işletmeler ise AKP iktidar döneminde özelleştirilmiş, üstelik halkın büyük tepkilerine rağmen bu durum gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en tepki

---

⁴²³ Ümit Özdağ, **Türkiye - AB İlişkileri ve Türkiye**, İstanbul, 2002, s. 45.

görenleri ise TÜPRAŞ, TELEKOM, PETKİM gibi işletmelerin özelleştirilmiş olmalarıdır. Serbest piyasa ekonomisinin en önemli uygulamalarından biri olan özelleştirme Türkiye’de pek çok kesim tarafından kabul zemini bulamamış ve tepki çekmiştir.

Parti tüzüğü ve ekonomik politikaları incelendiğinde AKP’nin daha çok yeni sağ içinde yer aldığını söylemek daha doğru olacaktır.⁴²⁴ Aslında sadece ekonomik değil, tüm uyguladığı politikalarında yeni sağın nitelikleri kendini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Siyasal İslam’ın en önemli temsilcisi olan Milli Görüş geleneğinden gelen ve kendini muhafazakar bir kimlikle tanıtan AKP’nin politikaları daha çok neo-liberal çerçevede değerlendirilebilmektedir.⁴²⁵

- ✚ Hazırlanacak olan özelleştirme eylem planı kararlılıkla uygulanacaktır. Özelleştirme uygulamaları, sadece kamu için bir gelir kaynağı olarak görülmeyecek; piyasaların rekabete açılması, üretimdeki verimliliğin ve istihdamın artması açısından da değerlendirilecektir.
- ✚ Serbest kur rejiminde kurlar piyasa şartlarında belirlenmekte ve böylece ekonominin iç ve dış şoklardan daha az etkilenmesi sağlanmaktadır. Bu nedenle serbest kur rejimi uygulaması devam ettirilecektir.
- ✚ Esneklik uygulamalarının işçi ve işverenler açısından çekici kılınması için, standart iş sözleşmelerindeki esneklik düzeyi incelenecek ve gerekli uyumlaştırma çalışmaları yapılacaktır. Bu çerçevede özellikle kısmi süreli çalışma biçiminin uygulanmasını kısıtlayabilecek engeller belirlenecek, bu çalışma biçimi işçiler ve işverenler açısından talep edilir bir yapıya kavuşturulacaktır. Bu doğrultuda, 4857 sayılı İş Kanununda gerekli değişiklikler yapılacaktır.

---

⁴²⁴ Ahmet İnsel, “The AKP and Normalizing Democracy in Turkey”, **Birikim Dergisi**, (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/birikim/article.aspx?mid=505&article=The%20AKP%20and%20Normalizing%20Democracy%20in%20Turkey>.

⁴²⁵ (Çevrimiçi), http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200204121%20AK%20PARTI%20TUZUGU%202002/200204121%20AK%20PARTI%20TUZUGU%202002%20000_0000.pdf.

- ✚ İş sağlığı ve güvenliği alanında yaşanan sıkıntıları giderecek ve AB ile uyumu sağlayacak yasal düzenlemeler yapılacaktır. Bu kapsamda, meslek hastalıkları ve iş kazalarını azaltacak düzenlemeler yapılacak, ekonomideki iş kaybı ve bunun doğurduğu üretim kaybı en aza indirilecektir.
- ✚ 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu başta olmak üzere sosyal diyaloga ilişkin yasal düzenlemeler gözden geçirilecektir.
- ✚ Genel sağlık sigortası sistemi, Sağlıkta Dönüşüm Programıyla birlikte aile hekimliği, koruyucu hizmetler, yoksulların primlerinin devletçe karşılanması ve 18 yaşın altındaki çocukların tamamının sağlık güvencesi altında olması gibi ilkelere dayalı olarak yürürlüğe konulacaktır. Genel sağlık sigortası sisteminin getireceği mali yükün öngörülenin üzerine çıkması halinde, sistem gözden geçirilerek mali yükü azaltmaya yönelik tedbirler alınacaktır.
- ✚ Tarım-sanayi entegrasyonunun sağlanmasına yönelik araçlardan biri olan sözleşmeli üretim faaliyetlerinin düzenlenmesini teminen Sözleşmeli Üretim İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik çıkarılacaktır.
- ✚ Tarımsal destekleme uygulamaları gözden geçirilecek, tarım sektörünün rekabetçi bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunacak şekle dönüştürülecektir. Üreticilere sağlanan mazot desteğine önümüzdeki dönemde de devam edilecektir.
- ✚ Kamu - Özel İşbirliği modellerinin altyapı projelerine tatbik edilmesi öncelikler arasında olacaktır. Bu amaçla, DPT Müsteşarlığı tarafından hazırlanan Taslak yasalaşacaktır. Taslağın yasalaşmasını müteakip başlatılacak ikincil mevzuat çalışmaları tamamlanacaktır.
- ✚ Özelleştirme programında yer alan elektrik dağıtım şirketlerinin (20 şirket) özelleştirilmesine başlanacaktır. Özelleştirme sonrası amaç, yüksek kayıp-kaçak oranlarının düşürülmesi, tahakkuk ve tahsilat oranlarının yükseltilmesi, verimli işletmeyle maliyetlerin düşürülerek tüketicilere yansıtılması ve yenileme-genişleme yatırımlarının özel sektör tarafından yapılmasıdır. 2006 yılı sonunda ihale aşamasında durdurulan özelleştirme süreci, revize edilecek Elektrik Strateji Belgesi doğrultusunda yeniden başlatılacaktır. Elektrik

üretiminde özelleştirme işlemleri başlatılacaktır. EÜAŞ'ın rekabetçi bir piyasa yapısına olanak tanıyacak optimum sayıda üretim portföy grubuna bölünmesi tamamlanmış olup, EÜAŞ Üretim Portföy Grupları özelleştirme kapsamına alınarak özelleştirme işlemleri başlatılacaktır. Ekim 2007 itibarıyla ihaleye çıkmış olan özelleştirme programındaki Ankara Doğal Elektrik Üretim ve Ticaret A.Ş. (ADÜAŞ) özelleştirilecektir.

✚ Elektrik Piyasası Yönetim Sistemi Projesi tamamlanacaktır. Serbest piyasada elektrik enerjisi alım-satım işlemlerinin şeffaf olarak rekabete açık bir şekilde gerçekleştirilmesi, takip ve kontrolü amacıyla piyasa dengeleme ve uzlaştırma sistemi altyapısı oluşturulacaktır.

✚ Uluslararası doğrudan yatırımların Türkiye'ye artan oranlarda gelmesini sağlamak temel hedeftir. Yatırımcılar açısından öngörülebilirliğin sağlandığı bir ortamda, bürokratik işlemlerin ve süreçlerin etkinliği ve kolaylaştırılması önem arz etmektedir. Bu çerçevede önümüzdeki dönemde; Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, yatırımlar için kamu kesiminden izin alma süreçleri kısaltılacak, toplum sağlığı, çevre, çalışma ortamının güvenliği gibi konularda denetim etkinleştirilecektir. Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) çalışmaya devam edecektir. Yatırımlar için uygun nitelikte yatırım yeri sağlanmasıyla ilgili çalışmalar artırılacaktır.

AKP'nin 3 Kasım 2002 genel seçimleri için hazırlamış olduğu seçim beyannamesi “Her şey Türkiye İçin” isimli bir başlıkla başlamıştır. Önemli noktaları ise şu şekilde sıralanabilir:⁴²⁶

✚ İki kutuplu Dünya'nın çatışmaya dayalı siyasal anlayışları, yerini mal ve hizmetlerin, bilgi, emek ve sermayenin serbest dolaşımını öngören bölgesel ekonomik ve siyasal bütünleşme hareketlerine bırakmaktadır. Bu süreçlerin doğal bir sonucu olarak, totaliter ideolojik yaklaşımlar terk edilmekte, temel hak ve hürriyetlerin gözetildiği, ayrımcılığa karşı her alanda eşitliğin savunulduğu ve halk iradesinden güç alan katılımcı siyasal anlayışlar yerleşmektedir.

⁴²⁶ (Çevrimiçi), www.akparti.org.tr.

- ✚ Farklı ülkelerdeki halkların yaşam kalitesini ölçmeye yönelik evrensel standart ve normlar oluşmakta ve toplumların refah, başarı ve mutluluk düzeyleri ile devletlerin uluslararası arenadaki etkinlik ve saygınlıkları bu kriterlere göre belirlenmektedir. Devletin faaliyet alanı sürekli daralırken, özel sektörün ve sivil toplum örgütlerinin etkinliği artmaktadır.
- ✚ Uygulanan yanlış politikalar yüzünden, sağlıklı bir özelleştirme gerçekleştirilememiş, devletin ekonomideki rolü azaltılamamış, servetin toplum kesimleri arasındaki dağılımında adalet sağlanamamıştır. Kamu yönetiminde yolsuzluk ve siyasal çürüme bakımından ise ülkemiz ön sıralarda yer almaktadır.
- ✚ Süreklilik içinde değişimi arayan, birliktelik içinde farklılıkları koruyan, toplumun dinamizmine güvenen, Dünyadaki gelişmelere ve yeniliklere açık bir siyaset anlayışını hâkim kılmayı amaçlayan AKP, demokrat, muhafazakar, yenilikçi ve çağdaş bir partidir.
- ✚ Demokrasi, millete hizmet için yapılan bir siyasi yarış ve hoşgörü rejimidir. Bu rejimde, kimsenin diğerlerine göre daha üstün hak ve imtiyazı yoktur. Farklı inanç ve kültürleri ülkemiz için bir zenginlik kabul eden partimiz, değişik dil, din, soy ve sosyal statüden insanın kanunların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşamasını ve siyasete katılmasını gerekli görür.
- ✚ Milletimizin tarihsel tecrübe ve birikimini geleceğimiz için sağlam bir zemin olarak gören AKP, muhafazakardır. Türk toplumu, bu coğrafyada ortak bir kaderi paylaşan, acı-tatlı hatıraların birleştirdiği büyük bir ailedir. Bu ailenin kimliğini oluşturan değerlerin, çağdaş gelişmeler ışığında yeniden üretilerek devam etmesine imkan hazırlanacaktır.
- ✚ Toplumun uzun geçmişinde ürettiği sivil kültür ve kurumlar, devletin müdahale alanı dışında kalmalıdır. Çağdaş gelişmelerin de gereği olarak devlet ekonomiden çekildikçe, toplumun ürettiği sivil kültür üzerindeki denetim de zorunlu olarak azalacaktır.
- ✚ Toplum; aile, okul, mülkiyet, din, ahlak gibi köklü kurumların oluşturduğu kültür ortamında kendini yenileyerek varlığını sürdüren canlı bir organizmadır. Dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendi doğal sürecinde

üretilen ve toplumu bütünleştiren yerli kültür ve kurumlar evrensel değerlerle çelişmez.

Partimiz, ülkemizin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini, modernleşme sürecimizin doğal sonucu olarak görmektedir. AB kriterlerinin ekonomik ve siyasi hükümlerinin hayata geçirilmesi, devlet ve toplum olarak birlikte çağdaşlaşmamız yönünde atılacak önemli bir adımdır. Bu kriterlerin, AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesi kaçınılmazdır. Ancak çağın içinde ve farkında olarak insanlığa mesajlarımızı ulaştırabiliriz ve çağın imkanlarını kullanarak uluslararası arenada varlığımızı sürdürebiliriz.

“İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” düşüncesinden hareket eden partimiz, bütün politikalarının merkezine insanı koymuştur. Demokrasinin nihai amacı, başta düşünce, inanç, eğitim, örgütlenme ve teşebbüs özgürlüğü olmak üzere, bütün sivil ve siyasi özgürlükleri güvenceye almak ve insanların korku ve endişeden uzak olarak yaşamalarını sağlamaktır.

Türkiye İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini kabul ederek iç hukukunun parçası haline getirmiştir. Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin ön şartı olan Kopenhag Kriterleri de temel hak ve özgürlüklere özel bir vurgu yapmaktadır.

AKP'nin kuruluşu belli bir grup siyasetçinin siyasal hırslarının sonucunda ortaya çıkmamıştır. Tam tersine, son derece önemli bazı toplumsal arayışların sonucunda doğmuştur. Bu gerekçelerin en önde geleni, Anadolu'da yeşermiş, belli bir noktaya kadar güçlenmiş olan sermayenin kendisine yeni bir ivme noktası arayışıdır. AKP, Anadolu sermayesinin Türk siyasetinin en önemli zaaflarından birisi olan merkezi yönetimin elindeki rantlardan pay alma talep ve arayışının bir sonucudur.⁴²⁷ Bu arayışa var olan İslami partilerin karşılık verememesinin akabinde kurulan bir partidir. AKP de diğer partiler gibi kendi içinde homojen değildir. AKP'ye oy verenlerin sınıfsal ve düşünsel köken bağlamında da geniş bir yelpazede hareket etmesi, DSP gibi kendini sol olarak ifade eden ve AKP'yi rejim için tehlikeli

⁴²⁷ Mahir Kaynak, **Dönemeçli Yıllar ve AKP**, İstanbul, 2009, s.72.

bulan bir siyasi partinin tabanından da, MHP gibi kadim milliyetçi bir partinin tabanından da oy alması, daha da önemlisi bu geni yelpazeyi, Saadet Partisi'nden gelen geleneksel oy tabanıyla ve merkez sağın asli oylarıyla buluşturması bu homojen olmama durumuna ayrıca bir güç kazandırmıştır.⁴²⁸ Daha güçlü ve metropol çevrelerde etkin isimler ile daha zayıf ve metropole transfer olmak isteyen isimler bir aradadır. Bu bir aradalık partiye kimi zaman yarar sağlamı kimi zaman da ortak karar almada sıkıntı yaratmıştır.

AKP'nin toplumsal karizmasını artıran, liderinin dahi kimi zaman önüne geçen, İttihat ve Terakki'den günümüze uzanan askeri ve siyasi vesayetin birer temsili niteliğinde sistemle çatıştığı olaylar yaşanmıştır. Bu yaşananlar halkın gözünde sistemin köşeye sıkışmışlığı ortaya koyarken AKP'ye destek sağlamıştır. AKP'nin bu dönemde siyasi arenadaki yerini sistemin desteğiyle sağlamlaştırdığı süreçler hiç kuşkusuz, cumhurbaşkanlığı seçimi ve 22 Temmuz 2007 Seçimleridir. (27 Nisan E-Muhtırası)

Sistem ortaya getirilen iki unsurla tıkanmıştır: Birincisi, Anayasa'ya dönük bir yorumla oylamanın tıkanmasıdır. İkincisi, o evrede ordunun bir bildiri yayınlarak sisteme dolaylı biçimde müdahale etmesidir. 22 Temmuz seçimlerinden önce Genelkurmay Bakanlığı sitesinde "27 Nisan E-muhtırası" olarak bilinen metni yayınlarak hükümete karşı tavır almıştır. Ordu, görmeye alışkın olduğu ve yeniden gücü kendi tekelinde toplayacak olan sivil ılımlı tutumunu bu muhtırada görememiştir. Türk siyasi tarihine baktığımızda askerin sahip olduğu vesayet sistemi karşısında ilk kez sivillerin seçtiği, sivil otoritesini temsil eden bir parti kararlı tutum sergilemiş, orduya sınırlarının ve yetki alanının kapsamını hatırlatmıştır. 2002 seçimlerinin ardından etkin olan parti, 2007 seçimlerinden önce sergilediği bu duruşla yıllarca pasif bir tutum sergilemiş, sivil otoritenin ordu üzerindeki yerini belirlemiştir. Bu muhtıra AKP üzerinde tam aksi yönde cereyan etmiştir. 27 Nisan zaferiyle seçime giden AKP, oylarını artırmıştır. Ayrıca 22 Temmuz seçimlerinin Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklamada çok önemli bir süreç olduğunu da belirtmek gerekir.

---

⁴²⁸ Volkan Yaraşır ve Tarık Aygün, **Siyasal İslam ve AKP**, İstanbul, 2002, s. 201.

B- 27 Nisan 2007 E-Muhtırası

Ağustos 2006'da Genelkurmay Başkanı Özkök'ün görev süresi dolacaktır. Onun yerine teamülden farklı olarak, 1 Ağustos'taki Yüksek Askeri Şura'dan önce Yaşar Büyükanıt'ın atanma kararnamesi Cumhurbaşkanı'na gönderilmiştir. 30 Temmuz günü de Köşk'ten, Büyükanıt'ın yeni genelkurmay başkanı olacağı açıklanmıştır. Büyükanıt'ın Şemdinli'de bir kitapçıya bombalı saldırı düzenlenmesinden sorumlu olduğu öğrenilen iki astsubayı tanıdığını söylemesi ve bu davanın iddianamesinde adının geçmesi çok tartışılmıştır. Bu olay sonrası bazı medya organlarında Büyükanıt'ın genelkurmay başkanı olmasında önünün kesileceği haberleri çıkmıştır. Erken atanmasının da bu spekülasyonların önüne geçmek için yapıldığı düşünülmüştür. Genelkurmay Başkanı Büyükanıt'la girilen 2007 yılının en tartışmalı konusu cumhurbaşkanlığı seçimleridir. 2007 yılında Ahmet Necdet Sezer'in görev süresi bitecek ve yeni cumhurbaşkanı, AKP tarafından belirlenecektir. Askerin her zaman ilgi duyduğu cumhurbaşkanı seçimlerinde adayın AKP tarafından belirlenecek olması ve cumhurbaşkanı eşinin türbanlı olması ihtimali endişelere sebep olmaktadır.⁴²⁹

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Büyükanıt, cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili olarak “Cumhuriyetin temel değerlerine, devletin üniter yapısına, laik demokratik devlete sözde değil özde bağlı bir cumhurbaşkanının seçileceğini umut ediyorum” şeklinde açıklama yapmıştır.⁴³⁰ Cumhurbaşkanının anayasada gösterildiği şekilde meclis tarafından seçildiği Türkiye Cumhuriyeti'nde, Genelkurmay Başkanı'nın bu sözleri dahi bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde düzenlenen mitinglerle de AKP'nin cumhurbaşkanını seçmesi protesto edilmiştir. “Cumhuriyet Mitingleri” olarak isimlenen mitinglere, 29 tane de sivil toplum örgütü destek vermiştir. CHP ve DSP ise mitinglerin belli bölümlerinde yer almıştır. “Cumhuriyet Mitingleri” 14 Nisan, 29 Nisan, 5 Mayıs ve 13 Mayıs 2007'de Ankara, İstanbul, Manisa, Çanakkale ve İzmir'de düzenlenmiştir. Mitinglere

⁴²⁹ “Orgeneral Yaşar Büyükanıt, Genelkurmay Başkanlığı'na atandı”, **Hürriyet**, 31.07.2006, (Çevrimiçi), <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4845680&tarih=2006-07-31>

⁴³⁰ “Büyükanıt'tan Cumhurbaşkanı Tarifi”, **NTVMSNBC**, 13.04.2014, (Çevrimiçi), <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/405388.asp>

katılımın geniş olması ise AKP'nin bir daha ki seçimlerde alacağı oy oranının düşük olacağı şeklinde değerlendirmelere neden olmuştur. Mitinglerde Cumhuriyet ve laiklik adına sloganlar atılmış, Başbakan Erdoğan ise katılımcıları “81 vilayetten bindirilmiş kıtalar” olarak nitelemiştir.⁴³¹ Bu atmosfer ile gidilen cumhurbaşkanlığı seçimine bir de hukuksal tartışma eklenmiştir. Emekli Yargıtay Onursal Başsavcısı Sabih Kanadoğlu cumhurbaşkanı seçimlerinde Meclis'in toplanabilmesi için 367 toplantı yeter sayısını bulması gerektiği iddiasını ortaya atmıştır.⁴³²

AKP'nin ise o dönemde 360 milletvekili vardır ve iddiaya göre, diğer partilerin meclis oturumuna katılmaması ile cumhurbaşkanlığı seçimi yapılamayacaktır. AKP bunu bir iddia olarak kabul etse de diğer partiler meclis oturumuna katılmama kararı alarak seçimin 1. turunda meclisin 367'den eksik milletvekili ile toplanmasını sağlamışlardır. Seçimin 1. turunda toplam 361 milletvekili oy kullanmış ve AKP'nin cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül 357 kabul oyu almıştır. Bu arada meclis oturumunu denetlemek için gelen 7 CHP'li vekilinde toplantıya katılarak toplantı yeter sayısını 368'e taşıdıkları yönünde yeni bir tartışma başlamıştır.⁴³³ Cumhurbaşkanı seçimi için meclis toplantı sayısının 367 olması gerektiği iddiası hukuk dışıdır.⁴³⁴ Ancak Anayasa Mahkemesi Kanadoğlu'nun ortaya attığı bu iddia doğrultusunda 1 Mayıs'ta karar vererek cumhurbaşkanlığı seçiminin 1. turunu iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesinin bu kararı, hukukçular tarafından da siyasi bir karar olarak yorumlanmıştır.⁴³⁵ Bu karar hiç kuşkusuz o dönemde demokrasiye direk müdahale olduğu bilinciyle algılanmış, Türk aydınlarının önemli bir kesiminin tepkisini toplamıştır. Halkın oylarıyla gelen bir partinin bu tarz bir müdahaleyle yönetimden uzaklaştırılamayacağı, seçimle gelen bir iradenin ancak seçimle gitmesi gerektiği üzerinde hemfikir olunmuştur. Cumhurbaşkanlığının

---

⁴³¹ “Erdoğan: Mitinge katılanlar bindirilmiş kıta”, **NTVMSNBC**, 17.04.2007, (Çevrimiçi), <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/405722.asp>.

⁴³² Cemal, **a.g.e.**, s.435.

⁴³³ “İlk turda”, **Yenişafak**, 28.04.2007.

⁴³⁴ Ergun Özbudun, **Türkiye'nin Anayasa Krizi**, Ankara, 2009, ss. 14-17.

⁴³⁵ Hukukçular ne diyor? , **Hürriyet**, 01.05.2007, (Çevrimiçi), <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6441730&tarih=2007-05-01>.

tartışmalı geçen 1. tur oylamasının gecesinde Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesine bir bildiri konulmuştur. Bu bildiri şöyledir:⁴³⁶

“Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahade edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanımlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan milli bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu faaliyetlere girişenler, halkımızın kutsal dini duygularını istismar etmekten çekinmemekte, devlete açık bir meydan okumaya dönüşen bu çabaları din kisvesi arkasına saklayarak, asıl amaçlarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle kadınların ve küçük çocukların bu tür faaliyetlerde ön plana çıkarılması, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle şaşırtıcı bir benzerlik taşımaktadır. Bu bağlamda; Ankara’da 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları ile aynı günde Kur’an okuma yarışması tertiplenmiş, ancak duyarlı medya ve kamuoyu baskıları sonucu bu faaliyet iptal edilmiştir. 22 Nisan 2007 tarihinde Şanlıurfa’da, Mardin, Gaziantep ve Diyarbakır illerinden gelen bazı grupların da katılımı ile, o saatte yataklarında olması gereken ve yaşları ile uygun olmayan çağ dışı kıyafetler giydirilmiş küçük kız çocuklarından oluşan bir koroya ilahiler okutulmuş, bu sırada Atatürk resimleri ve Türk bayraklarının indirilmesine teşebbüs edilerek geceyi tertipleyenlerin gerçek amaç ve niyetleri açıkça ortaya konulmuştur. Ayrıca, Ankara’nın Altındağ ilçesinde “Kutlu Doğum Şöleni” için ilçede bulunan tüm okul müdürlerine katılım emri verildiği, Denizli’de İl Müftülüğü ile bir siyasi partinin ortaklaşa düzenlediği etkinlikte ilköğretim okulu öğrencilerinin başları kapalı olarak ilahiler söylediği, Denizli’nin Tavas ilçesine bağlı Nikfer Beldesinde dört cami bulunmasına rağmen, Atatürk İlköğretim Okulunda kadınlara yönelik vaaz ve dini söyleşi yapıldığı yolunda haberler de kaygıyla izlenmiştir.

⁴³⁶ **27 Nisan 2007 Basın Açıklaması**, 27.04.2007, (Çevrimiçi),

http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html.

Okullarda kutlanacak etkinlikler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili yönergelerinde belirtilmiştir. Ancak, bu tür kutlamaların yönerge dışı talimatlarla yerine getirildiği tespit edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığınca yetkili kurumlar bilgilendirilmesine rağmen, herhangi bir önleyici tedbir alınmadığı gözlenmiştir.

Anılan faaliyetlerin önemli bir kısmının bu tür olaylara müdahale etmesi ve engel olması gereken mülki makamların müsaadesi ile ve bilgisi dahilinde yapılmış olması meseleyi daha da vahim hale getirmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Cumhuriyet karşıtı olan ve devletimizin temel niteliklerini aşındırmaktan başka amaç taşımayan bu irticai anlayış, son günlerdeki bazı gelişmeler ve söylemlerden de cesaret almakta ve faaliyetlerinin kapsamını genişletmektedir. Bölgemizdeki gelişmeler, din ile oynamanın ve inancın siyasi bir söyleme ve amaca alet edilmesinin yol açabileceği felaketlerin ibret alınması gereken örnekleri ile doludur. Kutsal bir inancın üzerine yüklenmeye çalışılan siyasi bir söylem veya ideolojinin inancı ortadan kaldırarak, başka bir şeye dönüştüğü, ülkemizde ve ülke dışında görülebilmektedir. Malatya'da ortaya çıkan olayın bunun çarpıcı bir örneği olduğu ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş bir demokrasi olarak, huzur ve istikrar içinde yaşamasının tek şartının, devletin Anayasamızda belirlenmiş olan temel niteliklerine sahip çıkmaktan geçtiği şüphesizdir. Bu tür davranış ve uygulamaların, Sn. Genelkurmay Başkanı'nın 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında ifade ettiği "Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı olmak ve bunu davranışlarına yansıtmak" ilkesi ile tamamen çeliştiği ve Anayasanın temel nitelikleri ile hükümlerini ihlal ettiği açık bir gerçektir. Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir. Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır.

Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir. Kamuoyuna saygı ile duyurulur.”

Yaşar Büyükanıt’ın komuta kademesinde tartışılmadan bizzat kendim yazdım dediği muhtıra sonrasında Türkiye’de bazı ilkler yaşanmıştır. Bu ilklerin başında bir hükümet ilk defa kendisine verilen muhtıra karşısında bir karşı bildiri yayınlayarak askeri eleştirmiştir.⁴³⁷ Başka bir ilk, muhtıra karşısında ilk defa yürüyüşler düzenlenerek askerler kınanmıştır ve diğer bir ilk, ilk defa gazeteler ve siyasiler askerleri muhtıranın ertesi günü tenkit edebilmiştir. Muhtıranın verildiği 27 Nisan gecesi AKP kurmayları toplanmış ve bir karşı bildiri hazırlamıştır. Cemil Çiçek tarafından okunan bu bildiride şöyle söylenmiştir: “Bu açıklama hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Kuşkusuz demokratik düzende bunun düşünülmesi dahi yadırgatıcıdır. Öncelikle söylemek isteriz ki, Başbakan’a bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığı’nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez. Genelkurmay Başkanlığı, hükümetin emrinde, görevleri Anayasa ve ilgili yasalarla tayin edilmiş bir kurumdur. Anayasamıza göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan’a karşı sorumludur.”⁴³⁸ Sivil toplum örgütleri ise bu bildirinin siyasete ve temel haklara açık bir müdahale olduğunu bildirmiştir. AB’nin genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn “ordu siyaseti seçilmişlere bırakmalıdır” demiştir.⁴³⁹ Muhalefet partileri de bildiri karşısında sessiz kalmamıştır. Baykal: “Çözümün adresi siyasettir, dayatmalarla siyaset olmaz” diyerek muhtıraya tepki göstermiştir. Ağar, “Çözüm bulunur” ifadesini kullanırken; Erkan Mumcu, rejim muhafızlığı yararsız demiştir.⁴⁴⁰ Yazıcıoğlu, “Genelkurmay Başkanlığı adına yayımlanan bildiri, Türk demokrasisine ve hukuk devletine karşı açık bir muhtıra ve müdahaledir” demiştir.⁴⁴¹

---

⁴³⁷ Kaynak, **a.g.e.**, s. 77.

⁴³⁸ Mehmet Ocaktan, “Vesayete Karşı demokrasi duruşu...”, **Yenişafak**, 29.04.2007.

⁴³⁹ “Sözde değil özde demokrasi”, **Yenişafak**, 29.04.2007.

⁴⁴⁰ “Gerilim cephesi bile ‘milli irade dedi’”, **Yenişafak**, 29.04.2007.

⁴⁴¹ “Bildiriye tepki yağdı”, **Yenişafak**, 29.04.2007.

2007 e-muhtırasına karşı gösterilen sivil tepkiler, asker-sivil ilişkilerini sivilleşme açısından yeni bir boyuta taşımıştır. Muhtırayı veren Genelkurmay Başkanı hakkında herhangi bir işlem yapılmamasına rağmen, gösterilen tepkilerin bundan sonra askerlerin siyasete müdahale sürecini etkileyeceği açıktır. AKP, TSK'nin verdiği muhtıraya karşı, millet tarafından verilen seçilmişlik güvencesini kullanarak, sivil-asker ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. E-muhtıra öncekiler gibi, hazmetmeyle karşılanmamıştır. Tarihin ona verdiği sorumlulukları hatırlayan asker bu geri dönüş ile yaptığı hamlede başarısız olmuştur.⁴⁴² İktidar bu müdahaleyi kabul etmemiş, kamuoyundan da bu kararına destek veren aydınlarla birlikte bu müdahalenin çağ dışı olduğunda mutabık olup, demokrasiye indirilecek olan bu darbeye boyun eğmemişlerdir. TSK'nin yayınladığı e-muhtıra ve Anayasa Mahkemesi'nin kararı doğrultusunda tartışmalı geçen cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında genel seçimlerin, 22 Temmuz 2007 günü yapılması kararlaştırılmıştır. Alınan seçim kararı, cumhurbaşkanlığı ve e-muhtıra tartışmalarının kısmen dağılmasına olanak tanımıştır.⁴⁴³

22 Temmuz erken seçimleri öncesinde, AKP ciddi bir anayasal değişiklik paketi hazırlamıştır. Anayasa Mahkemesi de Cumhurbaşkanı Sezer ve CHP'nin itiraz başvurularını reddederek paketin kabulünün önünü açmıştır.⁴⁴⁴ Bu pakette özetle, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ve görev süresinin beş yıl olması belirlenmiştir. Ayrıca bir kişinin, iki defa cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin de önü açılmıştır. Cumhurbaşkanı seçimlerinden sonra genel seçimlerin de süresi beş yıldan, dört yıla indirilmiştir. Bunların yanında Abdullah Gül'ün seçiminde tartışmalar yaratan toplantı yeter sayısı da karara bağlanarak TBMM üye sayısının üçte biri olarak belirlenmiştir.⁴⁴⁵

---

⁴⁴² Rustow Dankwart, "The Army and Founding of the Turkish Republic", **World Politics**, 1959, ss. 513 – 552.

⁴⁴³ Erdoğan Günel, **Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni**, İstanbul, 2009, s. 434.

⁴⁴⁴ Oya Armutçu, "Referandum 21 Ekim'de", **Hürriyet**, 06.07.2007, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6838189.asp>.

⁴⁴⁵ "Türkiye 21 Ekim'de referanduma gidiyor", **Habertürk**, 18.08.2007, (Çevrimiçi), <http://www.haberturk.com/gundem/haber/40874-turkiye-21-ekimde-referanduma-gidiyor>.

22 Temmuz seçimlerinin sonuçları ise AKP'nin % 46,6 ile birinci, CHP'nin % 20,8 ile ikinci çıkması ile sonuçlanmıştır.⁴⁴⁶ Meclise, MHP % 14,2 oy alarak girmeyi başarmış, 26 tanede bağımsız milletvekili çıkmıştır. 22 Temmuz seçimlerinde, AKP'nin gücünü arttırmasının yanında bağımsız milletvekilleri sayısı önemlidir. Çünkü 26 bağımsız milletvekilinden 21'i, Demokratik Toplum Partisi (DTP) altında grup kurmuşlardır. DTP, % 10 seçim barajını aşamayacağını öngörerek bağımsız adaylarla gidilen bir seçim strateji izlemiş ve grup kurmaya yetecek olan 20 milletvekilinden fazlasını TBMM'ye sokmayı başarmıştır.⁴⁴⁷ Sonuç olarak AKP, seçimlerden güçlü çıkmış ve yine tek başına hükümet kuracak sandalye sayısını kazanmıştır. Bu tabloda yeniden cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilmiş ve 28 Ağustos 2007 cumhurbaşkanlığı üçüncü tur oylamasında Abdullah Gül, cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

22 Temmuz seçimlerinde ise halk bir kez daha AKP demiş ve parti oylarını önemli ölçüde (%47) arttırarak tekrar tek parti olarak göreve getirilmiştir. Bu seçimler, AKP'yi yönetimden gönderme adına anti demokratik yolları tercih edenler için bir cevap niteliğinde olmuştur. Seçimlerin önemli bir anlamı da ortaya çıkmıştır. Halk kesinlikle askeri bir statükonun ülkeye müdahalesini istemiyor, buna maruz kalan partilere de sonuna kadar sahip çıkacağını da göstermiştir. Seçim sonuçlarıyla oylarını arttıran AKP, yarım bıraktığı Cumhurbaşkanlığı seçimini MHP'nin desteği ile tamamlamış ve adayı olan Abdullah Gül'ü Türkiye'nin on birinci Cumhurbaşkanı olarak köşke göndermiştir. Ancak geçen bu sıkıntılı süreçlerin ardından bundan sonraki seçilecek Cumhurbaşkanlarının tamamen halkın oylarıyla belirlenmesi kararı askıya alındığı yerden indirilmiş ve uygulanmıştır. Bu yeni süreçle birlikte halka referandum yolu görünmüştür. Bu referandumda halktan onay bekleyen konular şöyle sıralanmıştır:

🇹🇷 Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi,

🇹🇷 Cumhurbaşkanının görev süresinin 7 yıldan 5 yıla indirilmesi,

---

⁴⁴⁶ 22 Temmuz Seçim Sonuçları, (Çevrimiçi),

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>.

⁴⁴⁷ Yüzgün, a.g.e, s. 54.

- 🇹🇷 Cumhurbaşkanının iki dönem üst üste seçilebilmesi,
- 🇹🇷 Milletvekili seçimlerinin 5 yıldan 4 yıla bir yapılması,
- 🇹🇷 TBMM’de yapılacak bütün işlerde üye tam sayısının üçte bir çoğunluğun yeter sayısı olarak kabul edilmesi bu referandumda oylanmıştır.
2007 halk oylaması sonuçları ise;⁴⁴⁸
Sandık sayısı 138743
Kayıtlı seçmen sayısı 42690252
Oy kullanan seçmen sayısı 28819319
Katılım oranı (%) 67,5
Oy sayısı 651658
Oranı (%) 2,3
Geçerli oy sayısı 28167661
Oranı (%) 97,7
Evet sayısı 19422714
Oranı (%) 68,9
Hayır sayısı 8744947
Oranı (%) 31,1

İlk olarak bu referandum diğer bütün referandumlardan yapısı gereği ayrılmaktadır. Diğer bütün referandumlar kurucu referandumlardır ve zorunlu bir onay sıfatı taşımaktadır. Ancak 2007 referandumu ihtiyari bir referandumdur. Anayasanın 175/3 maddesine göre, Cumhurbaşkanının anayasa değişikliğine ilişkin kanunu, bir daha görüşülmek üzere TBMM’ye geri göndermesi üzerine meclis, geri gönderilen Kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse, Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir. 21 Ekim 2007’de referanduma sunulan 5678 sayılı Kanun, Cumhurbaşkanı tarafından bir daha görüşülmek üzere geri gönderilmiş, yapılan ikinci görüşmede, üçte iki çoğunluk şartını sağlamış ve 370

---

⁴⁴⁸ Resmi Gazete sonucudur. Gümrük kapılarındaki halk oylaması sonuçları, Türkiye toplamı içinde gösterilmiştir. “Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961”, **Türkiye İstatistik Kurumu**, Ankara, 2008.

kabul oyuyla aynen kabul edilmiştir.⁴⁴⁹ Sonuç olarak Cumhurbaşkanı resmi gazetede yayımlamadı ve halka götürme kararı almıştır. Bu özelliği sebebiyle diğer tüm referandumlardan ayrılır. Ancak bu referandumda da halk aktif rol üstlenmemiş, onay kısmında sahneye çıkmıştır.

Yukarıdaki verileri irdelersek, evet oyu % 68,9'luk bir oyla tercih edilmiştir. Burada okunması gereken önemli oy aslında hayır oylarıdır. Oylanan maddeler içerisinde Cumhurbaşkanı'nın halkın seçimine bırakmak gibi bariz bir ifade vardır. Bu ifadeyi halkın nasıl anladığı da önemlidir. Sayılardan da anlaşılacağı üzere ülkenin % 31'i bu hakkından feragat etmiş durumdadır. Düşünülmesi gereken belki de neden bu insanlar kendilerinde böyle bir hakkı istemiyor. Halk kendi iradesiyle kendi başkanını seçmek istemiyor. Burada referandum propagandalarının büyük ölçüde seçmen düşüncelerinin etkilediği göze çarpmaktadır. Aşağıda hayır oyu veren illerden bazıları listelenmiştir.⁴⁵⁰

İl	Evet Oyu Oranı	Hayır Oyu Oranı
Aydın	% 47.27	% 52.73
Edirne	% 37.39	% 62.61
İzmir	% 48.81	% 51.19
Kırklareli	% 35.84	% 64.16
Muğla	% 43.28	% 56. 72
Tekirdağ	% 44.69	% 55.31
Tunceli	% 35.02	% 64.98

Yukarıda özellikle hayır oyu verenlerin ele alınmasının amacı, bu kadar önemli bir oylamada bile halkın kemikleşmiş ideolojilerinden sıyrılmadığını göstermektir. Buraların siyasi partilerin resmi ideoloji kaleleri haline gelmesi, partilerin bu illerden önemli ölçüde destek görmelerini sağlamıştır. Alınan kararlar her ne kadar halk için ya da halkın görüşlerine önem verse de bu sonuçların partilerin aleyhine bir karar alınmayacağını göstermiştir. Bu yedi il dışında alınan sonuçlar önemli ölçüde Cumhurbaşkanı'nın halkın seçmesi yönünde kullanılmıştır. Evet oyları bazı illerde % 95'e kadar çıkmıştır. Özellikle bu oran Doğu ve Güneydoğu illerinde

⁴⁴⁹ Kahraman, **a.g.e**, s. 77.

⁴⁵⁰ (Çevrimiçi), www.ysk.gov.tr.

belirgin hale gelmiştir. Bunun altında AKP hükümetinin bölge halkı için attığı önemli adımların etkisi yoğundur. Halk, son dönemlerde PKK korkusundan sıyrılmış ve Cumhuriyetini temsil eden başkanını bizzat seçme yolunu tercih etmiştir.

Kabul edilen bu kararlar, bazı kesimler tarafından eleştirilmiştir. İlk olarak referandumun tek bir maddeyi ele alarak yapılması, birden fazla maddenin referandum konusu olması noktasında her bir madde için ayrı bir oylama yapılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bir oylamayla bütün maddelere evet demek olduğu için eleştirilmiştir. Bu referandumda katılım oranının diğerlerine nispeten daha az olmasının sebeplerinden bir tanesi bütün bu maddelere evet demeyen ancak bir tanesi veya tamamını kapsamayan görüşleri sebebiyle oylamaya katılmayan halkı temsil ettiği düşünülmüştür. Bu eleştirilerin en önemlisi mevcut hükümet sisteminin niteliği konusunda olmuştur. Yapılan bu tercihle çift başlı bir meşruluk sisteminin olacağı düşünülmüştür. Çift başlı bir yürütmenin tehlikeli olacağı, hangi makamın meşruluğunun geçerli olacağı tartışma konusu olmuştur.

Bir başka eleştiri de seçilen yeni Cumhurbaşkanı'nın görev süresine olmuştur. Referandum yasalaşmadan seçilen Cumhurbaşkanı'nın görev süresi yedi yıl mı yoksa yeni kararla çıkmış olan sonuca göre beş yıl mı? Eğer yedi yıl olursa ikinci kez adaylıkta sıkıntı olacak 5+5 formülüne göre daha fazla görev yapmış sayılacaktır.⁴⁵¹ Görev süresi birçok tartışmalara sebep olmuştur. Ayrıca milletvekili seçimlerinin 5 yıldan 4 yıla indirilmesi, seçimlere çok fazla kaynak aktarımının ülkeyi olumsuz etkileyeceği, daha da önemlisi israfı götüreceği yönünde olmuştur.

Bütün bu eleştirilere rağmen halk referanduma evet demiştir. Halk iradesinin gereğini yerine getirmiştir. Katılımın az olması yukarıda sıralanan eleştiriler ışığında olabileceği söz konusudur. Referandumun tek bir maddeyi kapsamaması halkın yapacağı seçimi anlaması açısından önemlidir. Bütün maddeleri tek bir oylamayla halkın önüne sunmak bu referandumun katılım oranını da belirlemiştir. Hayır oylarının % 30'ları göstermesi, katılıma göre belirlenmiş bir oran olduğu düşünülürse, bu oranın aslında genelin bir yansıması olarak değerlendirilmesi hata olacaktır. Evet oylarında ise yine yoğunluklu olarak AKP'nin seçmen kitlesinden

---

⁴⁵¹ Bulut, **a.g.e.**, s. 21.

olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin AKP genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın seçim bölgesi olan Rize'de evet oyları % 83 civarında olmuştur. Eşinin memleketi olan Siirt'te ise bu oran % 94'e çıkmıştır.⁴⁵²

İktidarların, yönetimlerine güvenoyu sağladıkları referandumlarda halk, eğer mevcut sistemden rahatsızlarsa bunu konu ne olursa olsun oylarına yansıtmışlardır. 1988 referandumunda Özal'a rağmen halk hayır demiştir. Buna göre halk, tüm söylentiler bir yana kendi düşünceleri ne ise sandıklara bu düşünceleri özgür biçimde yansıtmasını bilmiştir. Demokrasinin ülkemizdeki gelişiminde bu tür seçimler önemli birer kilometre taşları haline gelmiştir. Baskı altına alınmadan halkın görüşlerine başvurmak demokrasiyi ülkemizde her geçen gün hız kazandıracaktır.

Bütün bu gelişmeler içinde başörtüsü yasağı konusundaki atılan adım yeni bir tartışmanın kapısını araladı. Parlamentoda Milliyetçi Hareket Partisi'nin önerisi ve desteği ile Anayasa değişikliği gerçekleştirildi. Seçimlerden yüzde 20'lik bir destek bulmuş CHP dışında, Meclisteki partilerin ittifakla desteklediği parlamentodaki her 11 milletvekilinden 8'inin oyuyla gerçekleştirilen değişiklik, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi.⁴⁵³ 18 Mart 2008 tarihinde AKP'ye açılan kapatma davası hiç kuşkusuz iktidar açısından önemli bir sorun oluşturmuştur. Ekonomide önemli ölçüde yol alan, özellikle dış politikada yaptığı hamlelerle, Türkiye'nin adından söz ettirir hale gelmesi bu hükümetin yaptığı önemli işlerden olmuştur. Son yıllarda özelleştirmeyle birlikte gelirlerin artması ekonominin canlanmasına, enflasyon oranlarının tek haneleri rakamları göstermesi, vatandaşa özellikle eğitime ve çiftçilere doğrudan yaptığı mali yardımla, sağlık sektöründe yaptığı iyileştirmelerle AKP diğer hükümetlerden başarılı olmuştur. Bütün bunlarla AKP, muhafazakâr sosyal demokrat olarak nitelendirilmiştir.

Temmuz 2007 seçimlerinde büyük bir çoğunluğun (% 47) oyunu alarak iktidara tekrar tek başına gelen AKP'de yeni anayasa yapmak için meclisin bütün yetkilerini kullanmak istediğini ifade etmiştir. Özellikle 2008'de yaşanan parti kapatmaları vs. gibi konuları kolaylaştırıcı etkenlerini ortadan kaldırmak, 1982

---

⁴⁵² Kahraman, **a.g.e**, s. 50.

⁴⁵³ Yaşar Taşkın Koç, "Political Parties in Turkey: From 2010 Referandum to 2011 June Elections", **Seta Policy Brief**, No: 52, 2011, (Çevrimiçi), www.setav.org, s. 8.

anayasasının bireylerin özgürlük haklarına müdahale eden yapısının değiştirilmesi ve birçok farklı maddeleri de içeren yeni anayasa yapım sürecine hız verileceği söylenmiştir.

C- 2003 - 2007 AKP Hükümet ve Parti Programlarında Avrupa Birliği Siyasi Kriterleri

3 Kasım 2002 seçimleri, toplumsal ve siyasal alanda birçok açıdan yeniliklere yol açmıştır. Bu süreçle birlikte, tek başına iktidara gelen siyasi parti AKP oldu. Bu bağlamda, 3 Kasım 2002 seçimleri Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısında birçok noktada önem kazanmaktadır. 3 Kasım 2002 seçimleri 1990'lı yıllarda yaşanması gerekip de yaşanmayan değişim taleplerinin sancısıyla yıpranan, daralan ve içi boşaltılan siyaset alanını tam anlamıyla tasfiye etme olgusudur. Dünyada değişen dengeler, AB süreci ve iç yapıda yaşanan tikanıklıklar Türkiye siyasetinde büyük bir onarma ve yenilik misyonunu yüklüyor olmasına rağmen daraltılan ve işlevselliği azaltılan siyaset alanının üretilen krizlerle daha da etkisizleşmesi ve bunun 3 Kasım 2002 seçimleriyle birlikte yeni bir aşamaya girme noktasıdır. AKP iktidarının AB'ye uyum sürecinde ortaya koyduğu siyasi irade, Türkiye'nin Batıyla bütünleşmesi ve AB'ye katılımı yönünde daha istekli bir izlenim vermektedir. Bu bağlamda denilebilir ki, AKP'lilerin geçmişleri itibariyle geliştirdikleri muhafazakar ve geleneksel Batı-karşıtı söylemi, siyasal iktidarıyla birlikte Batıyla bütünleşme ve AB'ye girme noktasında bir sentez sergilemektedir. Bunun temelinde yatan olgu, AKP'nin siyasal kimliğinin demokratlık kısmında öne çıkan, temel hak ve özgürlükler ile ekonomik refahın ancak AB'ye girişle sağlanabileceği gerçeği yatmaktadır. Bunun karşısında iktidar olunma sürecinde politikalarını belirlemeye çalışan diğer siyasi partiler batı karşıtı söylemler geliştirmektedir denilebilir. Bu başlıkta iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin parti tüzüğü ve hükümet programlarında Avrupa Birliği kriterleri araştırılacaktır. Tüzükte temel hak ve özgürlüklerle ilgili yer alan parti hedefleri şu şekildedir:⁴⁵⁴

---

⁴⁵⁴ “Temel Hak ve Özgürlükler”, **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**, (Çevrimiçi), <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>, s. 631.

- ✚ Başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Paris Şartı ve Helsinki Nihai Senedi olmak üzere Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin insan hakları alanında getirdiği standartlar uygulamaya geçirilecektir.
- ✚ İnsan hakları alanında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin görüş ve önerileri dikkate alınacak, devlet organları ile bu kuruluşlar arasında sıkı bir işbirliği oluşturulacaktır. İnsan hakları ihlallerinin tespiti, çözüm önerilerinin geliştirilmesi, insan hakları eğitimi ve kolluk güçlerinin denetimi konularında bu kuruluşların katılımına ağırlık verilecektir.
- ✚ Düşünce ve ifade özgürlükleri uluslararası standartlar temelinde inşa edilecek, düşünceler özgürce açıklanabilecek, farklılıklar birer zenginlik olarak görülecektir.
- ✚ Partimiz, dini insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliği ise demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına ve örselenmesine karşıdır.
- ✚ Esasen laiklik her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir.
- ✚ Partimiz kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder. Dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur. Öte yandan dini, siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmak da kabul edilemez.
- ✚ Partimiz bütün vatandaşlarımızın özgür haber alma ve düşüncelerini yansıtmaya hakkını esas kabul eder. Çağımız demokrasilerinin vazgeçilmez koşullarından biri özgür medyanın varlığıdır. Başta anayasa olmak üzere medyaya ilişkin

tüm yasal çerçeve ele alınarak, medyanın ifade özgürlüğüne getirilen ve demokratik toplum düzeninin gerekleri ile bağdaşmayan yasak ve cezalar kaldırılacaktır. Yazılı ve görsel medyanın özgürlükleri, titizlikle korunacak ve tekelleşmeye fırsat tanınmayacaktır.

- ✚ İnsan hak ve özgürlüklerini bir davranış biçimi haline getirmek ve bu sayede insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmak için ilköğretim okullarından ve kamu kuruluşlarından başlamak üzere eğitim programları düzenlenecektir.
- ✚ Hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı bütün unsurlarıyla gerçekleştirilecektir. Tüm bireylerin hak arama yolları kolaylaştırılacaktır.
- ✚ Kadın, çocuk ve çalışma hayatına ilişkin hak ve özgürlük alanlarında uluslararası standartlar ülkemizde de eksiksiz uygulanacaktır.
- ✚ İşkence, gözaltında ölüm, kayıp, faili meçhul cinayetler gibi demokratik hukuk devletinde kabul edilemez uygulamaların üstüne ciddiyetle gidilecek ve şeffaflık sağlanacaktır. Bu konuda her vatandaşın şikâyeti değerlendirilecek, caydırıcılığı sağlayan gerekli düzenlemeler yapılacak, sorumlular cezasız kalmayacaktır.
- ✚ İnsan hakları ihlalleriyle ilgili şikâyetlerin mahkemelerde harçsız ve bizzat temsil yolu açık tutularak öncelik ve ivedilikle sonuçlandırılabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılacaktır.
- ✚ Vatandaşların şikâyetlerini kamu adına izleyecek kurum ve kuruluşlar oluşturulacaktır. Partimiz tüm yurttaşların kamu hizmetlerinden hiçbir ayırım gözetilmeksizin faydalanması için gereken düzenlemelerin yapılmasını öngörür. Bu bağlamda, devlet ve kurumlarıyla yurttaşlar arasında gittikçe artan güven bunalımı giderilecek ve yurttaşın devlete ve devletin tüm kurumlarına güvenini sağlayacak bir yönetim anlayışı tesis edilecektir.

Demokrasinin temel prensiplerinden biri olan seçimlerdeki halk etkinliğini artırıcı düzenlemelerle katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi partinin temel amaçlarından biri edinen AKP, halkın merkezi ve yerel yönetimle ilgili karar alma süreçlerine daha aktif olarak doğrudan katılımını sağlayacak olan referandum

kurumunun tesisi ve etkinleştirilmesi en önde gelen hedefleri olarak kabul etmiştir. AKP olarak parti içi demokrasinin ve şeffaflığın yerleşmesi için;⁴⁵⁵

- ✚ Milletvekili aday yoklamalarında, bütün üyelerin katılımı ile ön seçim yapılması önceliğimizdir.
- ✚ İlkeli siyaset açısından genel başkanlık ve milletvekilliği süresi tüzüğümüzde belirtilen biçimde sınırlandırılacaktır.
- ✚ Parti bütçesinin yıl içindeki harcama kalemleri kamuoyuna ilan edilecek, yıl sonunda parti gelirlerinin nasıl harcadığı açıklanacaktır.
- ✚ Parti bütçesinin belli bir oranı, araştırma ve geliştirme ile parti il teşkilatlarına tahsis edilecektir.
- ✚ Parti içi demokratik yarış, serbest rekabet ortamında yapılacaktır.
- ✚ Partili üyelerin tüzük ve program dâhilinde düşüncelerini özgürce ifade etmeleri sağlanacaktır.
- ✚ Parti gruplarında, bağlayıcı grup kararları tüzükte sayılı istisnai hallerde alınacaktır.
- ✚ İnteraktif siyaset hayata geçirilecektir.
- ✚ Partimizin iktidarında, başta bakanlar olmak üzere tüm atamalarda, ehliyet ve liyakat esas alınacaktır.

Demokrasinin hukuk yoluyla varlık kazandığı demokratik hukuk devletinde, hukukun evrensel ilkelerine saygı, hak arama yollarının açık tutulması, kanun önünde eşitlik, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, devletin hukuka bağlılığının güvence altına alınması temel değerlerdir. Bu değerlerin hayata geçirilmesi anayasa, yasalar ve bağımsız bir yargı ile mümkündür. Ülkemiz bugün hukuk devletinden ziyade kanun devleti görüntüsü vermektedir. Devletin hukuku yerine hukuk devleti anlayışının esas olması gerekir.⁴⁵⁶ Kanunları hukuka, hukuku evrensel adalet ve insan hakları esaslarına dayandırmadıkça, Türkiye gerçek bir hukuk devleti olamaz ve uluslararası camiada aygın bir yer edinemez. Yargısız bir hukuk düzeni

---

⁴⁵⁵ “Siyasi Yapılanma”, **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**, (Çevrimiçi), <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>, s. 634.

⁴⁵⁶ Abrowotiz Morton, “Turkey’s Transformers: The AKP Sees Big”, **Foreign Affairs**, 2009.

düşünülemez. Anayasa ve yasaların metinleri kadar onları yorumlayacak yargı organlarının da önemi büyüktür. Şeffaf ve yolsuzluklardan arınmış bir düzen ancak adaletin işlemesiyle mümkündür. AKP'nin hukuk devleti açısından hayata geçireceği politikalar şu şekildedir:⁴⁵⁷

- ✚ Özgürlükçü, tüm toplumun ihtiyaçlarına cevap veren, demokratik hukuk devleti ilkesine ve demokratik ülkelerin standartlarına uygun, toplum ile devlet arasında yeni bir “toplum sözleşmesi” kurmayı hedefleyen, tümüyle yeni bir anayasa önerisi hazırlayacaktır. Bu öneri, yeni bir “anayasal mühendislik” denemesi değil, halkın iradesini ve taleplerini demokratik temelde devlet yapısına yansıtan bir belge olacaktır. Kısa, öz ve açık biçimde hazırlanacak yeni anayasa teklifimizde; i- Temel hak ve özgürlüklere ilişkin bölüm, evrensel standartlara uygun olacaktır. ii- Cumhuriyetin temel nitelikleri korunarak devlet yönetiminin esas hükümlerine yer verilecektir. iii- Yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ilişkiler açık, net ve anlaşılabilir bir biçimde belirtilecektir.
- ✚ Kuvvetler ayrımı ilkesi hassasiyetle uygulanacaktır. Yasama, yürütme ve yargı güçleri arasında ve denge denetim sağlanacaktır.
- ✚ Parlatentonun yasa çıkarmada ve denetimde etkin, bağımsız ve verimli olması için gerekli düzenlemeler yapılacaktır.
- ✚ Yasama ve yürütme erkinin birbirlerinden net bir biçimde ayrılması için başbakan hariç diğer tüm bakanların meclis dışından atanmasını sağlayan sistem değişiklikleri araştırılarak kamuoyunda tartışmaya açılacak, bu konuda kamuoyunda oluşacak uzlaşmaya paralel olarak gerekli yasal düzenlemeler yapılacaktır.
- ✚ Partimiz sadece kendi içinde değil, parlamento ve toplum içinde de kolektif iradenin tekil iradelerin yerini almasını sağlayacaktır. Yasalar sadece parlamento çoğunluğu değil, toplumun ortak iradesinin ifadesi olacaktır. Bu nedenle partimiz, hazırlayacağı yasa tekliflerini sivil toplum kuruluşlarının değerlendirmelerini alarak oluşturacaktır.

⁴⁵⁷ “Hukuk ve Adalet”, **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**, (Çevrimiçi),

<http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>, s. 635.

- ✚ Yeni anayasa yürürlüğe girdikten sonra, mevcut tüm kanunlar gözden geçirilecek ve anayasal sisteme uymayanlar süratle yürürlükten kaldırılacak ya da değiştirilecektir. Tüm tüzük ve yönetmelikler incelenerek kanunların çizdiği sınırları ve anayasal ilkeleri ihlal eden hükümler ayıklanacaktır.
- ✚ Anayasanın ve kanunların herkesi bağlayıcılığına dair ilke titizlikle uygulanacaktır.
- ✚ Kurallara uymama alışkanlığı ortadan kaldırılacak, kayıt dışılık her alanda önlenecek, kanunlar ve kurallar konuldukları amaç doğrultusunda uygulanacak ve bunların kalitesi evrensel standartlara kavuşturulacaktır.
- ✚ Yargıç tarafsızlığı ve yargı bağımsızlığı tam olarak sağlanacak, yargıç güvenceleri korunacaktır.
- ✚ Hukuk eğitiminden başlamak üzere hukukçuların niteliklerini arttıracak reformlar gerçekleştirilecek, avukatlara, hakimlere ve savcılara uzmanlıklarını geliştirebilecekleri yurt içi ve yurt dışı mesleki eğitim olanakları sunulacaktır.
- ✚ Yargıçların; örgütlü suçlar, haksız rekabet, döviz işlemleri, sigortacılık, kara para aklama ve sermaye piyasası suçları gibi alanlarda uzmanlaşmaları sağlanacaktır.
- ✚ Mahkemeler teknolojinin son imkanlarıyla donatılacak, iş yükleri azaltılacak, mahkeme binaları çağdaş bir görünüme kavuşturulacaktır. “Geç gelen adalet, adaletsizliktir” özdeyişinden hareket eden partimiz, yargı sürecinin hızlandırılması için gerekli tüm düzenlemeleri gerçekleştirecektir.
- ✚ Mahkeme kararlarının aleniliğini tam anlamıyla hayata geçirebilmek amacıyla tüm yüksek mahkeme kararlarına kamunun ulaşabilmesi için gerekli teknolojik alt yapı öncelikle kurulacaktır.
- ✚ Yüksek mahkeme üyelerinin belirlenmesi usulü, mahkemelerin bağımsızlığı, mesleki ölçütler ve seçim yapacak organlar demokratik ülke deneyimleri dikkate alınarak yeniden düzenlenecektir.
- ✚ Kolluk kuvvetlerindeki uyum ve hiyerarşiyi bozmamak kaydıyla adli kolluk kurulacaktır.

- ✚ Suçtan zarar görenlerin korunması sistemi tesis edilecektir. Kamu vicdanında yarattığı tahribat nedeniyle af kanunu çıkarılmasından azami ölçüde kaçınılacaktır.
- ✚ Yargının etkinliğini ve işleyişini hızlandırmak için usul kanunları gözden geçirilecek ve gerekli değişiklikler yapılacaktır.
- ✚ Ceza infaz kurumları, hükümlülerin topluma yeniden kazandırılması amacıyla çağdaş hale getirilecektir. Devletin en önemli asli görevlerinden biri olan adalet hizmetlerinin hızlı ve kaliteli olarak yerine getirilebilmesi için bütçeden ayrılan ödenekler büyük oranda artırılabacaktır.

Demokratik bir düzende yurttaşların uymak zorunda oldukları kurallar kendileri tarafından oluşturulur. Bu nedenle demokrasi, hukuk kurallarının yurttaşların rızasıyla olduğu bir yönetim biçimidir. Bir demokraside nihai karar ve icra yetkisi, seçimle oluşturulan organ ve kurumlardadır. Kamusal yaşamı ilgilendiren temel kararlar seçilmişler tarafından alınır. Demokraside egemenlik halka aittir ve bu özellik, demokratik rejimi diğer tüm rejimlerden ayıran temel niteliktir. Demokrasi hoşgörüye dayanan bir sistemdir. Demokrasilerde vatandaşlardan bir kısmının daha üstün hak ve özgürlüklerden ya da ayrıcalıklardan yararlanması mümkün değildir.⁴⁵⁸ Demokrasilerde vatandaşlar, yasaların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşarlar. Çağdaş demokrasinin en çok önemsenen niteliklerinden biri çoğunluğun hiçbir şart altında temel hak ve hürriyetleri tartışma konusu yapmaması ve azınlıkta bulunanların hak ve özgürlüklerine saygılı olmasıdır. Azınlıkta kalan görüşlerin ve muhalefet hakkının anayasa ile güvence altına alınması demokrasinin çoğulcu niteliğini pekiştiren bir unsur olarak kabul edilmektedir. Vatandaşların kamuya ait karar mekanizmalarına katılım hakkı, demokratik rejimin tek yönlü bir rejim olmadığına, yönetenler ile yönetilenler arasında iki yönlü bir etkileşimde bulunduğu işaret eder. Bu yönüyle katılım hakkı sadece vatandaşların seçimlerde oy vermesi değil, kamu ile ilgili kararların alınması, uygulanması ve denetlenmesine katkıda bulunma yollarının açık olmasını ifade eder. Çağdaş

---

⁴⁵⁸ İhsan Dağı, “The Justice and Development Party: Identity, Politics, and Discourse of Human Rights in the Search for Security and Legitimacy”, **The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party**, (Ed: M. Hakan Yavuz), Salt Lake City, 2009, pp.88-106.

demokrasilerde vazgeçilmez kabul edilen ama her şeyden önce kendi vatandaşlarının tercihlerine saygının temel şartı olan bu ilkelerin ışığında, AKP'nin konu hakkında benimsediği ilkeleri şu şekildedir.⁴⁵⁹

- ✚ Vatandaşların siyasete katılımlarında asli işlevi gören ve demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partilerin hareket ve faaliyet alanlarını genişletecektir.
- ✚ Merkezi yönetimin taşra teşkilatına; yerel yönetimlerin, yerel sivil oluşumların ve vatandaşların istemlerini karşılayacak, diyaloga dayalı bir yönetim anlayışı kazandıracaktır.
- ✚ Avrupa Birliği üyelerinin uyması gereken asgari standartları gösteren Kopenhag Kriterleri'nin demokratikleşmeye yönelik ilkeleri esas alınarak ulusal hukuk düzenimizde yapılması gereken değişiklikler, mümkün olan en kısa sürede gerçekleştirilecektir.
- ✚ Vatandaşların yönetime katılması ve yönetimi denetleyebilmesi için bilgi ve belgelere ulaşılabilmesini kolaylaştıracak, böylece vatandaşların bilgiye ulaşım hakkını etkili olarak kullanabilmesine imkan sağlayan düzenlemeleri yapacaktır.
- ✚ Katılımcı ve temsil gücü yüksek bir demokrasinin temelinde yerel yönetimler yatar. Vatandaşlarla yönetim arasında günlük hayattaki bağı kuracak olan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi için gerekli tüm anayasal ve yasal düzenlemeleri gerçekleştirecek ve işlevsel yeni yerel yönetim birimleri oluşturacaktır.
- ✚ Vatandaşların kendi köyleri, mahalleleri, şehirleri, hizmetlerinden yararlandıkları ve çalıştıkları kurumları ile ilgili konulardaki görüşlerini, şikayetlerini ve çözüm önerilerini değerlendirecek ve işleme koyacak mekanizmalar oluşturacaktır.
- ✚ Sivil toplum örgütlerinin görüşlerini alarak ilgili yasal düzenlemeleri değiştirecek, sivil toplum örgütlenmesini çağdaş demokratik ülkelerdeki düzeye ulaştıracak bir yasal çerçeve çizecektir.

---

⁴⁵⁹ "Demokratikleşme ve Sivil Toplum", **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**, (Çevrimiçi), <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>, s. 637.

- ✚ Memur statüsünü yeniden belirleyecek, memurların sendikal örgütlenmelerini ve haklarını yeniden ele alacaktır.
- ✚ Seçilme yaşının 25'e indirilmesiyle gençlerin demokratik süreçlere aktif katılımını sağlayacak ve genç nüfusun ülke yönetiminde sorumluluk almasını teşvik edecektir.
- ✚ Demokrasilerin temel niteliklerinden biri olan toplantı ve gösteri özgürlüğünün daha etkili kullanılabilmesi için gerekli hukuki düzenlemeleri gerçekleştirecektir.
- ✚ Merkezi ve yerel yönetimler; sivil toplum örgütleri, mesleki kuruluşlar, sendikalar ve özel sektör temsilcilerinin görüşlerini alacakları ortak kurul, komisyon, kriz masası ve her türlü platformu oluşturacaktır.

Siyasi kriterler açısından azınlık hakları ve insan hakları kapsamında değerlendirilen Doğu ve Güneydoğu'da yaşayan vatandaşlarımız için parti tüzüğünde şunlar yer almaktadır.⁴⁶⁰ “Partimiz bu sorunun toplum hayatımızda neden olduğu olumsuzlukların bilinciyle, bölge halkının mutluluğunu, refahını, hak ve özgürlüklerini gözeten, Türkiye'nin bütünlüğü ve üniter devlet yapısıyla birlikte bölgeyi tehdit eden terörün önlenmesinde zaaf yaratmayacak bir şekilde; kalıcı, tüm toplumun duyarlılıklarına saygılı, etkili ve sorunları kökünden çözmeye yönelik bir politika izleyecektir. Bölgemizdeki kültürel farklılıklar, partimiz tarafından zenginlik kabul edilmektedir. Resmi dil ve eğitim dili Türkçe olmak şartıyla, Türkçe dışındaki dillerde yayın dahil kültürel faaliyetlerin yapılabilmesini, partimiz ülkemizdeki birlik ve bütünlüğü zedeleyen değil, güçlendiren ve pekiştiren bir zenginlik olarak görmektedir. Bölgenin geri kalmışlığından kaynaklanan kimi olumsuzlukların giderilmesini, bölgeye dönük özel düzenlemeler yoluyla değil, genel demokratikleşme projesi bağlamında düşünmektedir. Uzun süredir yoğun dış destekle varlığını koruyan ve otuz bin insanımızın hayatına mal olan teröre rağmen bölge halkının üniter devlet yapısına bağlı olması, halkımızın sağduyusu ile meselenin etnik bir çatışmaya dönüşmemesi, konunun iç meselemiz olarak çözülebilir olmasının delilidir. Partimiz, teröre tepki olarak maksadını aşan ve bölge

⁴⁶⁰ “Doğu ve Güneydoğu”, **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**, (Çevrimiçi), <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>, s. 639.

halkını rahatsız eden bazı uygulamaların terk edilmesi ve yıllardır devam eden OHAL uygulamasının tamamen kaldırılmasını hedeflemektedir. Suçlu insanlar karşısında caydırıcı ve masumları koruyucu bir tavır sergilemesi gereken devletimizin, suçsuz insanlara şefkatle muamele etmesi gerektiğine inanıyoruz. Yoğun terör sonrası dönemde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde, bölgelerarası kalkınmışlık farkını yok edecek, en azından asgariye indirecek önemli bir adım atılmamıştır. Partimiz yöreye yönelik istihdamı artırıcı ciddi ekonomik projeler gerçekleştirilecek, terör ortamından şu veya bu şekilde zarar gören vatandaşlarımızın mağduriyetini giderici uygulamaları devreye sokarak ihtiyaç duyulan rehabilitasyonu sağlayacaktır.”

Hükümet programını incelediğimizde ise kriterlerle ilgili şunlar yer almaktadır:⁴⁶¹ “AKP hükümeti, kültürel farklılıkları saygıyla karşılayarak, demokrasinin gelişimi için, her toplumun kendine özgü kurumlarına saygı gösterilmesini savunmaktadır. Muhafazakârlık bu yönüyle katı ve donmuş bir ideolojiden daha çok “demokrat” bir perspektifi temsil etmektedir. Bize göre, demokratik siyaset zemini her türlü sorunun aktarıldığı, tüm toplumsal taleplerin yansıtıldığı ve doğru ile yanlışın kendisini test ederek düzeltebilecekleri bir zemindir. Türkiye toplumundaki farklılık ve çeşitlilikler de çoğulcu demokrasiyi zenginleştirecek unsurlardır. Demokrasiyi kabule şayan kılan da, toplumsal ve kültürel farklılıkları ve talepleri siyasete katabilmesi ve kurulu düzeni dayatmacı, ideolojik ve siyasî aşırılıklardan korumasıdır. Hükümetimiz, demokratik kültürü, siyasetinin ana unsuru olarak görmektedir.

Demokratik ülkelerde hukukun evrensel ilkelerine saygı, hak arama yollarının açık tutulması, kanun önünde eşitlik, bireysel veya örgütlü olarak hak ve özgürlüklerin kullanılması ve idarenin hukuka bağlılığının sağlanması temel değerlerdir. Bunlar, AKP’nin hükümet etme mantığının da olmazsa olmazlarıdır. AKP, kamu yönetiminde güvenin kalıcı olarak tesis edilmesinin yolunun bu değerlerden geçtiğine inanmaktadır.

---

⁴⁶¹ 59. Hükümet Programı, (Çevrimiçi),

<http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/59h%C3%BCk%C3%BCmet%20program%C4%B1.doc>.

Hukuk ve adalet anlayışımız gereği, hukukun üstünlüğü içerisinde, devletin, topluma ve bireylere dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep aidiyeti gibi sebeplerle ayırım gözetmesi söz konusu olmayacaktır. Bu konular etrafında ayrımcı politikalar peşinde koşanlar, karşılarında, AKP hükümetini aşılma bir engel olarak bulacaklardır. Mevzuatımızdaki pek çok yasakçı hükümler nedeniyle, ülkemiz, hukuk devletinden çok kanun devleti görünümü vermektedir. İktidarımız süresince tüm çalışmalarımız, ülkemiz hukukunu evrensel hukuk ilkelerine uygun hale getirmek, temel hak ve özgürlükler rejimini evrensel standartlara çıkarmak, ülkemizi gerçek anlamda bir hukuk devleti yapmak, hukukun üstünlüğünü hakim kılmak ve uluslararası camiada saygın bir yer kazandırmak olacaktır. Seçimlerden başarıyla çıkar çıkmaz, Avrupa Birliği turuna çıkmamız ve bu turun neticesinde, ülkemizin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği için Aralık 2004 tarihine müzakere için müzakere tarihi alma başarısı göstermemiz, bu hassasiyetlerimizin tescili olarak ortaya çıkmıştır.

İnsan haklarının evrensel düzeye çıkarıldığı ve kullanıldığı, hukukun üstünlüğünün gerçekleştirildiği ve demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işlediği hukuk sistemini oluşturmak için, iktidarımız süresince gerçekleştireceğimiz temel düzenlemelerden bazıları şunlar olacaktır: Artık ülkemize dar gelen yürürlükteki anayasa yerine, katılımcı ve özgürlükçü, yeni bir anayasa hazırlayacağız. Bu anayasanın hazırlanmasında, kendi fikirlerimiz kadar, muhalefet partilerinin ve tüm toplumsal kesimlerin katılımını en etkin biçimde sağlama çabası içerisinde olmaya söz veriyoruz. Birtakım hükümleri sürekli değiştirilmek zorunda olan bir anayasa yerine, ülkemizi geleceğe taşıyacak bir anayasa yapmak, çocuklarımızın geleceği adına yerine getirmemiz gereken bir sorumluluktur. Yeni anayasamız, güçlü bir toplumsal meşruiyete sahip, başta Avrupa Birliği olmak üzere, uluslararası normlara uygun, bireyin hak ve özgürlüklerini üstün tutan, çoğulcu ve katılımcı demokrasiyi esas alan, demokratik hukuk devleti anlayışını taşıyacaktır.

Siyasî partileri katılıma açmak, halkın partiler üzerindeki denetim ve etkinliğini artırmak, parti içi demokrasiyi ve şeffaflığı sağlamak ve istikrarı bozmayacak şekilde temsilde adaleti sağlamak üzere, Siyasî Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları, tüm kesimlerin üzerinde mutabakatı aranarak değiştirilecektir.

Amacımız, şiddet, baskı ve suçtan arınmış, özgürlüklerin nimetlerinden yararlanan ve korkunun olmadığı bir barış toplumu haline gelmektir. İhtilafları çıkmadan önlemek amacıyla koruyucu hukuk uygulamaları başlatılacak, ayrıca ihtilafların dostane yollarla çözümlenmesi anlayışı yerleştirilecektir. Türk Ceza Kanunu, Türk Ticaret Kanunu, İcra İflas Kanunu ve İş Kanunu gibi temel kanunlarımız, çağdaş gelişmeler ve Avrupa Birliği normları dikkate alınarak, güncelleştirilecektir.

V- AKP HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE -AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE E-MUHTIRANIN ÜYELİK SÜRECİNE ETKİLERİ

A- AKP Hükümetleri Döneminde Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri

3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimler sonucunda Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidar olmuştur. AKP'nin başkanı Recep Tayyip Erdoğan olmasına rağmen, kendisinin siyasi yasaklı olması nedeniyle hükümeti kurma görevi Abdullah Gül tarafından yürütülmüş ve başbakanlık koltuğuna Gül oturmuştur. I. AKP Hükümeti programında Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şunlara yer vermiştir. “Türkiye gerek coğrafi, gerekse tarihi açıdan Avrupa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bu nedenle Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya devam edecektir. Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkilerinde taahhütlerini ve üyelik için öteki aday ülkelerin de yerine getirmesini istediği şartları bir an önce sağlayacak, gündemin yapay sorunlarla meşgul edilmesini önlemeye çalışacaktır. Türkiye'nin NATO bünyesinde bugüne kadar ortaya koyduğu katkıya paralel olarak, yeni “Avrupa Savunma Stratejisi” çerçevesinde oluşturulan “Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği” (AGSK) içinde hak ettiği yeri alması yolundaki çabaları sürdürecektir.”⁴⁶²

Partinin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan da partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmek için hazır olduğunu, daha iktidar olmadan birlik üyesi ülkelere yaptığı seyahatlerde açıkladığını belirterek, Türkiye'nin AB üyeliğini, “Cumhuriyetin ilanından sonra, en büyük demokratikleşme projesi olarak” nitelemiştir.⁴⁶³ Kendisini seçim sonuçları için kutlayan CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'a CHP Genel Merkezi'nde

---

⁴⁶² 58. Hükümet Programı, (Çevrimiçi),

<http://www.byegm.gov.tr/hukumetler/58hukumet/hukumetprogrami.htm>.

⁴⁶³ Recep Tayyip Erdoğan, **Konuşmalar, AK Parti Grup Konuşmaları: 10 Kasım 2002 - 28 Temmuz 2003**, Ankara, 2003, s. 35.

gerçekleştirdiği iade-i ziyarette de konu ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Erdoğan konuşmasında: “Bu kadar kısa sürede önemli adımlar atmış Türkiye’ye karşı müzakere tarihi verilmesinde meydana gelecek şüpheler, 12 Aralık’ta ortaya çıkacak olumsuz durum, AB üyesi ülkelerin test edilmesi anlamına gelir. Onlar açısından bunun neticesine katlanılır. 40 yıldır Türkiye bekletiliyor. Oyalanmaya tahammülümüz yok. Bu insaf dışı. Kıbrıs sorununu 12 Aralık’a sığdırma anlayışı endişe verici. 40 yıllık sorun üç güne sığdırılmaz. Israrla bu işi Kopenhag zirvesinde bitirmeye çalışmaları kaygı vericidir” diyerek, Kıbrıs sorununun 2002 yılının sonunda yapılacak olan Kopenhag Zirvesi’nde çözümünün imkânsızlığına vurgu yapmıştır. Gazetecilerle yaptığı sohbette, statüko değişecek mi sorusuna, dış politikada da, iç politikada da statükoyu koruma gayretinde olmadıklarını, statükonun değişmesi gerektiğini ve bunun bir strateji ve taktikler silsilesi olduğunu ama milli menfaatlere ters düşecek hiçbir adımı atmayacaklarını belirtmişti. Ana muhalefet lideri Deniz Baykal ise, “Türkiye Kopenhag Zirvesinde tarih talep etme hakkına sahiptir. İktidar, muhalefet, hep birlikte bütün dünyadan talep ediyoruz. Avrupa Türkiye’ye tarih vermek durumunda. Çalışmalarımızı elbirliği ile devam ettireceğiz” diyerek hükümete AB ile ilişkiler konusunda AKP’ye destek vermiştir.⁴⁶⁴

Kopenhag’da yapılacak zirve yaklaştıkça radikal adımlar atabilecekleri mesajını veren AKP Genel Başkanı Tayyip Erdoğan’ın bu dönemki en büyük açmazı Kıbrıs konusu olmuştur.⁴⁶⁵ Avrupa’nın kendisinden istediği “Kıbrıs sorununun çözümüne evet” denmesi karşılığında Kopenhag’da müzakere tarihi almayı uman Erdoğan aynı zamanda bu zirveden eli boş dönme endişesini de yaşamaktadır. Bu endişenin somut kanıtı, Erdoğan’ın dış politika konularındaki en önemli isimlerinden Yaşar Yakışın, telefonla görüştüğü Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu’ya bu kaygılarını iletmesi ve bu durumun gerçekleşmesi durumunda çok zorda

---

⁴⁶⁴ **Sabah**, 23 Kasım 2002.

⁴⁶⁵ Hasan Tosun, “AK Parti’nin Kıbrıs Politikası, 2002 - 2005: Türk Dış Politikasında Gelenek İle Değişimin Mücadelesi”, **Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri**, (Ed: Nejat Doğan ve Mahir Nakip), Ankara, 2006, s. 57.

kalacaklarını belirtmesidir.⁴⁶⁶ Aynı dönemde Avrupa'ya bir gezi düzenleyen Erdoğan, üç gün süren seyahati sonucunda konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir. 12 Aralık Kopenhag Zirvesi'nde tarih verilmesinin yüzde olarak oranının düşük olduğunu, ama ümidini son ana kadar koruyacağını, AB'nin çifte standartlı olduğunu, Türkiye'den önceki adaylara kriterler yerine getirilmeden tarih verildiğini, Türkiye'nin o ülkelerin o günkü halinden iyi olmasına rağmen bekletildiğini, Kopenhag'da müzakere tarihi verilmese bile aynı şekilde yola devam edeceklerini belirtmiştir.⁴⁶⁷

Nitekim zirve başlamadan önce, Türkiye ile ilgili verilecek kararın ilk belirtileri Aralık ayında ortaya çıkmıştır. Fransa ile Almanya'nın Türkiye için düzenledikleri mini zirveden, 2004 yılında gözden geçirme tarihi çıkmış, eğer tarihte durum olumlu bulunursa, 2005 yılında müzakerelerin başlaması kabul edilmiştir. AB kanadında bu gelişmeler yaşanırken, aynı dönemde Avrupa konvansiyonu çalışmalarına katılmak üzere Brüksel'de bulunan Dışişleri Bakanı Yasar Yakış, bu yaklaşımı kabul edilemez olarak bulduklarını, bunu halka anlatmakta zorluk çekeceklerini belirtmiştir. Türkiye hakkında bu ön kararın alınmasına rağmen, hükümet üyeleri yine de Avrupa ülkelerini etkileyebilmek amacıyla Kopenhag Zirvesi öncesinde bir program içerisinde hareket etmişlerdir.

Aralık ayı başında belirlenen takvime göre; 9 Aralık tarihinde Erdoğan'ın, AB dönem başkanı Danimarka'nın Başbakanı Rasmussen ile görüşmesi, Genelkurmay'ın Başbakan Abdullah Gül'e brifing vermesi, 10 Aralık tarihinde Erdoğan'ın ABD'de Bush, Cheney, Powell, Rumsfeld ve Rice ile bir araya gelmesi ve TBMM'de bekleyen uyum yasaları ve anayasa değişikliklerinin gerçekleştirilmesi. 11 Aralık'ta Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Yasar Yakışın Kopenhag'a gitmeleri ve aynı gün Başbakan Gül'ün de kurmaylarıyla birlikte Kopenhag'a gelmesi. Burada Gül ve Erdoğan'ın müzakere tarihi için AB kurmaylarıyla görüşmeleri, 12 Aralık tarihinde Kopenhag Zirvesi'nin başlaması ile birlikte Türkiye'nin Gül'ün başbakanlığında,

---

⁴⁶⁶ **Milliyet**, 27 Kasım 2002.

⁴⁶⁷ **Zaman**, 29 Kasım 2002.

Yakış, Dışışleri Müsteşarı Uğur Ziyal, Müsteşar Yardımcısı Akın Alptuna ve AB Genel Sekreteri Volkan Vural tarafından temsil edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁸

Ayrıca zirvede izlenecek politika konusunda da netleşen hükümet kanadı, Türkiye'nin AB üyeliği için 2003 yılında müzakere tarihi verilmesi konusunda kararlı bir tutum izlenmesini benimsemişlerdir. 8 Aralık tarihinde Gül ve Erdoğan'ın, Kopenhag ve ABD gezileri öncesi Yasar Yakış ve dışışleri diplomatlarından AB ve Kıbrıs konularında bilgi aldıkları gözlenmiştir.⁴⁶⁹ Yaklaşık iki saat süren toplantı sonrasında Türkiye'nin AB üyeliği konusunda resmi olmayan 2005 müzakere tarihinin kabul edilemeyeceği tespiti yapılmıştır. 2003'te müzakere tarihi hedefini değerlendiren liderler, Türkiye için kötü denecek alternatifleri de masaya yatırmıştır. AB'nin 2005'ten geri adım atmaması halinde 2003 Selanik Zirvesine yönelerek tam üyelik müzakere tarihi olarak 2004'ün hedef alınması da konuşulmuştur. Toplantıda Gül'ün kesin karar açıklanmadan AB liderleriyle temasa geçmesi, Erdoğan'ın da ABD Başkanı Bush'un devreye girmesini gündeme getirmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁷⁰

Ayrıca tarihi zirve öncesi Türkiye, Erdoğan aracılığıyla Danimarka'dan açıkça tarih istemiştir. Erdoğan'ın Rasmussen'e elden verdiği mektupta, "Eğer Türkiye'ye bir müzakere tarihi verilirse, Kıbrıs sorununun çözümünde pozitif bir atmosfer ve sorunu çözme imkânı doğar" denilmiştir. Mektupta, Kopenhag Zirvesi'nde tarih verilmesi koşuluyla KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın da ikna edilebileceği sözü verilmiştir. Erdoğan, AB'yi çifte standartla suçlarken, "3 milyon vatansız Rus barındıran Letonya üye olacak, ancak bize tarih verilmeyecek. Bunu anlamak mümkün değil" demiştir.⁴⁷¹ Kopenhag'dan Washington'a geçen Erdoğan burada, Stratejik ve Uluslararası Etütler Merkezi'nde (CSIS) yaptığı konuşmada konuyla ilgili şu mesajları vermiştir. "Askerleri NATO için ölmeyi göze alan Türkiye'nin AB'den dışlanması düşünülemez. Türkiye, Müslüman kimliği ile çağdaş değerler arasında bir senteze dayanan siyasi Magna Carta'sını daha ileri noktaya götürmek

---

⁴⁶⁸ **Sabah**, 6 Aralık 2002.

⁴⁶⁹ Bilal Şimşir, **AKP, AB ve Kıbrıs**, İstanbul, 2002, s. 24.

⁴⁷⁰ **Milliyet**, 9 Aralık 2002.

⁴⁷¹ **Hürriyet**, 10 Aralık 2002.

istiyor. Ziyaretimle sadece AB üyeliği talebimle kalmadım aynı zamanda tüm dünyanın yeni Rönesans'a davet ettim. Uygarlığın fay hattı büyük ölçüde Türkiye'den geçmektedir. Türkiye, Avrupa'nın siyasi, ekonomik, askeri kurumlarıyla tam olarak birleştiğinde tüm dünyaya Doğu ile Batının Hristiyanlık ile İslam'ın birbirleriyle kucaklaştıkları gösterilecektir. AB'ye girmemek dünyanın sonu değil, 40 yıldır bu kapıda bekliyoruz. Onurumuzla daha fazla oynanmasına göz yumamayız. AB bizi alsa da almasa da Kopenhag kriterleri, Ankara kriterleri olacak. Türkiye alınmazsa hem İslam dünyasında hem de AB'de yaşayan binlerce Müslüman arasında dışlanmışlık duygusu pekişecek. Bu gelişme her şeyden önce AB ülkeleri açısından bir iç sorun ve risk doğuracaktır. Batı, İslam Dünyası için bir Hristiyan Kulübü olacaktır. Türkiye'ye 12 Aralık'ta müzakere tarihi verilmesi Kıbrıs konusundaki adımları hızlandırır. Tarih verilmemesi durumunda Kıbrıs'ta yeterli adımların atılması konusunda ciddi engeller ve sıkıntılar belirecektir.”⁴⁷²

Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'ye en açık desteğin İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi ile İngiltere Başbakanı Blair tarafından verildiği görülmüştür. Berlusconi, müzakereler 1 Ocak 2004'te başlasın derken, Blair, Almanya ve Fransa'nın önerisine karşı çıkarak 2005 çok uzak demiştir. Berlusconi yaklaşık 40 dakika görüştüğü Erdoğan - Gül ikilisine, hükümetin politikaların izlemek için bir yıllık sürenin yeterli olacağını düşündüğünü, müzakere tarihinin 1 Ocak 2004 olması gerektiğini söylemiştir. Gül ve Erdoğan'ın kaldığı Hilton Oteli'ne gelen Blair'de bir saatlik görüşmenin ardından, Almanya'nın ısrarlı olduğu 2005 önerisi için yaklaşımını, 2005 yılının çok uzak olduğu sözleriyle ortaya koymuştur. AB'nin Türkiye'ye net bir tarih vermesinin gerekliliğinin altını çizen Blair, Türkiye'nin Avrupa Ailesine tam ve ortak olarak girmesi için tarihi bir fırsatın olduğunu, AB'nin bu fırsatı değerlendirmesi gerektiğini, Türkiye için İngiltere'nin mücadele edeceğini söylemiştir. Zirvedeki Türkiye kararını etkileyen önemli bir gelişme de, Gül ile Rasmussen arasında gerçekleşmiştir. AB liderlerinin Türkiye ile ilgili paragrafı görüşecekleri akşam yemeğinden hemen önce Rasmussen'in yanına gelen Gül, Türkiye'nin yaptıklarıyla tarih almayı hak ettiğini, 2003'te müzakerelerin başlaması

---

⁴⁷² **Milliyet**, 11 Aralık 2002.

gerektiğini ve bunun kendisine yaptığı son çağrı olduğunu söylemiştir. Rasmussen ise 2003'te müzakereleri başlatmanın teknik olarak mümkün olmadığını, AB için önemli adımlar atıldığını ve bunun takdir edildiğini ancak tarih için Türkiye'nin artık ısrar etmemesi gerektiğini söylemiştir. Gül'de görüşmenin ardından yaptığı açıklamada; "Rasmussen bize açık açık yapacaklarını söyledi. Biz de 'kriterler ortada, bize ayrı kriter uygulayamazsınız' dedik, bizi anladılar. Bugünkü görüşmelerimizin hepsi beklediğimizden iyi geçti. Konuştuğum başbakanlar, konuşmalardan etkilendi. Onlar da üzerlerine düşeni yapacaklar. Tarih alacağız, ümitliyim. Bir yanlışlık olmayacak. Önemli olan önümüzün açılması. Ben onlara, Türkiye'de yeni liderlik anlayışı var dedim. Bu kararlı ve dürüst bir anlayıştır. Biz söylediklerimizi yaparız. Gerekirse risk alırız dedim" demiştir.⁴⁷³

Gül, bir başka uyarı ve konuşmayı da Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis'e yapmıştır. Gül Simitis'e, Kopenhag'a gelmeden önce Türkiye - AB ilişkilerinin tüm zabitlerini okuduğunu, Avrupa'nın hep Kopenhag kriterlerini tamamlamasının istediğini, reform paketlerinin ortada olduğunu, Türkiye'nin oyalanmaması gerektiğini ve tarih almayı hak ettiğini söylemiştir.⁴⁷⁴ Ayrıca Türkiye'ye tarihin verilmesi karşılığında Kıbrıs dâhil bütün sorunların çözüleceğini, verilmezse de Türkiye'nin bildiğini yapacağını söylemesiyle Simitis, Kıbrıs'ta çözümün AB ile ilişkilerin önünü açacağını söyleyerek yanıt vermiştir. Böylece Türkiye önce tarih sonra çözüm, Yunanistan ise önce çözüm sonra tarih ilkesini benimsemiştir.⁴⁷⁵

Erdoğan'ın uyarıları ve Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen, istenilen sonucun Kopenhag Zirvesi'nde elde edilemediği görülmüştür.⁴⁷⁶ Zirve'de Türkiye'ye şartlı 2004 tarihi verilmiştir. Bu dönemde Türkiye ile ilgili raporun olumlu çıkması durumunda müzakerelere hemen başlanması kararlaştırılmıştır. Açıklanan Aralık 2004 Türkiye'nin istediği tarih değildir. Çünkü o tarihte aralarında Kıbrıs Rum Kesimi'nin de olduğu 10 yeni üye karar mekanizmasında söz sahibi olabilecektir.

---

⁴⁷³ **Milliyet**, 13 Aralık 2002.

⁴⁷⁴ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 89.

⁴⁷⁵ **Sabah**, 13 Aralık 2002.

⁴⁷⁶ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 520.

Aralık 2004 açıklaması, 2003'te tarih bekleyen Erdoğan ve Gül'de hayal kırıklığı yaratmıştır. Kararı, otel odasında TV'den izleyen Erdoğan, gece saat 02.00'de kararı yorumlaması için Dışişleri Bakanı Yaşar Yakın'ı yanına çağırmıştır. Daha sonra bu toplantıya Başbakan Gül ve Dışişleri bürokratları da katılmıştır. Türkiye'deki AKP'liler ise kararı ara, esnek ve hiçbir garantisi olmayan bir karar olarak değerlendirip, kararda Kopenhag kriterlerini bitir başlayalım dendiğini ama her an bir bahanenin çıkabileceğini, buna rağmen bardağın bos tarafı gibi dolu tarafına da bakılabileceğini şeklinde değerlendirmişlerdir.⁴⁷⁷ Başbakan Gül ise daha önce yaptığı 2005 kabul edilemez açıklamasının aksine karardan sonra “Biz daha iyisini bekliyorduk. Ancak yönümüz değişmeyecek” demiştir. Gecikmeli de olsa Türkiye'nin müzakere tarihi aldığını, kararda Kıbrıs'tan çok Fransa ve Almanya'nın lobisinin etkili olduğunu sözlerine eklemiştir. Kıbrıs'ın AB'ye girip girmeyeceği mevzusunun bitmediğini, müzakerelerin Şubat sonuna kadar devam edeceğini de sözlerine eklemiştir.⁴⁷⁸ “2003 sonu itibarıyla müzakere takvimi almak istiyorduk. Bu biraz gecikmeli oldu” diyen Tayyip Erdoğan'da şunları söylemiştir. “Temenni ederiz ki bir aksilik olmazsa, 2004 sonunda Türkiye ile müzakereler başlayacaktır. Fransa ve Almanya 2005 diyordu ama biz bunu 2004'e çektik. 2004'te de bu işi bitiririz diyorlar. Siyasette kızgınlığa yer yoktur. Ancak AB sınıfta kaldı. 3 Kasım'dan önce Hristiyan Demokratlarla işbirliği yapmak istiyorduk. Ancak onlarla olmaz. Resmen yabancı düşmanlığı yapıyorlar. Kararımız sosyal demokratlar ve liberallerin desteğiyle çıktı. Simdi Adalet ve Kalkınma Partisi olarak Sosyal Demokratlar veya Liberallerden birine girebiliriz”.⁴⁷⁹

Bu dönemde siyasi yasağının kalkması ile birlikte Recep Tayyip Erdoğan'ın yapılan ara seçimle birlikte Siirt milletvekili olup hükümetin başına geçtiği görülmüştür. Kurulan yeni hükümet programında Avrupa Birliği ile ilgili şu noktalara değinmiştir:⁴⁸⁰ “Türkiye, Avrupa siyasî değerler sisteminin bir parçasıdır.

⁴⁷⁷ **Cumhuriyet**, 13 Aralık 2002.

⁴⁷⁸ **Sabah**, 14 Aralık 2002.

⁴⁷⁹ **Milliyet**, 14 Aralık 2002.

⁴⁸⁰ Esra Çayhan, **Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasi Partilerin Konuya Bakışı**, İstanbul, 2006, s. 72.

Avrupa ülkeleriyle ilişkiler, Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya bundan sonra da devam edecektir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği, hükümetimizin hedeflerinin başında gelmektedir. 3 Kasım seçimlerinden başarıyla çıkar çıkmaz, Avrupa Birliği konusunda ciddi bir etkinlik ürettik ve 2004 Aralık ayına, müzakere için müzakere tarihi alma başarısı, AKP hükümeti döneminde başarılmıştır. Hükümetimiz, Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getirme konusunda kararlıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ailesi içerisinde hak ettiği yeri en kısa zamanda almasının iki tarafa getireceği kazanımların yanı sıra, Avrupa Kıtasının ötesinde, barış, istikrar ve güvenlik yönlerinden olumlu sonuçlar doğuracağı kuşkusuzdur. Bu çerçevede, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gerçekleştirilmiş olan uyum yasalarının güçlendirilmesi ve mevzuatımızın temel hak ve özgürlükler açısından bir bütün olarak geliştirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, reformların uygulamaya tam olarak yansımaları ve uygulayıcılar tarafından da özümlemesi konusunda her geçen gün artan bir kararlılık gösterilecektir.”⁴⁸¹

Yeni Hükümet açısından Kopenhag Zirvesi sonrası ilişkilerde yaşanan en büyük yoğunlaşma, 1 Mayıs 2004 tarihinde, Kıbrıs Rum Kesimi'ni de içine alacak genişlemenin gerçekleşmesi üzerine olmuştur. Türkiye, tanımadığı Rum Kesimi'ni üyeliğinin gerçekleşeceği zirvede, kiminle temsil edileceği sorununu yaşamıştır. Rum Kesimi'nin üyeliğini protesto edemeyen Türkiye, çareyi başbakan yerine dışişleri bakanı düzeyinde toplantıya katılarak bulmuştur. Türkiye başlangıçta 'başbakan seviyesinde katılım', 'bakanlar seviyesinde katılım' ve 'protesto edelim' görüşlerini tartışmış, Dışişleri'nin kararı ile Türkiye bakanlar seviyesinde katılımı uygun görmüştür. Dışişleri, Türkiye'nin durumu protesto etmesi halinde, kendi kendine izolasyon uygulayacağını, 1999 yılından beri AB konusunda Rumlarla aynı masada oturulduğunu belirtmiştir.⁴⁸² Nitekim 1 Mayıs 2004 tarihinde Kıbrıs Rum Kesimi'nin resmen Avrupa Birliği üyesi olacak olması ile birlikte Türkiye Avrupa Birliği'ne girebilmek için politikasını Kıbrıs sorununun çözümü üzerine yoğunlaştırmıştır.

---

⁴⁸¹ (Çevrimiçi), <http://www.byegm.gov.tr/hukumetler/59hukumet/hukumetprogrami.htm>.

⁴⁸² **Zaman**, 13 Nisan 2003.

Türkiye, çözüme yönelik olarak Kıbrıslı Rumlara Türk tarafına girebilmeleri için olanak sağlamıştır. Başbakan Erdoğan'ın duyurduğu karara göre, Kıbrıslı Rumlar, KKTC'ye girebilecek, bir ay kalabileceklerdir.⁴⁸³ Uygulama şöyle gerçekleşecektir; Rumlar ya KKTC'deki Türk büyükelçiliğinden ücret ödmeden vize alacaklar ya da Türkiye'deki havaalanları ve limanlardaki sınır kapılarından 10 dolar karşılığında bandrolle geçeceklerdir. Türkiye, Güney Kıbrıs pasaportunu tanımadığı için vize yâda bandrol ayrı belgeye işlenecektir. Başbakan Erdoğan, kararı duyurduktan sonra Yunanistan'dan karşı adım istedikleri beyan etmiştir.⁴⁸⁴

Mayıs ayında Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Gül, Türkiye'nin AB konusunda dönüşü olmayan bir yolda olduğunu söyleyerek, "40 yıllık sürecin sonunu iyi getirmeliyiz. İktidarı, siyasi partileri, medyası, sivil toplum örgütleriyle yeni bir seferberlik başlatıyoruz" demiştir. AB'de Türkiye lehine olumlu bir konjonktür oluştuğunu, Türkiye'nin sorumluluklarını yerine getirmesi halinde 2004 ortalarında müzakerelere başlanacağını belirten Gül, geçen dönem Türkiye'nin Avrupa'daki yerini tartışmaya açan bazı Avrupalı şahsiyetlerin AB'nin Türkiye'ye yakınlaşmasında katkısı olduğunu, Türkiye'nin üyeliğini arzu etmeyenlerin olabileceğini, önemli olanın siyasi akımların ne düşündüğü olduğunu, bunların da Türkiye'nin lehine tavır almaya başladığını söylemiştir. Kopenhag kriterlerini yerine getirmiş bir Türkiye'yi AB'nin reddetmesinin felaket olacağını komisyon yetkililerince dile getirildiğini vurgulayan Gül, artık Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin değil, ne zaman üye olacağını tartışıldığını vurgulayarak, Türkiye'nin önündeki sürenin 15 ay gibi görünmesine rağmen, aslında 2 - 3 aylık olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁵

Gül'ün konuyla ilgili önem belirten bu açıklamalarına rağmen Türkiye, devlet kurumları arasındaki görüş ayrılığı nedeniyle reform sürecini istediği hızda sürdürememektedir. Avrupa Parlamentosu'nun 5 Haziran'da kabul ettiği Türkiye ile ilgili raporda, "henüz hazır değilsiniz" ifadesinin bulunması da Türkiye'nin içinde

---

⁴⁸³ Tosun, **a.g.m.**, ss. 376 - 377.

⁴⁸⁴ **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 2003.

⁴⁸⁵ **Milliyet**, 24 Mayıs 2003.

bulunduğu durumu göstermektedir. Genelkurmayın bazı maddelerine itirazda bulunması nedeniyle 6. uyum paketinin ve ulusal programın gecikmesinin ardından, bu dönemde AB ile ilişkileri devletin hangi biriminin üsteleneceği konusunda hükümet nezdinde bir belirsizlik yaşanmaktadır.⁴⁸⁶

AB sürecinin koordinasyonundan sorumlu AB Genel Sekreterliği ile rekabete giren Devlet Planlama Teşkilatı'nın AB için alternatif eylem planı hazırlaması ile devlet kurumları arasında bir rekabet ortaya çıkmıştır. DPT'den istediği bilgilere bir türlü ulaşamayan genel sekreterlik, ulusal programı yetiştirmek için DPT'nin göndermediği bilgileri toparlayacak ayrı bir birim oluşturma hazırlığına girişmiştir. AB'ye uyum süreci koordinasyonu amacıyla 2000 yılında oluşturulan ABGS'ye kuruluşundan beri karşı çıkan DPT, sekreterliğin ulusal program hazırlama çalışmaları sürerken, 1 Mayıs tarihinde kamu kurumlarına alternatif bir AB eylem planı göndererek atacakları adımları bildirmiştir. İki kurum arasında bir başka kriz ise ABGS'nin 15 Haziran'a yetiştirmeye çalıştığı, Türkiye'nin atacağı adımların taahhüt edileceği ulusal programın hazırlıklarında çıkmıştır. Tüm kurumlardan AB'nin kendileriyle ilgili taleplerini nasıl ve hangi zamanlamayla yerine getirecekleri yönünde bilgi isteyen ABGS'ye DPT yanıtlarında oyalama taktiği yürütmüştür.⁴⁸⁷

Bu düzensizliğe rağmen, 6. uyum paketini haziran ayının ortasında TBMM'ye gönderen hükümet, kritik siyasi kriterlerin yer aldığı 7. paketin hazırlıkları için düğmeye basmıştır. Sivilleşme başlığı altında 7. pakette yer alacak en önemli düzenleme olarak MGK'ye sivil genel sekreter atanması görülmektedir. Hükümet 7. Paketin hazırlanmasında, Türkiye'ye en fazla eleştiri yöneltilen konulara öncelik vererek, devlet organlarının sivil siyasi otoritenin kontrolü altında olmasına özen göstermiştir. Buna göre MGK Genel Sekreterinin sivil bir kişi olması ve askeri bütçelerin siyasi otorite tarafından belirlenmesi konularının yer almasına ilişkin

---

⁴⁸⁶ Murat Necip Armat, **Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Dönemi Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, İstanbul, 2002, s. 72.

⁴⁸⁷ **Hürriyet**, 7 Haziran 2003.

teknik çalışmalar başlatılmıştır. Bu amaçla yapılan çalışmalar ve ortaya çıkan gerekçeler şu şekildedir:⁴⁸⁸

- a- Sivil Genel Sekreterlik:** MGK Genel Sekreterinin sivil olabileceği düşünülmüştür. Bu konuda Milli İstihbarat Teşkilatı'na ilişkin geçmişteki değişiklik esas alınmıştır. Stratejik bir güvenlik ve istihbarat kaynağı olan MİT'in başkanının asker olması uygulamasına son verilmesi ve bir sivilin atanmasının ardından uygulamada hiçbir aksaklık yaşanmadığına vurgu yapılmıştır. Aynı uygulamanın MGK Genel Sekreterliğinde de yapılabileceği savunulmuştur. Bu görevin 1. derecede sivil bir devlet memuru tarafından (rneğin bir büyükelçi, vali, mşteşar) yürütülebileceği formülü üzerinde çalışılmaktadır. Mevcut durumda MGK Genel Sekreterliğinin Genelkurmay'a bağlı olmadığı, idari olarak Başbakan'a bağlı olarak çalıştığı ve sivil kadrolar istihdam ettiği göz önünde bulundurulmuştur.
- b- Btleme:** Türkiye'ye yöneltilen eleştirilerden biri de MGK dâhil, askeri btlerin fiilen askerler tarafından yapıldığı, sivil otoritenin btleme sürecinde sadece formaliteleri yerine getiren bir konumda olduğudur. Bu ervede askeri btlerin hazırlanmasında sivil otoritenin etkinliğini arttırmak üzere MGK Genel Sekreterliği yasında değişiklik yapılması eğilimi görülmüştür.
- c- Genelkurmay'**ın Başbakan'a bağlı olmasının bir sakınca yaratmadığı grsnden yola çıkılarak bu alanda herhangi bir düzenleme öngörülmemiştir. Ayrıca Kürtçe propagandaya izin verilmesi konusunun da 7. paket dışında tutulması kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁹ Yaptığı hazırlıklarla ilgili devletin çeşitli kademesindeki ilgili kurumlardan gr salan hükümet, MGK konusunda Genelkurmay'ın bazı maddelere itirazı ile karşılaşmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, 7. uyum paketinin MGK Genel Sekreterliğinin görev ve yetkilerinin daraltılması, MGK Genel Sekreterinin seçimi ve MGK

---

⁴⁸⁸ Deniz Bingöl McDonalds, **The AKP Story: Turkey's Bumpy Reform Path Towards the European Union**, İstanbul, 2011, s. 14.

⁴⁸⁹ **Milliyet**, 17 Haziran 2003.

toplantılarının iki ayda bir yapılmasına ilişkin maddelerine itiraz etmiştir.⁴⁹⁰

Genelkurmay paketteki şu düzenlemelere itiraz etmiştir:

- a- Paketle **MGK Genel Sekreterliği**'nin yetkileri devletin milli güvenlik siyasetiyle ilgili tavsiye kararları almakla sınırlandırıldı ve görevleri MGK'nın sekreterlik hizmetlerini yürütme ve MGK ve kanunlarca verilen görevleri yerine getirme olarak tanımlandı. Öylece, Genel Sekreterliğin icracı yetkileri elinden alındı Genelkurmay Başkanlığı, hükümete ilettiği görüş yazısında Avrupa'nın birçok ülkesinde MGK Genel Sekreterliği gibi kurumların bulunduğunu belirterek Genel Sekreterliğin icracı olmaktan çıkarılmasının, Türkiye'nin koşullarına uygun olmadığını belirtmiştir.
- b- MGK'nın ayda bir yapılan toplantıları iki ayda bir yapılır şeklinde değiştirildi. Genelkurmay, toplantıların her ay yapılmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir.
- c- MGK Genel Sekreterinin sivil veya askerler arasından Başbakanın önerisiyle, Bakanlar Kurulunca atanması düzenlendi. Genelkurmay, ilkesel olarak bu maddeye karşı çıkmadı ancak askerler arasından yapılacak atamalarda Genelkurmay Başkanının olumlu görüşünün alınmasını istemiştir.
- d- **Sayıştay**'a TBMM Başkanı ve Komisyonların önerisiyle, askeri harcamalar dâhil, tüm harcamaları denetleme yetkisi veren düzenlemeye de karşı çıkmayan Genelkurmay, bu maddenin anayasanın 160. maddesinde yer alan 'milli savunma hizmetlerinin, gizlilik esaslarına uygun olarak denetlenmesi' ilkesine aykırı olabileceğini vurgulamıştır. 5. Dernekler Kanununda değişiklik yapılarak, TCK'nın 312. maddesinden hüküm giyenlerin hüküm giydikten 2 yıl sonra dernek kurabilmeleri sağlandı. Genelkurmay, bu sürenin 5 yıla çıkarılmasını istemiştir.⁴⁹¹

Uyum paketini, Temmuz ayının sonuna kadar yasalaştırmak isteyen hükümet, görüş yazısı eline ulaştıktan sonra hemen harekete geçmiştir. Adalet Bakanlığı'nda yapılan toplantı sonrası Genelkurmay'ın görüşleri doğrultusunda, Sayıştay denetimine ilişkin maddeye, 'anayasanın 160. maddesinde belirtilen gizlilik kuralları

⁴⁹⁰ **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 2003.

⁴⁹¹ **Milliyet**, 19 Temmuz 2003.

esastır' ifadesi konulmuş, MGK Genel Sekreterinin seçimine ilişkin maddeye ise 'atanacak kişinin asker olması halinde, Genelkurmay Başkanı'nın olumlu görüşü alınır' ifadesi eklenmiştir.⁴⁹² Türkiye, bu yoğun çabalarının ardından, Temmuz ayının sonunda 7. uyum paketini tamamlamayı başarmıştır.⁴⁹³

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, 7. uyum paketinin TBMM'den geçmesinin ardından Avrupa'dan olumlu yankılar geldiğini, AB'nin genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verheugen'in kendisini arayarak hayranlıklarını iletliğini söylemiştir.⁴⁹⁴ Türkiye'nin yoğun geçirdiği uyum sürecine rağmen, daha önce ulusal programda belirtildiği üzere 84 yasa, yönetmelik ve tüzükte değişiklik yapılması, 391 yasa, yönetmelik ve tüzüğün de çıkması gerekmektedir. Bunlar içerisinde DGM'lerin kaldırılmasından, MGK'dan kuvvet komutanlarının çıkarılmasına kadar pek çok sayıda yeni düzenleme bulunmaktadır. Başbakan Erdoğan, konuyla ilgili yaptığı açıklamada, ihtiyaç halinde 8. paketin gündeme gelebileceğini söylemiştir.⁴⁹⁵ Bu yoğun çabalar içerisinde girilen Brüksel'deki Aralık 2003 tarihli Avrupa Zirvesi, pekte Türkiye'nin istediği biçimde gerçekleşmemiştir. Aslında olumlu başlayan Zirve, son anda Türkiye aleyhine bazı maddelerin eklenmesiyle Ankara'nın keyfini kaçırmıştır. Sonuç bildirgesinin ilk halinde yargı bağımsızlığı, kültürel haklar, ekonomik dengesizlikler, Güneydoğu gibi konularda eksiklikler vurgulanmıştır. Bu maddelerden bazılarının çıkarılması için Başbakan Erdoğan, İtalya Başbakanı Berlusconi ile Dışişleri Bakanı Gül de AB Komiseri Verheugen ile temas kurmuştur. Ancak Ankara, olumlu değişiklik beklerden tam tersi olmuştur. Bildirgeye 'yapısal eksiklikler' başlıklı bir maddenin eklenmesiyle, bankacılıktan kamuya kadar bir dizi alanda AB normlarına uyulmadığı vurgulanmıştır.⁴⁹⁶ Bu konuyla ilgili bir yorum yapan Erdoğan, "makroekonomik dengelerle ilgili tespit, müzakere sürecine ilişkin bir koşul değildir, O, tam üyelik için bir şarttır, o dönemi kapsar" demiştir.⁴⁹⁷

---

⁴⁹² **Zaman**, 19 Temmuz 2003.

⁴⁹³ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 521.

⁴⁹⁴ **Hürriyet**, 2 Ağustos 2003.

⁴⁹⁵ **Sabah**, 1 Ağustos 2003.

⁴⁹⁶ **Milliyet**, 13 Aralık 2003.

⁴⁹⁷ **Cumhuriyet**, 13 Aralık 2003.

2003 yılının sonu, Türkiye için müzakerelerin başlaması yolunda son bir yılın kalması anlamına gelmektedir. Bu yüzden hükümet, en büyük önceliğini Kıbrıs sorununun çözümüne vermiştir. Bu konuda uzlaşa politikasını benimseyen hükümet, karşılıklı uzlaşa içinde adımlar atılması gerektiğini, sadece Türkiye'nin ve Türk tarafının tek yanlı tavizleri ile bu işin olamayacağı ilkesini benimsemiştir. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Gül, Ankara ve Kıbrıs'ta uzun zamandır çözüm için çalışmalar yapıldığını, bütün bunları birleştirecek ve çözüm için Türk tarafının samimi bir gayret ve çaba içinde olduğunu gösterileceğini, Avrupa Birliği'nin son çözüm tarihi olarak öngördüğü 1 Mayıs'tan önce (Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye üyelik tarihi) çözüm olmazsa kimsenin Türkiye'ye bir şey diyemeyeceğini savunmuştur. 1 Mayıs'a kadar çözüm olmadan Rumların AB'ye girmesi konusunda Gül, "O zaman Türkiye, üzerine dayatılan her şeyi kabul mü edecek? Ver kurtul mu diyecek? Burada anahtar kelime uzlaşa. Uzlaşa ise iki taraflı olur. Problemin çözümü taraflarının atacakları adımlarla olur. Biz bu adımları atma taraftarıyız. Hazırlıkları yapıyoruz. Rum tarafı da aynı hazırlıklar içerisinde olursa, ümit ederiz ki sorun çözülür" demiştir.⁴⁹⁸

Konuyla ilgili bir açıklama da Türkiye'yi ziyaret eden Alman ana muhalefet lideri Angela Merkel'le düzenlediği basın toplantısında Başbakan Erdoğan'dan gelmiştir. Başbakan, Türkiye'nin gündeminde imtiyazlı ortaklık diye bir şey olmadığı, hiç kimseye getirilmeyen bu önerinin kendilerine niye getirildiğini anlamakta güçlük çektiklerini, AB'ye aday 10 ülkeden kriterleri en fazla yerine getirmiş olanın Türkiye olduğunu söylemiştir. Kıbrıs konusunda yanlışları düzeltmeye çalıştıklarını, önemli yol kat edildiğini, AB'nin Hristiyan kulübü yâda kömür çelik birliği olmadığını, bunu kanıtlamak istiyorsa Türkiye'yi alması gerektiğini söylemiştir.⁴⁹⁹

Konunun TBMM Genel Kurulu'nda gerçekleşen görüşmeleri de hayli tartışmalara yol açmıştır. TBMM'ye bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye üyelik treninin hareket halinde olduğunu, biraz da Türkiye'nin noksanlarına bakması gerektiğini, 30 yıldır yapılması gerekenleri

---

⁴⁹⁸ **Sabah**, 17 Aralık 2003.

⁴⁹⁹ **Cumhuriyet**, 17 Şubat 2004.

yeterince yerine getirmediğini ve iktidar olarak krizi kurtarmaya çalıştıklarını söyleyerek, topu kendilerinden önceki hükümetlere atmıştır. Tanımadıkları Rum Kesiminin tek başına AB'ye üye olacağını ve bunun engellenemeyeceğinin ortaya çıktığını, alternatiflere baktıklarını, gün gelince toplantılarda heyet başkanı olarak Rum başkanlarla karşılaşılacağını, Türk kesiminde de AB'nin cazibesi karşısında dayanılmaz bir durumun olduğunu ve esas tehlikenin burada olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁰

Annan Planı'nın referandum yâda TBMM'de reddedilebileceğini vurgulayan Gül, "Rum Kesimi tek taraflı olarak AB'ye girerse, Türk kesimini eritmek için her şeyi yapar ve Enosis'i gerçekleştirir. Adada iki eşit kesimin bulunduğu teyidinin, Türk tarafının garantörlüğünün sürmesi ve sınır haritasının daha az Türk'ün yerinde olmasını önleyecek şekilde yeniden çizilmesini sağlamak istiyoruz" demiştir.⁵⁰¹ Kıbrıs konusunda AB ile yaşanan pürüzlerin asılması konusunda taraflar arasında çeşitli formüller gündeme gelmiştir. Türkiye'nin, Kıbrıs konusunda varılacak uzlaşmanın birincil hukuka dâhil edilmesi konusundaki endişelerini giderme çabasında olan AB, Türk tarafının baskısı üzerine, iki tarafı da tatmin edecek formül bulma çabalarını arttırmıştır. AB uzmanlarınca geliştirilen son yaklaşım, taraflar arasındaki anlaşmanın uyum senedi olarak belirginleştirilmesi ve bunun birincil hukuka dâhil edilmesi olarak belirginleşmiştir. Uyum senedi kavramının yeni bir yaklaşım olduğu gözlenirken, bunun gerçekte Türkiye'nin birincil hukuka ilişkin kaygılarını giderecek nitelikte olup olmadığının inceleneceği ifade edilmiş, komisyon kaynakları ise bunun, varılan uzlaşmayı birincil hukuka dâhil etmek için uygun bir formül olarak sunmuşlardır.⁵⁰²

Bu esnada BM genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs'ta çözüm için hazırlanan planın son halini Mart ayında taraflara ilemesiyle birlikte Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin tatmin olduğunu ve referandum için imza atabileceğini söylemiştir.⁵⁰³ Konuyla ilgili parti grubunda konuşma yapan Erdoğan, Kıbrıs konusunda varılacak anlaşmanın AB'nin, birincil hukuku olarak kabul görmesi konusunda yüzde yüz

---

⁵⁰⁰ **Zaman**, 18 Şubat 2004.

⁵⁰¹ **Hürriyet**, 21 Şubat 2004.

⁵⁰² **Milliyet**, 27 Mart 2004.

⁵⁰³ Tosun, **a.g.e.**, ss. 372 - 373.

güvence almadıklarını söylemiştir. “Şüphesiz riskimiz var” diyen Erdoğan, siyasi iradeye sonuna kadar sahip çıktıklarını ve Türkiye için orta yolu tercih ettiklerini söylemiştir. Müzakere sürecinde izlenen siyasetin, devletin tüm kurumları ile istişare içinde ve istişareler sonrasında ortaya çıkan mutabakat zemininde oluşturulduğunu, bazı mutabakat olmayan yerlerin de olabileceğini, bunlarda da orta yolun bulunarak gerekli adımların atıldığını, çözümsüzlüğün çözüm olmadığını belirtmiştir. Anlaşma sonucunda AB birincil hukuku haline getirilmesi konusundaki şüphelerinin devam ettiğini ama iki kesimliliğin korunması, güvenlik ve garantilerin güçlendirilmesi, Kıbrıs Türkünün refahı ve ekonomik gelişmesinin teminatı için Kıbrıs Türk Devletinin siyasi eşitliğinin güvence altına alınması gibi konularda Türk tarafının tezlerinin tahakkuk ettiğini söylemiştir. Kıbrıs konusunda kendilerine yöneltilen eleştirileri de yanıtlayan Erdoğan, milli davaların ve milli siyasetin hiçbir şekilde sulandırılmasına izin verilmediğini, yıllardan beri sorumluluk makamında oldukları halde siyasi irade ortaya koymaktan kaçınanların yaptığını yapmadıklarını, hükümet olmanın gerektirdiği siyasi iradeye sonuna kadar sahip çıktıklarını aktarıp, 9 bin sayfayı bulan AB uyum mevzuatının bu kadar kısa sürede halka anlatılamayacağını, kendilerini eleştirenlerin 30 yıldır nerede olduklarını söyleyerek partisini ve politikalarını savunmuştur.⁵⁰⁴

BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın öngördüğü ‘birleşme adına referandum’ sonucunda Kıbrıslı Türklerin evet oylarına rağmen, Rum tarafının hayır dediği gözlenmiştir. Annan Planına hayır diyen Rumların, 1 Mayıs’ta tek başına AB’ye üye olmaları, Ankara’nın sevincine gölge düşürmüştür. Türk Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi, dünyaya kulak asmadan halkına “hayır” dedirten Rum lider Papadopoulos’un Türkiye - AB ilişkilerini baltalamasından çekinmektedir. Kıbrıs müzakerelerinde yer alan Türk heyetinin üst düzey üyeleri, referandum sonuçlarını hakkında yaptıkları değerlendirmelerde, 1 Mayıs’ta Rumlar tek başına üye olmadan alınacak çifte evetle barışın sağlanacağını ve böylece Rumlar AB üyesi olmadan sorunların çözüme ulaşp, 1 Mayıs sonrası yaşanabilecek pürüzlerin ortadan

---

⁵⁰⁴ **Cumhuriyet**, 7 Nisan 2004.

kalkacağını savunmuşlardır.⁵⁰⁵ Kıbrıs sorununda gösterdiği çaba ve iyi niyete rağmen Türkiye, sorunu çözememiştir.

Buna rağmen, Avrupa Birliği ile ilişkilerin 2004 Nisan'ından itibaren ivme kazandığı görülmüştür. Önce Almanya Başbakanı Gerard Schröder Kıbrıs Rum Kesimi'ni eleştirmiş ve Türkiye'nin AB'ye girişine destek vereceklerini duyurmuştur,⁵⁰⁶ daha sonra da Türkiye'ye yaptığı ziyaret esnasında İngiltere Başbakanı Tony Blair, AB için tarih müjdesi vererek, "Aralıkta tarihi büyük ihtimalle alırsınız. Biz elimizden geleni yapacağız. Siz de elinizden geleni yapın" demiştir.⁵⁰⁷ Mayıs ayında Türkiye - AB Ortaklık Konseyi toplantısı için Brüksel'e giden ve burada AB Dönem Başkanı İrlanda Dışişleri Bakanı Bryan Cowen ve Genişlemeden Sorumlu Üye Günter Verheugen ile görüşen Abdullah Gül, toplantıda son dönemde reformlarla ilgili atılan adımları anlatmıştır. Görüşmeler sonrası yaptığı değerlendirmede, müzakerelerin başlayacağı müjdesini veren Dışişleri Bakanı, "Son değişikliklerin arkasından rehavete kapılmamız söz konusu değil. Bunlar bize doping etkisi yapıyor. Hükümet, bu aşamadan sonra uygulamayı, müdahale ederek takip edecek. Bu Türkiye'nin geleceği, kimsenin bunu heba etmesine izin vermeyiz. Bu süreçte eksiklerimizi biliyoruz. Telafi yoluna en kısa zamanda girilecek. Leyla Zana ve DEP milletvekilleriyle ilgili, 'keşke bitse de Zana serbest kalsa, Türkiye'de bundan sonra rahat etse' diye düşünüyoruz. Ancak yargıya baskı yapmamız söz konusu olamaz. AB'ye şu ana kadar, 'haksız olduğumuz zaman kapınızı çalmayacağız ama üzerimize düşeni yapınca kapınızı kırarız' diyorduk. Artık kapıyı çalışıyoruz. Ruhban Okulu üzerine bir takım çalışmalarımız sürüyor. Bu aşamada Kıbrıs'ta ekonomik ve siyasi izolasyonları bitirecek adımların bir an önce atılmasını da istiyoruz. Kıbrıs konusunda izlediğimiz politika sempati ve destek yarattı. Bu mutlaka ilerleme raporuna yansiyacaktır" demiştir.⁵⁰⁸

---

⁵⁰⁵ **Hürriyet**, 26 Nisan 2004.

⁵⁰⁶ **Sabah**, 28 Nisan 2004.

⁵⁰⁷ **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 2004.

⁵⁰⁸ **Milliyet**, 20 Mayıs 2004.

Abdullah Gül'ün temennide bulunduğu DEP milletvekilleri ile ilgili karar, Kürtçe yayının⁵⁰⁹ başladığı gün alınmış ve bu milletvekilleri serbest bırakılmıştır.⁵¹⁰ Verheugen, kararın ilerleme raporuna yansıyacağını, Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek, arzu edilen bir sonucun ortaya çıktığını, Türk yargısının kendi üzerine düşeni yaptığını, şimdi sıranın AB'de olduğunu, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ise, tahliye edilen milletvekillerinin yeniden yargılandıklarında suçlu bulunsalar bile cezaevlerine dönüşlerinin mümkün olmadığını söyleyerek, konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır.⁵¹¹

Temmuz ayının ortasında, AB'nin ağır toplarından olan Fransa'nın desteğini almak üzere Başbakan Erdoğan'ın bu ülkeye bir gezi düzenlediği görülmüştür. Buradaki izlenimleriyle ilgili gazetecilerin sorularını yanıtlayan Erdoğan, kendisinin ve partisinin İslamcı bir parti olmadığını anlattığını, din üzerinden siyaset yapılmasını kabul etmediğini, dinin bir rant aracı olacak kadar ucuz olmadığını Fransız meslektaşlarına söylediğini belirtmiştir. Türkiye'nin Fransa'da daha iyi tanıtılması amacıyla siyasi partilerin hemen hepsiyle görüştüğünü, bunun sonucunda da geçmişle kıyaslandığı zaman, ciddi anlamda olumlu bir değişimin kaydedildiğini sözlerine eklemiştir.⁵¹² Aynı dönemde yapılan bir başka önemli girişim ise, yeni Türk Ceza Kanunu tasarısının Avrupa Birliği ilerleme raporunun çıkacağı ekim ayından önce yasalaşması için Meclisin 14 Eylül günü olağanüstü toplantıya çağırılmasıyla yaşanmıştır.⁵¹³

AKP'nin Ekim ayında yayımlanacak ilerleme raporundan önce çıkarmayı hedeflediği yeni tasarıda önemli sayılan şu değişiklikler yer almıştır. Töre ve namus cinayetinde ceza indirimine neden olan haksız tahrik, haksız fiil olarak değiştirmiştir. Namus nedeniyle eşini, kardeşini öldüren kişiler, ağırlaştırılmış müebbet hapis

---

⁵⁰⁹ DEP Milletvekilleri, mecliste Kürtçe yemin etme ısrarları üzerine, önce dokunulmazlıklarını kaybetmişler, daha sonrada yargılanarak hüküm giymişlerdir. Haklarındaki beraat kararının, Kürtçe yayının başladığı güne denk gelmesi, ilginç bir tesadüf olmuştur.

⁵¹⁰ **Sabah**, 10 Haziran 2004.

⁵¹¹ **Zaman**, 10 Haziran 2004.

⁵¹² **Sabah**, 21 Temmuz 2004.

⁵¹³ **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 2004.

cezasıyla cezalandırılacaktır. Evlilik dışı çocuğunu, namusunu temizlemek gerekçesiyle öldüren annelere ceza indirimi kaldırılmıştır. 18 yaşından büyük çocuklarını döverek yaralayan ailelere 2 ila 5 yıl hapis cezası ilk kez TCK'ya girmiştir. İşkence tanımı yeniden yapılmış ve işkenceye 5 yıldan 12 yıla kadar hapis cezası getirilmiştir. Esin rızası olmadan zorla cinsel ilişkiye girmek tecavüz suçu sayılmıştır. Cinsel tacizde bulunanlara 2 ila 7 yıl arasında hapis cezası verilmesi, izinsiz telefon dinleyenlere 1 ila 3 yıl arasında hapis cezası verilmesi, kapkaç suçuna da 3 ila 7 yıl arasında hapis cezası verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵¹⁴ Konuyla ilgili bir açıklama yapan Adalet Bakanı Cemil Çiçek, ceza yasalarının herkesi ilgilendiren temel bir yasa olduğunu, en az anayasa kadar önemli olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁵

Avrupa'ya uyum konusunda geline nokta ile ilgili olarak AKP İstanbul İl Başkanı tarafından düzenlenen gecede konuşan Başbakan Erdoğan, AB çalışmalarının 3 Kasım'dan itibaren yoğunlaştığını, o zaman için AB üyesi olan ülkelerden 14'ünü gezdiğini, Türk halkının tüm kesimiyle bu çabayı desteklediğini, bu yapılanların, Atatürk'ün hedefleri doğrultusunda çağdaş bir ülke yaratmak için yapıldığını, artık ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını, sıranın AB'ye geldiğini söylemiştir. Uyum yasaları çerçevesinde işkenceyi ortadan kaldırdıklarını ve işkenceye sıfır toleransları olduğunu belirten Erdoğan, MGK ile ilgili değişiklikler yaptıklarını, sivil toplum örgütleri, muhalefet ve halkın bu değişikliklerde hep yanlarında olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin AB'den artık mali yardım istemediğini, çünkü Türkiye'nin mali kaynaklarının artık olduğunu belirten Başbakan, "AB'den beklemediğimiz bir karar çıkması halinde Kopenhag kriterleri, Ankara kriterleri olur ve biz yolumuza devam ederiz" demiştir.⁵¹⁶

Daha önce AKP grubunda alınan karar gereğince TCK'yı görüşmek üzere 14 Eylül tarihinde TBMM'ye çağırılan milletvekilleri, bu görüşmelerde zina tartışmaları üzerine sorun yaşamışlardır. Bu konu AKP'nin, AB üyesi ülkeler tarafından eleştirilmesine neden olmuş, hatta Verheugen dahi zinayı suç sayacak olan bu yasanın çıkması halinde bunun Türkiye için çok olumsuz sonuçlar doğuracağını

---

⁵¹⁴ **Milliyet**, 25 Ağustos 2004.

⁵¹⁵ **Zaman**, 12 Eylül 2004.

⁵¹⁶ **Sabah**, 12 Eylül 2004.

açıklamıştır.⁵¹⁷ Tüm bu eleştirileri dikkate alan AKP grubu, zina tartışmalarının AB'ye endekslenmesi üzerine tasarıyı Adalet Komisyonuna geri çekmiş ve sorunu dondurmıştır. Geliştirilen bu ara formülle hükümet, hem 6 Ekim'de açıklanacak ilerleme raporu öncesi Avrupa Birliği ile sorun yaşamaktan, hem de parti tabanı karşısında zor duruma düşmekten kurtulmayı amaçlamıştır.⁵¹⁸ Ancak gelinen noktada yine de AB'nin konuyla ilgili hükümeti eleştirdiği, hatta uyardığı görülmüştür. Verheugen, bu durumun Türkiye için olumsuz bir kanaat uyandırdığını, 6 Ekim'e kadar yeni TCK'nın yasalaşmasını umduklarını belirtmiştir.⁵¹⁹

Bu eleştirileri Avrupa'ya rest çekerek yanıtlayan Erdoğan, CHP ve medyaya da çatmıştır. Zina krizinin ardından AB'nin ilerleme raporu için beklediği TCK tasarısının geri çekilmesiyle gelinen noktayı partisinin kurmaylarıyla değerlendiren Erdoğan, TCK'nın Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve Ceza İnfaz Kanunu'nda yapılacak düzenlemelerle paket halinde yürürlüğe girmesi için geri çekildiğini söyleyen Erdoğan, zina maddesinin yeniden eklenip eklenmeyeceği konusuna açıklık getirmemiştir. AB yetkililerinin konuyla ilgili kaygı duydukları yönündeki açıklamalarına; “Biz Türkiye'yiz ve Türk'üz. Kendi kararımızı kendimiz vereceğiz. Bizi, birileri AB ile ilgili buralara lütfen şartlandırmaya kalkmasın. Olmayan bir şeyleri bizden isteme noktasında bazı medya gruplarının maalesef kendilerinin oralar adına bir gayretin içine girmesi bizi üzmektedir. Medya gruplarına sesleniyorum. Kimse AB üzerinden siyaset yapıp bizi sıkıştırmaya kalkışmasın. Bu oyuna da gelmeyiz. Samimi olarak gösterdiğimiz gayreti Türkiye Cumhuriyetinde bu güne kadar hiçbir hükümet göstermemiştir. Olmayan konularda bir şeyler dayatılmaya gayret edilirse insaf içinde yer alacak bir konu değildir” şeklinde cevap vermiştir.⁵²⁰ Erdoğan'ın bu sözlerini Verheugen; “müzakere tarihi için TCK şart, içişlerine karışmıyoruz, bu oyunun kuralı şeklinde” cevaplamıştır.⁵²¹

---

⁵¹⁷ **Zaman**, 15 Eylül 2004.

⁵¹⁸ **Hürriyet**, 17 Eylül 2004.

⁵¹⁹ **Cumhuriyet**, 18 Eylül 2004.

⁵²⁰ **Zaman**, 18 Eylül 2004.

⁵²¹ **Milliyet**, 21 Eylül 2004.

Bu sıkıntılı dönemi aşmak amacıyla Başbakan Erdoğan, 23 Eylül tarihinde, Brüksel’de AB liderlerini ikna amacıyla bir seyahate çıkmıştır. Bu gezisinde Erdoğan, AB liderlerine TCK’nın 6 Ekim’den önce ve zina suçu barındırmayacak haliyle meclisten geçeceği sözünü vermesiyle kriz asılmıştır. Brüksel’de Avrupa Parlamentosu Başkanı ile birlikte basın karşısına çıkan Erdoğan, kendi iktidarları döneminde bir daha zina konusunun gündeme gelmeyeceğini belirtmiştir.⁵²² Erdoğan’ın bu güvencesi üzerine Genişlemeden Sorumlu Üye Verheugen’de; “Güvenceler, net bir tavsiyede bulunmamı sağlayacak” diyerek adeta Türkiye’nin yıllardır beklediği müjdeli haberi vermiştir.⁵²³

Avrupa’dan bu desteği alan AKP hükümeti, 26 Eylül tarihinde TBMM’de gerçekleşen toplantıda yeni TCK’yı onaylamıştır. Altı ay sonra yürürlüğe girecek olan yeni TCK’ya göre düzenlemeler şu şekilde gerçekleşmiştir. Hükümetler, belediyeler, vatandaşlar için yasada olmayan suçlar koyamayacaklardır. Sakınamayacağı bir hata için kanunu bilmediği için meşru sanarak suç isleyenlerin sorumluluğu olmayacaktır. Trafik canavarları, düğün ve maçlardan sonra ateş eden magandalar ile malzemedan çalan müteahhitlere 25 yıla kadar hapis cezası verilmesinin yolu açılmıştır. Trafikte tehlikeli araç kullananlar, zikzak yaparak araç kullananlar iki yıla kadar hapisle cezalandırılabilir. İki yılın altındaki hapis cezalarında hâkim, evden, mahalleden, bulunduğu şehirden çıkmama veya kamuya yararlı bir işte çalışma cezası verebilecek, kötü muamele ve işkence suçu isleyen kamu görevlilerine 3 ila 12 yıl hapis cezası verilebilecek. Suçun çocuk, gebe, avukat yâda kamu görevlisine karşı islenmesi halinde ceza 8 ila 15 yıl arasında olabilecek. İşkence sonucu bir kişinin ölümüne neden olan kamu görevlisi adam öldürme cezası olan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılacak. Töre cinayetlerine tahrik indiriminin kalmasıyla, töre cinayeti suçu ağırlaştırılmış hapis olmuştur. TCK’ya ilk kez giren eşe karşı tecavüz de 7 ila 12 yıl arasında hapisle cezalandırılacak. Bir kişiyi cinsel amaçlı olarak taciz edenlere 3 aydan 2 yıla kadar

---

⁵²² **Hürriyet**, 24 Eylül 2004.

⁵²³ **Sabah**, 24 Eylül 2004.

hapis cezası verilecek. Bir patron yâda yöneticinin nüfuzlarını kullanarak bu fiili işlemleri durumunda ceza yarı katı arttırılacak.⁵²⁴

18 yaş altında olan gençlere ve çocuklara cinsel birliktelik yasak olacak. 15-18 yaş arasında bu suç şikâyetine bağlı kılınırken, verilecek ceza da 6 aydan 2 yıla kadar hapis olacak. Bir partiye üye olma, üyelikten çıkma, parti faaliyetlerine katılma ya da katılmayı sağlamak amacıyla cebir ve tehdit kullanmanın cezası 1 ila 3 yıl arasında hapis olacak. Dini düşüncelerin açıklanması yâda değiştirilmesi için yapılan zorlamalar da aynı oranda hapis cezası ile cezalandırılacak. Toplu dini ibadet ve ayinleri engellemek de 3 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacak. Çocukları fuhuşsa sürükleyenlere 4 ila 10 yıl, 18 yasından büyükleri fuhuşsa sürükleyenlere 2 ila 4 yıl hapis verilecek. Çocuğunu, eşini, akrabasını, öğrencisini, çocuk esirgeme yurtlarında olduğu gibi koruma yükümlülüğü altında olan kişileri fuhuşsa teşvik edene verilecek ceza arttırılacak. Yaslı, bakıma muhtaç anne babasını terk edenlere iki yıla kadar hapis cezası verilecek. AB üyesi ülkelerde olduğu gibi çocuklarını aç, susuz, uykusuz bırakan, döven anne-babalar da 1 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılabilirler. Anne veya baba çocuğunu yaralarsa, kasten adam yaralama suçundan cezalandırılacak ve cezası katlanacak. Hamile eşi yâda birlikte yaşadığı kişiyi çaresiz durumda bırakana 3 aydan bir yıla kadar hapis cezası verilecek. Hâkim kararı olmadan bekâret kontrolü yapana ve yaptırana 3 aydan bir yıla kadar hapis cezası verilecek. Yere düşeni coplayan yâda biber gazı kullanan polise, kasten adam yaralama suçundan ceza verilecek.⁵²⁵

Ekim ayı içerisinde Türkiye'ye verilmesi düşünülen müzakere tarihinin şartları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yayınlanan Strateji ve Tavsiye Belgesi'ne göre Türkiye ile müzakereler 2005 yılında başlayacak ancak yedi kilit noktada eksiklikler devam eder ve uygulamada sorun yaşanır ise askıya alınacaktır. Bu noktalar; dini özgürlüklerin ve azınlıkların mal edinmesi, insan hakları, Güneydoğu'daki durum ve bölgelerarası farklar, ifade özgürlüğü, asker-sivil ilişkisi, ekonomik ve yapısal reformlar, uygulamadaki aksaklıklar ortaya çıkmıştır.⁵²⁶ Strateji ve Tavsiye

---

⁵²⁴ **Milliyet**, 24 Eylül 2004.

⁵²⁵ **Sabah**, 27 Eylül 2004.

⁵²⁶ **Cumhuriyet**, 3 Ekim 2004.

Belgesi'nde belirtilen Türkiye ile müzakerelerin 2005 yılında başlaması durumu, AB Komisyonu'nun 6 Ekim'de açıkladığı rapor ile netlik kazanmıştır. Komisyon, Türkiye'nin 41 yıldır süren üyelik umudunu arttırıcı bir şekilde, müzakerelerin başlamasını net bir dille tavsiye etmiştir.

Buna göre konuyla ilgili ilk müjde AB Komisyonu Başkanı Roman Radi'den gelmiş ve Başkan, "Müzakerelerin başlaması için son kararı verecek olan Konsey'e tavsiyemiz evettir. Türk halkı inancını korusun, mali açıdan kendisini 2013 yılına hazır hale getirsin" demiştir. Genişlemeden sorumlu komiser Verheugen'de, "Türkiye o kadar gelişti ki, bize kendilerine hayır deme ihtimalini bırakmadı" diyerek Prodi'yi desteklemiştir.⁵²⁷ AB Komisyonu'nun Tavsiye Raporu'nda "Türkiye, Kopenhag Kriterleri'ni yeterli ölçüde yerine getirmiştir. Tam üyelik müzakerelerinin başlaması tavsiye edilir" ifadesi yer almıştır. AB Komisyonu Başkanı Prodi başkanlığında Brüksel'de bir araya gelen 29 AB Komiseri, hem Türkiye'nin beklentilerine cevap vermiş hem de AB üyeleriyle, Avrupa kamuoyunun kaygılarını ve tereddütlerini karşılar nitelikte bir raporu kaleme almıştır.⁵²⁸

AB Komisyonu raporda, 2002 Kopenhag Zirvesi'nde alınan karardaki 'Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterleri'ni yerine getirmesi halinde üyelik müzakereleri gecikmeksizin başlar' ifadesine atıfta bulunarak, müzakerelerin başlamasını tavsiye etmiştir. Komisyon, müzakerelerin başlamasına yönelik tarih vermeyerek, bu konudaki kararı 17 Aralık'ta toplanacak olan AB Devlet ve Hükümet başkanlarına bırakmıştır.⁵²⁹ Raporda, insan hakları ve yapılan reformların uygulama safhasında gerileme olması veya gerekli adımların atılmaması halinde müzakerelerin durdurulabileceği vurgulanmıştır. Ancak bu karar sadece Türkiye'ye özgü değildir. Hırvatistan'a yönelik ilerleme raporunda da gerekli adımların atılmaması halinde müzakerelerin askıya alınabileceği belirtilmiştir. Raporda, AB Antlaşması ve Avrupa Anayasası doğrultusunda hukukun üstünlüğü, temel özgürlükler, insan haklarına saygı, demokrasi ilkelerinin ciddi ve sürekli ihlali durumunda AB Komisyonu'nun müzakerelerin askıya alınmasını tavsiye edebileceği belirtilen raporda AB'nin

---

⁵²⁷ **Hürriyet**, 7 Ekim 2004.

⁵²⁸ Karluk, **a.g.e.**, ss. 891 - 898.

⁵²⁹ **Zaman**, 7 Ekim 2004.

Türkiye’deki reformları garantilemek için ilerlemeyi yakından takip etmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵³⁰ Raporda ayrıca dikkati çeken bir nokta, ‘işçilerin serbest dolasımı konusunda kalıcı emniyet supapları düşünülebilir’ ifadesi olmuştur. Rapora göre Türkiye, müzakere sürecinde yer alan bir konu başlığına yeterli uyum sağlarsa o başlık kapatılacak ve bir başka başlığa geçilecektir. Tavsiye metninde, ‘AB Komisyonu, katılım sürecinin Türkiye’nin reformları ilerletmesinde önemli olduğuna inanmaktadır. Ancak müzakerelerin doğası gereği, bu sonuç garanti edilemeyecek ucu açık bir sonuçtur’ diyerek Türkiye ile ilgili bir angajmana girmekten kaçınılmıştır.⁵³¹

AB Komisyonu’nun Türkiye’yle müzakerelere başlanması tavsiyesini içeren İlerleme Raporu’nu “ilk etabı başarıyla tamamladık” diye değerlendiren Başbakan Tayyip Erdoğan, 2005 yılında müzakerelere başlanmasını istemiştir.⁵³² AB Komiserleri Brüksel’de İlerleme Raporu’nu görüşürken, Strasbourg’da Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nde konuşmuştur. Burada, yaklaşık 1 saat süren konuşmasının ardından Avrupalı parlamenterlerin sorularını yanıtlayan Erdoğan, özetle şu konulara değinmiştir. AB Müktesebatı içerisinde, bunları hayata geçirmedikçe Türkiye’nin tam üyeliği söz konusu olamaz. Bu konuda, Türkiye’de bu iradenin mevcut olduğunu Avrupalı parlamenterlerin gördüğünü söylemiştir. AB Komiseri Verheugen’in Türkiye ziyaretinde şikâyetler alması üzerine, Türkiye’ye uzmanlar gönderdiğini, uzmanların araştırmaları sonucunda Türkiye’de sistematik işkence olmadığı ve diğer türlü işkencelere de rastlanmadığını aktarmıştır. Zina konusunun medya yoluyla gereğinden fazla gündeme oturduğunu, kısa zamanda telafi edildiğini, TCK’de yer almadığını ve konunun kapandığını belirtmiştir. Günün, Türkiye için özel bir önem taşıdığını, 2005 yılının ilk yarısında uzun zamandır yürünen bir yolun son dönemecine girmeyi temenni ettiklerini, böylece insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi ortak ilkelere bağlılığın ortaya konulduğunu ifade etmiştir.⁵³³

---

⁵³⁰ **Cumhuriyet**, 7 Ekim 2004.

⁵³¹ **Milliyet**, 7 Ekim 2004.

⁵³² **Hürriyet**, 7 Ekim 2004.

⁵³³ **Sabah**, 7 Ekim 2004.

İlerleme Raporu açıklandıktan sonra da bir basın toplantısı düzenleyen Erdoğan, “Komisyon’dan ilk yeşil bayrağı aldık. Bayrak yarısının ilk etabını başarıyla geçtik diyebilirim” demiştir. Raporun dengeli olduğunu, koşullu evetin söz konusu olmadığını aktaran Erdoğan, konuşmasına şöyle devam etmiştir; “Komisyon’un kaygılarını anlıyoruz, bundan sonraki süreç Konsey’e aittir. Adaylık sürecine yeni başlamış bir ülke olarak belki yeni fanteziler olabilir ama Türkiye böyle fantezi arayışında değildir. AB’ye üyelik kriterleri de bellidir. ‘Hayır, biz askıya alacağız’ demek AB ilkeleriyle çelişir. Bir ülkede ihtilal olursa ancak askıya alınabilir. Demokrasinin ayakta olduğu ülkede, bu kabul edilemez”.⁵³⁴

İlerleme Raporu’na yönelik en sert tepkinin Milliyetçi Hareket Partisi’nden geldiği görülmüştür. Rapora yönelik bir deklarasyon yayınlayan MHP, Abdullah Öcalan’ın yeniden yargılanacağı, Kürtçe yayının yaygınlaştırılacağı, Türk Devletine ve Türklüğe hakaret maddelerinin yeniden düzenleneceği, Rum Patrikhanesinin Ekümenik sıfatını kullanabileceği, Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılacağı, yeni azınlıklar yaratılacağı, Ermenistan sınırının açılacağı, Boğazların uluslararası ortak yönetime tabi olacağı, Lozan Barış Antlaşması’nın yeniden masaya yatırılacağı, ünite yapının zedeleneyeceği, Türkiye’deki işgücüne serbest dolasımın asla gündeme gelmeyeceği, su kaynaklarının uluslararası yönetime tabi olacağı, Türkiye’nin AB’ye girmesi durumunda bile sınırlarda kontrol ve pasaport mecburiyetinin olacağını savunmuştur.⁵³⁵

İlerleme Raporu ile ilgili beklentileri kısmen karşılanan Türkiye, bu aşamadan sonra gözünü 17 Aralık’ta toplanacak olan Zirve’ye dikmiştir. Buraya yönelik beklentilerini açıklayan Erdoğan, AB İlerleme Raporu’ndaki bazı unsurların aday ülkelere eşit muamele ilkesiyle örtüşmediğini ifade ederek, diğer adaylarla ilgili ve geçmiş uygulamalara nazaran farklılık arz eden bu unsurların Aralık ayındaki kararda düzeltilmesini istemiştir. Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin düzenlediği Türk Yerel Daireleri ve AB Konferansına katılan Erdoğan, burada yaptığı konuşmada, Türkiye’nin AB’ye giriş süreci ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Erdoğan, “inanıyor ve umuyoruz ki 17 Aralık sadece Türkiye AB ilişkilerinde değil,

⁵³⁴ **Milliyet**, 7 Ekim 2004.

⁵³⁵ **AKP’nin Teslimiyet Belgeleri, AB - Türkiye İlerleme Raporu**, Ankara, 2004, ss. 1 - 15.

yenidünya içinde bir milat olacaktır” demiştir. Hükümetinin, AB yolunda sağlam bir irade ortaya koyduğunu, üzerine düşeni eksiksiz ve ertelemeksizin yaptığını belirten Erdoğan, AB ülkelerinin siyasi sağduyu ve ahde vefa ilkesi temelinde hareket etme sorumluluğunu göstereceklerinden emin olduğunu vurgulamıştır.

Başbakan, “Bu karar alınırken diğer aday ülkelere uygulanan yaklaşım ve muamelenin Türkiye’den esirgenmeyeceğine güvenmek istiyoruz. Zira komisyonun ülkemizle ilgili tavsiyesinde yer alan bazı unsurların aday ülkelere, eşit muamele edilmesi ilkesiyle örtüşmediğini, Türkiye’ye karşı farklı yaklaşımlar içerdiğini hepimiz görmüş bulunmaktayız. Diğer adaylar ile ilgili ve geçmiş uygulamalara nazaran farklılık arz eden bu unsurların Aralık ayındaki kararda düzeltilmesini istiyoruz. Türkiye’ye karşı ayrımcılık yapılmayacağına inanmak istiyoruz. Özellikle rüşvet kabilinden yaklaşım istemiyoruz. Bizden önce 25+2 ülkeye hangi yaklaşım gösterildiyse, böyle bir yaklaşım istiyoruz, adaletin gereği budur” demiştir.⁵³⁶ Kaygılarını ve beklentilerini AB üyesi ülke liderleri ile paylaşacağını, Türkiye’nin AB’nin temsil ettiği değerleri benimsediğini ifade eden Erdoğan, Türkiye’nin AB ile bütünleşmesinin tamamlandığında, Doğu ile Batı’nın, Hristiyanlık ile Müslümanlığın bir arada, ahenk içinde var olabileceğinin tüm dünyaca görüleceğini vurgulamıştır.⁵³⁷

Ekim ayı içerisinde AB üyesi ülkeler içerisinde de Türkiye taraftarı ve karşıtı saflar belli olmaya başlamıştır. Buna göre; İngiltere, Türkiye’nin üyeliği ile sübvansiyon ve diğer destek fonları sisteminde köklü bir değişikliğe gidilmesini beklediği için, Yunanistan, bölgesel güvenlik ve yeni ekonomik olanakları dikkate aldığı için, Polonya, gelecekte Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi komşularının da yolunun açılması nedeniyle, İtalya, Berlusconi ve nüfusunun yarısının Türkiye’ye sempatik bakması nedeniyle, İspanya ve Portekiz’de ise kültürler arası diyalog yolu açılacağı gibi temel gerekçelerle Türkiye’yi destekleyen bir durum oluşmuştur. Danimarka, Belçika ve Hollanda, Slovakya ve Fransa kararsız ülkeler konumunda

---

⁵³⁶ **Zaman**, 12 Ekim 2004.

⁵³⁷ **Hürriyet**, 12 Ekim 2004.

bulunurken, Almanya, Avusturya ve Kıbrıs Rum Kesimi Türkiye ile müzakerelerin başlamasına karşı çıkmışlardır.⁵³⁸

Almanya ve Avusturya, ülkelerine yoğun bir şekilde Türk işçi göçünün olabileceği endişesiyle, Kıbrıs Rum Kesimi ise KKTC problemi yüzünden Türkiye ile ilişkilerin geliştirmesine karşı çıkmışlardır. Türkiye, kararsız ve karşı durumda olan AB'nin ağır topları Fransa ve Almanya'yı yanına çekebilmek amacıyla, ekonomik faktörü kullanma yöntemini seçmiştir. 26 Ekim tarihinde Berlin'e giden Başbakan Erdoğan, burada Fransa Cumhurbaşkanı ve Almanya Başbakanı ile bir araya gelerek Airbus uçaklarının alımı için bir sözleşme imzalamıştır.⁵³⁹

Türkiye açısından çok sancılı geçen bekleyiş sürecinin ardından 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde Belçika'nın Brüksel şehrinde gerçekleşecek olan zirve başlamıştır. Zirvenin gerçekleşmesinden önce Türkiye için en büyük engellerden biri olan Fransa'nın inadı kırılmış ve Cumhurbaşkanı Chirac, televizyonda yaptığı açıklamada Türkiye ile müzakerelerin başlaması gerektiğini savunmuş ve özel statünün karşısında olduğunu açıklamıştır. Bu açıklamanın ardından Brüksel'e daha rahat giden Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, ayın 16'sında gerçekleştirdikleri görüşmelerin ardından akşam yemeğinde, Türkiye ile ilgili yapılacak ilk açıklamaları beklemeye koyulmuşlardır.⁵⁴⁰ Bu açıklamayı dönem başkanı Hollanda Başbakanı Jan Peter Balkenende yapmıştır. Balkenende açıklamasında, Türkiye ile müzakerelerin başlayacağını, bu müzakerelerin katılmayı hedefleyeceğini ancak ucu açık olacağını belirtmiştir. Tam üyeliğin Türkiye açısından garanti olmadığını, yükümlülüklerin karşılanamaması durumunda AB ile ilişkilerin en üst düzeyde tutulmasına özen gösterileceğini, serbest dolasım, tarım ve fonların kullanımında kısıtlamalar getirilebileceğini belirtmiştir. AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso'da, "Avrupa Birliği Türkiye'ye kapılarını açmaktadır. Bu, tarihi bir dönemeçtir. Türkiye bu teklifi memnuniyetle kabul etmelidir" diyerek, verilen kararın hakkaniyet çerçevesinde olduğunun altını çizmiştir.⁵⁴¹

---

⁵³⁸ **Sabah**, 18 Ekim 2004.

⁵³⁹ **Cumhuriyet**, 27 Ekim 2004.

⁵⁴⁰ **Milliyet**, 17 Aralık 2004.

⁵⁴¹ **Cumhuriyet**, 17 Aralık 2004.

Bu açıklamada dikkati çeken nokta Kıbrıs ve Türkiye’ye yönelik serbest dolaşım türünden kısıtlamalara değinilmemesi olmuştur. Konuyu aynı gece yemekte gündeme getiren iki lider, Erdoğan’ın önüne, pekte beklenilmeyen bir teklif sunmuşlardır. Buna göre; Kıbrıs Rum Yönetimi adanın tek temsilcisi olduğu anlamına gelecek şekilde yazılmış bir belgenin 17’sinde gerçekleşecek doruk bitmeden önce, Türkiye tarafından parafe edilmesi istenmiştir.⁵⁴² Türkiye’nin bu öneriyi kabul etmemesi üzerine, ertesi gün devreye İngiltere Başbakanı Tony Blair, İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi ve Almanya Başbakanı Gerard Schröder girmiştir. Bu çabalarla birlikte Kıbrıs metni Türk tarafının kabul edebileceği şekilde değiştirilmiş ve paraflama konusu, başbakandan devlet bakanı düzeyine indirilmiştir. Böylelikle Türkiye Kıbrıs Rum Devleti’ni resmen tanıma durumunda kalmamış ancak Gümrük Birliği’nin tüm üye ülkelere uygulanması konusunda güvence vermiştir.

17 Aralık 2004 tarihinde, sorunun çözülmesiyle birlikte Türkiye’ye müzakerelere başlama tarihi olarak 3 Ekim 2005 tarihi verilmiş ve böylece Başbakan Erdoğan, toplu fotoğraf çekimine katılmış ve bu olay, Türkiye açısından Avrupa Birliği ile ilişkilerde yeni bir dönemecin başlangıcı olmuştur. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Brüksel’de zorlu geçen müzakerelerin ardından düzenlediği basın toplantısında iki günlük maratona, “Yüzde 100 beklentilerimizi aldığımızı söylersem yanlış olur ama başarılı olduk” diye özetlemiştir.⁵⁴³ Erdoğan, gün boyunca Avrupa Komisyonu’nda yaptığı görüşmelerin ardından, konakladığı Conrad Oteli’nde basın toplantısı düzenlemiştir. Erdoğan, yerli ve yabancı 200 gazetecinin iki saatlik beklemesinin ardından gerçekleşen basın toplantısında, konuşma metnini okumuştur. Ankara Anlaşması’nın AB’nin 25 üyeli yapısı dikkate alınarak Güney Kıbrıs’ı kapsamamasının teknik bir prosedür olduğunu belirten Erdoğan, “Bu prosedür tanıma keyfiyeti değildir. Bunu Konsey zirve toplantısı kayıtlarına geçirdik” demiştir.⁵⁴⁴

Kararın, müzakere süreci ile ilgili ikinci bir karara imkân bırakmayacak şekilde net olduğunu vurgulayan Erdoğan, “Geride kalan 41 yılın semeresini aldık.

---

⁵⁴² **Zaman**, 17 Aralık 2004.

⁵⁴³ **Milliyet**, 18 Aralık 2004.

⁵⁴⁴ **Sabah**, 18 Aralık 2004.

Önümüzde alacağımız mesafenin başlangıcındayız. Bundan sonraki süreç zor ve engebeli olacak. Ama Türkiye, interaktif insan potansiyeli ile Evvel Allah bunu asacak güçtedir” diye konuşmuştur.⁵⁴⁵ Erdoğan, “Sizi hayal kırıklığına uğratan lider oldu mu?” sorusuna, “Uluslararası anlaşmalar çok çekişmeli geçer. Biz bunu Bürgenstock’ta da yaşamıştık. Şu anda bunları konuşmanın bir anlamı yok. İleride romanı yazılırsa orada yer alır” yanıtını vermiştir. Avusturya Başbakanı Wolfgang Schüssel’in Türkiye ile ilgili referandum çağrısını, “Şimdi bunları konuşmanın anlamı yok. Çok şeyler değişecek. O güne kadar kim öle, kim kala” diyen Erdoğan, “Ankara - Diyarbakır - Brüksel hattında Kürt vatandaşlara bir mesajınız var mı?” sorusunu üzerine, “Bizim öyle bir hattımız yok. Türkiye - Brüksel hattı var. 72 milyon Türk vatandaşının tamamı da, canımız, ciğerimiz, başımızın tacıdır” demiştir. Danimarkalı bir gazetecinin, “Tanımadığınız bir kişinin olduğu bir yere girdiniz. Bu tanımadığınız güzel kızın adının Kıbrıs olduğunu gördüğünüzde ne yapacaksınız?” sorusunu gülerek yanıtlayan Erdoğan, “Biz çoktandır kendileriyle tanışıyoruz. Münasebetlerimiz de gayet iyi. Bundan sonra daha iyi olacak” diye konuşmuştur. Erdoğan, “Alınan karar içinize sindi mi?” sorusuna da, “Bu tür şeylerde kazan kazan anlayışı vardır. Yüzde yüz beklentilerimizi aldık dersek, mübalağa etmiş oluruz. Yanlış olur fakat başardık diyorum” karşılığını vermiştir.⁵⁴⁶

B- E-muhtıra Sürecinde Kopenhag Siyasi Kriterleri

Kopenhag Kriterleri çerçevesinde üyeliğe aday olan ülkenin ön koşul olarak “aday ülkenin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların korunması ve saygı görmesini teminat altına alan kurumların istikrara kavuşturulmuş olması” gerekmektedir. Söz konusu kriterlerin standart bir tanımı ve uygulama bicimi bulunmuyor olsa da, değerlendirmelerde Türkiye’nin karşı karşıya kalacağı sorunların çok daha fazla olacağı bellidir. Bu, Türkiye’nin diğer aday ülkelere göre kriterler bakımından daha vahim bir durumda olmaları anlamına gelmez. Türkiye’nin AB ile yaşadığı süreç, büyüklüğü, nüfusu, coğrafi konumu, ülke içinde yaşanan bölücü terör, ekonomik - sosyal standartlar bakımından sorunları ve en önemlisi AB

---

⁵⁴⁵ **Hürriyet**, 18 Aralık 2004.

⁵⁴⁶ **Zaman**, 18 Aralık 2004.

tarafından üyeliğe arzu edilebilirlik ölçüsü bakımlarından diğer ülkelerden farklılaşmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasında ortaya çıkan yeni yapılanma ve buna eşlik eden kültür - tarih - din eksenli yakınlaşmalar, Türkiye'nin işini zaten zorlaştırmıştı. 1990 sonrasında çok önemli bir cazibe merkezi haline gelen AB'nin kendisine üye olmak isteyen ülkelerden istediği standartların bir kataloğu olarak ortaya çıkan Kopenhag Kriterleri konusunda bütün aday ülkeler ciddi bir çaba içine girmişti. Aynı dönemde Türkiye bakımından belirsiz, kararsız ve en hafif deşimiyle bu süreci takip edebilmek bakımından politik şansızlıklarla dolu yıllar yaşıyordu. Bütün Dünya, özellikle de Orta ve Doğu Avrupa toplumları iki bloklu sistemin ortadan kalkmasının ardından daha demokratik, daha özgürlükçü daha acık bir modele yönelirken, Türkiye'de süreç neredeyse tam tersine işliyordu.

1990'dan hemen sonra Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu'da ortaya çıkan yeni durum nedeniyle, biraz da ABD'nin arzusu ile dikkatini Avrupa'ya yoğunlaştırmakta güçlük çeken Türkiye, 1995'e kadar neredeyse AB konusunu rafa kaldırmıştı. Bu politikada 1984'de başlayan ama 1990 - 91 Körfez Krizi sonrasında daha da yoğunlaşan bölücü terör de etkili oldu. Türkiye'nin bu konuda ABD'den anlayış, Avrupa'dan ise neredeyse sürekli olarak eleştiri alması, AB ile yakınlaşmada da iki tarafta da sıkıntı yaratıyordu. Ancak hem AB içindeki olumlu gelişmeler, hem Türki Cumhuriyetler ve Orta Doğu politikalarındaki gerçeklik duvarlarının kendini belli etmesi ve hem de ABD'nin "Russia First" politikasına dönmesi ile Türkiye yeniden AB'yi keşfetmeye başladı. Bu anlamda Gümrük Birliği süreci son derece etkili oldu ve Türk kamuoyu ciddi bir biçimde AB konusu ile tanışmış oldu. Ancak Türkiye'de bölücü terör ve İslamcı tehdit bağlamında ortaya çıkan yeni durum, ülkede özgürleşmeci, demokratikleşmeci yaklaşımların da önünü kesti. Bu şansız dönem Türkiye ile diğer aday ülkeler arasındaki farklılaşmayı daha da artırdı. Buna ilaveten Avrupa'da ortaya çıkan ve İslamı diğer olarak hatta zaman zaman yabancı olmaktan öteye düşman olarak gören kültürel - tarihsel - dinsel birliktelik taraftarlarının ortaya koydukları AB projesi de Türkiye'nin kategorik olarak reddedilmesi anlamına geldiği için, Türkiye'de reformcu güçlerin hareket alanı daha

da daralmış oldu. AB Konseyi 1993’de Kopenhag’da adaylık ve üyelik için kriterleri açıkladığında Türkiye’nin 1959’dan bu yana elde ettiği kazanımlar da adeta sıfırlanmış oldu. Artık 1963 Ankara Anlaşması değil, bundan tam otuz yıl sonra ortaya konulan Kopenhag Kriterleri vardı.

Türkiye’de 1994’e kadar AB konusunda yaşanan karmaşa 1994’den itibaren özellikle de AB trenini yakalamanın son olanağı gibi görülen Gümrük Birliği vesilesi ile değişmeye başlayınca, kriterlerin yerine getirilmesi için kısmi ve dönemsel çabalar devri de açılmış oldu. 1995 yılı bu bakımdan oldukça çarpıcı düzenlemeleri beraberinde getirdi. Ancak birliğin genişlemesi ve geleceği konusunda 1997’de AB Komisyonu tarafından hazırlanan Gündem 2000 raporu, ardından Aralık 1997’deki Lüksemburg Zirvesi kararlarında Türkiye’nin AB’ye üyeliğinin ve hatta adaylığının siyasi kriterleri sağlama ya da bunları sağlayabilme potansiyeli bakımından son derece olumsuz bir görüntü verdiği gerekçesi ile Türkiye genişleme sürecinin dışında özel bir statü ile yalnız bırakıldığı tarihten sonra, her iki tarafta da ciddi gelişmeler yaşandı.⁵⁴⁷

1999’da AB Türkiye’ye yeniden aday ülke statüsü vermek zorunda kaldı. Bu yeni karar, Türkiye’nin 1997 - 99 arasında kriterler konusunda ilerleme kaydettiği anlamına gelmiyordu, tam tersine bu dönemde Türkiye AB ile siyasi diyalogu kestiği için ve aynı dönemde konsantrasyonunu hem bölücü terör hem de İslami tehdidi ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalara yönlendirdiği için kriterlerden daha da uzaklaşmıştı denilebilir. Ancak AB Türkiye ile ilişkilerinin üyelik süreci dışında yürütülmesine Türkiye’nin izin vermeyeceğini net olarak görmüş ve siyasi bir karar ile (bunda ABD’nin de büyük rolü olmuştur.) Türkiye’yi yeniden AB güzergâhına sokmuştur. İşte 1999 sonrasında Türkiye’nin kriterlerin yerine getirilmesi konusunda çok gayretli davrandığı AB Komisyonunun ilerleme raporlarında da net biçimde gözlenmişti. 2001 ve 2002’de, üstelik Türkiye’de siyasi ve ekonomik istikrarının neredeyse en zayıf olduğu dönemlerde hükûmet ve TBMM büyük gayretlerle

---

⁵⁴⁷ Karluk, **a.g.e.**, s. 40.

anayasada değişiklikler yapmış, demokratikleşme, insan hakları, azınlık hakları ve diğer kritik konularda AB'yi de şaşırtacak bir hızla reformlar gerçekleştirmiştir.

Kasım 2002'de AKP'nin iktidara gelmesi ve TBMM'de anayasa değişikliği bile yapabilecek 2/3 çoğunluğa ulaşması ve daha da önemlisi AB konusunda beklentilerin çok ötesinde son derece kararlı ve gayretli bir politika izlemesi Kopenhag Kriterleri konusunda Türkiye'nin üzerine düşeni büyük ölçüde yerine getirmesini sağlamıştır. 2001'de başlayan AB Uyum Yasaları Paketlerinin temel amacı 2002 Kopenhag Zirvesi'nde alınan karar çerçevesinde Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlamasını sağlamaktı. İlki 6 Şubat 2002'de, 7. ise 14 Temmuz 2004'de TBMM'de yasalaşan bu yasalardan Türk siyasi hayatını kökten etkileyecek özelliklere sahipti. Anayasa değişiklikleri ve söz konusu uyum yasa paketleri sonrasında Türkiye amacına ulaşmış ve AB Komisyonu tarafından hazırlanan 2004 ilerleme raporunda Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiği ve üyelik müzakerelerine başlanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. 17 Aralık 2004'deki AB Zirvesi ise bu rapor doğrultusunda Türkiye ile 3 Ekim 2005'de üyelik müzakerelerine başlanılmasına karar vermiştir.

Bu çerçevede Kopenhag Kriterleri'nin Türkiye bakımından ne anlama geldiği ve süreç içinde nasıl gelişmeler yaşandığını kurumsal istikrar, hukuk devleti, insan hakları ve azınlık hakları bağlamında ele almak gerekmektedir.

1- İstikrarlı ve Kurumsallaşmış Bir Demokrasinin Var Olması

Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı Kopenhag Kriterleri'nin en önde gelen unsurudur. Bir ülkenin bu özelliği itibari ile değerlendirilmesi her ne kadar çok somut ölçüm araçları sunulmasa da nispeten daha kolaydır. Bir devlette hükûmetin, parlamentonun, hukuk sisteminin varlığı ve bunun devamlılığı en temel koşullardır. Bununla birlikte, söz konusu hükûmetin, toplum tarafından belirlenebilir ve değiştirilebilir olması, hükûmetin yönetimine talip olan birden fazla siyasal örgütün, yani siyasal partinin eşit koşullarda yarışabiliyor olması, çoğunluğun tek başına ya da koalisyonlarla yönetimi belirlemesine izin verilmesi ve bütün bu isleyişi bağımsız bir

bicimde denetleyebilecek ve güçler ayrımı ilkesine göre kurumlaşmış bağımsız bir yargı organının varlığı gerekmektedir.⁵⁴⁸ Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye’de istikrarlı demokratik bir sistemin temel kurum ve kurallarının varlığı konusunda şüphe bulunmamaktadır. 1945’de çok partili siyasal yaşama geçilen Türkiye’de, 1960, 1971, 1980, 1997 ve 2007’de askeri müdahaleler ile siyasal işleyişe müdahaleler söz konusu olsa ve bu esnada parlamento feshedilmiş ya da birçok siyasal parti kapatılmış olsa da Türkiye’de demokratik sistemin işler olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁵⁴⁹

Bu durum 3 Kasım 2002’de Türkiye’de yapılan seçimlerde de bir kez daha onaylanmış oldu. Parlamento içinde yer alan ve seçimlere kadar üç partili koalisyon hükûmetini oluşturan siyasal partiler seçimlerde % 10’luk ülke barajını aşamayıp parlamento dışında kalırken, daha önce meclis dışında kalan bir siyasal parti (CHP) bu seçimlerde AKP ile birlikte parlamentoya giren ikinci parti olmuş, gerekli prosedürle aşamaların ardından da seçimlerde ortaya çıkan tabloya uygun bir hükûmet kurulmuştur. Türkiye’de seçimler ve siyasal iktidara gelmenin kurum ve kuralları bu süreçte aksaksız bir biçimde yürümüştür. Bu, Türkiye’de yaşanan bazı demokrasi aksaklıklarının olmadığı anlamına gelmese de “istikrarlı-yerleşmiş kurumların Türkiye’de varlığını çok net biçimde ortaya koyan bir durum olarak değerlendirilebilir.”⁵⁵⁰

Kopenhag Kriterleri’nde kurumsallaşmış demokrasi olarak tanımladığı ve demokratik bir sistemde vazgeçilmezler arasında yer alan parlamentonun varlığı ve işlevsel olarak halk adına hükûmeti denetleyen güç olması, hükûmetin ortaya çıkan siyasal tablo çerçevesinde el değiştirilebilir olması, güçler ayrımı, kurumların şeffaflığı ve meşruiyet unsurları Türkiye’de vardır ve üstelik rejime tehdit olarak algılanan siyasal oluşumların bile bu çerçevede yarışmalarına ve iktidara gelmelerine büyük ölçüde izin verilmektedir. Ancak bu noktada da Kopenhag Kriterleri’nin değerlendirilmesi konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bir demokrasinin

---

⁵⁴⁸ Fazıl Sağlam, **Mücadeleci Demokrasi: Avrupa Mekanı ve Türkiye**, Ankara, 2001, s. 22.

⁵⁴⁹ Erik J. Zürcher, **Turkey, A Modern History**, London, 1993, s. 47.

⁵⁵⁰ Senem Aydın ve Ali Çarkoğlu, “EU Conditionality and Democratic Rule of Law in Turkey”, (Çevrimiçi), http://iisdb.stanford.edu/pubs/21244/EU_Conditionality_Rule_of_Law_in_Turkey.

kurumsallaşmış demokrasi olup olmadığı konusunda yapılacak bazı teknik analizler olabilir. Ancak asıl olan ayrıntılardır ve bu konuda verilecek karar hem söz konusu ülkenin özellikleri ile bağlantılıdır hem de netice itibari ile subjektif bir değerlendirmedir. 2002 yılında Orta ve Doğu Avrupa ülkesindeki aday ülkelerden pek çoğunun hala yerleşmiş liberal bir demokratik sistem yaratamadığını ortadaydı. Bu nedenle, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne ne derecede uyum sağlamış olduğunu görebilmek için, istikrarlı-kurumsallaşmış kurumlar ile anlaşılan unsurlara biraz daha yakından bakmak yardımcı olabilecektir.

a- Anayasa

10 Mayıs 2007 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi sayısal çoğunluğa sahip Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından önerilen anayasa reform paketini kabul etmiştir. Paket, Cumhurbaşkanının halk tarafından yenilenebilir bir şekilde beş yıllığına seçilebilmesini, genel seçimlerin beş yıl yerine dört yılda bir yenilenmesini ve parlamentonun tüm oturum ve kararları için toplam milletvekili sayısının üçte birini öngören karar yeter sayısını içermektedir. 21 Ekim 2007 günü yapılan referandumda bu reformlar kabul edilmiştir. Ayrı bir anayasal değişiklikle Parlamenteoya seçilebilme yaşı 30'dan 25'e indirilmiştir. Yeni kurallar bir sonraki parlamento seçimlerine kadar geçerli olmayacaktır.⁵⁵¹

İktidar partisi, diğer hususlar meyanında, Türkiye'nin temel haklara ilişkin uluslararası standartlara uyum sağlaması amacıyla, bir grup akademisyene 1982 Anayasasını gözden geçirme görevi vermiştir. Ancak, kamuya veya parlamenteoya herhangi bir taslak sunulmamış ve taslağın tartışılması amacıyla herhangi bir zaman çizelgesi oluşturulmamıştır. Bunun yerine, Şubat 2008'de Meclis, üniversite öğrencileri için başörtüsü yasağının kaldırılması amacıyla, Anayasa'nın 10. maddesi (Kanun önünde eşitlik) ile 42. Maddesinde (Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi) değişiklik yapmıştır. Anılan değişiklikler, iktidar partisi AKP ile muhalefetteki Milliyetçi Hareket Partisi ve Demokratik Toplum Partisinin desteği ile kabul edilmiştir. Muhalefet partileri Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol Parti'nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi, 5 Haziran 2008 tarihinde söz konusu

---

⁵⁵¹ "Türkiye 2007 İlerleme Raporu", **Avrupa Komisyonu**, Brüksel, 2007, s. 5.

değişikliklerin devletin laik niteliğine aykırılık teşkil etmesi nedeniyle iptal edilmesine karar vermiştir. Azınlıkta kalan iki hakim, mahkemenin anayasal değişiklikleri esastan değil sadece şekil yönünden inceleyebileceğini savunmuşlardır.⁵⁵²

b- Hükümet

Kasım 2002'den bu yana iktidarda bulunan birinci hükümet, AB'ye katılım sürecinde reform sürecine olan bağlılığını birçok kez teyit etmiştir. Bunun sonucu olarak, Haziran ayında yeni bir reform paketi sunmuştur. Ekim 2005'de AB Baş müzakerecisi müzakere heyetinin yapısını sunmuştur. Bu heyetin başkanı Dışişleri Bakanı'dır. AB Baş müzakerecisi katılım sürecinin yönlendirilmesi ve uygulanmasından sorumludur. Bir İzleme ve Yönlendirme Komitesi kurulmuştur. Komite; AB Genel Sekreteri, Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Yardımcısı, Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı ve Türkiye'nin AB Nezdindeki Daimi Temsilcisinden oluşmaktadır. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) özellikle siyasi kriterlere uyum, mali işbirliği ve 3 Ekim 2005'den bu yana da fasılların tarama ve müzakere sürecinde eşgüdüm görevini üstlenmiştir. Ancak, ABGS'nin sorumluluklarının önemli oranda arttığı göz önüne alındığında, personelinin ve mali kaynaklarının güçlendirilmesine ihtiyaç vardır. 2006 yılında bu konuda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.⁵⁵³

TBMM, Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman) kurulmasına ilişkin Kanunu kabul etmiştir. 15.6.2006 tarihinde 5548 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile TBMM tarafından kabul edilen Ombudsmanlık Kurumu, Türk Kamu Yönetimi içerisindeki yerini almıştır.⁵⁵⁴ Ombudsman gerçek ve tüzel kişilerin idari uygulamalara ilişkin başvurularıyla ilgilenecektir. Bu Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan bir önceliktir ve önemli bir ilerlemedir, zira Türk vatandaşları tarafından kamu yönetiminin izlenmesi için kurumsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Kasım 2005'de Anayasa, devlet bütçesini daha geniş tanımlayan Kamu Mali Yönetimi ve

---

⁵⁵² "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", **Avrupa Komisyonu**, Brüksel, 2008, s. 6.

⁵⁵³ "Türkiye 2006 İlerleme Raporu", **Avrupa Komisyonu**, Brüksel, 2006, s. 5.

⁵⁵⁴ Bekir Parlak ve Zahid Sobacı, **Kamu Yönetimi**, İstanbul, 2008, s. 12.

Kontrolü Kanununa uygun olarak yenilenmiştir. Bu, genel bütçe kurumlarını, özel bütçe kurumlarını, düzenleyici kurumların bütçelerini ve sosyal güvenlik kurumlarının bütçelerini de kapsamaktadır. Türkiye, daha iyi düzenleme konusunda bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Hükümet Şubat 2006’da düzenleyici etki analizini Türk hukuk sistemine ithal eden bir yönetmeliği kabul etmiştir. Düzenleyici etki analizinin kullanımı, diğer hususların yanı sıra, AB’ye katılım müzakerelerinin sürdürülmesi açısından Türkiye’yi destekleyebilmelidir.⁵⁵⁵ Ancak, bazı konulara dikkat edilmesi gerekmektedir. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü tam olarak uygulanmalı ve düzenleyici etki analizinin uygulanabilmesi için kurumsal kapasite güçlendirilmelidir.

2004’de Cumhurbaşkanınca veto edilen kamu yönetimi reformu çerçeve yasasının kabulü konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Bunun sonucunda, merkezi idareden yerel yönetimlere yetki devri gerçekleşmemiştir. Buna ilaveten, vergilendirme açısından yerinden yönetim sağlanamamıştır. Kent meclisleri kurulması konusunda gelişme kaydedilmemiştir. Mahalli idare birlikleri kanunu, Ocak 2006’da değiştirilmiştir. Bu kanun, köylerin, belediyelerin ve il özel idarelerinin ortak projeler yürütmelerine imkan tanımaktadır. Ortak projelerin harcamaları ve bütçeleri Sayıştay’ın denetiminden muaf tutulmuştur. Bu durum dış denetim kurallarına uymamaktadır. Taslak devlet memurları kanunu konusunda gelişme kaydedilmemiştir. Taslak, var olan yasal engelleri kısmen kaldırmayı ve yönetsel açıdan daha uygun yasal bir araç oluşturmayı amaçlamaktadır. Genel olarak, kamu yönetimi reformunda bazı yasal ilerlemeler sağlanmıştır. Geçmiş yıllarda kabul edilen reformların uygulanmasına devam edilmiştir. Yerinden yönetim konusunda daha fazla çaba gösterilmesine ihtiyaç vardır.⁵⁵⁶

2007 genel seçimlerinin ardından Başbakan Erdoğan tarafından tek parti AKP Hükümeti kurulmuş ve 5 Eylül’de güvenoyu almıştır. Hükümet programı, reformların sürdürülmesi yönünde bir taahhüt içermektedir. Hükümet, özellikle temel haklar konusunda Türkiye’yi uluslararası standartlarla tam uyumlu hale getirmeyi

---

⁵⁵⁵ Avrupa Komisyonu, **a.g.e.**, s. 6.

⁵⁵⁶ Giovanni Strassbourg, **The Future of Democracy, Reflections on the Future of Democracy in Europe**, 2007, s. 26.

hedefleyen geniş kapsamlı anayasal reformlar gerçekleştirmeyi öngörmektedir. Hükümet, Nisan 2007’de açıklanan, Türkiye’nin AB Yol Haritasını (AB Müktesebatına Uyum Programını) yerine getirmekteki niyetini teyit etmiştir. Yol Haritası, AB mevzuatına uyumlu hale gelmek için ilgili kurumlara bir iç kılavuz niteliğindedir ve 2007 - 2013 döneminde kabul edilerek yürürlüğe girmesi öngörülen birincil ve ikincil nitelikteki yasal düzenlemelerden oluşmaktadır. Bakanlıklar arası Reform İzleme Grubu Eylül 2007’de toplanmıştır.

Yeni Hükümette, Dışişleri Bakanlığı AB ile katılım müzakerelerinden sorumlu kuruluş olmaya devam etmektedir. ABGS, Dışişleri Bakanlığı’na bağlanmıştır, başta siyasi kriterler, mali işbirliği ve her bir fasla ilişkin müzakereler olmak üzere, koordinatör rolünü oynamaya devam etmektedir. Eylül 2007’de, ABGS ile Devlet Planlama Teşkilatının Yol Haritasının uygulanması hakkında üç aylık dönemlerle gözden geçirme çalışmaları yapacakları açıklanmıştır. Ancak, üstlendiği önemli rol dikkate alındığında, ABGS’nin kaynak ve personelinin güçlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu hususta yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bütünüyle bakıldığında, Türkiye, Nisan ayındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasındaki siyasi ve anayasal krizi, hür ve adil seçimler yoluyla çözümlenmiştir. Seçimler, hukukun üstünlüğü ilkesi ve uluslararası standartlara uygun şekilde cereyan etmiştir. Katılım oranı yüksek olmuştur ve seçilen yeni Meclis, Türkiye’deki siyasi çeşitliliği yüksek oranda temsil etmektedir. Ağustos ayında yapılan Cumhurbaşkanı seçimleri Anayasa’ya uygun ve pürüzsüz şekilde gerçekleşmiştir. Yeni bir Hükümet kurulmuş ve AB yönelimli bir reform gündemi sunmuştur.⁵⁵⁷

Her bir Bakanlığın içinde mali kontrolden sorumlu olan strateji geliştirme birimlerinin daha iyi yapılandırılmasını kolaylaştırmak amacıyla, Nisan 2007’de Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYK) değiştirilmiştir. Hükümet Ekim 2006’da yerel idareler için 600 kadar iç denetçi atamıştır. Bu da KMYK yasasının uygulanmasında ileri bir adımı teşkil etmiştir. Hükümet ayrıca, Ekim 2006’da belediye meclislerinin kurulmasına ilişkin bir yönetmelik kabul etmiştir. Bu meclisler, belediye yönetiminde yerel katılım ve sahip çıkmayı teşvik etmeye zemin

---

⁵⁵⁷ Avrupa Komisyonu, **Türkiye’nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 7.

oluşturmaları amacıyla Belediyeler Kanunu'nda zorunlu hale getirilmiştir. Personel istihdamı açısından, belediyeler ve il özel idareleri tarafından personel istihdamı genel prensipleri sırasıyla Şubat ve Haziran 2007'de kabul edilmiştir.

Türkiye daha iyi düzenleme alanında ilerleme kaydetmiştir: Hükümet Nisan 2007'de yayınladığı bir genelgeyle, düzenlemelerin kalitesini arttırmayı teminen, Düzenleyici Etki Analizi (DEA) uygulamasını ve DEA Rehberini kabul etmiştir. Bürokrasi ve idari yükün azaltılması alanında, vatandaşların çeşitli kamu hizmetlerinden yararlanmalarını kolaylaştırmak için, valilik ve kaymakamlıklarda, Kasım 2006'da tek adımda hizmet uygulaması başlatılmıştır. Ocak 2007'de, kamu yönetiminde kolaylaştırma kapsamında, 1085 adet güncelliğini yitirmiş genelge yürürlükten kaldırılmıştır. E-devlet uygulamasındaki kullanım kolaylığı önemli ölçüde iyileştirilmiştir. Ancak Türkiye, Ombudsmanlık Yasasının uygulanmasının Anayasa Mahkemesi tarafından Kasım 2006'da askıya alınmış olmasından bu yana, bir Ombudsmanlık sistemini henüz kurabilmiş değildir.⁵⁵⁸

Merkezi idareyi yeniden yapılandırma ve mahalli idarelere yetki devretmeyi hedefleyen Kamu Yönetimi Çerçeve Kanun Tasarısının kabulü konusunda bir ilerleme olmamıştır. Ayrıca, mahalli idarelere daha fazla mali kaynak aktarılması hususunda da ilerleme olmamıştır. Kamu hizmetinin reformunun gerekliliğinin genel kabul görmüş olmasına karşılık devlet memurlarına ilişkin kapsamlı bir yasa tasarısı Meclis'e gönderilmemiştir. KMYK yasasının tam uygulanması ve bürokrasinin azaltılmasına yönelik kapsamlı bir strateji geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Genelde, kamu yönetimi ve kamu hizmetine ilişkin mevzuat reformlarında bir miktar ilerleme olmuştur. Uygulama ve kapasitenin geliştirilmesi gibi anahtar konularda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Bürokrasinin azaltılmasına, saydamlığın artırılmasına, hesap verilebilirliğinin güçlendirilmesine, yerel idarelerin mali kaynaklarının ve yetkilerinin artırılmasına daha çok önem gösterilmesi gerekmektedir.

Hükümet, AB katılım sürecine ve siyasi reformlara bağlılığını ifade etmiştir. Ancak, geniş siyasi yetkilerine rağmen, Hükümet, tutarlı ve kapsamlı bir siyasi reform programı ortaya koyamamıştır. 1 Eylül 2008 tarihinde, Hükümet, AB

---

⁵⁵⁸ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 7.

Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı taslağını açıklamış, sivil toplum ve muhalefet ile bir istişare süreci başlatmıştır. Ulusal Program kabul edilmeyi beklemektedir. AB işlerinden sorumlu ana eşgüdüm kuruluşu olan Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin (ABGS) personel durumu ve kaynakları zayıf olmayı sürdürmektedir.

Yerel yönetimler konusunda, Meclis, Mart 2008'de belediyelere ilişkin bir Kanun kabul etmiştir. Bu yasa 43 yeni ilçe oluşturmuş, 239 belediyei birleştirmiş ve 863 belediyei kapatmıştır. Temmuz 2008'de Meclis, yerel yönetimlerin görevlerini daha etkili bir şekilde yerine getirmelerini sağlamak amacıyla gelirlerini arttıracak bir yasayı kabul etmiştir. Yerel yönetimlere ilişkin yasaların uygulanmasına ve kapasite artırımına devam edilmiştir. Ancak, belediyelere ilişkin Mart 2008'de kabul edilen yasa, CHP'nin başvurusunun ardından Anayasa Mahkemesi tarafından incelenmektedir. Yerel yönetimlere daha çok yetki devrini amaçlayan Kamu Yönetimi Hakkında Çerçeve Yasa konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır. Vatandaşların yerel yönetimlere katılımını arttırmak için bir platform olarak düşünülen kent konseyleri sadece az sayıda şehirde etkili olarak çalışmaktadır. Tüm kent konseylerini güçlendirmek için çaba gösterilmesi gerekmektedir. Hesap verebilirlik sistemleri ve şeffaflık da güçlendirilmelidir.

Genel olarak, yasama ve yürütme işlevlerine ilişkin olarak, yeni Cumhurbaşkanı'nın daha fazla siyasi reform çağrısı yapmak suretiyle üstlenmiş olduğu olumlu role rağmen, Hükümet, tutarlı ve kapsamlı bir siyasi ve anayasal reform programını ortaya çıkaramamıştır. Ayrıca, başlıca siyasi partiler arasında diyalog ve uzlaşma ruhu eksikliği, siyasi kurumların düzgün işleyişi üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur. Yeni seçilen Meclis'in çalışmaları, iki partinin kapatılmasına ilişkin davalardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Yerel yönetimlere ilişkin olarak ise, ahiren kabul edilen yerel yönetim yasalarının hayata geçirilmesi ve yerel yönetimler lehinde ademi merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi gerekmektedir.⁵⁵⁹

Hükümet, bürokrasiyi azaltmaya yönelik çalışmalar çerçevesinde Mayıs 2008'de bir genelge yayınlarak, tüm kamu kurumlarına, ikamet ve doğum

---

⁵⁵⁹ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2008 İlerleme Raporu**, s. 7.

kayıtlarını vatandaşlardan talep etmek yerine bu bilgiler için kimlik paylaşımı veri tabanının (KPS) kullanılması talimatını vermiştir. Mevcut istihdam ve kıdem ilerleme prosedürü (orta kariyer düzeyine kadar) bir özerk birim tarafından idare edilen liyakat temelli rekabetçi bir sisteme dayalıdır. Bununla birlikte, üst düzey atamaların siyasileşmesi eleştirilmektedir. Kamu yönetimi reformu konusunda bazı sorunların çözülmesi gerekmektedir. İdarenin yükünün hafifletilmesi basitleştirmenin sağlanması, olağan etki değerlendirmelerinin hayata geçirilmesi, idari prosedürlerinin geliştirilmesi, şeffaflığın güçlendirilmesi ve siyasa oluşturma ile eşgüdüm sistemlerinin geliştirilmesi bu sorunlar arasında sayılabilir.

Mali idare ve siyasa oluşturma alanlarının temel unsurları olan strateji geliştirme birimlerinin güçlendirilmeleri gerekmektedir. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun tamamen uygulamaya girmesini temin etmek için çaba gösterilmesine ihtiyaç vardır. Parlamento'ya devlet memurluğu konusunda kapsamlı bir yasa taslağı henüz gönderilmemiştir. Genel olarak, kamu yönetimi reformu alanında sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Kamu hizmeti sisteminin modernize edilmesi gerekmektedir.

c- Parlamento

2006'da altı partinin temsil edildiği Türkiye Büyük Millet Meclisi Ekim 2005'den önce sunulan 429 kanun taslağından 148'ini kabul etmiştir. Bir sonraki seçimler Kasım 2007 olarak programlanmıştır. Yıl süresince, AB Uyum Komisyonu ve İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kopenhag siyasi kriterlerine uyum bağlamındaki konuların ele alınmasında önemli rol oynamışlardır. Siyasi partilerin Meclis'te temsilleri için ulusal düzeyde % 10'luk baraja ulaşmalarını gerekli kılan seçim sisteminin değişmesi ihtiyacı kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Hükümet, Kopenhag siyasi kriterlerine ilişkin olarak bazı alanları kapsayan yeni reform paketini Haziran ayında sunmuştur. Siyasi kriterler alanında Parlamento bazı kanunları kabul etmiştir. Ancak, reform paketinde yer alan bazı yasa tasarıları rapor döneminin bitiminden önce kabul edilmemiştir.

Terörizmdeki tırmanışa yanıt olarak Terörle Mücadele Kanununda yapılan değişiklikler Haziran 2006'da kabul edilmiştir. Bu Kanunla, terör suçları listesi

genişletilmiş ve terörizmin geniş tanımı korunmuştur. Kanun, ifade, basın ve medya özgürlüğüne⁵⁶⁰ yasal kısıtlamalar getirmektedir. Ağustos ayında, Cumhurbaşkanı Sezer bu tür kısıtlamaları içeren 5. ve 6. maddelerin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Yeni Terörle Mücadele Kanunu terör suçu şüphelileri için muhakeme güvencelerini azaltmaktadır. Avukatla görüşmeye 24 saatlik bir süre için izin verilmeyebilir ve bazı koşullar altında şüpheliler ile avukatı arasındaki görüşmelere güvenlik görevlileri katılabilir. Savunma haklarına ilişkin olarak, resmi yetkililer açısından görevde olanlar ve olmayanlar arasında ayrım yapılmaktadır. Ayrıca, ateşli silah kullanma yetkileri genişletilmektedir.⁵⁶¹

Parlamento seçimleri 22 Temmuz 2007’de yapılmıştır. Katılım oranı % 83’ten fazla olmuştur. Türk yetkililerin davetiyle AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (OSCE/ODIHR) bir seçim gözlem misyonu gerçekleştirmiştir. OSCE/ODIHR bir basın bildirisiyle, seçim yönetiminin şeffaf, profesyonel ve etkili performansının altını çizmiş, seçim sürecinin çoğulculuk ve yüksek düzeyli bir toplumsal güven ortamı içerisinde geçtiğini vurgulamıştır. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinden (PACE) bir heyet de seçimleri izlemiş ve benzer sonuçlara varmıştır.

Parlamentoda temsil edilebilmek için gerekli olan % 10 seçim barajını üç parti geçmiştir. Bu partiler % 46.6 oy oranı ve 341 sandalye ile Adalet ve Kalkınma Partisi, % 20.9 oy oranı (99 sandalye) ile Cumhuriyet Halk Partisi ve % 14.3 oy oranı (70 sandalye) ile Milliyetçi Hareket Partisi’dir. 26 bağımsız aday da ayrıca seçilmiştir. Bunlardan Demokratik Toplum Partisi’nden 20 milletvekili kendi parti gruplarını oluşturmuşlardır. Bu durum toplam parti grubu sayısını dörde çıkarmıştır. Parlamentoda temsil edilen diğer partiler 13 sandalye ile Demokratik Sol Parti ve

---

⁵⁶⁰ Yeni Kanun terörizmin propagandasına ve övülmesine ağırlaştırılmış cezalar getirmektedir. Ancak, bu suçların tanımları Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesine (CET 196) uymamaktadır. Süreli yayınların durdurulması, sorumlu yazı işleri müdürlerine ve basın ve medya sahiplerine terörizmin propagandasının yapılmasının ve övülmesinde sorumluluk getiren hükümler içermesi nedeniyle basın ve medya özgürlüğünü kısıtlayabilir.

⁵⁶¹ Avrupa Komisyonu, **Türkiye’nin 2006 İlerleme Raporu**, s. 4.

birer sandalye ile temsil edilen Büyük Birlik Partisi ve Özgürlük ve Demokrasi Partisi'dir. Yeni seçilen Parlamento ülkedeki siyasi çeşitliliği daha fazla yansıtmaktadır. Bununla birlikte, siyasi partilerin Meclis'te temsili için gerekli %10'luk barajın ki bu baraj Avrupa'daki parlamento sistemleri arasında en yüksek orandır, aşağı çekilmesine ilişkin tartışma devam etmiştir. Bu konu aynı zamanda AİHM'ne götürülmüş ve AİHM, Ocak 2007'de, söz konusu barajın, özgür seçim hakkı için herhangi bir ihlal teşkil etmediğine karar vermiş, aynı zamanda, istikrarlı bir Meclis çoğunluğu sağlama hedefini korumakla birlikte, baraj oranının düşürülmesinin, azami temsili mümkün kılmak bakımından arzu edilir olduğunu kaydetmiştir. Konu temyiz için Büyük Daire'ye sevk edilmiştir.⁵⁶²

Cumhurbaşkanı Sezer'in görev süresinin Mayıs ayında sona ermesi dolayısıyla Meclis Nisan'da yeni Cumhurbaşkanı'nı seçmek amacıyla toplanmıştır. 27 Nisan 2007 tarihinde yapılan ilk tur oylama muhalefet partileri tarafından boykot edilmiş ve tek aday olan Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül gerekli olan üçte iki çoğunluğu sağlayamamıştır. Aynı gün, Genelkurmay Başkanlığı, yayınladığı bir muhtıra ile Cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale etmiştir.

Anayasa Mahkemesi, ana muhalefet partisi CHP'nin yapmış olduğu başvuru üzerine, 1 Mayıs günü aldığı bir kararla, oylamayı üçte iki toplantı yeter sayısı bulunmadığı gerekçesiyle geçersiz ilan etmiştir. Yeni bir oylama yapılmış ancak üçte iki toplantı yeter sayısı bulunamamıştır. Bunun üzerine Sayın Gül adaylığını geri çekmiş ve bütün süreç iptal edilmiştir. Bu durum, Türk Anayasasında da öngörüldüğü şekilde erken seçim sürecini başlatmıştır. Ağustos ayında, yeni seçilen Meclis, Bakan Gül'ü, 3. turda, 339 oyla Cumhurbaşkanı seçmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer, Ombudsmanlık Yasası, Vakıflar Yasası, Özel Öğretim Kurumları Yasası gibi siyasi reformlara ilişkin pek çok yasada veto hakkını kullanmıştır. Cumhurbaşkanı ayrıca, Ombudsmanlık Yasası hakkında Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Cumhurbaşkanı ile Hükümet arasındaki gergin ilişkiler siyasi reform çalışmalarının yavaşlamasına katkıda bulunmuştur.

---

⁵⁶² Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 6.

2008’de Parlamento - Türkiye Büyük Millet Meclisi - 116 kanun kabul etmiştir. Ekim 2007’den itibaren, Hükümet 397 kanun taslağını Meclis’e sevk ederken, 313 kanun taslağı da çeşitli milletvekilleri tarafından Meclis’e sunulmuştur. Mart 2008’de, AGİT Seçim İzleme Raporu’nun önerilerine uygun olarak, yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının Parlamento seçimlerine katılmasını sağlamak amacıyla Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun’da değişiklik yapılmıştır. Ancak, CHP tarafından yapılan bir başvuru üzerine Anayasa Mahkemesi, Mayıs ayında posta yoluyla oy kullanımının Anayasa’ya aykırılık teşkil ettiğine karar vermiştir. CHP, bazıları AB bağlantılı demokratikleşme reformları ile ilgili olmak üzere (Yeni Vakıflar Kanunu ve TRT Kanunu bunlara ilişkin bazı örneklerdir) 2008 yılında kabul edilmiş 16 kanun hakkında Anayasa Mahkemesi’ne başvuruda bulunmuştur.⁵⁶³

d- Yolsuzlukla Mücadele Programı

Kamu idaresinin şeffaflığı bağlamında, 2006 yılında Bilgi Edinme Hakkı Kanununda değişikliğe gidilerek, vatandaşların bilgi taleplerine alınan red yanıtlarına itiraz edebilmeleri mümkün hale getirilmiştir. Akaryakıt kaçakçılığı ve usulsüz kamu ihaleleri hakkında kurulan iki Meclis araştırma komisyonu raporlarını tamamlamıştır. Her iki rapor kapsamlı yolsuzluk faaliyetlerine işaret etmektedir. İlk olaya eski bir Maliye Bakanı ile eski bir Devlet Bakanı karışmış olup, bu olayın ciddi ekonomik ve mali sonuçları vardır. Raporlar kamu kuruluşlarınca alınacak önlemlere ilişkin tavsiyeler içermektedir. Bununla birlikte, bazı konular ele alınmayı beklemektedir. Son yıllarda gösterilen çabalara rağmen, yolsuzluk Türk kamu sektöründe ve yargısında yaygın olmaya devam etmektedir. Türkiye’nin siyasi partilerin finansmanı ve denetlenmesine ilişkin mevzuatını geliştirmesi gerekmektedir. Parlamenter dokunulmazlığın geniş kapsamı Türkiye’deki yolsuzluk bağlamında önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.

Teftiş Kurullarınca yürütülen yolsuzluk soruşturmalarına ilişkin olarak, bazı kategorilerdeki kamu görevlileri hakkında soruşturma yürütülürken üst makamdan

---

⁵⁶³ Avrupa Komisyonu, **Türkiye’nin 2008 İlerleme Raporu**, s. 6.

ön izin alma ihtiyacı soruşturmanın etkin biçimde yapılmasını engellemektedir. Yolsuzlukla mücadeleyle ilişkin yürürlükteki sistemde daha etkin eşgüdüm sağlanmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu amaçla, yolsuzlukla mücadele önlemlerinin oluşturulmasından ve uygulamanın izlenmesinden sorumlu olacak ve yeterli ölçüde bağımsızlığa sahip bir kurumun terfiki yararlı olabilecektir. Genel olarak, özellikle kamu idaresinin saydamlığının artırılması başta olmak üzere, yolsuzlukla mücadelede bazı sınırlı ilerlemeler sağlanmıştır. Ancak, yolsuzluk yaygın ve yolsuzlukla mücadele eden makamlar ve politikalar zayıf olmaya devam etmektedir.⁵⁶⁴

Yolsuzlukla mücadele konusunda halen yürürlükte olan sistemin koordinasyonuna ilişkin olarak, Başbakanlık, siyaset belirlenmesi ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği konularında koordinasyon konusundaki sorumluluğunu, Şeffaflığı Arttırma ve İyi Yönetişimi Güçlendirme Bakanlar Komitesi'ne devretmiştir. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, Komite'ye teknik ve idari destek vermekle görevlendirilmiştir. Genelkurmay Askeri Mahkemesi, ilk kez, bir muvazzaf korgenerali yolsuzluk nedeniyle hapisle cezalandırmıştır. Ayrıca sekiz subay da cezalandırılmıştır. Yüce Divan, bir ihalede yaşanan düzensizlikler nedeniyle eski bir enerji bakanına ertelenmiş hapis cezası vermiştir. Başta yerel yönetimlerde gerçekleşenler olmak üzere yolsuzluk olayları medyada geniş yer bulmuştur. Ancak bazı hususların ele alınması gerekmektedir. Sayıştay Kanununun kabul edilmesiyle ilgili olarak ilerleme sağlanamamıştır. Ayrıca, Parlamento, bünyesinde bir Kamu Harcamaları Komitesi bulunmadığı için kamu harcamaları üzerinde etkin denetim yürütememektedir.⁵⁶⁵

Milletvekillerinin ve kamu görevlilerinin kapsamlı dokunulmazlıklarının sınırlandırılması, siyasi parti ve seçim kampanyasına ilişkin mevzuatın iyileştirilmesi ile şeffaflığın sağlanması ele alınması gereken kilit konular olarak öne çıkmaktadır. Etik ilkelere ilişkin Kanunun, milletvekilleri, akademisyenler, ordu ve yargıya genişletilmesi konusunda ise bir ilerleme kaydedilmemiştir.

⁵⁶⁴ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2006 İlerleme Raporu**, s. 9.

⁵⁶⁵ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 10.

Yolsuzlukla mücadele stratejisi oluşturulması hususunda bir gelişme yaşanmamıştır. Yolsuzlukla mücadele konusunda politika oluşturmak ve etkinlikler düzenlemek ile bu politika ve etkinlikleri değerlendirmekle görevli bir merkezi organın kurulması önem taşımaktadır. Yolsuzlukla mücadelede görev alan denetleme kurulları gibi kurumlar güçlendirilmemiştir. Yolsuzluk konusunda istatistik ve veri toplamakla görevli bir kamu kurumu bulunmamaktadır. Genel olarak, yolsuzluk yaygın olup, yolsuzlukla mücadelede sınırlı ilerleme sağlanmıştır. Bir yolsuzlukla mücadele stratejisinin oluşturulması, bu stratejinin uygulanmasını koordine etmek üzere merkezi bir kurumun oluşturulması ile güçlendirilmiş mevzuat büyük önem taşımaktadır.⁵⁶⁶

Türkiye, GRECO'nun 2005 yılı ilk ve ikinci ortak değerlendirme raporlarında yapılan tavsiyelerin üçte birini uygulamaya koymuştur. Türkiye'nin mevcut yolsuzlukla mücadele mevzuatının hayata geçirilmesinde gösterdiği çabalara, kanun uygulayıcıları için yolsuzlukların ortaya çıkarılması ve soruşturulması konularında eğitim, el koyma ve müsadere etkilerinin denetimi konusunda sistemler geliştirilmesi örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte, Hükümet kapsamlı bir yolsuzlukla mücadele stratejisi hazırlayamamıştır. Bu alanda politika belirleme konusunda yeterli siyasi destek alınamamıştır. Ayrıca, sivil toplumu kapsayan ve yolsuzlukla mücadele stratejilerinin uygulanmasının denetimi ile yeni stratejilerin önerilmesi görevlerini üstlenecek genel bir gözetim organı oluşturulması gibi GRECO'nun en önemli tavsiyelerinden birçoğu yerine getirilmemiştir.

Özellikle gayrimenkul şirketleri, yerel yönetimler ve üniversitelerin adlarının karıştığı yolsuzluk olayları basında sıkça yer almıştır. Sonuç olarak, kanun uygulayıcı birimler, birçok kuruma yönelik olarak yüksek profilli yolsuzluk soruşturmaları yürütmüşlerdir. Almanya'daki Deniz Feneri adlı hayır kurumuna karşı açılan dolandırıcılık davası çerçevesinde, Frankfurt am Main Bölge Mahkemesi, kurumun üç yöneticisini bağış olarak topladıkları fonları başka amaçla kullanmaktan dolayı mahkum etmiştir. Mahkeme ayrıca, bağışların bir bölümünün Türkiye'de

---

⁵⁶⁶ Ayrıca bk: Fasıl 23 - Yargı ve Temel Haklar.

bulunan kuruluşlara aktarıldığını beyan etmiştir. Bu bağlamda, bir Ankara savcısı soruşturma başlatmış ve Adalet Bakanlığı'ndan Alman Mahkemesi'nden gerekli evrakları istemesini talep etmiştir.⁵⁶⁷

Milletvekili dokunulmazlıklarının sınırlandırılması konusunda bir ilerleme olmamıştır. Seçim kampanyalarının finansmanına ilişkin herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bir kararında, dokunulmazlıkların hangi şartlar altında kaldırılabilceğı konusunda nesnel ölçütler oluşturulmadığını belirtmiştir.⁵⁶⁸ Sayıştay'a ilişkin yeni yasal düzenleme hakkında ilerleme kaydedilmemiştir. Parlamantonun kamu harcamaları üzerindeki denetiminin güçlendirilmesi konusunda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Genel olarak, 2008'de yolsuzlukla mücadele alanında sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Yolsuzluk halen yaygındır. Yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yasal çerçeve ve kurumsal düzenlemelere ilişkin olarak sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Genel bir strateji, eylem planı ile eşgüdüm mekanizmasının bulunmamasının sürmekte olması bu konudaki endişelerin devam etmesinin nedenidir. Türkiye'nin, yolsuzluk iddialarına ilişkin olarak gerçekleştirilmiş olan soruşturmalar, kovuşturmalar ve iddianamelerin sonuçları hakkında bir değerlendirme yapması gerekmektedir.

e- Asker-Sivil İlişkileri

Askeri mahkemelerin sivilleri yargılama yetkisi bağlamında ilerleme sağlanmıştır. Haziran 2006'da kabul edilen Askeri Ceza Kanununun ilgili hükümlerini değıştiren Kanunla, askeri personel ile sivillerin birlikte suç işlemleri hariç, barış zamanında siviller askeri mahkemelerde yargılanamayacaklardır. Yeni Kanun askeri mahkemelerde yeniden yargılama hakkını da getirmektedir. Buna göre, askeri mahkemelerde yargılanmış askeri veya sivil kişiler lehine bir AİHM kararı varsa, bu kişiler yeniden yargılama talebinde bulunabilirler. Milli Güvenlik Kurulu (MGK), gözden geçirilmiş rolüne uygun olarak, iki ayda bir toplanmaya devam etmiştir. MGK, terörle mücadele, iç güvenlik, enerji güvenliğı, göç, su politikası ve

---

⁵⁶⁷ "AB'ye Tam Üyeliğe Doğru, Siyasi Kıstaslar ve Uyum Süreci", **TUSİAD**, İstanbul, 1999, s. 4.

⁵⁶⁸ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2008 İlerleme Raporu**, s. 10.

dış yardımlar politikası gibi iç ve dış politika konularını görüşmüştür. MGK tavsiyeler de içeren raporlarını hükümete sunmuştur. Bu nitelikte bir belge olan ve Kasım 2005’de Hükümet tarafından kabul edilen gözden geçirilmiş Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi (MGSB), gizli bir belge olup, Parlamento’da görüşülmemiştir.

Silahlı Kuvvetler önemli siyasi etki yapmaya devam etmiştir. Silahlı Kuvvetlerin üst düzey mensupları Kıbrıs, laiklik, Kürt sorunu dahil iç ve dış politika konularındaki ve Şemdinli bombalı saldırısı hakkındaki iddianameye ilişkin görüşlerini açıklamışlardır. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu değişmemiştir. Bu Kanun Türk Silahlı Kuvvetlerinin rol ve görevlerini tanımlamakta ve Ordu’ya geniş bir hareket sahası sağlayan hükümler içermektedir. Yine, geçen yıl da belirtildiği üzere, Milli Güvenlik Kurulu Kanununun 2(a) maddesi ulusal güvenliğin geniş bir tanımını yapmaktadır. Jandarma üzerinde sivil denetimin artırılması yönünde önlem alınmamıştır. Jandarma Ordu’nun bir parçası olup Genelkurmay Başkanlığı’nın ve kolluk görevleri bakımından İçişleri Bakanlığı’nın altında faaliyet göstermektedir.⁵⁶⁹

Mart ayında, Şemdinli olaylarını inceleyen Meclis Araştırma Komisyonu’nun bir taslak raporu, güvenlik, kamu düzeni ve yardım birimleri hakkında gizli bir protokolün (EMASYA olarak adlandırılmaktadır) mevcudiyetini ortaya çıkarmıştır. 1997’de Genelkurmay Başkanlığı ile İçişleri Bakanlığı tarafından imzalanan bu protokol, bazı hallerde sivil makamların talebi olmaksızın iç güvenlik konularında askeri operasyonlar yapılmasına imkan vermektedir. Bu protokolle, ordu iç tehditler hakkında istihbarat toplayabilmektedir. Geçen yıllarda kabul edilen savunma harcamalarına ilişkin reformlar uygulanmaya başlanmıştır. Milli İstihbarat Teşkilatı ve Milli Güvenlik Kurulu’nun bütçeleri ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı’nın idari bütçesi 2006 devlet bütçesine dahil edilmiştir. Ancak, savunma tedarik projelerinin büyük bölümü bütçe dışı fonlardan finanse edilmektedir.⁵⁷⁰

---

⁵⁶⁹ “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri”, **TUSİAD**, İstanbul, 2001, s. 10.

⁵⁷⁰ Avrupa Komisyonu, **Türkiye’nin 2006 İlerleme Raporu**, s. 7.

Askeri bütçe ve harcamalar üzerinde parlamento denetiminin güçlendirilmesi bakımından ilerleme sağlanmamıştır. TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu askeri bütçeyi sadece genel anlamda gözden geçirmekte, ancak program ve projeleri incelememektedir. Ayrıca, bütçe dışı fonlar parlamento denetimi dışındadır. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanununa ilişkin ikincil mevzuatın çıkmamış olması nedeniyle askeri taşınmazların iç denetimi henüz yapılamamıştır. Anayasanın 160. maddesine göre, Sayıştay savunma harcamalarının harcama sonrası denetimini yapabilecektir. Ancak, uygulama mevzuatının kabul edilmemesi nedeniyle Sayıştay bu görevini yerine getirememektedir.

Genel olarak 2006'da sivil-asker ilişkilerini AB uygulamalarıyla uyumlaştırmada sınırlı ilerleme sağlanmıştır. Askeri yetkililer tarafından yapılan açıklamalar sadece askeri, savunma ve güvenlik konularını ilgilendirmeli ve sadece hükümetin yetkisi altında yapılmalıdır. Öte yandan, komşularla ilişkiler dahil ulusal güvenlik stratejisinin oluşturulması ve uygulanmasında, sivil makamların denetim işlevlerini tam olarak yerine getirmeleri gerekmektedir.

Ordunun, siyasi hayata müdahale girişimleri ve kamuya yönelik açıklamalarına karşılık, 2007 ilkbaharında yaşanan anayasal krizin sonucu demokratik sürecin üstünlüğünü teyit etmiştir. MGK gözden geçirilmiş rolü doğrultusunda toplanmaya devam etmiştir. Büyükelçi Burcuoğlu Eylül ayında yeni MGK Genel Sekreteri olarak atanmıştır. MGK'nın toplam personel sayısı 408'den 224'e, askeri personel sayısı 26'dan 12'ye düşmüştür. Ancak Silahlı Kuvvetler, önemli ölçüde siyasi etkinlik göstermeye devam etmiştir. Silahlı Kuvvetlerin üst düzey mensupları, Kıbrıs, laiklik ve Kürt meseleleri dahil olmak üzere, iç ve dış politika konularında kamuya yönelik açıklamalarını arttırmışlardır. Genelkurmay Başkanlığı, birkaç kez Hükümetin beyan ve kararlarına kamusal alanda tepki göstermiştir. Genelkurmay Başkanlığı, iddia edildiği şekilde laikliğin güç kaybetmekte olduğu endişesini dile getiren bir muhtırayı internet sitesinde

yayınlamak suretiyle Nisan 2007 Cumhurbaşkanı seçimi sürecine doğrudan müdahale etmiştir.⁵⁷¹

Silahlı Kuvvetlerin üst düzey mensuplarının, özellikle güvenlik ve azınlık haklarına ilişkin konularda bilimsel araştırma ve kamuya yönelik tartışmaları sınırlamak için çeşitli girişimleri olmuştur. Öte yandan ordu çeşitli vesilelerle basını hedef almıştır. Güvenlik, Kamu Düzeni ve Takviye Birliklerine ilişkin 1997 EMASYA gizli Protokolü yürürlükte. Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı arasında imzalanan protokol iç güvenlik konularında, belirli şartlara bağlı olarak, sivil makamların talebi olmaksızın askeri operasyon yürütülmesine imkan tanımaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ile MGK Kanununda bir değişiklik olmamıştır. Söz konusu kanunlar Türk askeri güçlerinin rol ve görevlerini tanımlamakta ve ulusal güvenliği geniş şekilde belirleyerek askerlere geniş bir manevra alanı bırakmaktadır. Jandarmanın üstlendiği sivil faaliyetlerde sivil denetiminin artırılması konusunda bir gelişme olmamıştır. Askeri bütçe ve harcamalar üzerinde Parlamento denetiminin güçlendirilmesi konusunda bir ilerleme olmamıştır. Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu askeri bütçeyi sadece genel olarak gözden geçirmektedir. Program ve projeleri incelememektedir. Ayrıca, bütçe dışı kaynaklar Parlamento denetiminin dışında kalmaktadır.

Denetleme konusunda, Anayasaya göre, Sayıştay, askeri harcamaların ve mülklerinin harcama sonrası denetimini yapabilmektedir. Ancak Sayıştay, Sayıştay Kanununun kabul edilmemesi nedeniyle askeri mülklerin denetimini yapamamaktadır. Ayrıca, güvenlik kurumlarının denetimine imkan veren, 2003 Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Yasasının yeterli bir şekilde uygulanması henüz sağlanamamıştır. 2007’de, askeri makamlar üzerinde tam bir sivil denetim ile savunma harcamalarının Parlamento tarafından denetimi konularında ilerleme sağlanmamıştır. Tam aksine, askerin, reform programı dahil, sorumluluğu dışında kalan alanlarda, kamuya yönelik açıklama yapma eğilimleri artmıştır. 2008’de ordu

---

⁵⁷¹ Avrupa Komisyonu, **Türkiye’nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 8.

üzerindeki siyasi denetim, kuzey Irak'taki terör hedeflerine yönelik askeri operasyonlar bağlamında fiili olarak uygulanmıştır. Söz konusu operasyonlar Parlamento'nun izni ve Hükümet'in kararıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak, Silahlı Kuvvetler, resmi ve gayri resmi mekanizmalar vasıtasıyla önemli ölçüde siyasi etkinlik göstermeye devam etmiştir. Silahlı Kuvvetlerin üst düzey mensupları, Kıbrıs, Güneydoğu, laiklik, siyasi partiler ve askeri olmayan diğer gelişmeler dahil olmak üzere iç ve dış politika konularında sorumlulukları dışında kalan alanlarda görüşlerini açıklamışlardır.⁵⁷²

Türk Silahlı Kuvvetlerin İç Hizmet Kanunu ve MGK Kanununda değişiklik yapılmamıştır. Bu kanunlar, Türk askeri güçlerinin rol ve görevlerini tanımlamakta ve ulusal güvenliği geniş şekilde tanımlayarak askerlere geniş bir hareket alanı sağlamaktadır. Jandarma'nın üstlendiği sivil faaliyetlerde sivil denetiminin artırılması konusunda bir gelişme olmamıştır. AB dahil olmak üzere yabancı kuruluşlardan mali yardım alan STK'ları ortaya koyan Ordu'ya ait bir iç yazışma basına sızmıştır. Söz konusu yazı Genelkurmay tarafından yalanlanmamıştır. Güvenlik, Kamu Düzeni ve Takviye Birliklerine ilişkin 1997 EMASYA gizli Protokolü aynen yürürlüktedir. Bu protokol, iç güvenlik konularında, belirli şartlara bağlı olarak, sivil makamların talebi olmaksızın askeri operasyonlar yürütülmesine imkan tanımaktadır.

Askeri bütçe ve harcamalar üzerinde Parlamento denetiminin güçlendirilmesi hususunda bir ilerleme olmamıştır. Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu, Milli Savunma Bakanlığı bütçesini incelemektedir. Ancak, bütçe dışı kaynaklar Parlamento denetiminin dışında kalmaktadır. Birçok tedarik projesi için kaynak sağlayan Savunma Sanayi Destekleme Fonu bütçe dışı bir fon olmayı sürdürmektedir. Anayasaya göre, Sayıştay, askeri harcamaların harcama sonrası denetimini yapabilmektedir. 2007'de, tüm askeri muhasebe ofislerinin %25'i denetlenmiştir. Ancak, Sayıştay, kabul edilmesi gecikmiş olan gözden geçirilmiş Sayıştay Kanunu kabul edilene kadar askeri mülklerin denetimini yapamamaktadır. Güvenlik

---

⁵⁷² Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2008 İlerleme Raporu**, s. 8.

kurumlarının denetimine imkan veren 2003 Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Yasası'nın yeterli bir şekilde uygulanması henüz sağlanamamıştır. Savunma harcamalarının Parlamento tarafından denetimi ve askeri makamlar üzerinde tam bir sivil denetim konularında bir ilerleme sağlanamamıştır. Silahlı kuvvetlerin üst düzey yetkilileri, sorumlulukları dışında kalan alanlarda açıklamalar yapmışlardır.

2- Hukuk Devleti ve Hukukun Üstünlüğü

Türk makamları, yeni Ceza Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu ve Ceza İnfaz Kanununun 2005'de yürürlüğe girmesini takiben bu kanunların uygulanmasına odaklanmışlardır. Bu bağlamda, Adalet Bakanlığı 2006 Ocak ayında mevcut tüm genelgeleri güncelleştiren, özellikle Cumhuriyet Savcılarına yönelik 100 civarında yeni genelge yayımlamıştır. Bu şekilde yeni Ceza Muhakemesi Kanunu ve Ceza İnfaz Kanununun uygulanması için daha açık ve özlü bir çerçeve çizilmesi amaçlanmıştır. Bu genelgeler arasında özel bir önemi haiz olanı, tutuklama, gözaltına alma ve ifade alma konusundaki mevzuatın uygulanması ve bu uygulamalar esnasında insan hakları ihlallerinin önlenmesi konusundadır. Bu genelge, savcıların gözaltına alınanların durumunu nezarethanelere yapılacak olan düzenli ziyaretlerle gözlemlene görevinin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, bu genelge, savcıların belirli aralıklarla Adalet Bakanlığına kolluk kuvvetlerinin uygulamalarına ilişkin bilgi vermelerini zorunlu kılmaktadır.

İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı tarafından sırasıyla Kasım 2005 ve Ocak 2006 tarihlerinde yayımlanan iki genelge, savcılar ve adli kolluk arasındaki ilişkiye açıklık kazandırmayı hedeflemektedir. Mahkemeler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini uygulamaya devam etmişlerdir. Yıl içerisinde 620 hâkim istihdam edilmiştir. Son üç yılda gerçekleştirilen reformların uygulanmasının güvence altına alınmasına yönelik eğitim faaliyetleri devam etmiştir. Adalet Bakanlığının bütçesi artırılmış ve İlk Derece Mahkemelerinin inşası programına devam edilmiştir. Bölge İstinaf Mahkemelerinin kurulmasına yönelik çalışmalar sürmektedir. Ancak, bazı hususların ele alınması gerekliliği devam etmektedir. Başta 301. madde olmak üzere

Ceza Kanununun bazı maddeleri şiddet içermeyen görüşlerin ifadesini sınırlamak amacıyla kullanılmıştır.⁵⁷³

Bazı davalar, yargının kanunları yorumlama konusunda yeknesaklık içinde olmadığını göstermiştir. Yeni Ceza Muhakemesi Kanununun uygulanmasına yönelik olarak, adli kolluğun kurulması savcılar ve kolluk kuvvetleri arasında gerginliğe neden olmuştur. İçişleri ve Adalet Bakanlıklarının iki ayrı genelge yayımlamış olmalarına rağmen, savcılar adli kolluğun etkin denetiminde zorluklarla karşılaştıklarını bildirmektedirler.

Türkiye Anayasasının ve kanunlarının çeşitli hükümleri yargının bağımsızlığı ilkesini güvence altına almaktadır. Ancak, bazı unsurların bu durumu zayıflattığı mütalaa edilmektedir. Hâkim ve savcılar idari görevleri bakımından Adalet Bakanlığına bağlıdırlar. Yargının en üst düzeyli yönetim organı olan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun kendine ait bir sekreteryası, bütçesi ve binası bulunmamaktadır. Hâkim ve savcılarının performansını değerlendirmekle yükümlü olan Adli Müfettişler, Üst Kurul yerine Bakanlığa bağlıdırlar. Adalet Bakanı ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı da Kurulun oy hakkına sahip yedi üyeliğinden ikisini oluşturmaktadır. Geri kalan beş üye de Danıştay ve Yargıtay hakimleri arasından atanmaktadır. Bu yapı, yargının tümüyle temsil edilmemesine yol açmakta olup, yukarıda belirtilen diğer hususlarla birlikte yürütmenin Türkiye'deki hakimlerin mesleki ilerlemelerine yönelik alınacak kararları etkileme potansiyelini yaratabilir.⁵⁷⁴

Mart 2006 tarihinde Şemdinli bombalamasına ilişkin Kara Kuvvetleri Komutanına ve diğer üst rütbeli komutanlara ilişkin suçlamaları da içeren iddianamenin yayımlanmasının sonrasında Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun bağımsızlığına ilişkin olarak bazı soru işaretleri ortaya çıkmıştır. Genelkurmay Başkanlığı bir basın açıklamasıyla iddianameyi eleştirmiş ve anayasal görevleri

---

⁵⁷³ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2006 İlerleme Raporu**, s. 8.

⁵⁷⁴ Adalet Bakanı, HSYK Başkanı olmasına rağmen Yüksek Kurul toplantılarına nadiren katılmaktadır. Adalet Bakanının son altı yılda katıldığı toplantıların sayısı şöyledir: 9 (2001), 11 (2002), 8 (2004), 4 (2005) ve 2 (2006) (26 Eylül 2006 itibarıyla).

bulunanları harekete geçmeye çağırmıştır. Nisan ayında, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu savcıya yönelik suçlamaları gözden geçirmiş ve en yüksek disiplin yaptırımı olan görevden azli uygulamıştır. Yüksek Kurulun bu konudaki son değerlendirmesi Kasım ayında yapılacaktır. Yargı reformu alanında ilerleme devam etmektedir. Ancak, yeni mevzuatın yargı tarafından uygulanması şimdiye kadar yeknesak bir görüntü arz etmemekte ve yargının bağımsızlığının güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Türk Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu'nda 2006 Aralık ayında yapılan değişiklikler aracılığıyla, yargının verimliliği açısından ilerleme kaydedilmiştir. Söz konusu değişiklikler, savcının, kovuşturma açılmaması kararlarına ilişkin olarak takdir yetkisini genişletirken, arabuluculuk hükümlerini sadeleştirmektedir. Üç yıl veya daha az hapis cezası gerektiren suçlarda, tutuklamaya alternatif olarak CMK'da yer alan adli gözetim, tatmin edici bir şekilde işlemektedir. Gözaltına alma uygulamada ilerleme sağlanan bir alandır: 1298 personelin istihdam edildiği 133 gözaltı merkezi, 2006 Kasım ayından bu yana tam çalışır hale gelmiştir. Bilgi teknolojisinin kullanımı yoluyla yargının modernize edilmesi çabaları sürmektedir.

Hakimler, Ulusal Yargı Ağı Projesine ilişkin olarak (UYAP)⁵⁷⁵ davalarda olumlu sonuçlar kaydetmişlerdir. 2007 Mart ayında ise avukat portalı bu ağa eklenmiştir. Rapor döneminde 864 hakim ve 476 savcı atanmıştır. Yargı için bütçeden ayrılan kaynak, 409 milyon Avro'dan (2005) 2006 yılında 482 milyon Avro'ya yükselmiştir. 2007 yılının sonu itibarıyla bu rakamın 865 milyon Avro'ya ulaşması planlanmaktadır. 2007 Mayıs ayında, bölgesel temyiz mahkemeleri için dokuz bölge belirlenmiş, yasal gereksinimler çerçevesinde söz konusu mahkemelerin yargılama yetkisinin bulunduğu coğrafi bölgeler tanımlanmıştır. Ancak, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı konusundaki kaygılar sürmektedir. Nisan ayında, yeni Cumhurbaşkanının seçimi kapsamında, Anayasa Mahkemesi dört aleyhte oya karşı yedi lehte oyla aldığı bir kararla, Cumhurbaşkanlığı seçimleri için birinci ve ikinci

---

⁵⁷⁵ UYAP bir bilgi sistemidir, bir e-adalet sistemi.

turlarda milletvekili sayısının 2/3'ünün yeter sayı (367 milletvekili) olduğuna hükmetmiş ve seçimlerin ilk turunu iptal etmiştir. Bu karar, Anayasa Mahkemesi'nin tarafsız hareket etmediği yönünde şiddetli siyasi tepkilere ve suçlamalara yol açmıştır. Bu olayda ve Meclis tarafından Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı'nın seçimiyle ilgili olarak Mahkeme, 1/3'lük engelleyici azınlık kavramını yürürlüğe sokmuştur.⁵⁷⁶

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Kasım ayındaki nihai kararında, Şemdinli davasında⁵⁷⁷ iddianameyi hazırlayan savcıyı azletmiştir. Van Asliye Mahkemesi, Temyiz Mahkemesi'nin suçun yeterli ölçüde temellendirilmemiş olması yönündeki kararını takiben davayı en baştan incelemeye başlamıştır. Temyiz Mahkemesi ayrıca davanın askeri mahkemenin yargı yetkisine girdiğine hükmetmiş ancak söz konusu karar Asliye Mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Yüksek mahkeme hakimlerinin atanmasına ilişkin olarak tartışmalar yaşanmıştır. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Temyiz Mahkemesi ve Danıştay bünyesindeki münhal kadrolara, Adalet Bakanı ve Müsteşarı'nın toplantılara katılmamaları nedeniyle hakim seçememiştir. Sorun sonunda çözümlenmiş ve Nisan ayında seçimler gerçekleştirilmiştir. Genel olarak, mevzuatta yapılan değişikliklerin uygulanması ve bilgi teknolojisinin süregelen kullanımı yoluyla yargının etkinliğinde bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, Hükümet ve Yargı arasındaki ilişkilerde yaşanan gerilim, sistemin engelsiz ve etkin işlemesine yapıcı etkide bulunmamaktadır. Yargının bağımsızlığının ve tarafsızlığının güçlendirilmesi yönünde daha fazla yapılması gereken bulunmaktadır. Son olarak, ne yargı için genel bir ulusal reform stratejisi ne de onu uygulamak için bir plan bulunmaktadır.⁵⁷⁸

---

⁵⁷⁶ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 9.

⁵⁷⁷ Bu dava, 2006 Mart ayında, Türkiye'nin Güneydoğu'sunda yer alan Şemdinli'de bir kişinin öldüğü, bazılarının ise yaralandığı bombalama olayıyla ilgilidir. Savcı, yüksek rütbeli askeri komutanlara suçlamalar getiren iddianamesini 2006 Mart ayında açıklamıştır. Genelkurmay Başkanlığı söz konusu iddianameyi eleştirmiş ve anayasal sorumlulukları olan kurumları harekete geçmeye çağırmıştır.

⁵⁷⁸ Ayrıca bk. Fesıl 23 - Yargı ve Temel Haklar.

Adalet Bakanlığı, 2008 ilkbaharında tanıttığı taslak yargı reformu stratejisi üzerinde çalışmıştır. Kapsamlı bir şekilde hazırlanmış olan bu belge yargının bağımsızlığına, tarafsızlığına, verimlilik ve etkililiğine, profesyonelliğin artırılmasına, idare sistemine, yargıya güvenin arttırılmasına, yargıya erişimin kolaylaştırılmasına ve cezaevi sisteminin geliştirilmesine yönelik önlemlere ilişkin konuları ele almaktadır. Hakimler ve savcılar, Antalya’da düzenlenen bir toplantıda taslak strateji üzerinde tartışmışlardır. 2007 yılında, toplam 846 hakim ve savcı atanmıştır. Hakim ve savcılarının toplam sayısı 1 Mayıs 2008 tarihi itibariyle sırasıyla 6.914 ve 3.917’dir.⁵⁷⁹ 1 Mayıs 2008 tarihinde, hakim ve savcılar için toplam münhal kadro sayısı 4.166 idi. Yargıya ayrılan fonların toplamı 2007 yılında toplam 865 milyon Avro olmuştur. Bu meblağ yargı mensuplarının tamamının maaşları ve sosyal güvenlik ödemeleri ile yargının hizmetlerini ve emlak alımlarını kapsamaktadır. Ancak, bölgesel istinaf mahkemelerinin kurulması konusunda bir gelişme olmamıştır. Bu durum kaygı vericidir. Yasaya göre bahse konu mahkemelerin 2007 yılı Haziran ayı itibariyle göreve başlamaları gerekiyordu. Ayrıca, yargının, insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin mevzuat yorumlamalarının AIHS, AIHM içtihadı ve T.C. Anayasası’nın 90. Maddesiyle uyumlu olmasının sağlanması için çabaların arttırılmasına ihtiyaç vardır.⁵⁸⁰

Yargının tarafsızlığı konusunda kaygılar sürmektedir. Yüksek düzey yargı mensupları kamuoyuna çeşitli vesilelerle siyasi yorumlar aktarmış olup, bu yorumlar ileride yargının tarafsızlığına gölge düşürecek niteliğe sahip olabilir. Yargının bağımsızlığı konusunda, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun (HSYK) bileşimine⁵⁸¹ ve yargı müfettişlerinin raporlama şekillerine ilişkin⁵⁸² bir ilerleme

---

⁵⁷⁹ 1 Mayıs 2007’de bu sayılar sırasıyla 6.785 ve 3.744 idi.

⁵⁸⁰ Avrupa Komisyonu, **Türkiye’nin 2008 İlerleme Raporu**, s. 9.

⁵⁸¹ HSYK’nın bileşimi yargıyı bir bütün olarak temsil etmemektedir: Sadece Yargıtay ve Danıştay’ın üst düzey üyeleri HSYK’nın da üyeleridir.

⁵⁸² Hakimlerin ve savcılarının performanslarını değerlendirmeden sorumlu yargı müfettişleri HSYK’dan ziyade Adalet Bakanlığı’na bağlıdır.

sağlanamamıştır.⁵⁸³ Yargıtay kararını müteakip Şemdinli davası Van Askeri Mahkemesi'ne devredilmiştir.⁵⁸⁴ Van Askeri Mahkemesi, dava sırasında sanığın serbest bırakılması emrini vermiştir. Diğer yüksek profilli davalar soruşturma kalitesinin önemini ortaya koymuştur. Bu durum bir taraftan polis ve jandarma ile diğer taraftan yargı arasındaki kurumsal ilişkinin geliştirilmesi gereğine işaret etmektedir. Taslak yargı reformu stratejisi üzerinde bugüne kadar yapılan çalışmalar olumlu bir gelişme teşkil etmiştir. Adalet Bakanlığı sivil toplum dahil olmak üzere ilgili tüm aktörlerle istişarelerini sürdürmeli, genişletmeli ve strateji için gerekli geniş

---

⁵⁸³ HSYK yapısı 12 Eylül 2010 günü yapılan Anayasa referandumu ile değişmiş olup, Kurulun teşkilat yapısı ve çalışma usul ve esaslarını düzenleyen 6087 sayılı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu 11 Aralık 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yeni Kurul'un kendi sekreteryası olan, kendi teftiş kurulu olan ve idari mekanizması, Adalet Bakanlığından bağımsız olarak çalışan yapı olmasına rağmen Adalet Bakanı ve Müsteşarın Kurul'da yer alması yargı bağımsızlığı ile bağdaşmamaktadır. Bakan ve Müsteşar dışındaki üyelerin tamamı Yargıtay ve Danıştay üyeleri arasından seçilmekte olup, bu haliyle Kurul yargının bütününe temsil etmemektedir. AB'ne göre bağımsız yargıya ulaşmak için, yürütme HSYK içinde yer almamalıdır. Mevcut durum, yargı bağımsızlığı için yeterli sayılmazken HSYK'nın özerk yapısının içini boşaltacak şekilde yeni bir düzenleme yapılması, yargının, tamamen yürütmenin denetimi altına alınması için atılmış bir adımdır. Adalet Bakanına tanınan yetkiler yargı bağımsızlığının içini boşaltmaktadır. HSYK üyeleri hakkında suç soruşturması ve disiplin işlemlerini yapma yetkisi ve hakim ve savcılar hakkında denetim araştırma inceleme ve soruşturma yapılması işlemlerine onay verme ya da vermeme yetkisinin Adalet Bakanına verilmesi, yürütmenin yargıyı bu düzenlemeyle tahakküm altına aldığı söylenebilir. Ayrıca son günler HSYK'nın ikiye ayrılacağı haberleri ve zaman zaman diğer devlet kurumlarının etkisinde kalarak kararlar verebildiği izlenimi uyandıran uygulamaları kuruma olan saygınlığı da zedelemektedir.

⁵⁸⁴ Bu dava, 2005 Kasım ayında, Türkiye'nin Güneydoğu'sunda yer alan Şemdinli'de bir kişinin öldüğü, bazılarının ise yaralandığı bombalama olayıyla ilgilidir. Savcı, iddianamesini 2006 Mart ayında açıklamıştır. İddianamede yüksek rütbeli askeri komutanlara yönelik suçlamalar da yer alıyordu. Genelkurmay Başkanlığı söz konusu iddianameyi eleştirmiş ve anayasal sorumlulukları olan kurumları harekete geçmeye çağırmıştır. 2006 Nisan ayında HSYK bahse konu savcıyı azletmiştir. Bu kararın orantısız niteliği HSYK'nın diğer devlet kurumları karşısında bağımsızlığı hakkında soru işaretlerine yol açmıştır. Sivil bir ilk derece mahkemesi sanıkları – iki astsubay ve bir PKK muhbiri - otuz dokuz yıl hapse mahkûm etmiştir. Temyiz talebini müteakip Yargıtay suçun tam olarak oluşmadığı ve davanın Askeri Mahkemenin görev alanına girdiği kararını vermiştir.

desteği oluşturmalıdır. Yargı alanındaki reformlar Katılım Ortaklığı öncelikleri arasındadır.⁵⁸⁵

3- İnsan Haklarına Saygı

a- Uluslararası İnsan Haklarına Riayet

İnsan haklarına ilişkin belgelerin onaylanması bağlamında, 2006 Ekim ayında Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin denetim sistemine değişiklikler getiren 14 No'lu Protokolü onaylamıştır. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 2004 yılında imzalanan Birinci İhtiyari Protokolü, 2006 Kasım ayında onaylanmış ve 2007 Şubat ayında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Protokol, BM İnsan Hakları Komitesi'nin, insan hakları ihlallerine ilişkin olarak bireylerin şikâyetlerini alma ve değerlendirme yetkisini tanımaktadır. Engellilerin Haklarına İlişkin BM Sözleşmesi, 2006 Aralık ayında BM Genel Kurulu'nda kabul edilmesini takiben 2007 Mart ayında imzalanmıştır. Ancak, İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi'nin 2005 Eylül ayında imzalanan İhtiyari Protokolü henüz onaylanmamıştır. Türkiye AİHS'ye ek üç protokolü onaylamamıştır. Rapor döneminde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türkiye'nin AİHS'nin en azından bir maddesini ihlal ettiği sonucuna vardığı 330 karar vermiştir. 1 Eylül 2006 - 31 Ağustos 2007 döneminde AİHM'ye yapılan yeni başvuruların sayısı, bir sene önce aynı dönemde yapılan başvurulardan daha fazladır. Söz konusu yeni başvuruların üçte ikisinden fazlası, adil yargılama ve mülkiyet haklarının korunması hakları ile ilgilidir. Yaşama hakkı ve işkencenin yasaklanmasına da bazı davalarda atıfta bulunmaktadır.⁵⁸⁶

Geçmiş reformlar AİHM'nin kararlarının uygulanması hususunda olumlu katkılarda bulunmuştur. Rapor döneminde, Bakanlar Komitesi, başta Terörle Mücadele Kanunu'nun eski 8. maddesi (ifade özgürlüğü) çerçevesindeki mahkûmiyetlere ilişkin AİHM kararları ve siyasi partilerin kapatılması davaları olmak üzere birçok davayı gündeminden çıkartmıştır. Bununla birlikte, halen önemli

---

⁵⁸⁵ Selim Kaneti, "Avrupa Topluluğu Hukuku Üstünlüğü Karsısında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", **Adalet Yargısı Dergisi**, C: 7, ss. 129 - 140.

⁵⁸⁶ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 11.

sayıda AİHM kararı Türkiye tarafından uygulanmayı beklemektedir. Bunlardan bazıları, genel yasama önlemleri gerektiren konularla ilgilidir. Bunlar, diğerlerinin yanında, ifade özgürlüğüne yasal kısıtlamaları ve bazı kararlarda yeniden yargılamayı engelleyen Türk Hukuk sistemindeki hükmü kapsamaktadır. Ayrıca, Bakanlar Komitesi, vicdani veya dini nedenlerle askeri hizmeti icra etmeyi reddeden kişilerin durumlarını düzenleyen yasal mevzuatın, AİHS hükümleriyle uyumlu hale getirilmesi hususunda Türkiye'nin almayı öngördüğü tedbirler hakkında bilgi beklemektedir.

Bakanlar Komitesi'nde gerekli yürütme önlemlerinin alınmasını bekleyen diğer davalar, güvenlik kuvvetlerinin hareketlerinin kontrolü ve ihlallere karşı etkin tazminatlara ilişkindir. Bu davaların çoğu, 1990'ların ilk yarısında terörizme karşı yapılan mücadele zemininde gerçekleşen ihlallerle ilgili olup bazıları ise normal polis etkinlikleri hakkındadır. Kararların yayınlanmasından bu yana bazı olumlu yasal reformlar gerçekleştirilmiştir. Komite geriye kalan konuları takip etmektedir. Kıbrıs davasında, Bakanlar Komitesi, Nisan ayındaki toplantısında, eğitim ve din özgürlüğü haklarına ilişkin ihlallerin incelenmesini sona erdirmeye karar vermiştir. Bekleyen konular arasında Kıbrıslı Rumların Kıbrıs'ın kuzeyindeki mülkiyet hakları ve kayıp şahıslar konuları yer almaktadır.

Kıbrıs'ta yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet hakları⁵⁸⁷ konusunda ise, Xenidis Arestis davasına ilişkin 2006 Aralık ayındaki Mahkeme kararı, yeni tazminat mekanizmasının, esas itibarıyla, Mahkemenin belirttiği hususları karşıladığını tespit etmiştir. Ancak Mahkeme, mekanizmanın Kıbrıs'ta mülkiyet sorunu için etkin bir çözüm yolu oluşturup, oluşturmadığını incelememiştir. Genel olarak, Türkiye, uluslararası insan hakları enstrümanlarının onaylanması ve AİHM kararları konusunda ilerleme kaydetmiştir. Ancak, İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol henüz onaylanmamıştır. Ayrıca Türkiye'nin AİHS çerçevesindeki yükümlülüklerinin bütünüyle yerine getirilmesi için çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

---

⁵⁸⁷ Bk. Bakanlar Komitesi'nin 17 Ekim 2007 tarihinde görüşünü açıkladığı Loizidou ve Türkiye davası, başvuru no:15318/89.

İnsan haklarının geliştirilmesi ve gözetilmesi açısından, Başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Başkanlığı ve 931 İnsan Hakları Kurulu 2006 yılında bir önceki seneye nazaran daha fazla sayıda başvuru almıştır. İnsan Hakları Kurullarının gözaltı merkezlerine ve kamuya bağlı sosyal hizmet kurumlarına ziyaretleri devam etmiştir. Ancak, söz konusu kurumların çalışmaları hakkında kamuoyunun daha fazla bilgi sahibi olmasına ve özellikle personel bakımından yeterli kaynakların tahsis edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bazı sivil toplum örgütleri, İnsan Hakları Kurullarının bağımsız olmamalarını, bu kuruma katılmayı reddetmek için bir gerekçe olarak ileri sürmektedir. Ayrıca, Başbakanlığa bağlı, sivil toplum örgütleri ile Bakanlıklardan uzmanlar ve temsilcilerden oluşan bir yapıya sahip İnsan Hakları Danışma Kurulu, 2004 Ekim ayında Azınlık Hakları konusunda bir rapor yayımlamasından bu yana faaliyet göstermemektedir. Bu raporun önde gelen iki yazarı hakkında yasal işlem başlatılmıştır. Başlangıçtaki beraat kararı, 2007 Eylül ayında Yargıtay tarafından reddedilmiş olup, temyiz süreci devam etmektedir. Genel olarak, insan haklarının kurumsal çerçevesinin iyileştirilmesi için ilave çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

b- Medeni ve Siyasi Haklar

2007 yılında işkenceye sıfır tolerans politikasıyla getirilen yasal tedbirlerin olumlu etkileri devam etmektedir. **İşkence ve kötü muamele** vakalarının sayısındaki azalma eğilimi teyit edilmiştir. Avukata erişim konusundaki reformlar olumlu sonuçlar göstermiştir. Türkiye, kötü muamele vakası iddialarının tıbbi muayenesine yönelik sistemini güçlendirmek için çabalarını devam ettirmiştir. Türkiye'deki adli tıp merkezlerinin sayısı arttırılmış ve Adli Tıp Kurumu İstanbul Protokolünün⁵⁸⁸ uygulanmasını güçlendirmek amacıyla bir proje başlatmıştır. Bununla birlikte, özellikle tutuklama sırasında ve gözaltı merkezleri dışında işkence ve kötü muamele vakaları halen bildirilmektedir. İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokolün henüz onaylanmamış olması nedeniyle, gözaltı merkezlerinin bağımsız ulusal organlarca izlenmesi uygulaması yoktur.

⁵⁸⁸ İstanbul Protokolü: BM İnsan Hakları Yüksek Komiserine sunulan, İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani Aşağılayıcı Muamele ve Cezanın Etkili Soruşturması ve Belgelendirmesi El Kitabı, 9 Ağustos 1999.

Avukat huzurunda alınmayan ya da bir yargıç önünde teyit edilmemiş ifadelerin kullanılması Ceza Muhakemesi Kanununda yasaklanmıştır. Ancak, Yargıtay bu tür ifadelerin kullanılması yasağının geriye dönük olarak uygulanamayacağına hükmetmiştir. Davalı tarafından kötü muamele iddiasında bulunulmuş olmasına rağmen, mahkemelerin bu tür kanıtları dava dosyasından kaldırmadığı vakalar bulunmaktadır. Adalet Bakanlığına bağlı Adli Tıp Kurumunun bağımsızlığının güçlendirilmesine ve tıbbi raporlarının genel kalitesinin iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, tıbbi muayeneler zaman zaman kolluk kuvvetlerinin huzurunda gerçekleştirilmektedir.

İşkence ve kötü muamele mağdurları esas olarak sivil toplum örgütlerinin sağladığı rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanmaktadır. Bu durum kısmen, işkence ve kötü muamele mağdurları için devlet hizmetlerinin eksikliğinden ya da bunlara erişimin mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır. İnsan hakları ihlallerinin cezasız kalmasına karşı yürütülen mücadele endişe konusu olmaya devam etmektedir. Güvenlik kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri iddialarının anında, tarafsız ve bağımsız bir şekilde araştırılması uygulaması mevcut değildir. Ayrıca, işkence ve kötü muamele iddialarına ilişkin yasal işlemler etkin yargılama prosedürlerinin eksikliği veya bu prosedürlerin su istimal edilmesi nedeniyle sıklıkla gecikmektedir. Türk mevzuatı işkence ve kötü muameleye karşı kapsamlı tedbirler içermektedir. Ancak, özellikle tutuklama öncesinde vakalar meydana gelebilmektedir. Suçların cezasız kalmasına karşı mücadele endişe konusu olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin, güvenlik güçleri tarafından insan hakları ihlalleri yapıldığına dair iddiaları daha kapsamlı bir şekilde incelemesi gerekmektedir.⁵⁸⁹

Adalet erişim, bağlamında bir miktar ilerleme sağlanmıştır. Rapor döneminde gözaltındaki kişilerin avukata erişiminde iyileşmeler meydana gelmiştir. Raporlar, kentsel bölgelerde gözaltındaki kişilerin çoğunluğunun gözaltına alındıktan hemen sonra avukata danışabildiklerini göstermektedir. Ancak, avukata erişim ülke çapında ve işlenen suçun türüne göre değişiklik göstermektedir. Güvenlik güçleri

---

⁵⁸⁹ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 13.

gözetimindeki kişilere kanunun gerektirdiği gibi derhal avukata erişim imkanını her zaman sağlamamışlardır. Sanıkların avukata erişiminin olmadığı vakaların sayısı, aynı koşullarda kentsel alanlarda başvurulara kıyasla kırsal kesimlerde, özellikle ülkenin Güneydoğusunda daha fazla olmuştur. Mevcut yasal çerçevede, sanıklar hüküm giydikleri takdirde avukatın ücretini ödemekle yükümlüdür.

2006 Aralık ayında Ceza Muhakemesi Kanununda kabul edilen değişiklikler, savunma avukatı görevlendirilmesine yönelik yeni bir sistem getirmiştir. Yeni sistem altında, savunma avukatının zorunlu görevlendirilmesine hak sağlayan suç çeşitleri eskisine göre daha kısıtlı olabilir. Başlangıçta, yeni sistemin uygulanması ile ilgili olarak Hükümetle uzlaşmazlık yaşanmasından ve yeni hükümleri protesto etmek amacıyla avukat atamalarının askıya alınmasından sonra, Barolar nihayet Hükümetle anlaşmaya varmış ve sistem yeniden işlemeye başlamıştır.

Cezaevlerinin fiziksel altyapısının iyileştirilmesi ve personelin eğitiminin geliştirilmesi devam etmiştir. Yüksek güvenlikli F-tipi cezaevleri bağlamında, mahkumların ortak faaliyetlerinde daha önce tespit edilmiş olan eksikliklerin giderilmesi için bir genelge yayınlamıştır. Cezaevleri, Ceza Kurumlarının ve Cezaevleri İzleme Kurullarının, BM organlarının ve Avrupa Konseyi İşkencenin Önlenmesi Komitesinin düzenli denetimlerine tabidir. Ancak, koşulların kalabalık olması, ortak faaliyetlere ilişkin hükümlerin tutarlı şekilde uygulanmaması mahkumların yazışmalarına kısıtlamalar getirilmesi ve sağlık/psikiyatri kaynaklarının yetersiz olması, cezaevlerinde öne çıkan sorunlardır. İşkenceye karşı BM sözleşmesi'ne ek ihtiyari protokolün henüz onaylanmamış olması nedeniyle, sivil ve askeri cezaevleri bağımsız ulusal organlarca izlemeye açık değildir. Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılmış kişiler için hücre hapsinin uygulanmasına yönelik hükümler halen yürürlüktedir. Bu tür bir rejim mümkün olan en kısa süre için uygulanmalı ve ilgili mahkumun bireysel risk değerlendirmesine dayanmalıdır. Ayrıca, cezaevi görevlileri tarafından gerçekleştirilen kötü muamele vakaları meydana gelmiştir.

Basın dahil **ifade özgürlüğüne** ilişkin olarak, Türk toplumu tarafından hassas olarak algılanan konular dahil olmak üzere, Türk basınında geniş bir yelpazede çeşitli konular hakkında serbest tartışma devam etmiştir. Ancak, Ceza Kanununun

belirli hükümleri uyarınca, şiddet içermeyen görüşlerin ifadesinin kovuşturmaya ve cezalandırmaya tabi olması ciddi endişe kaynağıdır. Hakkında kovuşturma açılan kişilerin sayısı 2006 yılında 2005'e kıyasla neredeyse iki katına yükselmiş, 2007 yılında bu sayı daha da artmıştır. Bu suçlamaların yarısından fazlası Türk Ceza Kanunu ve özellikle de Türklüğe, Cumhuriyete ve devletin kurum ve kuruluşlarına hakareti cezalandıran 301. Madde kapsamında getirilmiştir. Yargıtay'ın 301. maddeyle ilgili olarak 2006 yılında geliştirdiği kısıtlayıcı içtihat halen yürürlüktedir. Bu çerçevede, 301. maddenin ilgili AB standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Aynı husus şiddet içermeyen görüşlerin ifadesinin kovuşturulması için kullanılan ve ifade özgürlüğünü sınırlandırabilen diğer yasal hükümler⁵⁹⁰ için de geçerlidir. Terörle Mücadele Kanununun ifade özgürlüğü üzerindeki potansiyel etkisi de endişe vericidir. Tarihi konularda şiddet içermeyen görüşler ifade ettiği için çeşitli cezai hükümlerle karşılaşan Ermeni kökenli Türk gazeteci Hrant Dink 2007 Ocak ayında bir suikasta kurban gitmiştir. Öldürülmesi Türk toplumunda dayanışma hareketi başlatmış olsa da, faillere destek ifadeleri de dile getirilmiştir. Hrant Dink cinayetinin faillerine karşı 2 Temmuz tarihinde açılmış olan dava halen devam etmektedir. Polis ihmali iddiaları dahil olmak üzere, kapsamlı soruşturmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

İnsan hakları savunucularına, gazetecilere ve akademisyenlere karşı adli işlemler ve tehditler, akademik çevreler de dahil olmak üzere ülke genelinde kendi kendini sansür etme eğilimine neden olan bir atmosferin doğmasına yol açmıştır. Orduyla ilgili konularda çok sayıda makale yayımlayan haftalık Nokta dergisi, 2007 Nisan ayında sahibinin kararıyla yayımını durdurmuştur. Bunun ardından, Genelkurmay Askeri Savcısı adına hareket eden Cumhuriyet Savcısının talimatıyla derginin merkezine polis baskını düzenlenmiştir. Askeri konularda basın özgürlüğü Genelkurmayın bir iç yönergesiyle sınırlandırılmıştır. Söz konusu yönerge, orduya karşı en eleştirel gazetecilerin askeri kabul ve brifinglere davetini men etmektedir. Genel olarak, şiddet içermeyen görüşlerin ifadesine karşı kovuşturma ve hükümler

---

⁵⁹⁰ Kamu düzenine karşı suçları cezalandıran Türk Ceza Kanununun 215, 216, 217 ve 220. maddeleri Kürt konularına uygulanmıştır. Mahkeme kararlarına karşı gazetecilerin, insan hakları savunucularının ve avukatların yorumları da 288. Madde kapsamında kovuşturmaya yol açmıştır.

ile gazetelere karşı gerçekleştirilen hareketler, Türk hukuk sisteminin ifade özgürlüğünü, Avrupa standartlarıyla uyumlu bir şekilde bütünüyle güvence altına almadığını göstermektedir. İfade özgürlüğünü kısıtlayan 301. madde ve Türk Ceza Kanununun diğer hükümleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihat hukukuyla uyumlu hale getirilmelidir.⁵⁹¹

Toplanma özgürlüğüne ilişkin yasal çerçeve genel olarak Avrupa standartlarıyla uyumludur. Vatandaşlar, çoğu durumda, bu haklarını resmi makamların veya güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi olmadan kullanabilmişlerdir. Cumhurbaşkanlığı seçimi döneminde Ankara, İstanbul ve İzmir’de kitle gösterileri olaysız gerçekleştirilmiştir. Kürt Yeni Yılı (Nevruz) kutlamaları sırasında az sayıda şiddet olayı rapor edilmiştir. Ancak, 700’den fazla kişinin gözaltına alındığı İstanbul’daki 1 Mayıs gösterilerinde polis tarafından aşırı güç kullanıldığına ilişkin bir soruşturma devam etmektedir.

Dernek kurma özgürlüğüyle ilgili olarak, yasal çerçeveye 2004 yılında getirilen değişikliklerin olumlu sonuçları olmuştur. Bu bağlamda, derneklerin ve derneklere üye olanların sayısı artmıştır. 7 Kamu düzenine karşı suçları cezalandıran Türk Ceza Kanununun 215,216, 217 ve 220. Maddeleri Kürt konularına uygulanmıştır. Mahkeme kararlarına karşı gazetecilerin, insan hakları savunucularının ve avukatların yorumları da 288. Madde kapsamında kovuşturmayla yol açmıştır (adil yargılamayı etkileme teşebbüsü). Dini derneklerin tesciline ilişkin olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Tüzüğünde dini amaçlara açıkça yer verilen Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği aleyhine açılan kapatma davasında, Yargıtay, beraat kararını onamıştır. Dernek temsilcileri, Derneğin tüzel kişiliğe sahip bulunması ve böylece, mülkiyet sahibi olma, dernek mahali kiralama veya satın alma, bağış kabul etme ve hukuki menfaatlerini mahkemede savunabilme konumunda olabileceğini düşünmektedirler. Bir başka benzer dava, ilk derece mahkemesinin beraat kararının ardından sürmektedir.⁵⁹²

---

⁵⁹¹ Isıl Karakaş, “Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunsalı”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Ed: Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, 2004, s. 77.

⁵⁹² Avrupa Komisyonu, **Türkiye’nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 16.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, siyasi partilerin kapatılması konusundaki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanmasıyla ilgili davaları gündeminden çıkarmıştır. Bakanlar Komitesi, konuya ilişkin kararında, 2001 yılındaki Anayasa değişikliklerinin ve 2003 yılında Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılan değişikliklerin, devletin dernek kurma özgürlüğüne ilişkin her türlü müdahalesinin ölçülü olması şartını güçlendirdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Dernekler Kanununca öngörülen, yurtdışından mali destek almadan önce ilgili makamların bilgilendirilmesi ve bu tür desteklere ilişkin ayrıntılı belgelerin sunulması yükümlülükleri, derneklerin faaliyetleri açısından bir yük teşkil etmektedir. Ayrıca, bazı dernekler zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Amnesty International Türkiye'nin hesapları 1 Ocak 2007'den bu yana bloke edilmiştir. Siyasi partilerin Türkçeden başka bir dil kullanmalarına izin verilmemektedir.

Sivil toplumun gelişimi ve diyalogu alanında son dönemdeki reformlarla başlayan ve son birkaç yıldır gözlenen olumlu eğilim sürmüştür. **Sivil toplum örgütleri**, politikaların şekillendirilmesinde ve sosyal, ekonomik ve siyasi konuların ele alınmasında daha aktif bir rol alabilmektedirler. Yaklaşık 80.000 kayıtlı dernek, birkaç yüz sendika ve oda (mesleki örgütler dahil) bulunmaktadır. Bununla birlikte, politika oluşturma sürecine katılımın gelişmesi halinde siyasi çoğulculuk güçlenecektir.

Dini özgürlüklere ilişkin olarak, ibadet özgürlüğü genel olarak teminat altındadır. Türk makamları Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği'nin kanuna uygun bir şekilde tescil edildiğini teyit eden bir nihai karar almışlardır. Hükümet ve gayrimüslim topluluklar arasındaki diyalog sürmüştür. Çeşitli Bakanlıkların üst düzey yetkililerinden oluşan bir heyet, Haziran ayında gayrimüslim toplulukların dini liderlerini İstanbul'da ziyaret etmiştir. 19 Haziran'da, İçişleri Bakanlığı, gayrimüslim Türk vatandaşlarının dini özgürlüklerine dair bir genelge yayımlamıştır. Genelgede, gayrimüslim vatandaşlara ve bunların ibadet yerlerine yönelik bireysel suçlarda bir artış olduğu kabul edilmektedir.⁵⁹³

---

⁵⁹³ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 16.

Genelge ile tüm illerin Valilerinden benzer olayların tekrarlanmasının önlenmesi ve değişik din ve inançlardan bireylere yönelik hoşgörünün artırılmasına ilişkin gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir. Genelgenin etkisinin uygulamada değerlendirilmesi gerekecektir. Nüfus Hizmetleri Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik, 2006 Kasım ayında yürürlüğe girmiştir.⁵⁹⁴ Yönetmelik, aile nüfus kayıtlarında dine ilişkin olarak talep edilen bilgilerin, sadece vatandaşların yazılı beyanına bağlı olarak yazılmasını, değiştirilmesini ve silinmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, nüfus cüzdanları gibi idari belgeler, doldurulabilecek veya boş bırakabilecek olan din hanesi içermektedir. Bu durum, ayrımcı uygulamalara yol açabilecektir. Ayrıca, resmen tanınmayan dinler hakkındaki endişeler halen devam etmektedir.

Nisan 2007’de, Malatya’da, yerel Protestan topluluğa ait bir basım evinde üç Protestan öldürülmüştür. Suçun, Terörle Mücadele Kanunu kapsamında soruşturulmasına devam edilmektedir. Protestanlar aleyhinde “Türklüğe hakaret” nedeniyle açılan bir başka dava, yoğun güvenlik önlemleri altında devam etmektedir. Gayrimüslim toplulukların din adamlarına ve ibadet yerlerine yönelik saldırılar hakkında haberler gelmektedir. Medya veya resmi makamlar tarafından, misyonerler, ülkenin bütünlüğüne bir tehdit, gayrimüslim azınlıklar Türk toplumunun ayrılmaz bir parçası olmadıkları şeklinde tasvir edilebilmektedir. Bugüne dek, gayrimüslim azınlıklara yönelik olarak kullanılan nefreti teşvik edebilecek söylemler cezasız kalmıştır.

Gayrimüslim dini topluluklar - örgütlenmiş dini gruplar olarak - tüzel kişiliklerinin olmayışı ve sınırlı mülkiyet hakları gibi sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedirler. Bu topluluklar, vakıflarının idaresinde ve mülklerini yargı yoluyla geri almakta da sorunlar yaşamaktadırlar. Yerel makamlarca ibadet yerleri için inşaa izni verilmesi, ilden ile değişiklikler arz etmektedir. Bu durum, İmar Kanununun keyfi uygulanmasına yol açabilmektedir. Bazı kiliseler, ibadet yeri olarak tescil edilememiştir. Aleviler, ibadet yerlerini (cem evleri) açmakta sorunlarla

---

⁵⁹⁴ Mehmed Hekimoğlu, “Türkiye AB İlişkilerindeki İnsan Hakları Sorununun Değerlendirilmesi”, **Ege Academic Review**, Volume: 1 / 2, İzmir, 1997, ss. 45 - 52.

karşılaşmaktadırlar. Cem evleri, ibadet yeri olarak tanınmamakta ve resmi makamlardan yardım almamaktadırlar.⁵⁹⁵

Eğitimle ilgili olarak, din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri zorunludur. Alevi bir aile tarafından yapılan başvuruya karşılık AİHM,⁵⁹⁶ Ekim 2007’de, oybirliğiyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 No’lu Protokolünün (eğitim hakkına ilişkin) 2’nci maddesinin ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, Hükümet tarafından, bu derslerin Türk toplumundaki dini çeşitlilikleri gözetmediğinin kabul edilmesini not etmiştir. Mahkeme ayrıca, Türkiye’deki din eğitimi müfredatının demokratik toplumun gerektirdiği tarafsızlık ve çoğulculuk ölçütlerini karşılamadığına ve ebeveynlerin inançlarına saygı duyulmasını teminat altına alan uygun bir yöntemin bulunmadığına hükmetmiştir. Sonuç olarak, Mahkeme, Türkiye’nin eğitim sistemini ve ulusal mevzuatını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne uygun hale getirmesi gerektiğine hükmetmiştir.

Din adamlarının eğitimi konusundaki sınırlamalar devam etmektedir. Türk mevzuatı, bu topluluklar için özel yüksek öğrenim imkânı sağlamamaktadır ve kamu eğitim sistemi içinde de bu tür imkanlar bulunmamaktadır. Heybeliada Rum Ortodoks Ruhban Okulu hala kapalıdır. Türkiye’de 2006 Aralık ayı itibarıyla Yabancıların Çalışma İzinlerine İlişkin Kanunun Uygulama Tüzüğüne bağlı olarak 122 yabancı din adamı çalışmaktadır. Buna rağmen, Türkiye’de çalışmak isteyen ancak sorunlarla karşılaşan ve Türk vatandaşlarıyla eşit muameleye tabi olma hakları sağlanmayan yabancı din adamlarına ilişkin vakalar rapor edilmektedir. Ekümenik Patrik, dini “Ekümenik” unvanını her vesileyle kullanma özgürlüğüne sahip değildir.⁵⁹⁷

Haziran 2007’de, Yargıtay, Ekümenik Patrikhane’nin Sen Sinod Meclisine karşı açılan dava hakkında karar vermiştir. Mahkeme, sanığın beraatine hükmetmiştir. Bununla birlikte, kararda, Türk mevzuatında Patrikhaneyi Ekümenik kılan hiçbir dayanağın bulunmadığına, Patrikhanenin tüzel kişiliği bulunmayan bir dini kurum olduğuna, Patrikhanede yapılan dini seçimlere katılanların ve seçilenlerin

---

⁵⁹⁵ İhsan Dağı, **İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye**, İstanbul, 2000, s. 40.

⁵⁹⁶ Hasan ve Eylem Zengin - Türkiye davası, başvuru sayısı: 1448/04.

⁵⁹⁷ Avrupa Komisyonu, **Türkiye’nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 16.

Türk vatandaşları olmaları ve seçim tarihinde Türkiye’de çalışıyor olmaları gerektiğine hükmedilmektedir. Bu karar, Patrikhanenin ve diğer gayrimüslim dini toplulukların, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından teminat altına alınan haklarını kullanmalarında ilave sorunlara yol açma potansiyeli vardır. Genel olarak, dini özgürlüklere ilişkin ortam, uygulamada bu hakların tam olarak saygı görmelerine imkan tanımamaktadır. Tüm dini toplulukların gereksiz kısıtlamalara tabi olmaksızın faaliyet göstermeleri için, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygun bir yasal çerçeve oluşturulması beklenmektedir. Aleviler ve gayrimüslim dini topluluklar tarafından karşılaşılan temel zorluklara ilişkin olarak gelişme kaydedilmemiştir.

c- Ekonomik ve Sosyal Haklar

Kadın hakları alanında, yapılan değişikliklerle Ailenin Korunması Kanunu, ayrı yaşayan aile üyeleri de dahil ailenin bütün bireylerini içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu değişikliklerle, mahkeme sürecinde başvuru ve idari işlemler için alınan bütün harçlar kaldırılmıştır. Türk makamları, valiliklere, hâkimlere ve savcılara yönelik olarak, şiddet mağdurlarına sağlanan hizmetlerin geliştirilmesi amacıyla genelgeler yayımlamışlardır. Töre cinayetleri ve kadınlara yönelik aile içi şiddetle mücadele amacıyla yayımlanan Başbakanlık Genelgesi, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü eşgüdümünde uygulamaya konulmuştur. Kamu kurumları ve sivil toplum arasındaki eşgüdüm geliştirilmiştir ve genelgenin uygulanmasının izlenmesi amacıyla kamu kurumları ve kadın sivil toplum örgütleri ile düzenli toplantılar düzenlenmektedir.⁵⁹⁸ Kadına yönelik şiddetin önlenmesi için başlatılan ve Hükümet, medya, özel sektör ve BM Nüfus Fonu tarafından desteklenen kampanyalar devam etmektedir. Askere alınanlar, mevcut müfredatın bir bölümü olarak, konuya ilişkin eğitim görmektedirler. Aile içi şiddete maruz kalan kadınlar için açılan sığınma evlerinin sayısı, Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu, belediyeler ve kadın sivil toplum örgütleri tarafından işletilenler dahil olmak üzere 33’e yükselmiştir.

---

⁵⁹⁸ Vahit Bıçak,” Uluslararası İnsan Hakları Normlarını Yorum Organı Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Ve Kararlarının Türk Hukukunun Gelişimine Katkısı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C: 17, Ankara, 2004, ss. 87 - 114.

Bir sivil toplum örgütü tarafından kadınların siyasete katılımları konusundaki bilinci artırmaya ve 2007 Temmuz ayında yapılan seçimde kadın adayların teşvik edilmesine yönelik kampanya kamuoyunun dikkatini bu konuya çekmekte başarılı olmuştur. Parlamento’da daha fazla kadın için duyulan gereksinim ve bu amaçla kadın üyeler için kota getirilmesi olanağı kamuoyunda tartışılmıştır. 2007 seçimlerinde bir önceki Parlamenta kıyasla iki misli kadın milletvekili Parlamenta seçilmiştir. Kurumsal kapasite açısından, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’ne yeni personel alınmıştır. Buna rağmen, aile içi şiddet hala yaygındır. Töre cinayetleri, erken ve zorla evlilikler devam etmektedir. Ayrıca, aile içi şiddet ve töre cinayetlerine ilişkin güvenilir veriye erişim, bir sorun olmaya devam etmektedir. Talebi karşılamak için daha fazla sığınma evine ihtiyaç bulunmaktadır ve sığınma evlerinin hizmetleri geliştirilmelidir. Kolluk kuvvetlerinin, hâkimlerin ve savcılarının eğitimleri hızlandırılmalıdır.

Bazı yüksek profilli pozisyonlara sahip olsalar bile, geneli itibarıyla kadınların işgücü piyasasına katılımı düşüktür.⁵⁹⁹ Kadınların seçimde belirlenen ulusal ve yerel organlara katılımı sınırlı kalmıştır. Genel olarak kadınların şiddetten korunması yönünde gelişme sağlanmıştır. Cinsiyet eşitliğini teminat altına alan yasal çerçeve mevcuttur. Buna rağmen, bu çerçeveyi sosyal bir gerçek haline dönüştürmek için daha fazla çabaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomik katılım ve fırsatlar, eğitim düzeyi, sağlık ve siyasi güç açısından kadın ve erkek arasındaki fark belirgin düzeydedir.

Çocuk haklarına ilişkin olarak, çocuk işçiliğiyle mücadele için sürdürülen gayretler devam etmiştir. Çocuk işçiliği konusundaki bir araştırma çocuk işçilerin genel oranının 1999 yılında % 10.3’ten 2006 yılında % 5.9’a düştüğünü göstermiştir. Eğitim konusunda ise, ilk öğretimde cinsiyetler arasındaki fark 2005-2006 eğitim-öğretim yılında % 5’ten 2006-2007 eğitim-öğretim yılında % 4.6’ya düşmüştür. Milli Eğitim Bakanlığı ve UNICEF tarafından yürütülen kız çocukları için eğitim kampanyasının ilk safhası sona ermiştir. 2004 ve 2006 yılları arasında 191.879 kız

---

⁵⁹⁹ Bk. Fasıl 19 - İstihdam ve Sosyal Politika.

çocuğu ve 114.734 erkek çocuğu ilk öğretim sistemine dahil edilmiştir.⁶⁰⁰ Nakit transferi planı, ailelere doğrudan gelir desteği sağlayarak kampanyayı güçlendirmiştir. İlköğretim ve okul öncesi öğretimde kayıt oranlarını artırmayı amaçlayan özel sektör ve hükümet dışı örgütlerin kampanyaları devam etmiştir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı çocukların fakirliğine karşı ulusal bir strateji geliştirmeye başlamıştır. Sokak çocukları olgusuyla mücadelede temel oluşturmak üzere çalışan çocuklar ve/veya sokak çocukları hakkında veri toplamak için hükümet bir tebliğ yayımlanmıştır. Bu plan çerçevesinde, çok sayıda sokak çocuğunun yaşadığı yedi şehir eylem planları kabul etmiştir. Çocuk Koruma Kanununun uygulanmasına yönelik bir yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik bir saldırı sonucunda psikolojik olarak etkilenmiş olan çocuk mağdurların soruşturma esnasında sadece bir kez ve bir uzman nezaretinde şahit olarak dinlenmesini gerektirmektedir. Gözetim altındaki çocuk suçlular, asayişini sağlamakla görevli kurumların çocuk suçluları birimlerinde tutuklanacak olmakla birlikte kelepçelenemezler ve hareketleri engellenemez. Savcılıklarda Çocuk Suçluları Bürosunun kurulması gerekmektedir. Buna karşılık, ilköğretim kayıt oranı % 90 civarında seyretmektedir. Eğitim alanında, ilerlemenin ve özellikle ilköğretimde kız çocuklarının okul bırakma olaylarının izlenmesi gerekmektedir. Okullaşma oranındaki bölgesel farklılıkların azaltılması için daha çok gayret sarf edilmesi gerekmektedir. Kız çocuklarının ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranı artmıştır, ancak, (kız ve erkek çocuklarının) orta öğretimdeki okullaşma oranı arasındaki büyük fark süregelmektedir.

10 yıl öncesi ile kıyaslandığında, son 10 yılda kayıt edilmemiş çocukların oranında önemli bir düşüş gözlenmesine rağmen, özellikle ülkenin doğu ve güneydoğusunda 5 yaşın altındaki çocuklar arasında doğumda kayıt edilmemiş olanların oranı halen yüksek seviyede bulunmaktadır.⁶⁰¹ Bu durum çocukların ileride sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimlerinde engeller yaratmaktadır. Resmi istatistikler

---

⁶⁰⁰ Gökçen Alpaya, “İnsan Hakları Konusu”, **Türk Dış Politikası**, (Ed: Baskın Oran), İstanbul, 2003, s. 32.

⁶⁰¹ Süheyl Batum, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri**, İstanbul, 2000, s. 84.

doğum anında ölen çocukların oranını halen yüksek olarak göstermektedir. Kurumlarda çocukların maruz kaldığı muamele endişe verici olmaya devam etmektedir. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun mevcut koruma ve bakım standartlarının gözden geçirilmesi ve Kurum personelinin kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik çabalar gereklidir. Kurumsal korumaya alternatif olarak evlat edinmenin özendirilmesine yönelik çabaların yoğunlaştırılması gereklidir. Mevsimlik tarım işlerinde ve sokaklarda çocuk çalıştırılması halen yaygındır. İş Kanunu'nda ve uygulanmasında eksiklikler devam etmektedir ve çocuk işçiliğinin üstesinden gelmek için tahsis edilen milli kaynaklar yetersizdir.⁶⁰²

Çocuk Koruma Kanununun uygulanmasına ve eğitim-sağlık hizmetleri sağlanması konularında daha fazla ilerleme sağlanması gerekmektedir. Çocuk Mahkemeleri karşılaştıkları güçlüklerin üstesinden gelebilmeleri için daha donanımlı hale getirilmeli ve sayıları artırılmalıdır. Tutuklu çocukların büyük çoğunluğu nihai mahkeme kararını beklemektedir. Nezarethanelerin fiziki koşullarında ve personelin çocuk koruması ve bakımı konusunda niteliklerinde kayda değer ilerlemeye gereksinim duyulmaktadır.

Sonuç olarak 2007 yılı çocuk işçiliğinde, ilköğretime erişimde ve eğitimde kız - erkek eşitliğinin sağlanmasında ve doğumda çocukların kaydedilmesinde ilerleme sağlanmıştır. Ancak bütün bu alanlarda sürekli ilave çabalar gerekmektedir. Benzer çabalar ayrıca çocuklara karşı şiddetle mücadelede ve Çocuk Koruma Kanununun genel uygulamasının geliştirilmesi için de gereklidir.

Sosyal olarak savunmasız ve/veya engelli kişiler söz konusu olduğunda, zihinsel sağlık alanında, insan ve hasta haklarının ışığında, hastanelerde elektrokonvulsif tedavinin kullanımının düzenlenmesi konusunda bir hükümet tüzüğü yayınlanmıştır. Bu tüzüğün uygulanmasına ilişkin yönetmelikler de hazırlanmış durumdadır. Engellilerin eğitim, sağlık, sosyal ve kamu hizmetlerine erişimleri konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Özellikle kamu binalarına erişimdeki fiziki engeller devam etmektedir. Bu alanda ve zihinsel engelli kişilerin bakım koşulları konusunda bilgi ve araştırma eksikliği bilgiye dayalı

---

⁶⁰² Bk. Fasıl 19 - Sosyal Politika ve İstihdam.

politika oluşturmaya engellemektedir. Engelli Kişilere Dair Kanun ve ilgili düzenlemelerin uygulanması engellilerin hakları ve yaşam koşullarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.⁶⁰³

Sendikal haklar konusunda; yeni mevzuat ile sendikaların yönetim organlarına seçilmek için on yıl çalışma zorunluluğu kaldırılmıştır. Bunun yanında, işçi ve işveren örgütleri iki taraflı sosyal diyalog konusunda ortak deklarasyon ve protokoller akdetmişlerdir. Ancak, sendikal hakların tam olarak uygulanmasında kısıtlamalar devam etmektedir. Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerini, özellikle örgütlenme hakkı, grev hakkı ve toplu pazarlık hakkına ilişkin olanları, tam olarak uygulamamaktadır. Türkiye gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın Beşinci (örgütlenme hakkı) ve Altıncı (toplu pazarlık hakkı) maddelerine çekincelerini devam ettirmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, çalışma hakları ve sendikalar konusunda çok az ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye'nin, başta örgütlenme hakkı, grev hakkı ve toplu pazarlık hakkına ilişkin olanlar olmak üzere AB yönergeleri ve ilgili ILO sözleşmeleri ışığında tam sendikal hakları güvenceye alan mevzuatı kabul etmesi gereklidir. Ayrıca Türkiye, üçlü seviye dahil olmak üzere sosyal diyalog mekanizmalarını güçlendirmelidir.

Ayrımcılıkla mücadele politikaları konusunda, ayrımcılıkla mücadele Anayasa'da yer bulmuş ve çeşitli kanunlarda da teyit edilmiştir. Ancak, yaş ya da cinsel yönelim konusunda ayrımcılığa karşı özel bir koruma bulunmamaktadır. Lezbiyen, eşcinsel, biseksüel ve transseksüel kişileri temsil eden bir derneğin kapatma davası devam etmektedir. Transseksüel ve travestiler zaman zaman fiziksel tacize maruz kalmaktadır. Bu olayların polis tarafından gerektiği şekilde soruşturulması gerekmektedir.

Mülkiyet hakları konusunda, AİHM Fener Erkek Lisesi Vakfı-Türkiye davasında son kararını Nisan 2007'de vermiştir. Mahkeme, AİHS'nin 1 Numaralı Protokolü'nün birinci maddesinin (mülklerin barışçı kullanımı) ihlaline oybirliğiyle karar vermiş, müştekinin maddi zararının karşılanmasını veya mülkünün iadesini tavsiye etmiştir. Türkiye Hükümeti ile İstanbul Ermeni Hastanesi Vakfı arasında

---

⁶⁰³ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 19.

vakfın 1943 ve 1963'te edindiği mülke ilişkin AİHM'deki bir davada dostane çözüme varılmıştır.⁶⁰⁴ Söz konusu çözüm uyarınca, hükümet Vakfa taşınmazı iade edecektir. Türk Hükümeti söz konusu taşınmaza Mayıs 1974 tarihli Yargıtay Kararı'na istinaden el koymuştu. Ancak, Kasım 2006'da TBMM tarafından onaylanan ve akabinde Cumhurbaşkanı tarafından TBMM'ye iade edilen yeni Vakıflar Kanunu'nun nihai kabulü henüz gerçekleşmemiştir. Yeni kanunun kabulü, malların kullanımı ve kazanımına ilişkin olarak dini toplulukların karşılaştıkları çeşitli sorunlara çözüm getirebilecektir. Mülkiyet konusunda güçlüklerle karşılaşmaya devam eden Süryanilerin durumu konusunda herhangi bir ilerleme sağlanmamıştır. Süryanilerin mülklerine el konulmasına ilişkin şikâyetler artmıştır.

4- Azınlıklara Saygı

Azınlıklar konusu, Avrupa'nın yakın tarihinde yaşananların etkisi ve demokratikleşmenin bir gereği olarak 1990 sonrasında yeniden yapılanma sürecinde ön plana çıkan konu olmuştur. Azınlık hakları konusunda Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunması Konusundaki Çerçeve Sözleşmesi ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 1993 yılında kabul ettiği 1201 sayılı Tavsiye Kararı son derece önemli uluslararası dayanaklardır. Bu durum ve KK'inde de açık bir öncelik olarak benimsenmiş, AB'ye üye olmasının bir zorunluluğun da azınlıkları koruyan ve garanti altına alan kurumlara sahip olmak olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuştur.

Azınlıklar konusu Türkiye'nin AB ile son dönem ilişkilerinde sıkça gündeme gelen oldukça karmaşık bir konudur. Türkiye, toplumda farklı etnik kökenlere sahip grupların varlığını kabul etmekle birlikte, bunlara yönelik farklı bir hukuk sistemi yaratmayı reddetmektedir. Türkiye bir ulus devleti olarak (Fransa'nın da benimsediği yaklaşım gibi) farklı etnik kökenleri azınlık olarak tanımlamak yerine, hepsinin eşit hak ve yükümlülükler sahip Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduklarından hareket etmektedir. Türkiye bu anlamda Avrupa'nın diğer yerlerindeki eğilimden farklı bir yaklaşım ile eşit hakların vatandaşlarca paylaşıldığı tek bir devletin milleti konseptini

---

⁶⁰⁴ İdris Bal "İnsan Haklarının Uluslar Üstü Korunması ve Türkiye: Bazı Sorunlar", **21.Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul, 2001, s. 17.

benimsemiştir. Türkiye’deki azınlık politikası bu anlamda İslami ya da Türkçü milliyetçilik anlayışından değil, Avrupalı yaklaşımdan etkilenmiştir.

Türkiye’nin resmen kabul ettiği azınlıklar, 1923 Lozan Barış Anlaşması ile kimlikleri tanımlanan ve garanti altına alınan gayri Müslüm azınlıklar olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Çok büyük bolumu İstanbul’da yaşayan bu dini azınlık mensuplarının toplam sayıları 150 bin civarındadır, yani günümüzde toplam nüfus içindeki payı yaklaşık % 0,2’dir.⁶⁰⁵ Azınlıkların eğitim hakları hususunda, Şubat 2007 tarihinde yürürlüğe giren Özel Öğretim Kurumları Kanunu Lozan Antlaşması ile resmi makamlarca tanınan gayrimüslim azınlıkların azınlık okullarına sahip olma haklarını teyit etmektedir. Ancak, Türkiye’nin azınlık haklarına yaklaşımı değişmemiştir.⁶⁰⁶ Türk makamlarına göre, Türkiye’deki azınlıklar, 1923 Lozan Antlaşması uyarınca, sadece gayrimüslim topluluklardan oluşmaktadır. Uygulamada Resmi makamlar tarafından Lozan Antlaşması uyarınca tanınan azınlıklar Yahudiler, Ermeniler ve Rumlardır. Lozan Antlaşmasına hâlel getirmeksizin, Türk makamları, Türk vatandaşlarını, çoğunluğa ya da azınlığa mensup olan bireylerden ziyade kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak görmektedir. Bu tutum, Türkiye’yi etnik köken, din ve dillerinden dolayı bazı Türk vatandaşlarına, kendi kimliklerini korumalarını teminen, özel haklar tanımaktan alıkoymamalıdır. Avrupa standartlarına uygun bir şekilde, dil ve kültüre tam saygı gösterilmesi ve bunların korunması, dernek, toplantı, ifade ve din özgürlüğü ile geçmişine ve kökenine bakılmaksızın bütün vatandaşların kamu hayatına etkin katılımının garanti altına alınması henüz bütünüyle sağlanmış değildir.

AGİT Milli Azınlıklar Yüksek Komiseri (MAYK), 2003 ve 2005’teki ziyaretlerinin ardından Aralık 2006 tarihinde Ankara’yı üçüncü kez ziyaret etmiştir. Bölgeleri bilhassa Türkiye’nin Güneydoğusu ziyaret etme önerisi kabul edilmemiştir. Türkiye ve MAYK arasında, azınlıkların kamu hayatına katılımı ve azınlık dillerinde yayın gibi konulara ilişkin diyalogun başlaması gereklidir. Bu, Türkiye’nin uluslararası standartlarla ve AB üyesi ülkelerdeki en iyi uygulamayla aynı çizgiye gelmesini kolaylaştıracaktır. Türkiye BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’ne

⁶⁰⁵ Avrupa Komisyonu, **Türkiye’nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 20.

⁶⁰⁶ Dağı, **a.g.m**, s. 22.

(ICCPR) taraftır. Ancak, azınlık hakları konusunda ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne (ICESCR) eğitim hakkı konusunda koyduğu çekinceler endişelere neden olmaktadır.⁶⁰⁷ Türkiye, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı imzalamamıştır.

Çift müdürlük uygulaması da dahil olmak üzere azınlık okullarının yönetimi konusu halen sorun teşkil etmektedir. Okul kitaplarındaki ayrımcı ifadelerin kaldırılmasına yönelik olarak daha fazla çaba gerekmektedir. Rum azınlık eğitim ve mülkiyet haklarıyla ilgili sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Gökçeada ve Bozcaada'daki Rum azınlığı etkileyen sorunlar bildirilmeye devam etmektedir. Genel olarak, Türkiye, kültürel çeşitliliğin sağlanması ve Avrupa standartlarına uygun biçimde azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunması konularında ilerleme kaydedememiştir.

Kültürel haklar, Türkçe dışındaki dillerde yayın bağlamında, Mart 2007 tarihinde Diyarbakır'daki yeni bir radyo kanalı olan Çağrı FM Kırmançi ve Zaza Kürtçesinde yayın yapma izni almıştır. Şu an Kürtçe yayın yapan dört adet yerel radyo ve televizyon istasyonu bulunmaktadır. Ancak, film ve müzik programları dışında yayınlara zaman kısıtlamaları uygulanmaktadır. Şarkılar dışında tüm yayınlara Türkçe altyazı konulması veya yayınların Türkçeye çevrilmesi zorunluluğu özellikle canlı yayınları teknik olarak zorlaştırmaktadır. Kürtçe öğreten eğitim programlarının yayınına izin verilmemektedir. Bu kurallar aleyhine açılan dava Danıştay'da üç yıldır beklemektedir. Bazı yayıncılar aleyhine sudan sebeplerle davalar açılmıştır. Anadilleri Türkçe olmayan çocuklar Türk kamu eğitim sisteminde anadillerini öğrenememektedirler. Bu şekilde bir eğitim sadece özel eğitim kurumlarında yapılabilmektedir. Kürtçe öğreten bu tür kursların tümü 2004 yılında kapatılmıştır. Halen kamu veya özel eğitim sisteminde Kürtçe öğrenme imkanı bulunmamaktadır.

---

⁶⁰⁷ ICCPR'ye konulan çekineden alıntı: "Türkiye Cumhuriyeti BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesi'ndeki Hükümleri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile eklerinde yer alan hükümler ve kurallara uygun olarak yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutar."

Türkçe bilmeyen kişilerin kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak için alınmış bir önlem yoktur. Buna karşılık, mahkemelerde genellikle çeviri imkanı bulunmaktadır. Sur Belediyesi hakkında Haziran 2007 tarihinde açılan davada Danıştay, çok dilde belediye hizmeti verildiği için belediye başkanını görevden almış, belediye meclisini feshetmiştir. Mahkeme, Sur Belediyesinin uygulamasının, devletin dilinin Türkçe olduğu ve Türkçe dışında hiçbir dilin ana dili olarak öğretilmeyeceği şeklindeki anayasal ilkelere aykırı olduğu yönünde karar vermiştir. (Sırasıyla Anayasa'nın 3. ve 42. Maddeleri) Dava halen sürmektedir.

Siyasi hayatta Türkçe dışındaki dillerin kullanımı yasadışıdır. Demokratik Toplum Partisi (DTP) çalışanları ve yöneticileri aleyhine, siyasi partiler tarafından Türkçe dışında bir dilin kullanımını yasaklayan Siyasi Partiler Kanunu'nun 81/c Maddesi'nin ihlali gerekçesiyle çeşitli soruşturmalar ve davalar açılmıştır.⁶⁰⁸ Şubat ve Nisan 2007 tarihlerinde Haklar ve Özgürlükler Partisi'nin bazı üyeleri ve yöneticileri parti kongrelerinde Kürtçe konuşulduğu gerekçesiyle iki ayrı davada mahkum edilmiştir. Hak-par'ın kapatılmasına ilişkin dava devam etmektedir.

Romanlar aleyhinde ve özellikle de iadeleri hakkında ayrımcı hükümler içeren Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun'da değişik yapılmasına yönelik bir adım atılmamıştır. Türkiye, 2005 - 2015 Çingene Kapsama On Yılı'na katılmamaktadır. Bakanlar Kurulu'nun Nisan 2006'da aldığı karara ilaveten “yıpranan kentsel alanları” hedef alan bir kentsel dönüşüm programı uygulanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle İstanbul'da olmak üzere, Çingene mahalleleri yok edilmiştir. İstanbul belediyeleri Çingenelere kalacak yer, temel sıhhi tesisler ile diğer sosyal ve ekonomik hizmetlerin verilmesi amacıyla herhangi bir adım atmamışlardır. İstanbul Sulukule Mahallesi sakinleri ile Sivil Toplum Örgütleri bölgenin kamulaştırması ile boşaltılmasının durdurulması için İstanbul İdari Mahkemesine başvurmuşlardır. Türkiye kültürel haklar alanında bir ilerleme

---

⁶⁰⁸ Yasadışı gösteri (2911 sayılı Kanun), suçu ve suçluyu övmek (Türk Ceza Kanunu (TCK) Madde 215), halkı kin ve düşmanlığa sevk etmek (TCK 216), suç işlemek için teşekkül oluşturmak (TCK 220), terörist örgütlerin propagandasını yapmak, terörist örgüt üyesi olmak, terörist örgütlere yardım ve yataklık etmek (3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu) gerekçesiyle diğer soruşturmalar devam etmektedir.

kaydetmemiştir. Özellikle Türkçe dışındaki dillerde yayın yapılması, siyasi yaşam ve kamu hizmetinde çalışılması alanlarında önemli çaba sarf edilmesi gereklidir. Çingeneler yeterli ölçüde eğitim, sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ile konut ve istihdama ulaşım konularında ayrımcı muameleye tabi olmayı sürdürmektedirler.

Doğu ve Güneydoğu'daki duruma ilişkin olarak, Temmuz'da yapılan Parlamento Seçimleri Türkiye'nin Güneydoğusundaki seçmenlerin bundan önceki Parlamenta kıyasla temsilinin artmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak Güneydoğu'daki genel sosyo - ekonomik durum zor olmayı sürdürmektedir. Bölgede ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanmasına ve Kürt nüfusun tüm hak ve özgürlüklerden yararlanması için gerekli koşulların yaratılmasına yönelik kapsamlı bir strateji geliştirilmesi için herhangi bir adım atılmamıştır. PKK ve diğer terörist grupların saldırıları bakımından durum daha da kötüleşmiştir. PKK AB'nin terör örgütleri listesinde yer almaktadır. Yılbaşından itibaren pek çok kayba yol açan yüzlerce terörist saldırı kayda geçmiştir. 22 Mayıs günü Ankara'da gerçekleşen bir bombalı intihar saldırısında 9 kişi hayatını kaybetmiştir. Ülke genelinde sivilleri hedef alan terörist saldırıların sayısında artış meydana gelmiştir.

Terörizme karşı mücadele kapsamında Haziran - Aralık 2007 tarihlerinde Irak sınırındaki üç vilayetin belirli kesimlerini içeren üç ayrı güvenlik bölgesi oluşturulmuştur. Bu bölgelerde, girişlerde kısıtlamaların uygulanması dahil olmak üzere, katı güvenlik önlemleri uygulanmaktadır. 17 Ekim 2007 tarihinde TBMM Hükümeti Irak'ın kuzey bölümüne askeri müdahale yapmaya yetkili kılan bir tezkereyi kabul etmiştir.⁶⁰⁹

Kara mayınları endişe kaynağı olmayı sürdürmektedir. Türkiye 2006 yılında ülke içinde bir milyon civarında mayın bulunduğu bilgisini vermiştir. Kara mayınlarının patlaması sonucu her sene birçok güvenlik gücü mensubu ile sivil hayatını kaybetmektedir. Türkiye, taraf olduğu Ottawa Sözleşmesi uyarınca 2014 yılına kadar ülkesini kara mayınlarından temizleme ve elinde bulunanları da 2008 yılına kadar ortadan kaldırma taahhüdünde bulunmuştur.

---

⁶⁰⁹ AB Dönem Başkanlığı 22 Ekim 2007 tarihinde bu konuda bir açıklama yapmıştır.

Yerlerinden edilmiş kişilerin durumu bakımından tazminat sürecindeki ilerleme devam etmiştir. 24 Mayıs 2007 tarihi itibarıyla, 269.759 kişi Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun kapsamında tazminat alma amacıyla Zarar Tespit Komisyonlarına başvurmuştur. Başvuruların 57.071'i incelenmiş ve bunların 37.309'una da olumlu cevap verilmiştir.⁶¹⁰ Bu uygulamadan yarar sağlayabilecek daha fazla kişinin tazminat talebinde bulunmasına imkân sağlamak amacıyla son başvuru tarihi 30 Mayıs 2008'e kadar uzatılmıştır. Sonuçlandırılmamış başvuruların sayısının azaltılması amacıyla Parlamento Aralık 2006'da başvuruların değerlendirilmesiyle ilgili son tarihi Ocak 2008'e uzatmıştır. Ayrıca, Bakanlar Kurulu'na, gerekli olduğu takdirde bu tarihi tekrar uzatma yetkisi verilmiştir. Buna ilaveten, Zarar tespit komisyonlarının sayısı 106'ya çıkarılmıştır. İçişleri Bakanlığı Kanunun ülke çapında aynı şekilde uygulanmasına yönelik ilkeleri yayınlamıştır.

Hükümetin yerlerinden edilmiş kişilerin durumunu ele alan genel bir milli stratejisi yoktur. Yerlerinden edilmiş kişilerden sorumlu dairenin kaynak eksikliği bulunmaktadır. Yerlerinden edilmiş kişilerden sorumlu bütün dairelerin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Tazminata ilişkin kanunun farklı vilayetlerde farklı uygulandığına ilişkin haberlerin alınmasına devam edilmiştir. Hükümet tarafından bu konuda alınan önlemlerin pratikteki etkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kentsel bölgelerdeki yerlerinden edilmiş kişiler fakirlik içinde ve sosyal, eğitim ve sağlık hizmetlerine hiç ulaşmadan veya çok az seviyede ulaşmak suretiyle yaşamaktadır. Temel alt yapının mevcut olmayışı, sermaye eksikliği, kısıtlı istihdam imkanları ile Doğu ve Güneydoğu'daki güvenlik durumu gibi nedenler yerlerinden edilmiş kişilerin geri dönüşleri engellemektedir. Kara mayınlarının ve köy korucularının mevcudiyeti de yerlerinden edilmiş kişilerin güvenlik içinde geri dönüşlerini engellemektedir. Köy korucu sisteminin ortadan kaldırılması konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır.⁶¹¹ Aksine, Mayıs 2007'de Parlamento'da, Vali'nin talebi üzerine ve İçişleri Bakanlığının uygun bulması halinde, köy korucularının işe

⁶¹⁰ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin 2007 İlerleme Raporu**, s. 22.

⁶¹¹ Resmi verilere göre halihazırda 57.000 köy korucusu görev yapmaktadır.

alınmasını kolaylaştırmaya yönelik kanun değışikliğı kabul edilmiştir. Kanun köy korucularının sosyal hakları ile emeklilik maaşlarını da iyileştirmektedir. Yeni ve gönüllü köy korucularının işe alındığı, bunlara maaş ödenmediğı ancak Devlet tarafından silah verildiğıne ilişkin örnekler bulunmaktadır.

SONUÇ

Ülkelerin ve toplumların hayatlarında on yıllık dönemler çok önemlidir. Yakın tarih de incelenirken, olaylar 1980’li yıllar, 1990’lı yıllar örneğinde olduğu gibi onar yıllık periyotlar şeklinde ifade edilen sürelerle bölünerek o dönemlere özgü koşullar çerçevesinde değerlendirilir. Her on yılın sosyolojik ve ekonomik olarak farklı bir yapısı vardır. İncelenen 1959-2007 aralığında da Türkiye’de, hayatın her alanında önemli siyasi, ekonomik, sosyal gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu değişimi asker-siyaset ilişkisinde de görmek mümkündür. Özellikle Türkiye’nin AB ilişkileri müzakerelerinde bu unsur, itici bir güçtür.

Türkiye’nin AET’ye başvurduğu yıl, aynı zamanda Türk iç politikasında darbeler döneminin ilk nüvelerinin olduğu dönemdir. Demokrasi rüzgârına açtığımız kapılar, askerin vesayet geleneği ve siyasetteki konumundan dolayı yarım asırı aşan süreçten beri bir türlü sisteme entegre olamadığımız, yıllardır aşındırdığımız kapı olmasına dönüşmüştür. Tezin temel amacı; AB üyelik kriterlerinin, darbe dönemleri ve sonrasındaki Türk siyasal hayatına etkileridir. Bu amaç doğrultusunda tezde şu hususlar ele alınmıştır:

- ✚ Türkiye-AB üyelik sürecini ve askeri darbeler dönemindeki ilişkileri AB kriterleri ekseninde incelemek.
- ✚ 27 Nisan 2007 E-muhtırasında asker-siyaset ilişkisinin, siyasetin tikanıklığını açmada AB kriterlerinin etkisini tahlil etmek.
- ✚ İslamcı AKP iktidar sürecinde yaşanan ve “E-muhtıra” diye tanımlanan askerin siyasetteki etkin güç mücadelesinde, AB’nin kendi kriterleri eksenindeki tutumunu değerlendirmek.
- ✚ Siyasetçinin, AB kriterleri çerçevesinde askeri siyaset dışı bırakıp-bırakmadığını analiz etmektir.

Tezde yukarıda değinilen hususlar neticesinde, şu sonuçlara ulaşılmıştır: *İlk olarak Türkiye-AB ilişkileri, askeri darbe dönemlerinde inişli çıkışlı zor bir seyir izlemiştir. Bu süreçte ilişkiler donma noktasına gelmiştir.* 1960 darbesi Türkiye’nin müzakere sürecinin aksamasına, Topluluğun pazarlık gücünün azalmasına ve

Fransa'nın yoğun muhalefetine sebep olmuştur. Özellikle insan hakları açısından 27 Mayıs müdahalesi, Başbakan Adnan Menderes ile Eski Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam edilmesi, Türkiye'nin Toplulukla devam eden Ankara Antlaşması öncesi müzakere sürecinin ve Topluluk - Türkiye ilişkilerinin Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'nin isteğiyle dondurulmasına neden olmuştur.

1971 muhtırasının gerçekleştiği dönemde, hükümet ile ordu, hükümet ile Cumhurbaşkanlığı, hükümet ile üniversite, hükümet ile dışışleri, hükümet ile iş dünyası ilişkileri en krizli dönemlerinden birini yaşamıştır. Kurumlar birçok konuda karşı karşıya gelmişlerdir. AB demokrasi ilkesi ile ters düşen bu durumda ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. 12 Mart müdahalesi sonrasında kurulan Erim hükümeti, Demirel hükümeti döneminde AET ile başlatılan ilişkilerin devam ettirilmesinden yana olmuşa da AET ile olan ilişkilerde bir ilerleme kaydedememiştir. 1980 darbesinde ise, Topluluk öncelikle askeri yönetime zaman verse de, 12 Eylül yönetimin demokrasiye geçiş için isteksiz davranması üzerine Türkiye ile olan ilişkilerini gözden geçirme kararı almıştır. Topluluk üyesi ülkeler ile ilişkiler donma noktasına gelmiş ve bir süre sonra da durdurulmuştur.

AB'nin kurumsal olarak 28 Şubat sürecine bakış açısı ne yazık ki net değildir. Çünkü sürecin bir darbe olup olmadığı ilk etapta anlayamamıştır. Hatta AB'den de öte ülke içerisinde dahi 28 Şubat'ın darbe olduğu çok sonra anlaşılabilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye üye bir ülke olmadığı için herhangi bir yaptırım da söz konusu olmamıştır. Ancak yaptırım söz konusu olmasa da AB'nin kurumsal olarak anti-demokratik, post-modern askeri müdahaleye daha sonra karşı bir hamle yapması kaçınılmazdı ve bunu 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü vermeyerek göstermiştir.

Tezin hipotezini oluşturan ikinci hususa değinirsek; *27 Nisan sürecinde hükümette bulunan parti siyasi tıkanıklığı açmada AB kriterlerini, katılım müzakereleri açısından ama bununda ötesinde Türkiye'de demokrasinin işlerliği bakımından katalizör etki olarak tüm imkânlarıyla asker-sivil ilişkilerine nüfuz ettirmiştir.* Bu hususa uygun olarak gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri ve söz

konusu uyum yasa paketleri asker-sivil ilişkilerini kökten etkileyecek özelliklere sahip olmuştur. 2007’de cumhurbaşkanlığı seçiminde e-muhtıra verilmesi söz konusu iken, 2014 cumhurbaşkanlığı seçiminde silahlı kuvvetler, demokrasiye tam bir saygı içinde kendi görevini ifa etmiştir. Siyasi özgürlükler açısından ele alırsak daha 2008 yılında ülkenin iktidar partisi, kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış iken, 2010 referandumu ile siyasi partilerin ve siyasi faaliyet özgürlükleri teminat altına alınmıştır. Anadilde konuşma, siyasi propaganda yapma hakkı, azınlıkların malları ve hakları bu süreçte iyileştirilirken, HSYK’nın yapısı, başörtüsü özgürlüğü demokrasinin kökleşmesi ve insan hakları, özgürlük alanlarının genişletilmesi, derinleştirilmesi, yaygınlaştırılması anlamında atılan adımlar için örnekleyicidir. AB konusunda AKP hükümeti beklentilerin çok ötesinde son derece kararlı ve gayretli bir politika izlemesi *kurumsal istikrar, hukuk devleti, insan hakları ve azınlık hakları* bağlamında Türkiye’nin üzerine düşeni büyük ölçüde yerine getirmesini sağlamıştır.

Üçüncü hususta tespit edilmiştir ki, *E-muhtıra sürecinde ve sonrasında AB, sivilleşme yolunda atılan hızlı adımlara, ilerleme raporlarında dikkat çekmiş, Türkiye’de yaşanan genel siyasi havaya insan hakları-demokrasi-hukukun üstünlüğü ve azınlıklara saygı bağlamında oluşturduğu standartlara uygun olarak eleştiriler yapmıştır.* Asker üzerinde sivil kontrolün sağlanması için yapılan değişiklikleri, Kopenhag kriterlerine uyum çerçevesinde aday ve üye ülkeler açısından eşit değerlendirmiştir. Genel olarak asker-sivil ilişkilerini AB uygulamalarıyla uyumlaştırmaya dair yapılan MGK’nın sivilleştirilmesi, 35. madde değişiklikleri gibi ilerlemeleri takdir ile karşılarken, askeri yetkililer tarafından yapılan açıklamaları sadece askeri, savunma ve güvenlik konuları ilgilendirmeli ve sivil hükümetin yetkisi altında yapılmasını vurgulamıştır. Öte yandan, komşularla ilişkiler dahil ulusal güvenlik stratejisinin oluşturulması ve uygulanması, askeri mahkemelerin yapısı, askeri bütçe ve harcamalar üzerinde parlamento yetkilerinin güçlendirilmesi, güvenlik güçlerinin sivil denetimi bu süreçte eleştiri konusu olmuştur.

Son olarak siyasetçinin, askeri siyaset dışına itip-itmediği hususunda tezde, *yapılan değişikliklerle artık askerin, siyaset dışı bırakıldığı neticesine ulaşılmıştır. Devletin sivil meşruiyet anlayışında, ordu-siyaset ilişkisi yeniden tanımlanmıştır.*

Askerin, siyasete müdahalesinin de ötesinde, Türkiye’de askeri darbelere ve muhtıralara meşruluk dayanağı olarak gösterilen TSK İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesinin değişmesiyle, askerin Türk siyasal yaşamında tesiri kırılmış ve TSK her türlü etki ve düşünceleriyle merkez dışına itilmiştir. Daha yakın zamana kadar Türkiye’de genel kanı, liderleri iktidara getiren gücün Türk ordusu olduğu şeklindeydi. Çünkü ülkenin demokratik gelenekleri sorumlu politikacılar yetiştiremeyecek kadar zayıf durumdaydı. Zaman bu savın aksini kanıtladı ve seçilmiş politikacılar derece derece bir zamanlar güçlü olan askerleri, siyasetin dışına çıkardı. Türkiye’de askeri yönetimden, sivil yönetime geçiş acı dolu, sancılı ve yavaş bir süreç olmuştur ve ordu-siyaset ilişkileri çağdaş demokrasilere özgü şekilde meşruiyet anlayışıyla yeniden şekillendirilmiştir. Sivilleşme yolunda burada değinilmesi gereken bir başka husus, 2007’den beri tartışılan ve 10 Ağustos 2014’te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleridir. Seçim sonucunda kazanan halk lakin sistemin oturması için zaman gereklidir. Çünkü mevcut anayasaya göre cumhurbaşkanını seçmek için yeterli bir alt yapı henüz yok ve bu sistemin ileride sıkıntı doğurması muhtemeldir. Türk siyasal hayatında eksik olan en mühim varidat, *kurumsal tabanlı siyasetin eksikliğidir*. Vurgulamak gerekir ki darbe anayasaları ile tek gücün seyri üzerine halkın sisteme tam manasıyla entegre olduğu söylenemez, oluşturulacak sivil anayasa ile bu süreç desteklenmelidir.

Tezde şu sorulara yanıt verilmeye çalışılmıştır:

- ✚ Türkiye’de darbe dönemleri bitti mi? Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde analizi.
- ✚ İslami duyarlılığı olan bir partinin iktidar olma süreci, asker ile olan ilişkileri ve AB kriterlerine etki-tepkileri.
- ✚ AB üyelik kriterleri ve üye-aday ülkeler açısından sorgulanması.
- ✚ 27 Nisan sonrası iç politikadaki değişimlerin siyasi kriterler açısından analizi.

Yukarıda ela alınan sorulardan, tezde verilen bilgiler ışığında *ilk olarak* söylenebilir ki, *elbette ki yapılan değişiklikler ile askerin artık bir darbe gerçekleştirmesi mümkün görünmese bile, Türkiye’de yasal ve kurumsal yapı darbelerin ürünüdür ve bunlar yerli yerinde durduğu sürece fiili darbe devam*

edecektir. Bu nedenle Türkiye'nin eksikliklerine cevaz verecek şekilde *yeni bir sivil anayasanın oluşturulması* ivedilikle gereklidir. Demokratikleşme sürecine bağlı olarak toplumun genel kesiminde Türkiye'de bundan sonra artık bir daha darbe ol(a)mayacağı şeklinde bir kanaat oluşmuştur. Madalyonun diğer yüzünde ise, darbelerin gerekçelerinin henüz ortadan kalmadığı gerekçesiyle bu kanaatin, henüz tamamlanmamış bir doğru olduğu yönünde düşünceler devam etmektedir. Her şeyden önce askere yargı yolu açılmıştır ve darbeler artık yargılanma süreci içerisindedir. Bu davalar arasında Sarıkız, Ayıışı, Yakamoz ve Eldiven darbe teşebbüsü iddiaları, İrticayla Mücadele Eylem Planı, Balyoz darbe planı, Ergenekon davaları, 12 Eylül Darbesi ve 28 Şubat Süreci davaları bulunmaktadır. TBMM, demokrasiye müdahale niteliği taşıyan 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat ve 27 Nisan'ı araştırırken, Cumhuriyet tarihinde ilk defa sivil bir irade kararlı bir şekilde darbelere karşı tavır almıştır. Yargı, meclis ve hükümet alanında yaşanan bu süreçler sivil alanın genişletilip, darbe dönemlerine ait anayasal değişikliklerle özgürlükleri sınırlandıran uygulama alanlarını daraltmaktadır. Ancak sivilleşme yolunda gerçekleştirilen çok önemli gelişmelere rağmen, her on yılda bir darbe yaşar mıyız psikozundan tamamen kurtulduğumuzu söylememiz henüz mümkün değildir. Çünkü bu endişeye neden olan hususun temelinde darbe dönemlerinde oluşturulan yasal, kurumsal, toplumsal, ekonomik ve politik yapının, sınırlı bir dönem için değil sürekli veya uzun süreli kurgulanmış olmalarıdır. Türkiye tüm iniş-çıkışlarına rağmen sivil ve demokratik değerler istikametinde ilerlese de hala sivilleşme sürecini henüz tamamlayamamıştır. Türkiye askeri darbeler ve askeri vesayetten kalıcı bir şekilde uzaklaşmak istiyorsa demokratikleşme ve sivilleşme sürecini elden bırakmamalı, kurumsallaşmanın önemi hiçbir zaman unutulmamalıdır. Oluşturulacak sivil anayasa ile bu süreç desteklemelidir.

Tezde yanıt aranan ikinci soru ile devam edersek; Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamış olması itibariyle, Türkiye'de asker-sivil ilişkileri Brüksel için daha da dikkat çekici bir hal almıştır. Asker üzerinde sivil kontrolün sağlanması, hem Kopenhag kriterlerine uyum hem de Türkiye'de demokrasinin işlerliği açısından en önemli konulardan birini oluşturmaktadır.

Türkiye, AB sürecinin hız kazandığı AKP iktidarı döneminde demokratik koşulluluk stratejisinin etkisiyle asker-sivil ilişkilerinin dönüşümü için köklü ve önemli kurumsal reformları uygulamaya geçirmiştir. Ancak, ordunun siyasetteki etkisi AB ilerleme raporlarında belirtildiği üzere gayri-resmi yani kurumsal olmayan mekanizmalar (ordunun kıdemli mensuplarının iç ve dış politika konusunda verdikleri demeçler, yaptıkları basın açıklamaları ve yayınladıkları bildiriler) ile devam etmiştir. Bu durumun nedeni AKP iktidarı döneminde Türkiye’deki iç tehditlerin yani siyasal İslam’ın ve PKK terörünün yükselerek devam etmesidir. AKP iktidarı döneminin bir diğer özelliği ise dış tehditlerin özellikle uygulamaya konulan komşular ile sıfır sorun politikası çerçevesinde önceki dönemlere kıyasla azaltılmasıdır. İç tehditlerin yüksek, dış tehditlerin ise düşük olduğu durumlarda ordunun siyasete müdahalesi yüksek seviyededir ve Türkiye’de AKP iktidarı dönemi için de bu söylenebilir. Ayrıca, kurumsal mekanizmalarından yoksun kalmış olan ordunun Türk toplumunun gözünde tarihi ve kültürel nedenlerden dolayı güçlü bir toplumsal meşruiyete sahip olması nedeniyle siyasete müdahalesini kurumsal olmayan mekanizmalar ile devam ettirmesi, kurumların değişebileceğini ancak kültürün değişmesinin zaman alacağı düşüncesi, AKP hükümeti döneminde Türkiye’deki asker-sivil ilişkilerini özetlemektedir. Ordunun iç tehditler nedeniyle kurumsal olmayan mekanizmaları kullanarak siyasete müdahale etmeye devam etmesi ise AKP döneminde Türkiye’de demokrasinin sağlamlaşma olasılığını olumsuz etkileyen faktörlerden biridir. Türkiye’de siyasal İslam ve PKK terörü gibi iç tehditler yüksek seviyede varlığını sürdürdükçe kurumsal mekanizmalardaki etkinliği azalmasına rağmen, kurumsal olmayan mekanizmalar ile ordunun siyasete müdahale etmeye devam edeceği söylenebilir. Bu öngörünün nedeni, ordunun en fazla önem verdiği iki değer olan ve sırasıyla siyasal İslam ve PKK terörü ile tehdit edilen laikliği ve vatanın bölünmez bütünlüğünü korumaya büyük önem vermesidir. Ancak, her iki iç tehdidin ortadan kaldırılması veya devleti tehdit edemeyecek bir seviyeye indirgenmesi, ordunun kurumsal olmayan mekanizmaları kullanarak siyasete müdahale etme isteğinin azalmasında etkili olabilecektir. Böylece, asker-sivil ilişkilerinin AB ülkelerindeki standartlara erişimi kolaylaşacak ve Türkiye’de demokrasinin sağlamlaşma olasılığına olumsuz etki eden faktörlerden birinin ortadan kalkmasında başarı

sağlanacaktır. Türkiye’de asker-sivil ilişkisi 2007 yılından bu yana eskiye oranla, fakat süregelen iniş ve çıkışlara rağmen, daha demokratik bir zemine oturmuş gözükmemektedir. Türkiye’nin AB üyelik müzakerelerinde ordu hala tam olarak istenilen seviyeye gelemese de, birliğin temel değerlerine AKP döneminde yapılan reformlarla yakınlaştırılmıştır.

AB üyelik kriterleri ve üye-aday ülkeler açısından sorgulanması hususu neticesinde söylenebilir ki, *AB’nin aday ülkelere uyumunu istediği siyasi kriterlerin yerine getirilmesi konusunda aynı standartları tutturamadığı görülmektedir.* Adaylıktan üyeliğe geçişte, kriterlere uyum çabasında gerek Türkiye ve gerekse diğer aday ülkeler aynı kriterlerle değerlendiriliyor görülmektedir. Ancak Türkiye’nin taşıdığı ayrıcalıklı durum diğer adayların hiçbirinde görülmemektedir. Tezin muhtevasına uygun olarak demokrasi açısından standardın göreceliliği Yunanistan örneği üzerinden verilebilir. 1960 askeri darbesi, 1971 askeri muhtırası ve 1980 askeri darbesi Türkiye’de demokrasinin baltalanması olarak algılanıp ilişkiler kopma noktasına gelmişken, 1974 *albaylar cuntası* döneminde olan Yunanistan’a oldukça hoşgörülü davranılmıştır. 1967 ve 1974 yıllarını kapsayan dönemde AET ve Yunanistan arasında, bu ülkenin temel haklar ve demokrasi konusundaki kötü performansının düzenlemesine yönelik anlaşmalar yapılmıştır. Albaylar cuntasından kurtulan Yunanistan bir daha benzer sorunlar yaşamamak için Avrupa bütünleşmesine dâhil olmuştur. *İspanya* yeniden *Franco* kâbusunu yaşamamak, *Portekiz’de Salazar* diktatörlüğü benzeri gelişmeleri önlemek için AET’ye katılmak istemiştir. Bir başka ifadeyle güney eksenli ülkelerinin AET’ye başvurusunda siyasi mülâhazalar belirleyici olmuştur. Bu yaklaşım tarzı AET tarafından anlayışla karşılanmış ve güney ülkelerinin tam üyelikleri söz konusu olduğunda ekonomik uyumsuzluk ikinci plana atılmıştır. Türkiye’nin demokrasi tecrübesi adı geçen ülkelere göre daha köklü olmasına rağmen, demokratikleşme konusunda halen arzu edilen bir seviyede gözükmemektedir. Özellikle asker-sivil ilişkilerinde AB standartları henüz yakalanamamıştır. Bu konuda AB’nin Yunanistan olduğu kadar Türkiye’ye destek vermediği görülmektedir. Üye bir ülkeye karşı AB ülkelerin tutumu, birlik kurumlarının o ülkeye karşı tavrını da doğrudan

etkilemektedir. Eğer bir aday ülkenin üyeliği konusunda AB içerisinde genel bir kabul varsa, birlik o ülkeye karşı oldukça yapıcı davranmakta, siyasi reform sürecini başarıyla tamamlaması noktasında elinden gelen yardımı göstermekte ve ortaya çıkan aksaklıkları ya görmezden gelmekte ya da alçak bir sesle uyarmayı tercih etmektedir. Bu durum Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ve Akdeniz genişleme çerçevesinde güney eksenli ülkelere sürdürülen üyelik süreci ile örneklendirilebilir. Diğer taraftan aday ülkenin üyeliği konusunda AB ülkeleri arasında bir ortak görüş mevcut değilse, o ülkenin gerçekleştirmekte olduğu siyasi reformlara daha az destek verilmekte, buna karşılık reform sürecindeki aksaklıklar yüksek sesle ve hatta reform sürecini baltalama pahasına dile getirilmektedir. Belki de Türkiye şimdiye kadar bu grupta yer alan tek ülke konumundadır. Aday ülkelerin siyasi kriterleri yerine getirme hususunda AB'nin izlediği çelişkili tutumlar ve üyelik kriterlerinde günümüz itibariyle standart getirilmeye çalışılırken, *çifte standarda* dönüştürülmesi birliğin temel değerler üzerine inşa etmekte olduğu Avrupalılık kimliğine olan inandırıcılığı da azaltmaktadır.

Tezde yanıt aranan son sorunun analizinde görülmüştür ki, *AKP hükümeti 2010 yılından sonra farklı bir yapılanmaya gitmiş ve demokratikleşme birinci döneme atfen farklı bir parametre olarak ele alınmıştır*. 2007-2014 yılları arasında Türkiye-AB ilişkileri çıkmazında son halkayı Gezi Parkı ve yolsuzluk olayları oluşturmuştur. AB üyelerinin Türkiye'nin akıbetinden endişe ettiklerini, Erdoğan'ın hızla otoriterleşen idaresi ile ülkenin *'korsan devlet'* olma ihtimalinin daha yüksek sesle tartışılır hale gelmiştir. Yolsuzluk ve rüşvet olaylarının hemen ardından devlet içinde paralel devlet söylemleri, Adli Kolluk Yönetmeliği'nin bir gecede değiştirilmesi, bu yönetmeliği askıya alan Danıştay'ın yapısının değiştirilmesi için hazırlıklara başlanması, fişleme iddialarının ortaya çıkması, iktidarın sonsuz desteği ile değiştirilen Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu için Erdoğan'ın *'hata yaptık'* açıklaması ve ilk fırsatta değiştirmek için harekete geçeceğini duyurması, Ergenekon, Balyoz gibi yasal süreçlerin *'demokrasi karşıtı suç eylemlerinin aydınlatılması açısından'* bir fırsat olduğunu Brüksel, ilerleme raporlarında not düşse de halihazırdaki mevcut durum, yeni anayasa tartışmaları Türkiye'nin nasıl bir istikamete doğru yol aldığı hususunda AB açısından endişe ile karşılanmaktadır.

Yaşanan olaylarla iki taraf ilişkileri açısından karamsar ve güçlüklerle dolu bir gelecek söz konusudur. Reformcu Erdoğan'ın Gezi Parkı olaylarını AB reformları neticesinde demokratik bir lider gibi değerlendiremeyip, ardından 17 Aralık'ta başlayan yolsuzluk ve rüşvet olaylarında Kopenhag Kriterleri'nin en temel ilkesi hukukun üstünlüğüne kastederek bir intiba vermesi AB-Türkiye ilişkileri açısından gerilimin kaçınılmaz olarak artacağına işaret etmektedir. Erdoğan'ın, AB reformlarını hızlandıracağı mesajlarının, yargıya alenen müdahale edildiği, soruşturmaların engellendiği, medyaya yasakların getirildiği bir ortamda kabul görmesi de, inandırıcı olması da mümkün değil. Bir de yolsuzluk olayları neticesi görevden alınanlardan biri AB Bakanı ise Brüksel'i reformlar konusunda ikna etmek hayli zordur. Sonuç olarak, *Erdoğan'ın birinci hükümet döneminde sözü edilen demokratik reformları artık geride kalmıştır. Dün reform hızını simgeleyen AKP, bugün insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara saygının gerektirdiği hakların önünde bir engel haline gelmiştir.*

KAYNAKÇA

I- Kitaplar

- Acar, Muhittin : **Türkiye - Avrupa Topluluğu İlişkilerinin Hükümet Programlarında ve Kalkınma Planlarında Ele Alınışı**, Ankara, 1992.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, Köker, Levent : **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, Ankara, 1997.
- Ahmad, Feroz : **Demokrasi Sürecince Türkiye: 1945 - 1980**, İstanbul, 2007.
- Akdoğan, Yalçın : **Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, İstanbul, 2009.
- Akgönenç, Oya : **Türkiye'nin AB Stratejisi**, Ankara, 2009.
- Akşin, Sina : **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2007.
- Aktar, Cengiz : **Avrupa Yol Ayırımında Türkiye**, İstanbul, 2001.
- Akyaz, Doğan : **Askeri Müdahalelerin Ordu'ya Etkisi**, İstanbul, 2002.
- Alkan, Ahmet Turan : **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, 2001.
- Altan, Mehmet : **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul, 2006.
- Arcayürek, Cüneyt : **Çankaya'ya Giden Yol 1971 - 1973**, Ankara, 1985.
- ..... : **Müdahalenin Ayak Sesleri 1978 - 1979**, Ankara, 1985.

- Arıkan, Hüseyin: : **Turkey and the EU: an awkward candidate for EU membership?**, England, 2006.
- Armaoğlu, Fahir : **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914 - 1995**, İstanbul, 2005.
- Armat, Murat Necip : **Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Dönemi Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, İstanbul, 2002.
- Aydemir, Şevket Süreyya : **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 1993.
- ..... : **İkinci Adam 1950 - 1964**, İstanbul, 2000.
- ..... : **Menderes'in Dramı**, İstanbul, 2000.
- Barlas, Mehmet : **Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi**, İstanbul, 2000.
- ..... : **Turgut Özal'ın Anıları**, İstanbul, 1994.
- Baun, Michael : **A Wider Europe: The Process and Politics of European Union Enlargement**, Lanham, 2000.
- Başbakanlık Dış Ticaret : **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Ankara, 2002.
- Müsteşarlığı Avrupa Birliği
- Genel Müdürlüğü
- Batum, Süheyl : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri**, İstanbul, 2000.
- Bayramoğlu, Ali : **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul, 2003.

- Berkes, Niyazi : **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 2008.
- Bilici, Nurettin : **Türkiye - Avrupa İlişkileri Genel Bilgiler, İktisadi Mali Konular Vergilendirme**, Ankara, 2004.
- Bingöl McDonalds, Deniz : **The AKP Story: Turkey’s Bumpy Reform Path Towards the European Union**, İstanbul, 2011.
- Birand, Mehmet Ali : **Türkiye’nin Avrupa Macerası**, İstanbul, 2001.
- Boral, Gülay : **24 Ocak Kararları ve Basın: Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, 1994.
- Bozbağı, Sabiha : **İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, İstanbul, 1974.
- Bozer, Ali : **Turkey and the European Community: A Forum Europe Conference**, Brussel, 1991.
- Bozkurt, Veysel : **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Bursa, 2001.
- Brague, Remi : **Avrupa: Roma Yolu**, İstanbul, 1995.
- Bulaç, Ali : **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, 2001.
- Canbolat, İbrahim : **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği**, İstanbul, 1998.
- Carter, Findley : **Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789 - 2007**, Amerika, 2010.
- Cemal, Hasan : **Türkiye’nin Asker Sorunu**, Ankara, 2010.

- Çalış, Şaban : **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri**, Ankara, 2006.
- Çayhan, Esra : **Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasi Partilerin Konuya Bakışı**, İstanbul, 2006.
- Çelebi, Aykut : **Avrupa Halkının Siyasal Birliği**, İstanbul, 2002.
- Çimen, Ahmet : **Türkiye'nin Tam Üyeliğinin Avrupa Birliğine Etkileri**, Ankara, 2007.
- Dağı, İhsan : **İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye**, İstanbul, 2000.
- Dağı, Zeynep : **Avrupa Kimliği'nin Sınırları ve Türkiye'nin AB Üyeliği**, Ankara, 2005.
- Davies, Norman : **Europe: A History**, New York, 1997.
- Dedeoğlu, Beril : **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, İstanbul, 2003.
- Demirel, Tanel : **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul, 2011.
- Delanty, Gerard : **Inventing Europe: Idea, Identity, Reality**, New York, 1995.
- Delmas, Cladue : **Avrupa Uygarlık Tarihi**, İstanbul, 1973.
- Dursun, Davut : **Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar**, İstanbul, 2000.
- ..... : **12 Eylül Darbesi**, İstanbul, 2005.
- Eker, Aytaç, Altay, Asuman,

- Sakal, Mustafa : **Maliye Politikası**, İzmir, 1997.
- Eminer, Çiler, İlkman, Gülden : **Avrupa Birliği ve Kıbrıs**, Lefkoşa, 1999.
- Eralp, Atilla : **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, 1997.
- Ercan, Murat : **Avrupa Birliği ve Türkiye İle İlişkilerin Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Kültürel Çerçevesi**, Ankara, 2012.
- Erçin, Erhan : **Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye**, İstanbul, 2002.
- Erdenir, Burak : **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe**, Ankara, 2006.
- Erdoğan, Mustafa : **28 Şubat Süreci**, İstanbul, 2000.
- Erdoğan, Recep Tayyip : **Konuşmalar, AK Parti Grup Konuşmaları: 10 Kasım 2002 - 28 Temmuz 2003**, Ankara, 2003.
- Evans, Michael J. : **Turkey and the European Union A Strategic Discontinuity**, London, 1993.
- Farley, Jonathan : **Turkey's Foreign Policy**, 1995.
- Gareth, Jenkins : **Civil - Military Relations In Turkey**, Oxford, 2001.
- Genç, Mehmet : **Avrupa Topluluklarının Kurumsal ve Hukuksal Yapısı**, Bursa, 1993.
- Gianaris, Nicholas : **The Limits of the European Union: The Question of Enlargement**, Westport, 1996.
- Gören, Zafer : **Anayasa Hukukuna Giriş**, İzmir, 1997.

- Gözübüyük, Şeref : **Anayasa Hukuku, Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, Ankara, 1998.
- Güldemir, Ufuk : **Kanat Operasyonu**, İstanbul, 1986.
- Günel, Erdoğan : **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni**, İstanbul, 2009.
- Güngör, Nasuhi : **Yenilikçi Hareket: Yeni Dünya Düzeni Ekseninde Bir Değerlendirme**, İstanbul, 2002.
- Hale, William : **Türkiye’de Ordu ve Siyaset, 1789’dan Günümüze**, İstanbul, 1996.
- Hay, Denys : **Europe: The Emergence of An Idea**, London, 1957.
- Hobsbawn, Eric : **Devrim Çağı: 1789 - 1848**, Ankara, 2003.
- Huntington, Samuel P. : **Üçüncü Dalga, 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, (Çev: Ergun Özbudun), Ankara, 1991.
- Kabaalioğlu, Haluk : **Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, 1999.
- Kahraman, Bülent H. : **Türk Sağı ve AKP**, İstanbul, 2007.
- Kalaycı, İrfan : **Avrupa Birliği Dersleri: Ekonomi – Politika – Teknoloji**, Ankara, 2006.
- Karaalioğlu, Mustafa : **Uygun Adım Siyaset**, İstanbul, 1999.
- Karakaş, Işıl : **Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunsalı**, İstanbul, 1998.

- Karal, Enver Ziya : **Osmanlı Tarihi, Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri: 1876 1907**, Cilt:1 Ankara, 1988.
- Karatepe, Şükrü : **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul, 1993.
- Karluk, Rıdvan : **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, 2005.
- ..... : **Avrupa Birliği'ne Evet mi? Hayır mı?**, İstanbul, 2008.
- Karpat, Kemal : **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temelleri**, İstanbul, 1996.
- ..... : **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul, 2010.
- ..... : **Kısa Türkiye Tarihi: 1800 - 2012**, İstanbul, 2012.
- Kayalı, Kurtuluş : **Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs - 12 Mart**, İstanbul, 2005.
- Kaynak, Mahir : **Dönemeçli Yıllar ve AKP**, İstanbul, 2009.
- Kılıç, Ramazan : **Türkiye - AB İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Ankara, 2002.
- Kongar, Emre : **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, 1994.
- ..... : **21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, 2005.
- Kramer, Heinz : **Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye**, İstanbul, 2010.

- Lee, Stephen J. : **Avrupa Tarihinden Kesitler: 1494 - 1789**, Ankara, 1997.
- Manisalı, Erol : **İç Yüzü ve Perde Arkası İle Avrupa Çıkmazı**, İstanbul, 2002.
- Mardin, Şerif : **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İstanbul, 1994.
- Mazıcı, Nurşen : **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, 1989.
- Morin, Edgar : **Avrupa’yı Düşünmek**, İstanbul, 1995.
- Narlı, Nilüfer : **Aligning civil-military relations in Turkey: Transperancy Building in Defense Sector and the EU Reforms**, Vienne, 2005.
- Oran, Baskın : **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, 2006.
- Öke, Mim Kemal : **Derviş ve Komutan: Özgürlük - Güvenlik Sarkacındaki Türkiye’nin Kimlik Sorunsalı**, İstanbul, 2004.
- Özalp, Hüseyin : **AK Asker: Bir ABD, AKP ve Cemaat Projesi**, İstanbul, 2011.
- Özbudun, Ergun : **Türkiye’nin Anayasa Krizi**, Ankara, 2009.
- Özdağ, Ümit : **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli**, İstanbul, 1997.
- ..... : **Türkiye - AB İlişkileri ve Türkiye**, İstanbul, 2002.

- Özsoy, Osman : **AB Yolunda Türkiye**, İstanbul, 2002.
- Öztuna, Yılmaz,
- Gökdemir, Ayvaz : **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, 1987.
- Öztürk, Osman Metin : **Ordu ve Politika**, Ankara, 2006.
- Parlak, Bekir, Sobacı, Zahid : **Kamu Yönetimi**, İstanbul, 2008.
- Parlar, Suat : **Askeri Modernleşme Yoluyla Bayraksız İstila, Osmanlıdan Günümüze Ordu**, İstanbul, 2007.
- Rummel, Reinhardt : **Toward Political Union: Planning a Common Foreign and Security Policy in the European Community**, San Francisco, 1992.
- Sağlam, Fazıl : **Mücadeleci Demokrasi: Avrupa Mekanı ve Türkiye**, Ankara, 2001.
- Sander, Oral : **Siyasi Tarih II: 1918 - 1994**, Ankara, 2001.
- Sarıbay, Ali Yaşar : **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, İstanbul, 2001.
- Sönmezoğlu, Faruk : **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, 2005.
- Şaylan, Gencay : **Türkiye’de İslamcı Siyaset**, Ankara, 1992.
- Şimşir, Bilal : **AKP, AB ve Kıbrıs**, İstanbul, 2002.
- Strasbourg, Giovanni : **The Future of Democracy, Reflections on the Future of Democracy in Europe**, 2007.
- Tanör, Bülent : **İki Anayasa: 1961-1982**, İstanbul, 1986.

- T.C Avrupa Birliği Sekreterliği : **Türkiye de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler**, Ankara, 2007.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim : **Türkiye ve Avrupa Topluluğu: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ankara, 1993.
- Tekinalp, Ünal, Tekinalp, Gülören : **Avrupa Birliği Hukuku**, İstanbul, 2000.
- Tsalicoglou, Iacovos : **Negotiating for Entry: The Accession of Greece to the European Community**, England, 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer : **Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1975.
- Türkmen, Zekeriya : **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu - Siyaset Çatışması**, İstanbul, 1993.
- Uğur, Mehmet : **Avrupa Birliği ve Türkiye: Bir Dayanak / İnandırıcılık İkilemi**, İstanbul, 2000.
- Uzgel, İlhan : **AKP El Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, (Der: İlhan Uzgel, Bülent Duru), Ankara, 2009.
- Üçok, Bahriye : **İslam Tarihi, Emeviler - Abbasiler**, Ankara, 1979.
- Ülger, İrfan Kaya : **Avrupa Birliği Rehberi 2011**, Ankara, 2011.
- Ünsaldı, Levent : **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, Ankara, 2008.
- Weigall, David, Strick, Peter : **The Origins and Development of the European Community**, London, 1992.
- Yaraşır, Volkan, Aygün, Tarık : **Siyasal İslam ve AKP**, İstanbul, 2002.

Yetkin, Çetin : **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Antalya, 2006.

Yüzgün, Taşkın : **AKP İktidarı ve Türkiye Siyaseti**, İstanbul, 2013.

Zurcher, Erik J. : **Turkey, A Modern History**, London, 1993.

II- Makaleler

Akay, Hale : “Demokratik Gözetim: Kurumsal Değerlendirme”, **Almanak Türkiye 2006 - 2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, (Der: Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel), İstanbul, 2009.

Akçay, Belgin : “Avrupa Birliği’nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye”, **Maliye Dergisi**, Sayı:155, Ankara, 2008.

Alkan, Nail : “The Future of The European Union”, **The Future of European Union**, Ankara, 2007.

Alpkaya, Gökçen : “İnsan Hakları Konusu”, **Türk Dış Politikası**, (Ed: Baskın Oran), İstanbul, 2003.

Anagnostou, Dia : “Deepening Democracy or Defending the Nation? The Europeanisation of Minority Rights and Grek Citizenship”, **West European Politics**, Vol: 28, No: 2, March 2005.

Arat, Tuğrul : “Avrupa Birliği İle Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliği’nin Yeri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 1 - 4, Ankara, 1995.

- Arslan, Rıza : “Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 3, Ankara, 2008.
- Atatüre, Süha : “The Historical Roots of European Union: Integration, Characteristics and Responsibilities for the 21st Century”, **European Journal of Social Sciences**, Vol: 7, No: 2, 2008, s. 20.
- Avcı, Gamze, McDonald, Christopher : “EU Enlargement Policy: Institutions, Society and Lessons From Turkish Case”, **Turkish Review of Balkan Studies**, Annual 1998/99 - 4.
- Avrupa Komisyonu** : “Türkiye 1998 İlerleme Raporu”, Brüksel, 1998.
- ..... : “Türkiye 2006 İlerleme Raporu”, Brüksel, 2006.
- ..... : “Türkiye 2007 İlerleme Raporu”, Brüksel, 2007.
- ..... : “Türkiye 2008 İlerleme Raporu”, Brüksel, 2008.
- Aybey, Ali : “Turkey and the European Union Relations: A Historical Assesment”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Ankara, 2004.
- Aydın, Senem, Çarkoğlu, Ali : “EU Conditionality and Democratic Rule of Law in Turkey”, (Çevrimiçi), http://iisdb.stanford.edu/pubs/21244/EU_Con

- ditionality,Rule of Law in Turkey**, Erişim Tarihi: 25.04.2014.
- Bal, İdris : “İnsan Haklarının Uluslar Üstü Korunması ve Türkiye: Bazı Sorunlar”, **21.Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul, 2001.
- Baş, Hakan : “Türk - Yunan İlişkileri Işığında Batı Trakya Sorunu ve Çözüm Önerileri”, **Avrupa’dan Asya’ya Sorunlu Türk Bölgeleri**, (Der: Bekir Günay), İstanbul, 2005.
- Baydur, Mithat : “Üniformalı Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 4, Sayı: 23 - 24, Ankara, 1998.
- Bıçak, Vahit : “Uluslararası İnsan Hakları Normlarını Yorum Organı Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Ve Kararlarının Türk Hukukunun Gelişimine Katkısı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C: 17, Ankara, 2004.
- Booss, Dierk, Forman, John : “Enlargement: Legal and Procedural Aspects”, **Common Market Law Review**, Vol: 32, No: 1, 1995.
- Cameron, Fraser : “The European Union and the Fourth Enlargement”, **Journal of Common Market Studies**, Vol: 33, Annual Review, 1995.
- Cizre, Ümit : “Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone”, **European Journal of Political Research**, Volume: 43, 2004.

- Çakmak, Cenap : “Human Rights, The European Union and Turkey”, **Turkish Journal of International Relations**, Vol: 2, No: 3 - 4, 2003.
- Dağı, İhsan : “İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut”, **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, 1997.
- ..... : “The Justice and Development Party: Identity, Politics, and Discourse of Human Rights in the Search for Security and Legitimacy”, **The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party**, (Ed: M. Hakan Yavuz), Salt Lake City, 2009.
- Dankwart, Rustow : “The Army and Founding of the Turkish Republic”, **World Politics**, 1959.
- Dartan, Muzaffer : “Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, (Ed: Oğuz Kaymakçı), Ankara, 2005.
- Eralp, Atila : “Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri”, **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, 1997.
- Erdemli, Özgül : “Chronology: Turkey’s Relations with the EU”, **Turkey and The European Union, Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics**, (Ed: Ali Çarkoğlu ve Barry Rubin), London, 2005.
- Erdoğan, Mustafa : “Silahlı Kuvvetler, Darbe ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 17, 1997.

- Ergüvenç, Sadi : “Turkey, Strategic Partner of the European Union”, **Foreign Policy**, Ankara, 1996.
- Erhan, Çağrı, Akdemir, Erhan : “Avrupa Bütünleşmesi”, **Avrupa Birliği’nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler**, (Ed: Belgin Akçay, Sevilay Kahraman ve Sanem Baykal), Ankara, 2008.
- Eroğul, Cem : “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945 - 1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der: İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak), İstanbul, 2003.
- Feaver, Peter D. : “Civil- Military Relations”, **Annual Review of Political Science**, Cilt: 2, 1999.
- Fişne, Mustafa : “Avrupa Birliği’nin Doğuşu ve Gelişimi”, **Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması**, İstanbul, 2003.
- Flam, Harry : “Turkey and the EU: Politics and Economics of Accession”, **CESifo Economic Studies**, 2004.
- Günay, Bekir : “Osmanlı Devlet’inde Seçkin (Elit) Bürokrasi Sınıfının Oluşumu Üzerine Bazı Düşünceler-1”, **Demokrasi Platformu**, Ankara, 2009.
- Günuğur, Haluk : “Ankara Antlaşmasının Hukuksal Değerlendirilmesi”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Özel Sayı, İstanbul, 1988.
- Habermas, Jürgen : “İki Yüzyıl Sonrasından Geriye Bakışın Kazanımlarıyla Kant’ın Ebedi Barış İdesi”, **Cogito Dergisi**, Sayı: 41 - 42, İstanbul, 2005.

- Heper, Metin, : “Parliamentary Government with a Strong President: The Post-1989 Turkish Experience”, **Political Science Quarterly**, Cilt: 111, Sayı: 3, 1996.
- ..... : “Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?”, **Turkish Studies**, Vol: 12, No: 2, Ankara, 2011.
- Hekimoğlu, Mehmed : “Türkiye AB İlişkilerindeki İnsan Hakları Sorununun Değerlendirilmesi”, **Ege Academic Review**, Volume: 1 / 2, İzmir, 1997.
- İnat, Kemalettin, Duran, Burhanettin : “AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama”, **Demokrasi Platformu**, Ankara, 2005.
- İnsel, Ahmet : “The AKP and Normalizing Democracy in Turkey”, **Birikim Dergisi**, (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/birikim/article.aspx?mid=505&article=The%20AKP%20and%20Normalizing%20Democracy%20in%20Turkey>
Erişim Tarihi: 05.05.2014.
- Jenkins, Gareth : “Semboller ve Gölge Oyunu Ordu - AKP İlişkileri 2002 - 2004”, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, (Ed: Hakan Yavuz), İstanbul, 2010.
- Kaneti, Selim : “Avrupa Topluluğu Hukuku Üstünlüğü Karşısında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, **Adalet Yargısı Dergisi**, C: 7.

- Karakaş, Işıl : “Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunsalı”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Ed: Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, 2004.
- Karpat, Kemal : “The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio - Cultural Analysis of a Revolution”, **American Historical Review**, Volume: 75 / 6, 1970.
- ..... : “Political Developments in Turkey, 1950 - 70”, **Middle Eastern Studies**, Volume: 8 / 3, London, 1972.
- Koç, Yaşar Taşkın : “Political Parties in Turkey: From 2010 Referandum to 2011 June Elections”, **Seta Policy Brief**, No: 52, 2011, www.setav.org, Erişim Tarihi: 04.05.2014.
- Koçak, Cemil : “Siyasal Tarih: 1923 - 1950”, **Çağdaş Türkiye: 1908 - 1980**, İstanbul, 1990.
- Korkmaz, Ömer : “Tarihsel Süreç İçerisinde Evrensellik Düşüncesi”, **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, İzmir, 2002.
- Kramer, Heinz : “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Adaylık Perspektifleri”, **Küreselleşme ve Türkiye**, Hamburg, 2003.
- Kuran, Selami : “Müzakere Çerçeve Belgesinin Değerlendirilmesi”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3 - 4, İstanbul, 2007.

- Mango, Andrew : “Kıbrıs Sorunu”, **Uluslararası Kıbrıs Konferansı, Tebliğler ve Tartışmalar**, Ankara, 2003.
- Mardin, Şerif : “Some Notes on an Early Phase in the Modernization of Communications in Turkey”, **Comparative Studies in Society and History**, Volume: 3, Issue: 03, Harvard, 1961.
- Melek, Fırat, Kürkçüoğlu, Ömer : “1960 - 1980: Ortadoğu’yla İlişkiler ”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, 2001.
- Michalski Anna, Wallace Helen : “The European Community: The Challenge of Enlargement”, **Royal Institute of International Affairs**, London, 1992.
- Morton, Abrowotiz : “Turkey’s Transformers: The AKP Sees Big”, **Foreign Affairs**, 2009
- Mücek, Ahmet Akif : “12 Mart Öncesinde Oligarşik Yapıda Parçalanmalar”, **Türkiye’de Askeri Darbeler**, Ankara, 2009.
- Müftüler Bac, Meltem : “Turkey’s Role in the EU’s Security and Foreign Policies”, **Security Dialogue**, 2000.
- Narlı, Nilüfer : “Civil - Military Relations in Turkey”, **Journal for Turkish Studies**, Cilt:1, Sayı:1, London, 2000.
- Neziroğlu, İrfan : “Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler 1946 - 1997”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 4, Sayı: 23 – 24, Ankara, 1998.

- Oder, Bertil : “Avrupa Topluluğunda Temel Hak Koruması”, **AB Hukuku**, İstanbul, 2000.
- Örs, Birsen : “Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü: Türkiye Örneği”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 4, Sayı: 23-24, Ankara, 1998.
- Özdemir, Hikmet : “Silahlı Kuvvetler - Sivil Otorite İlişkisinin Yeniden Düzenlenmesi”, **Sivil Toplum**, (Haz: Yurdakul Fincancı), İstanbul, 1991.
- Ramin, Ahmadov : “Counter Transformations in the Center and Periphery of Turkish Society and the Rise of the Justice and Development Party”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol: 7, No: 2 – 3.
- Redmond, John : “Parliamentary Government with a Strong President: The Post - 1989 Turkish Experience”, **Political Science Quarterly**, Cilt: 111, Sayı: 3, 1996.
- Schambeck, Herbert : “Devletlerin Anayasası ve Avrupa Birliği Anayasası”, **Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1 - 2, İstanbul, 2005.
- Şen, Faruk : “Türkiye - AB İlişkilerinin Beş Temeli ve Bu Çerçeve Türkiye’nin Tam Üyeliğinin AB’ye Olası Etkilerinin Tahmini”, **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Ekonomi - Politik Tezler**, (Ed: İrfan Kalaycı), İstanbul, 2006.

- Sjursen, Helene : “Enlarging the Union”, **New Challenges to the EU Policies and Policy Making**, Aldershot, 1998.
- Toksabay Esen, Aslı : “Avrupa Birliği’nin Hazmetme Kapasitesi ve Türkiye’nin Üyeliği: Tanımlar ve Yorumlar”, (Çevrimiçi), http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271250278r1539.Avrupa_Birliginin_Hazmetme_KapasitesiveTurkiyeninUyeliğiTanımlarveYorumlar.pdf, Erişim Tarihi: 05.03.2014.
- Tosun, Hasan : “AK Parti’nin Kıbrıs Politikası, 2002 - 2005: Türk Dış Politikasında Gelenek İle Değişimin Mücadelesi”, **Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri**, (Ed: Nejat Doğan ve Mahir Nakip), Ankara, 2006.
- Tuncay, Mete : “Siyasal Tarih: 1908-1923”, **Çağdaş Türkiye: 1908-1980**, İstanbul, 1990.
- TUSİAD** : “AB’ye Tam Üyeliğe Doğru, Siyasi Kısıtlar ve Uyum Süreci”, İstanbul, 1999.
- ..... : “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri”, İstanbul, 2001.
- Ulas, Sarp Erk : “Saint Simon”, **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, 2002.
- Ünlü Bilgiç, Tuba : “The Military and Europeanization Reforms in Turkey”, **Middle Eastern Studies**, Cilt: 45, Sayı: 5, London, 2009.
- Valenzuela, Samuel : “Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process, and

Facilitating Conditions”, **Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective**, (Der: Scott Mainwaring, Guillermo O’Donnell ve J. Samuel Valenzuela), Notre Dame, 1992.

Vardar, Deniz : “Türkiye-AT İlişkileri”, **Türk Dış Politika Analizi**, (Der: Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, 1994.

Yazganarıkın, Gülsüm : “The Economic Impact of The Fifth Enlargement on The CEECs and Turkey”, **Hazine Dergisi**, Sayı: 16, 2003.

Yerasimos, Stefanos : “Tek Parti Dönemi”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der: İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak), İstanbul, 2003.

Zeyrek, Suat : “II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devletinde Ordu - Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış”, **Studies Of The Ottoman Domain**, Cilt: 4 Sayı: 6, Samsun, Şubat 2014.

III- Gazeteler

Armutçu, Oya : “Referandum 21 Ekim’de”, **Hürriyet**, 06.07.2007, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6838189.asp>, ErişimTarihi: 15.04.2014.

Batur, Nur : “Ortak Pazar, 1969 - 1987: Bir Başvuruşunun Perde Arkası”, **Milliyet**, 11 Eylül 1987.

“Bildiriye tepki yağdı”, **Yenişafak**, 29.04.2007.

“Büyükanıt’tan Cumhurbaşkanı Tarifi”, **NTVMSNBC**, 13.04.2014, (Çevrimiçi),

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/405388.asp>, Erişim Tarihi: 15.04.2014.

Cumhuriyet, 2 Mayıs 1977.

....., 13 Aralık 2002.

....., 18 Mayıs 2003.

....., 19 Temmuz 2003.

....., 13 Aralık 2003.

....., 17 Şubat 2004.

....., 7 Nisan 2004.

....., 18 Mayıs 2004.

....., 25 Ağustos 2004.

....., 18 Eylül 2004.

....., 3 Ekim 2004.

....., 7 Ekim 2004.

....., 27 Ekim 2004.

....., 17 Aralık 2004.

Çakırözer, Utku : “Türkiye’nin Önceliğı Üyelik”, **Milliyet**, 29.08.1999.

“Erdoğan: Mitinge katılanlar bindirilmiş kıta”, **NTVMSNBC**, 17.04.2007, (Çevrimiçi), <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/405722.asp>, Erişim Tarihi: 25.04.2014.

“Gerilim cephesi bile ‘milli irade dedi’”, **Yenişafak**, 29.04.2007.

Hukukçular ne diyor? , **Hürriyet**, 01.05.2007, (Çevrimiçi), <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6441730&tarih=2007-05-01>, Erişim Tarihi: 25.04.2014.

“Hukuk ve Adalet”, **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**, (Çevrimiçi),
<http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>,

Erişim Tarihi: 25.04.2014.

Hürriyet, 29 Temmuz 1975.

....., 10 Aralık 2002.

....., 7 Haziran 2003.

....., 2 Ağustos 2003.

....., 21 Şubat 2004.

....., 26 Nisan 2004.

....., 17 Eylül 2004.

....., 24 Eylül 2004.

....., 7 Ekim 2004.

....., 12 Ekim 2004.

....., 18 Aralık 2004.

“İlk turda”, **Yenişafak**, 28.04.2007.

Kohen, Sami : “Refah Partisi Neden Kaybetti?”,
Milliyet, 30.06.1997.

Milliyet, 18 Nisan 1978.

....., 27 Kasım 2002.

....., 9 Aralık 2002.

....., 11 Aralık 2002.

....., 13 Aralık 2002.

....., 14 Aralık 2002.

....., 24 Mayıs 2003.
....., 17 Haziran 2003.
....., 19 Temmuz 2003.
....., 13 Aralık 2003.
....., 27 Mart 2004.
....., 20 Mayıs 2004.
....., 25 Ağustos 2004.
....., 21 Eylül 2004.
....., 24 Eylül 2004.
....., 7 Ekim 2004.
....., 17 Aralık 2004.
....., 18 Aralık 2004.

Ocaktan, Mehmet : “Vesayete Karşı demokrasi duruşu...”,
Yenişafak, 29.04.2007.

“Orgeneral Yaşar Büyükanıt, Genelkurmay Başkanlığı’na atandı”, **Hürriyet**,
31.07.2006, (Çevrimiçi),

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4845680&tarih=2006-07-31>,

Erişim Tarihi: 05.05.2014.

Sabah, 23 Kasım 2002.

....., 6 Aralık 2002.
....., 13 Aralık 2002.
....., 14 Aralık 2002.

....., 1 Ağustos 2003.

....., 17 Aralık 2003.

....., 28 Nisan 2004.

....., 10 Haziran 2004.

....., 21 Temmuz 2004.

....., 12 Eylül 2004.

....., 24 Eylül 2004.

....., 27 Eylül 2004.

....., 7 Ekim 2004.

....., 18 Ekim 2004.

....., 18 Aralık 2004.

Sever, Ahmet : “Almanya ile Türkiye Arasındaki İlişkiler”,
Milliyet, 24.06.1997.

“Sözde değil özde demokrasi”, **Yenişafak**, 29.04.2007.

“Türkiye 21 Ekim’de referanduma gidiyor”, **Habertürk**, 18.08.2007, (Çevrimiçi),

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/40874-turkiye-21-ekimde-referanduma->

[gidiyor](http://www.haberturk.com/gundem/haber/40874-turkiye-21-ekimde-referanduma-gidiyor), Erişim Tarihi: 05.05.2014.

Zaman, 29 Kasım 2002.

....., 13 Nisan 2003.

....., 19 Temmuz 2003.

....., 18 Şubat 2004.

....., 10 Haziran 2004.

....., 12 Eylül 2004.

....., 15 Eylül 2004.

....., 18 Eylül 2004.

....., 7 Ekim 2004.

....., 12 Ekim 2004.

....., 17 Aralık 2004.

....., 18 Aralık 2004.

IV-Tezler

Akalay, Banu

: Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylık Statüsünün Kopenhag Siyasi Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, İstanbul, 2004.

Akın, Şeyma

: 28 Şubat Süreci ve Batı Medyasındaki Algılaması, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, Karaman, 2011.

Aşçılı, İrem

: Avrupa Birliği'nde Sosyal Politikalar, Avrupa Halkı Oluşturdu mu?, **Başkent Üniversitesi, Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2005.

Boylu Ergün Emekli, Suna

: Türkiye'nin Avrupa Birliği Tam Üyeliği Bağlamında Demokrasi ve İnsan Hakları Önemi, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, İstanbul, 2008.

Demiriz, Merve

: Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası, **Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, Ankara, 2011.

Kandaz, Fatma

: **Avrupa Birliği Kapsamında Almanya - Türkiye İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı, İstanbul, 2006.

Kumlu, Serkan

: Atatürk Dönemi Sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nde Meydana Gelen Darbeler, **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretim Programı Tezli Yüksek Lisans Programı**, Niğde, 2009.

Sıdal, Süleyman

: Muhafazakâr Demokrasi ve Adalet ve Kalkınma Partisi, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, İstanbul, 2010

Zeytinci, Sema

: AB'nin Beşinci Kuşak Genişleme Kararı, Genişleme Sürecinin AB, Aday Ülkeler ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı**, İstanbul, 2004.

V- İnternet Siteleri

AB Genişlemesi, (Çevrimiçi),

<http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=abgenislemesi&baslik=AB%20Geni%FEleme>
[si](http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=abgenislemesi&baslik=AB%20Geni%FEleme), , Erişim Tarihi: 03.03.2014.

Ankara Antlaşması, (Çevrimiçi),

http://www.abgm.adalet.gov.tr/sablon/yenisablon/pdf/ank_anlasmasi.pdf,

Erişim Tarihi: 03.03.2014.

“Demokratikleşme ve Sivil Toplum”, **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**,

(Çevrimiçi), [http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-](http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf)
[2013-1.pdf](http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf), Erişim Tarihi: 27.04.2014.

“Doğu ve Güneydoğu”, **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**, (Çevrimiçi),

<http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>,

Erişim Tarihi: 27.04.2014.

Garanti Antlaşması, (Çevrimiçi), [http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-](http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-zurich_11-subat-1959_tr.mfa)
[zurich_11-subat-1959 .tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-zurich_11-subat-1959_tr.mfa), Erişim Tarihi: 03.03.2014.

Katma Protokol, (Çevrimiçi), [http://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-toplulugu-](http://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-toplulugu-ile-turkiye-arasinda-ortaklik-iliskisi_kurulmasina-dair_anlasmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa)
[ile-turkiye-arasinda-ortaklik-iliskisi_kurulmasina-dair anlasmaya-katma-protokol---](http://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-toplulugu-ile-turkiye-arasinda-ortaklik-iliskisi_kurulmasina-dair_anlasmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa)
[23-kasim-1970.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-toplulugu-ile-turkiye-arasinda-ortaklik-iliskisi_kurulmasina-dair_anlasmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa), Erişim Tarihi: 04.03.2014.

Laeken Zirvesi, (Çevrimiçi), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?l=1&p=20261>,
Erişim Tarihi: 04.03.2014.

“Siyasi Yapılanma”, **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**, (Çevrimiçi),
<http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>,

Erişim Tarihi: 02.05.2014.

“Temel Hak ve Özgürlükler”, **Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü**, (Çevrimiçi),
<http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>,

Erişim Tarihi: 02.05.2014.

Türkiye - AB Tarihçesi, (Çevrimiçi), www.ikv.org.tr, Erişim Tarihi: 05.03.2014.

22 Temmuz Seçim Sonuçları, (Çevrimiçi),
http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukda_hil.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2014.

27 Nisan 2007 Basın Açıklaması, 27.04.2007, (Çevrimiçi),
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html, Erişim Tarihi: 05.05.2014.

58. Hükümet Programı, (Çevrimiçi),
<http://www.byegm.gov.tr/hukumetler/58hukumet/hukumetprogrami.htm>,
Erişim Tarihi: 13.04.2014.

59. Hükümet Programı, (Çevrimiçi),
<http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/59h%C3%BCk%C3%BCmet%20program%C4%B1.doc>, Erişim Tarihi: 13.04.2014.

(Çevrimiçi), <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2526668,00.html>, Erişim
Tarihi: 06.03.2014.

(Çevrimiçi), <http://www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf>,
Erişim Tarihi: 06.03.2014.

(Çevrimiçi),
http://www.europarl.europa.eu/summits/copenhagen/default_en.htm,

Erişim Tarihi: 06.03.2014.

(Çevrimiçi),

http://www.tepav.org.tr/upload/files/13261234298.Macaristan_da_AB_Temel_Degerlerinden_Geriye_Gidis_AB_Acz_Icinde_mi.pdf, Erişim Tarihi: 06.03.2014.

(Çevrimiçi),

http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/bulgaria/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 06.03.2014.

(Çevrimiçi),

http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/croatia/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 07.03.2014.

(Çevrimiçi),

http://ec.europa.eu/enlargement/policy/from-6-to-28-members/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 07.03.2014.

(Çevrimiçi),

http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/romania/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 07.03.2014.

(Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 09.03.2014.

(Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi1/ankara.htm>,

Erişim Tarihi: 09.03.2014.

(Çevrimiçi), <http://www.ikv.org.tr/abgenislemesi.php>, Erişim Tarihi: 09.03.2014.

(Çevrimiçi), <http://www.avrupa.info.tr/en/eu-and-turkey/history.html>,

Erişim Tarihi: 10.03.2014.

(Çevrimiçi), <http://www.avrupa.info.tr/en/eu-and-turkey/history.html>,

Erişim Tarihi: 10.03.2014.

(Çevrimiçi), www.mevzuat.adalet.gov.tr, Erişim Tarihi: 10.03.2014.

(Çevrimiçi), http://europa.eu.int/abc/symbols/9-may/decl_en.htm, Erişim Tarihi: 19.03.2014.

(Çevrimiçi), <http://ab.gov.tr/index.php?p=117&l=1>, Erişim Tarihi: 20.03.2014.

(Çevrimiçi), www.koprudergisi.com, Erişim Tarihi: 20.03.2014.

(Çevrimiçi), <http://europa.eu.int/abc/obj/treaties/en/entr6b.htm#Article2>,

Erişim Tarihi: 21.03.2014.

(Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 01.04.2014.

(Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 01.04.2014.

(Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 01.04.2014.

(Çevrimiçi), http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 01.04.2014.

(Çevrimiçi), <http://www.abgs.gov.tr/files/files/GumrukIsbirligi/1-95.doc>,

Erişim Tarihi: 02.04.2014.

(Çevrimiçi), <http://www.avrupa.info.tr/en/eu-and-turkey/history.html>,

Erişim Tarihi: 03.04.2014.

(Çevrimiçi),

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.html, Erişim Tarihi: 03.04.2014.

(Çevrimiçi), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=65&l=1>, Erişim Tarihi: 03.04.2014.

(Çevrimiçi),

http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/index_en.htm,

Erişim Tarihi: 03.04.2014.

(Çevrimiçi),

<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=4&prnId=2&hnd=1&ord=1&docId=279&fop=0>, Erişim Tarihi: 04.04.2014.

(Çevrimiçi),

http://ec.europa.eu/archives/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm, Erişim Tarihi: 04.04.2014.

(Çevrimiçi),

http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf, Erişim Tarihi: 04.04.2014.

(Çevrimiçi),

<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=14218&q=2000-liyillarda-askerve-siyaset>, Erişim Tarihi: 09.04.2014.

(Çevrimiçi),

<http://www.turkiyeavrupavakfi.org/index.php/avrupabirligi/tarihce/1587-1971.htm>, Erişim Tarihi: 09.04.2014.

(Çevrimiçi),

<http://www.byegm.gov.tr/hukumetler/59hukumet/hukumetprogrami.htm>,

Erişim Tarihi: 09.04.2014.

(Çevrimiçi),

<http://www.byegm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=24>, Erişim Tarihi: 09.04.2014.

(Çevrimiçi),

http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200204121%20AK%20PARTI%20TUZUGU%202002/200204121%20AK%20PARTI%20TUZUGU%202002%200000_0000.pdf, Erişim Tarihi: 09.04.2014.

(Çevrimiçi), www.akparti.org.tr, Erişim Tarihi: 10.04.2014.

(Çevrimiçi), www.ysk.gov.tr, Erişim Tarihi: 11.04.2014.